MICHEL FOUCAULT

Arheologia cunoașterii

FILOSOFIA CULTURII

EDITURA UNIVERS

Colecția FILOSOFIA CULTURII

Coperta colecţiei: Vasile SOCOLIUC
Redactor: Eduard IRICINSCHI

**Volum apărut cu sprijinul
Ministerului Culturii.**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
FOUCAULT, MICHEL
Arheologia cunoaşterii / Michel Foucault; trad., note şi postf.: Bogdan Ghiu. – Bucureşti: Univers, 1999
288 p.; 13 x 20 cm. – (Filosofia culturii)
Tit. orig. (fre): L'archéologie du savoir.
ISBN 973-34-0615-5

I. Ghiu, Bogdan (trad.; postf.)

165

Michel Foucault

Arheologia cunoașterii

Traducere, note şi postfaţă de
BOGDAN GHIU

editura univers
Bucureşti, 1999

ISBN 973-34-0615-5

I

INTRODUCERE

De câteva zeci de ani deja, atenţia istoricilor s-a îndreptat mai degrabă asupra perioadelor lungi ca şi cum, dedesubtul peripeţiilor politice şi diferitelor episoade ale acestora, ei ar fi căutat să scoată în evidenţă echilibrele stabile şi greu de distrus, procesele ireversibile, organizările constante, fenomenele tendenţiale ce-şi ating punctul culminant şi-şi inversează sensul după continuităţi seculare, mişcările de acumulare şi saturările lente, marile socluri nemişcate şi mute pe care încâlceala naraţiunilor tradiţionale le acoperise cu un strat gros de evenimente. Pentru ducerea la bun sfârşit a unei astfel de analize, istoricii dispun de instrumente pe care în parte şi le-au confecţionat ei înşişi, în parte le-au primit: modelele creşterii economice, analiza cantitativă a fluxurilor înregistrate de schimburi, profilurile creşterilor şi regresiunilor demografice, studiul climei şi oscilaţiilor ei, reperarea constantelor sociologice, descrierea ajustărilor tehnice, a răspândirii şi persistenţei lor. Aceste instrumente le-au permis să deosebească, în câmpul istoriei, straturi sedimentare diferite; succesiunile lineare, care făcuseră până în acel moment obiectul cercetării, au fost înlocuite de un joc de rupturi în profunzime. De la mobilitatea politică şi până la lentorile caracteristice „civilizaţiei materiale", nivelurile de analiză s-au înmulţit: fiecare cu rupturile lui specifice, cu un decupaj ce-i aparţine în exclusivitate; şi, pe măsură ce coborâm către soclurile cele mai profunde, ritmurile devin din ce în ce mai lente. Sub istoria zbuciumată a guvernărilor, războaielor şi perioadelor de foamete, se profilează istorii aproape imobile pentru privire – istorii cu pantă lină: istoria drumurilor maritime, istoria grâului sau a minelor de aur,

istoria secetei şi a irigaţiilor, istoria asolamentului*, istoria echilibrului, cucerit de specia umană, între foame şi înmulţire. Vechile întrebări ale analizei tradiţionale (ce legătură se cuvine stabilită între evenimente disparate? Cum poate fi determinată o succesiune necesară între ele? Care este continuitatea ce le traversează sau semnificaţia de ansamblu pe care ele sfârşesc prin a o forma? Se poate defini o totalitate, sau trebuie să ne limităm la reconstituirea unor înlănţuiri?) sunt înlocuite de acum înainte cu interogaţii de un cu totul alt tip: Ce straturi se cer delimitate unele de altele? Ce tipuri de serii trebuie instaurate? Care sunt criteriile de periodizare pe care va trebui să le adoptăm pentru fiecare în parte? Ce fel de sistem de relaţii (ierarhie, dominaţie, etajare, determinare univocă, cauzalitate circulară) poate fi descris între ele? Care sunt seriile de serii ce pot fi stabilite? Şi în ce fel de tablou, cu cronologie amplă, pot fi determinate suite distincte de evenimente?

Or, aproximativ în aceeaşi epocă, în disciplinele numite istoria ideilor, a ştiinţelor, a filosofiei, a gândirii, precum şi a literaturii (specificitatea lor poate fi neglijată pentru moment), în aceste discipline care, în ciuda denumirii lor, se sustrag într-o mare măsură travaliului depus de istoric, precum şi metodelor sale, atenţia s-a deplasat, dimpotrivă, de la vastele unităţi ce erau descrise ca „epoci" sau ca „secole" către fenomene de ruptură. Sub marile continuităţi ale gândirii, sub manifestările masive şi omogene ale unui spirit sau ale unei mentalităţi colective, sub devenirea încăpăţânată a unei ştiinţe ce se ambiţionează să existe şi să-şi atingă împlinirea încă de la început, sub persistenţa unui gen, a unei forme, a unei discipline, a unei activităţi teoretice, se încearcă acum să se detecteze incidenţa întreruperilor. Iar statutul şi natura acestor întreruperi sunt cât se poate de diverse. *Acte şi praguri epistemologice* descrise de G. Bachelard: toate acestea suspendă cumulul nesfârşit al cunoştinţelor, le întrerup lenta maturizare şi le introduc într-un timp nou, le rup de originea lor empirică şi de motivaţiile lor iniţiale, le curăţă de complicităţile

---

* *Asolament* – procedeu agricol prin care un teren este împărţit în mai multe loturi în vederea cultivării, prin rotaţie, a mai multor soiuri de plante (*n. red.*).

lor imaginare; astfel, prescriu analizei istorice altceva decât căutarea începuturilor mute, altceva decât regresiunea infinită spre cei dintâi precursori: reperarea unui nou tip de raționalitate și a efectelor sale multiple. *Deplasări și transformări* ale conceptelor: analizele lui G. Canguilhem[1*] pot servi, aici, drept model; ele demonstrează că istoria unui concept nu este, în totalitate, aceea a rafinării lui progresive, a raționalității sale în continuă creștere, a gradului său de abstractizare, ci aceea a diferitelor lui câmpuri de constituire și de validitate, a regulilor sale succesive de utilizare, a mediilor teoretice multiple în care s-a desfășurat și desăvârșit elaborarea sa. Distincția, introdusă tot de Georges Canguilhem, între *scara micro-* și cea *macroscopică* a istoriei științelor, la care evenimentele și urmările lor nu se distribuie în același fel: în asemenea grad, încât o descoperire, punerea la punct a unei metode, opera unui savant, chiar eșecurile lui nu au aceeași incidență și nu pot fi descrise în același fel la unul și la celălalt dintre niveluri; alta va fi istoria descrisă într-un caz sau celălalt. *Redistribuirile recurente* fac să apară mai multe trecuturi, mai multe forme de înlănțuire, mai multe ierarhii în funcție de importanță, mai multe rețele de determinări, mai multe teleologii pentru una și aceeași știință, pe măsură ce prezentul acesteia se modifică: astfel încât descrierile istorice depind în chip necesar de actualitatea cunoașterii, se multiplică o dată cu transformările acesteia și se rup neîncetat de ele însele (M. Serres[2] a formulat recent teoria acestui fenomen în domeniul matematicilor). *Unitățile arhitectonice* ale sistemelor, așa cum au fost ele analizate de M. Guéroult[3] și pentru care descrierea influențelor, a tradițiilor, a continuităților culturale nu este pertinentă, spre deosebire de aceea a coerențelor interne, a axiomelor, a lanțurilor deductive, a compatibilităților. În sfârșit, scandările cele mai radicale se datorează, fără doar și poate, tăieturilor operate de un travaliu de transformare teoretică atunci când acesta „pune bazele unei științe desprinzând-o de ideologia trecutului ei și dezvăluie acest trecut ca ideologic"[**].

---

* Notele precedate de un asterisc aparțin lui Michel Foucault, iar cele însoțite de un număr au fost redactate de Bogdan Ghiu și pot fi găsite la sfârșitul cărții *(n. red.)*.

** L. Althusser, *Pour Marx*, p. 168.

La toate cele amintite mai sus se cuvine, fireşte, adăugată şi analiza literară, care îşi atribuie acum, ca unitate specifică de studiu, nu sufletul ori sensibilitatea unei epoci, nu „grupurile“, „şcolile“, „generaţiile“ sau „mişcările“ şi nici măcar personajul autorului în jocul de schimburi care i-au legat viaţa şi „creaţia“, ci structura proprie unei opere, unei cărţi, unui text.

Iar marea problemă care urmează să se pună – care se pune deja – unor astfel de analize istorice nu mai este, aşadar, aceea de a şti cum anume s-au stabilit continuităţile, în ce fel unul şi acelaşi proiect a putut să se menţină şi să constituie un orizont unic pentru atâtea spirite diferite şi succesive, ce mod de acţiune şi ce suport implică jocul transmiterilor, al reluărilor, al uitărilor şi al repetiţiilor, cum poate originea să-şi extindă puterea mult dincolo de ea însăşi şi până la împlinirea care nu este nicicând dată – problema nu mai este aceea a tradiţiei şi a urmei, ci aceea a decupării şi a limitei; nu mai este aceea a întemeierii ce se perpetuează, ci a transformărilor ce au valoare de întemeiere şi de înnoire a fundamentelor. Asistăm, astfel, la desfăşurarea unui întreg câmp de interogaţii, dintre care unele ne sunt deja familiare, şi prin intermediul cărora această nouă formă de istorie încearcă să-şi elaboreze propria sa teorie: cum trebuie specificate diferitele concepte care permit gândirea discontinuităţii (prag, ruptură, tăietură, mutaţie, transformare)? Pe baza căror criterii se cuvin izolate unităţile cu care avem de-a face: ce este *o* ştiinţă? Ce este *o* operă? Ce este *o* teorie? Ce este *un* concept? Ce este *un* text? În cel fel se cer diversificate nivelurile la care putem să ne plasăm şi dintre care fiecare comportă propriile lui scandări şi propria lui formă de analiză: care este nivelul legitim al formalizării? Care este cel al interpretării? Dar al analizei structurale? Ori al stabilirilor de cauzalitate?

Într-un cuvânt, istoria gândirii, a cunoştinţelor, a filosofiei, a literaturii pare a înmulţi rupturile şi a căuta orice apariţie a discontinuităţii, în vreme ce istoria propriu-zisă, istoria, pur şi simplu, pare a estompa eruperea evenimentelor în beneficiul structurilor lipsite de labilitate.

*

Această intersectare nu trebuie, însă, să ne inducă în eroare. Să nu ne imaginăm, încrezându-ne în aparențe, că unele dintre disciplinele istorice s-au deplasat de la continuum la discontinuum, în vreme ce altele au mers de la forfota discontinuităților spre marile unități neîntrerupte; să nu ne închipuim că în analiza politicii, a instituțiilor și a economiei am devenit din ce în ce mai sensibili la determinările globale, iar că în analiza ideilor și a cunoașterii am început să acordăm o atenție din ce în ce mai mare jocurilor diferenței; să nu credem că, o dată în plus, aceste două mari forme de descriere s-au intersectat fără să se recunoască.

În fapt, aceleași probleme s-au pus în ambele cazuri, însă au provocat la suprafață efecte de sens contrar. Aceste probleme pot fi rezumate printr-un singur cuvânt: punerea sub semnul întrebării a *documentului*. Să fim bine înțeleși: este cât se poate de evident că, de când există o disciplină precum istoria, oamenii s-au servit de documente, le-au interogat, s-au interogat pe ei înșiși cu privire la ele; documentele au fost întrebate nu numai asupra a ceea ce voiau să spună, ci și dacă spuneau chiar adevărul, și în ce calitate pretindeau ele acest lucru, dacă erau sincere sau falsificatoare, bine informate sau ignorante, autentice sau alterate. Însă fiecare dintre aceste întrebări și toată această neliniște critică aveau în vedere un singur țel: să reconstituie, pornind de la ceea ce spun aceste documente – uneori cu jumătate de voce –, trecutul din care ele emană și care acum s-a pierdut mult în urma lor; documentul a fost întotdeauna tratat ca limbajul unei voci reduse, acum, la tăcere – ca o urmă a ei, din fericire descifrabilă. Or, în urma unei mutații ce nu datează de azi, dar care este, fără îndoială, încă departe de a se fi încheiat, istoria și-a modificat poziția față de document: ea își stabilește drept sarcină principală nu să-l interpreteze, ori să determine dacă spune adevărul și care îi este valoarea expresivă, ci să-l lucreze din interior (*de le travailler de l'intérieur*) și să-l elaboreze: îl organizează, îl decupează, îl repartizează, îl ordonează, îl distribuie pe niveluri, stabilește

serii, deosebeşte ceea ce este pertinent de ceea ce nu este, reperează elemente, defineşte unităţi, descrie relaţii. Documentul nu mai este, aşadar, pentru istorie materia inertă cu ajutorul căreia ea încearcă să reconstituie ceea ce oamenii au făcut şi au spus, ceea ce a trecut definitiv şi din care nu se mai păstrează decât o dâră: ea caută să definească în chiar textura documentară unităţi, ansambluri, serii, raporturi. Trebuie să desprindem istoria de imaginea în care s-a complăcut atâta timp şi prin intermediul căreia îşi afla justificarea antropologică: aceea a unei memorii milenare şi colective care se sprijinea pe documente materiale pentru a-şi regăsi prospeţimea amintirilor; ea constă acum în travaliul şi întrebuinţarea unei materialităţi documentare (cărţi, texte, naraţiuni, registre, acte, edificii, instituţii, regulamente, tehnici, obiecte, cutume etc.) care prezintă întotdeauna şi pretutindeni, în orice societate, forme de remanenţă spontane sau organizate. Documentul nu este fericitul instrument al unei istorii care ar fi în sine şi într-un mod cât se poate de firesc o *memorie*; pentru o societate, istoria reprezintă o anumită modalitate de a conferi un statut şi o elaborare unei mase documentare de care ea nu se desparte.

Să spunem pe scurt că istoria, în forma ei tradiţională, se ocupa cu „memorarea“ *monumentelor* trecutului, cu transformarea lor în *documente* şi cu faptul de a face să vorbească aceste urme care, adesea, nu sunt în sine defel verbale, sau spun în tăcere cu totul altceva decât ceea ce spun; în zilele noastre, istoria este ceea ce transformă *documentele în monumente* şi care, în loc să mai descifreze urmele lăsate de oameni, în loc să mai încerce să recunoască în negativ (*en creux*) ceea ce fuseseră aceştia, desfăşoară o masă de elemente ce trebuie izolate, grupate, făcute să fie pertinente, puse în relaţie, constituite în ansambluri. A fost o vreme când arheologia, ca disciplină a monumentelor mute, a urmelor inerte, a obiectelor lipsite de context şi a lucrurilor lăsate de trecut, tindea spre istorie şi nu căpăta sens decât prin restituirea unui discurs istoric; jucându-ne puţin cu cuvintele, am putea afirma că istoria este aceea care tinde în zilele noastre spre arheologie, spre o descriere intrinsecă a monumentului.

Acest fapt atrage după sine mai multe consecințe. În primul rând, efectul de suprafață pe care l-am semnalat deja: înmulțirea rupturilor în istoria ideilor și punerea în evidență a perioadelor lungi în istoria propriu-zisă. În forma ei tradițională, într-adevăr, aceasta din urmă își stabilea ca sarcină identificarea de relații (de cauzalitate simplă, de determinare circulară, de antagonism, de expresie) între fapte sau evenimente datate: fiind dată seria, se punea problema stabilirii vecinătății fiecărui element în parte. Acum problema este constituirea seriilor: definirea elementelor pentru fiecare în parte, fixarea limitelor, punerea în evidență a tipului de relații care îi este specific, formularea legii sale proprii și, dincolo de aceasta, descrierea raporturilor între diferitele serii, pentru a constitui astfel serii de serii sau „tablouri": de aici, multiplicarea straturilor, desprinderea lor, specificitatea timpului și a cronologiilor care le sunt proprii; de aici, totodată, necesitatea de a distinge nu numai evenimente importante (urmate de un lanț lung de consecințe) și evenimente minime, ci tipuri de evenimente de niveluri cât se poate de diferite (unele scurte, altele de durată medie, precum răspândirea unei tehnici sau împuținarea unei monede, în sfârșit, altele cu desfășurare lentă, precum echilibrul demografic sau adaptarea progresivă a unei economii la o schimbare de climă); și tot de aici, posibilitatea de a face să apară serii cu repere vaste, constituite din evenimente rare sau din evenimente repetitive. Apariția perioadelor lungi în istoria contemporană nu reprezintă o revenire la filosofiile istoriei, la marile vârste ale lumii sau la fazele prescrise de destinul civilizațiilor, ci este efectul elaborării, concertate metodologic, a seriilor. Or, în istoria ideilor, a gândirii, a științelor, aceeași mutație a provocat un efect de sens contrar: ea a disociat lunga serie constituită de progresul conștiinței, sau de teleologia rațiunii, ori de evoluția gândirii umane; a repus în discuție temele convergenței și ale împlinirii; a pus la îndoială posibilitățile totalizării. A operat individualizarea unor serii diferite, care se juxtapun, se succed, se amestecă, se intersectează fără a putea fi reduse la o schemă lineară. Așa și-au făcut apariția, – în locul cronologiei continue a rațiunii, care era invariabil readusă la originea inaccesibilă, la

inaugurarea ei fondatoare –, scări uneori de mică amploare, distincte unele de altele, rebele subsumării unei legi unice, purtătoare de multe ori ale unui tip de istorie propriu fiecăreia în parte, și ireductibile la modelul general al unei conștiințe care acumulează, progresează și rememorează.

A doua consecință: noțiunea de discontinuitate dobândește un loc de prim ordin în cadrul disciplinelor istorice. Pentru istoria în forma sa clasică, discontinuumul constituia în același timp ceea ce este dat și de negândit: cea ce se oferea sub specia evenimentelor dispersate – decizii, accidente, inițiative, descoperiri; și ceea ce trebuia să fie ocolit, redus, eliminat prin analiză, pentru ca marea continuitate a evenimentelor să-și facă apariția. Discontinuitatea era acel stigmat al risipirii temporale pe care istoricul avea misiunea să-l suprime din cuprinsul istoriei. Acum, ea a devenit unul dintre elementele fundamentale ale analizei istorice. Discontinuitatea apare în cadrul acesteia pentru a juca un triplu rol. Ea constituie, mai întâi, o operațiune deliberată a istoricului (și nu, ca până acum, ceea ce acesta primește fără voia lui de la materialul de care trebuie să se ocupe): căci el este nevoit, fie și doar cu titlul de ipoteză sistematică, să deosebească nivelurile posibile de analiză, metodele specifice fiecărui nivel în parte și periodizările care li se potrivesc. Ea este, de asemenea, rezultatul descrierii realizate de istoric (și nu, ca până acum, ceea ce se cuvine eliminat prin analiză) căci ceea ce el încearcă să descopere sunt limitele unui proces, punctul de inflexiune al unei curbe, inversarea unei mișcări ordonatoare, marginile unei oscilații, pragul unei funcționări, momentul de dereglare a unei cauzalități circulare. Ea este, în sfârșit, conceptul pe care travaliul nu încetează să-l specifice (în loc să-l neglijeze ca pe un blanc uniform și indiferent între două figuri pozitive); ea capătă o formă și o funcție specifice după domeniul și nivelul la care este descoperită: nu se poate vorbi de o aceeași discontinuitate când descriem un prag epistemologic, schimbarea de sens a unei curbe de populație sau o substituire de tehnici. Paradoxală noțiune, aceea de discontinuitate: aceasta deoarece este în același timp instrument și obiect de cercetare, delimitează câmpul al cărui

efect este, întrucât permite individualizarea domeniilor, dar nu poate fi stabilită decât prin compararea acestora. Și dat fiind că, poate, în cele din urmă, ea nu este doar un concept prezent în discursul istoricului, ci presupus de acesta într-ascuns: de unde ar putea el, într-adevăr, să vorbească dacă nu pornind tocmai de la această ruptură care îi oferă ca obiect istoria – și chiar propria lui istorie? Una dintre trăsăturile distinctive esențiale ale noii istorii este, fără doar și poate, tocmai această deplasare a discontinuumului: trecerea lui de la obstacol la practică; integrarea lui în discursul istoricului, în care nu mai joacă rolul unei fatalități exterioare ce se cere eliminată, ci pe acela al unui concept operațional ce este întrebuințat; și, prin aceasta, răsturnarea de semne grație căreia el încetează a mai fi negativul lecturii istorice (reversul ei, eșecul, limita puterii de care ea dispune), pentru a deveni elementul pozitiv care îi determină obiectul și îi validează analiza.

A treia consecință: tema și posibilitatea unei *istorii globale* începe să se estompeze, devenind, în schimb, tot mai pregnantă schița, cu totul diferită, a ceea ce ar putea fi numit o *istorie generală*. Proiectul unei istorii globale este cel care caută să restituie forma de ansamblu a unei civilizații, principiul – material sau spiritual – al unei societăți, semnificația comună tuturor fenomenelor dintr-o anumită perioadă, legea care răspunde de coeziunea lor – ceea ce, metaforic, noi numim „chipul" unei epoci. Un asemenea proiect este legat de două sau trei ipoteze: se presupune că între toate evenimentele din cuprinsul unei arii spațio-temporale bine definite, între toate fenomenele cărora li s-a păstrat urma trebuie să fie cu putință să se stabilească un sistem de relații omogene: o rețea de cauzalitate care să permită derivarea fiecăruia în parte, raporturi de analogie care să indice felul în care ele se simbolizează unele pe altele sau în care toate exprimă unul și același nucleu central; se presupune, apoi, că una și aceeași formă de istoricitate impune structurile economice, stabilitățile sociale, inerția mentalităților, habitudinile tehnice, comportamentele politice, supunându-le pe toate aceluiași tip de transformare; se presupune, în sfârșit, că istoria însăși poate fi articulată în mari unități – stadii sau

faze – care dețin în ele însele propriul lor principiu de coeziune. Tocmai aceste postulate sunt cele pe care istoria nouă le pune la îndoială atunci când problematizează seriile, decupajele, limitele, denivelările, decalajele, specificitățile cronologice, formele particulare de remanență, tipurile posibile de relație. Dar nu pentru că ar căuta să ajungă la o pluralitate de istorii juxtapuse și independente unele de altele: cea a economiei alături de a instituțiilor, și alături de acestea, cele ale științelor, religiilor și literaturilor; și nici pentru că ar căuta doar că semnaleze coincidențe de date sau analogii de formă și de sens între aceste istorii diferite. Problema care începe să se pună – și care definește sarcina unei istorii generale – este aceea de a determina forma de relație ce poate fi legitim descrisă între aceste diferite serii; sistemul vertical pe care ele sunt susceptibile să-l formeze; jocul corelațiilor și al dominațiilor desfășurat de la unele la altele, ce efect pot să aibă decalajele, temporalitățile diferite, diversele remanențe; în ce ansambluri distincte anumite elemente pot să figureze simultan: pe scurt, nu numai ce serii, ci și ce „serii de serii" – sau, în alți termeni, ce „tablouri"* este posibil să fie constituite. O descriere globală adună toate fenomenele în jurul unui centru unic – principiu, semnificație, spirit, viziune asupra lumii, formă de ansamblu; o istorie generală, în schimb, ar urma să desfășoare spațiul unei dispersii.

În sfârșit, ultima consecință: istoria nouă întâmpină un anumit număr de probleme metodologice dintre care multe, i-au preexistat cu siguranță, dar al căror fascicul o caracterizează acum. Dintre acestea pot fi amintite: constituirea unor *corpusuri* coerente și omogene de documente (corpusuri deschise sau închise, finite sau indefinite), stabilirea unui principiu de selecție (după cum se dorește tratarea exhaustivă a masei

---

* Trebuie, oare, să le atragem atenția celor leneși că un „tablou" (fără doar și poate, în toate sensurile acestui cuvânt) este, cât se poate de clar o „serie de serii"? Oricum, el nu este în nici un caz o mică imagine așezată în fața unei lanterne spre decepția copiilor, care, la vârsta lor, preferă, desigur, vivacitatea cinematografului.

documentare, practicarea unui eşantionaj după metode de prelevare statistică sau se încearcă determinarea, din capul locului, a celor mai reprezentative elemente); definirea nivelului de analiză precum şi a elementelor pertinente pentru el (în materialul studiat pot fi sublimate indicaţiile numerice; referinţele – explicite sau nu – la evenimente, la instituţii, la practici; cuvintele folosite, cu regulile lor de întrebuinţare şi câmpurile semantice pe care le delimitează, sau structura formală a propoziţiilor şi tipurile de înlănţuiri ce le unesc); specificarea unei metode de analiză (tratare cantitativă a datelor, descompunere în funcţie de un anumit număr de trăsături reperabile cărora le sunt studiate corelaţiile, descifrare interpretativă, analiză a frecvenţelor şi a distribuţiilor); delimitarea ansamblurilor şi a subansamblurilor care articulează materialul studiat (regiuni, perioade, procese unitare); determinarea relaţiilor care permit caracterizarea unui ansamblu (poate să fie vorba de relaţii numerice sau logice; de relaţii funcţionale, cauzale, analogice; de relaţia dintre semnificant şi semnificat).

Toate aceste probleme fac parte, de acum înainte, din câmpul metodologic al istoriei. Câmp care merită toată atenţia, din două motive. În primul rând, pentru că se poate vedea cât de mult s-a eliberat el de ceea ce constituia, până nu cu multă vreme în urmă, filosofia istoriei, ca şi de problemele pe care aceasta le punea (cu privire la raţionalitatea sau teleologia devenirii, la relativitatea cunoaşterii istorice, la posibilitatea de a descoperi sau de a constitui un sens al inerţiei trecutului şi al totalităţii neîmplinite a prezentului). Apoi, pentru că intersectează, în unele dintre punctele lui, probleme ce pot fi întâlnite aiurea: de pildă, în domeniile lingvisticii, etnologiei, economiei, analizei literare, mitologiei. Acestor probleme li se poate atribui, dacă vrem, sigla structuralismului. Cu câteva condiţii, totuşi: ele sunt departe de a acoperi, singure, câmpul metodologic al istoriei, în care nu ocupă decât o parte a cărei importanţă variază în funcţie de domeniile şi de nivelurile de analiză; cu excepţia unui anumit număr de cazuri relativ limitat, ele nu au fost importate din lingvistică sau din etnologie (conform parcursului atât de frecvent astăzi), ci au luat naştere

în chiar câmpul istoriei – în principal în cel al istoriei economice, cu prilejul întrebărilor formulate de aceasta; în sfârşit, ele nu conferă în nici un fel autoritatea de a vorbi despre o structuralizare a istoriei sau, măcar, despre o tentativă de a depăşi un „conflict“ sau o „opoziţie“ între structură şi devenire: de multă vreme deja, istoricii repereazǎ, descriu şi analizează structuri, fără a se fi văzut vreodată nevoiţi să se întrebe dacă nu lăsau cumva să le scape via, fragila, fremătătoarea „istorie“. Opoziţia structură–devenire nu este pertinentă nici pentru definirea câmpului istoric şi, mai mult ca sigur, nici pentru definirea unei metode structurale.

*

Această mutaţie epistemologică a istoriei nu s-a încheiat încă. Ea nu este, totuşi, de dată recentă, dat fiind că momentul ei de început poate fi situat în dreptul numelui lui Marx. A avut, însă, nevoie de un timp îndelungat pentru a începe să-şi facă simţite efectele. Chiar şi în zilele noastre, şi mai cu seamă în ceea ce priveşte istoria gândirii, ea nu a fost încă înregistrată şi reflectată, în vreme ce alte transformări – aceea a lingvisticii, de exemplu – au putut fi. Ca şi cum ar fi fost deosebit de dificil, în această istorie pe care oamenii şi-o reprezintă după propriile lor idei şi propriile lor cunoştinţe, să se formuleze o teorie generală a discontinuităţii, a seriilor, a limitelor, a unităţilor, a ordinilor specifice, a autonomiilor şi a dependenţelor diferenţiate. Ca şi cum, acolo unde ne obişnuiserăm să căutam origini, să urcăm la nesfârşit pe linia antecedenţelor, să reconstituim tradiţii, să urmărim curbe evolutive, să proiectăm teleologii şi să recurgem neîncetat la metaforele vieţii, ne repugna să gândim diferenţa, să descriem abateri şi dispersii, să disociem forma liniştitoare a identicului. Sau, mai exact, ca şi cum ne-ar veni greu să elaborăm teoria conceptelor de praguri, mutaţii, sisteme independente, serii limitate – aşa cum sunt ele utilizate *de facto* de către istorici –, să le acceptăm consecinţele generale şi chiar să le derivăm toate implicaţiile posibile. Ca şi cum

ne-ar fi frică să-l gândim pe *Celălalt* în răstimpul propriei noastre gândiri.

Există, pentru aceasta, un motiv. Dacă istoria gândirii ar putea să rămână locul continuităţilor neîntrerupte, dacă ea ar realiza la nesfârşit înlănţuiri pe care nici o analiză nu poate să le desfacă fără abstractizare, dacă ea ar ţese, în jurul a ceea ce oamenii spun şi fac, obscure sinteze care să-l anticipeze, să-l pregătească şi să-l conducă la nesfârşit spre un viitor al lui, ea ar constitui, pentru suveranitatea conştiinţei, un adăpost privilegiat. Istoria continuă reprezintă corelatul indispensabil al funcţiei fondatoare a subiectului: garanţia că tot ce i-a scăpat îi va putea fi redat; certitudinea că timpul nu va risipi nimic fără a-l restitui într-o unitate refăcută; promisiunea că subiectul va putea într-o bună zi – sub forma conştiinţei istorice – să-şi aproprie din nou toate lucrurile păstrate departe de diferenţă, redobândindu-şi dominaţia asupra lor şi aflându-şi în ele ceea ce am putea să numim lăcaşul. A face din analiza istorică discursul continuumului şi din conştiinţa umană subiectul originar al oricărei deveniri şi al oricărei practici sunt cele două faţete ale aceluiaşi sistem de gândire. În cadrul căruia timpul este conceput în termeni de totalizare, iar revoluţiile nu sunt niciodată altceva decât nişte conştientizări (*prises de conscience*).

În forme diferite, tema aceasta a jucat un rol constant începând din secolul al XIX-lea: acela de a salva, împotriva tuturor descentrărilor, suveranitatea subiectului şi figurile îngemănate ale antropologiei şi umanismului. Împotriva descentrării operate de Marx – prin analiza istorică a raporturilor de producţie, a determinărilor economice şi a luptei de clasă – ea a prilejuit, către sfârşitul secolului al XIX-lea, căutarea unei istorii globale, în care toate diferenţele unei societăţi puteau fi reduse la o formă unică, la organizarea unei viziuni asupra lumii, la stabilirea unui sistem de valori, la un tip coerent de civilizaţie. Descentrării operate de genealogia nietzscheană, ea i-a opus căutarea unui temei originar care să impună raţionalitatea ca *telos* al umanităţii şi care să lege întreaga istorie a gândirii de apărarea acestei raţionalităţi, de păstrarea acestei teleologii şi de revenirea mereu necesară la acest temei. În sfârşit, ceva mai

recent, atunci când cercetările efectuate de psihanaliză, de lingvistică şi de etnologie au descentrat subiectul în raport cu legile dorinţei sale, cu formele limbajului său, cu regulile acţiunii şi cu jocurile discursului său mitic sau fabulos, în momentul când a devenit limpede că omul, interogat cu privire la ceea ce este el însuşi, nu poate să dea seama de propria lui sexualitate sau de propriul său inconştient, de formele sistematice ale limbii pe care o vorbeşte şi de regularitatea ficţiunilor sale, tema unei continuităţi a istoriei a fost din nou reactivată: o istorie care nu ar fi scandare, ci devenire; care nu ar fi joc de relaţii, ci dinamism intern; care nu ar fi sistem, ci travaliu anevoios al libertăţii; care nu ar fi formă, ci efort neîncetat al unei conştiinţe ce se reia pe sine însăşi, încercând să se surprindă până la temelia condiţiilor sale: o istorie care ar fi în acelaşi timp răbdare infinită şi vivacitate a unei mişcări ce sfârşeşte prin a spulbera toate limitările. Pentru a putea pune în valoare această temă ce opune imobilităţii structurilor, sistemului lor „închis", necesarei lor „sincronii", deschiderea vie a istoriei, trebuie, fireşte, să negi în chiar cadrul analizelor istorice utilizarea discontinuităţii, definirea nivelurilor şi a limitelor, descrierea seriilor specifice, punerea în evidenţă a întregului joc al diferenţelor. Te vezi, prin urmare, silit să-l antropologizezi pe Marx, să-l transformi într-un istoric al totalităţilor şi să regăseşti în el discursul umanismului; ajungi, aşadar, să-l interpretezi pe Nietzsche în termenii filosofiei transcendentale şi să-i pliezi genealogia pe planul unei căutări a originarului; eşti, în sfârşit, împins să laşi deoparte, ca şi când nici nu ar fi existat vreodată, tot acest câmp de probleme metodologice pe care istoria cea nouă le propune astăzi. Căci, dacă este adevărat că problema discontinuităţilor, a sistemelor şi a transformărilor, a seriilor şi a pragurilor se pune în toate disciplinele istorice (în cele care privesc ideile şi ştiinţele nu mai puţin decât în cele care au în vedere economia şi societăţile), cum am mai putea noi să opunem, într-un mod cât de cât legitim, „devenirea" – „sistemului", mişcarea – reglajelor circulare sau, aşa cum se spune cu totul pe negândite, „istoria" – „structurii"?

O aceeaşi funcţie conservatoare se află la lucru în tema totalităţilor culturale – pentru care a fost criticat şi apoi travestit Marx –, în tema unei căutări a originarului – care i-a fost opusă lui Nietzsche, înainte de a se dori transpunerea lui în ea – şi în tema unei istorii vii, continue şi deschise. Se va striga, aşadar, că istoria este asasinată ori de câte ori într-o analiză istorică – şi mai cu seamă dacă este vorba de gândire, de idei şi de cunoştinţe – vor apărea utilizate într-un mod prea manifest categoriile discontinuităţii şi diferenţei, noţiunile de prag, ruptură şi transformare, descrierea de serii şi limite. Se va denunţa în acestea comiterea unui atentat împotriva drepturilor imprescriptibile ale istoriei şi împotriva temeiului oricărei istoricităţi posibile. Dar nu trebuie să ne lăsăm înşelaţi: nu dispariţia istoriei este atât de mult deplânsă, ci pierderea acelei forme de istorie care era raportată în secret, însă pe de-a-ntregul, la activitatea sintetică a subiectului; deplânsă e acea devenire care trebuia să furnizeze un adăpost mai sigur pentru suveranitatea conştiinţei, mai puţin expus decât miturile, sistemele de rudenie, limbile, sexualitarea sau dorinţa; deplânsă e posibilitatea de a reînsufleţi prin proiect travaliul sensului şi mişcarea totalizării, jocul determinărilor materiale, al regulilor de practică, al sistemelor inconştiente, al relaţiilor riguroase dar negândite, al corelaţiilor ce scapă oricărei experienţe trăite; deplânsă e acea utilizare ideologică a istoriei cu ajutorul căreia se încearcă a i se restitui omului tot ceea ce, de mai bine de un secol încoace, nu a încetat să-i scape. Am îngrămădit toate comorile trecutului în bătrâna citadelă a acestei istorii; pe care o crezusem solidă, pe care o sacralizasem; din care făcusem ultimul bastion al gândirii antropologice; am crezut că putem să-i prindem înlăuntrul acesteia chiar şi pe cei care luptaseră cu îndârjire împotriva ei; ni se păruse că i-am transformat în cei mai de temut păzitori ai ei. Însă istoricii au părăsit de mult această veche fortăreaţă şi s-au dus să lucreze în altă parte; ajungem, chiar, să ne dăm seama că Marx şi Nietzsche nu asigură paza care le fusese încredinţată. Nu mai trebuie să ne bazăm pe ei pentru păstrarea privilegiilor; şi nici pentru a afirma, o dată în plus – şi Dumnezeu ştie, totuşi, câtă nevoie

am avea, în confuzia de astăzi – că istoria, ea cel puţin, este vie şi continuă, că este, pentru subiectul pus la îndoială, locul de odihnă, locul certitudinii şi al împăcării – al somnului tranchilizant.

*

Acesta este punctul în care îşi află determinarea o întreprindere căreia *Istoria nebuniei, Naşterea clinicii* şi *Cuvintele şi lucrurile** nu au făcut decât să-i fixeze ţelul cât se poate de imperfect. Întreprindere prin care se încearcă a se lua măsura mutaţiilor survenite, în general, în domeniul istoriei; întreprindere în care sunt puse în discuţie metodele, limitele şi temele proprii istoriei ideilor; întreprindere prin care se încearcă înlăturarea ultimelor constrângeri antropologice din cuprinsul acestei istorii; întreprindere care îşi propune, în schimb, să arate felul în care aceste constrângeri au putut să se formeze. Aceste sarcini au fost schiţate într-o oarecare dezordine şi fără ca articularea lor generală să fie clar definită. Venise vremea să li se dea coerenţă, sau măcar să se încerce aşa ceva. Rezultatul acestei încercări este cartea de faţă.

Câteva observaţii înainte de a începe şi pentru a evita orice neînţelegere.

– Nu este vorba de a transfera în domeniul istoriei, şi mai cu seamă în acela al istoriei cunoştinţelor, o metodă structuralistă verificată în alte câmpuri de analiză. Este vorba de a desfăşura principiile şi consecinţele unei transformări autohtone care este pe cale de a se petrece în domeniul cunoaşterii istorice. Că această transformare, că problemele pe care ea le pune, instrumentele pe care le utilizează, conceptele care sunt definite în cadrul ei şi rezultatele pe care ea le obţine nu sunt, fie şi doar în parte, străine de ceea ce poartă numele de analiză structurală

---

* *Istoria nebuniei în epoca clasică*, trad. rom. Mircea Vasilescu, Humanitas, 1996; *Naşterea clinicii*, trad. rom. Diana Dănişor, Ed. Ştiinţifică, 1999; *Cuvintele şi lucrurile*, trad. rom. Bogdan Ghiu, Univers, 1996 *(n. red.)*.

este cât se poate de posibil. Însă, nu această analiză constituie, în mod specific, miza jocului;

– nu este vorba (încă şi mai puţin) de a utiliza categoriile caracteristice totalităţilor culturale (viziunile despre lume, tipurile ideale, spiritul singular al epocilor) pentru a impune istoriei, împotriva voinţei ei, formele analizei structurale. Seriile descrise, limitele fixate, comparaţiile şi corelaţiile stabilite nu se sprijină pe vechile filosofii ale istoriei, ci au drept scop repunerea în discuţie a teleologiilor şi a totalizărilor;

– în măsura în care este vorba despre definirea unei metode de analiză istorică eliberate de sub tutela temei antropologice, se observă că teoria care urmează să fie schiţată are un dublu raport cu anchetele deja efectuate. Ea încearcă să formuleze, în termeni generali (şi nu fără o sumedenie de rectificări, nu fără o puzderie de elaborări), instrumentele pe care aceste cercetări le-au utilizat din mers sau au fost nevoite să le fabrice pentru nevoile cauzei. Pe de altă parte însă, ea se sprijină pe rezultatele deja obţinute pentru a defini o metodă de analiză lipsită de orice urmă de antropologism. Solul pe care ea se întemeiază este cel pe care ea însăşi l-a descoperit. Anchetele asupra nebuniei şi apariţiei unei psihologii, asupra bolii şi naşterii unei medicini clinice, asupra ştiinţelor vieţii, limbajului şi economiei au reprezentat nişte încercări parţial oarbe: dar ele se limpezeau din mers, nu numai pentru că îşi precizau puţin câte puţin metoda, ci şi pentru că descopereau – în dezbaterea cu privire la umanism şi antropologie – punctul posibilităţii ei istorice.

Într-un cuvânt, lucrarea de faţă, ca şi cele care au precedat-o, nu se înscrie – cel puţin nu direct şi nici în primă instanţă – în controversa referitoare la structură (confruntată cu geneza, cu istoria, cu devenirea); ci în acel câmp în care se manifestă, se întretaie, se amestecă şi se specifică problemele referitoare la fiinţa umană, la conştiinţă, la origine şi la subiect. Fără îndoială, însă, că n-am greşi dacă am spune că şi aici se pune problema structurii.

Lucrarea de faţă nu este reluarea sau descrierea exactă a ceea ce se poate citi în *Istoria nebuniei, Naşterea clinicii* sau

Cuvintele și lucrurile. Într-o mulțime de puncte, ea diferă de acestea. De asemenea, cuprinde nu puține corecții și critici interne. Privită în general, *Istoria nebuniei* acorda un loc mult prea mare, și de altfel cu totul misterios, fenomenului pe care ea îl numea „experiență“, demonstrând astfel în ce măsură se afla pe punctul de a admite un subiect anonim și general al istoriei; în *Nașterea clinicii*, recursul la analiza structurală, folosit de câteva ori, amenința să eschiveze specificitatea problemei puse și nivelul propriu arheologiei; în sfârșit, în *Cuvintele și lucrurile*, absența balizajului metodologic a putut să creeze impresia unor analize în termeni de totalitate culturală. Faptul că nu am fost capabil să evit aceste pericole mă întristează: mă consolez, spunându-mi că ele erau înscrise în întreprinderea însăși din moment ce, pentru a-și dobândi un profil propriu, ea trebuia să se desprindă de la sine din aceste metode diverse și din aceste diferite forme de istorie; și, apoi, fără întrebările care mi s-au pus*, fără dificultățile întâlnite, fără obiecțiile formulate, nu aș fi reușit, mai mult ca sigur, să văd desenându-se într-un mod atât de net întreprinderea de care, vrând-nevrând, sunt de acum înainte legat. De aici, maniera precaută, poticnită a textului de față: la fiece pas, el ia distanță, măsoară de la un cap la celălalt, bâjbâie în direcția propriilor sale limite, se izbește de ceea ce nu vrea să spună, sapă gropi pentru a-și defini calea. La fiece pas, denunță posibila confuzie. Își declină identitatea, nu fără a spune mai întâi: nu sunt nici asta, nici cealaltă. Nu este, în majoritatea timpului, critic; nu spune că toată lumea, la dreapta sau la stânga, s-a înșelat. Ceea ce-l interesează este să-și definească un amplasament singular prin exterioritatea vecinătăților sale; mai curând decât să vreau să-i reduc pe ceilalți la tăcere, mă preocupă încercarea de a defini spațiul alb de unde vorbesc și care capătă formă lent, printr-un discurs pe care îl simt atât de precar și de nesigur încă.

---

* Îndeosebi primele pagini ale acestui text au constituit, într-o formă puțin diferită, un răspuns la întrebările formulate de *Cercul de Epistemologie* de la Școala Normală Superioară (cf. *Cahiers pour l'Analyse*, nr. 9). Pe de altă parte, o schiță a unora dintre dezvoltările de aici au fost oferite ca răspuns cititorilor revistei *Esprit* (aprilie 1968).

*

– Nu eşti sigur de ceea ce spui? Din nou o să te schimbi, din nou te vei deplasa în raport cu întrebările ce ţi se pun, din nou vei spune că obiecţiile nu vizează cu adevărat locul din care te pronunţi? Te pregăteşti să susţii, o dată în plus, că nu ai fost niciodată ceea ce ţi se reproşează că eşti? Îţi pregăteşti deja ieşirea care îţi va permite, în cartea următoare, să apari în altă parte şi să ne sfidezi aşa cum o faci şi acum: nu, nu sunt acolo unde mă pândiţi, ci aici de unde vă privesc râzând.

– Cum adică, vă imaginaţi că m-aş chinui atât şi cu atâtea delicii să scriu, credeţi cumva că m-aş încăpăţâna, cu capul plecat, să o fac dacă n-aş pregăti – cu o mână un pic cam febrilă – labirintul în care să mă aventurez, în care să-mi deplasez discursul, deschizându-i subterane, afundându-l departe de el însuşi, aflându-i culmi suspendate care să-i rezume şi deformeze parcursul, labirintul în care să mă pierd pentru a reapărea, în sfârşit, dinaintea unor ochi pe care nu va mai trebui să-i reîntâlnesc apoi niciodată? Nu sunt, fără îndoială, singurul care scrie pentru a nu mai avea chip. Nu mă întrebaţi cine sunt şi nu-mi cereţi să rămân acelaşi: aceasta este o morală de stare civilă; ea se ocupă de actele noastre. Să ne lase, însă, în pace când este vorba de scris.

II

REGULARITĂȚILE DISCURSIVE

I. Unitățile discursului

Utilizarea conceptelor de discontinuitate, ruptură, prag, limită, serie, transformare pune oricărei analize istorice nu numai chestiuni de procedură, ci și probleme teoretice. Aceste probleme vor fi studiate aici (chestiunile de procedură urmând a fi avute în vedere în cursul unor viitoare anchete empirice; aceasta, însă, dacă voi avea ocazia, dorința și curajul să le întreprind). Și ele nu vor fi examinate decât în interiorul unui câmp particular: în acele discipline atât de nesigure în privința propriilor granițe și atât de indecise în privința propriului lor conținut pe care le numim istoria ideilor, sau a gândirii, sau a științelor, ori a cunoștințelor.

Pentru început am de efectuat un travaliu negativ: eliberarea de un întreg joc de noțiuni ce diversifică, fiecare în felul ei propriu, tema continuității. Ele nu posedă, desigur, o structură conceptuală prea riguroasă; dar funcția lor este cât se poate de precisă. De exemplu, noțiunea de tradiție: ea caută să confere un statut temporal singular unui ansamblu de fenomene în același timp succesive și identice (sau cel puțin analoge); ne permite să re-gândim dispersia istoriei sub forma lui „același"; ne autorizează să reducem diferența inerentă oricărui început pentru a putea să urcăm fără discontinuitate în determinarea indefinită a originii; grație ei, noi putem să izolăm noutățile pe un fond de permanență și să le transferăm meritul originalității, geniului și deciziei caracteristice indivizilor. Sau, tot ca exemplu, noțiunea de influență, care furnizează un suport – mult prea magic pentru a putea fi analizat așa cum se cuvine – faptelor de transmitere și de comunicare; care raportează fenomenele de asemănare și repetiție la un proces cu aspect cauzal

(lipsit, însă, de o delimitare riguroasă şi de o definire teoretică); care leagă, la distanţă şi în timp – cu ajutorul, parcă, al unui mediu de propagare –, unităţi definite ca indivizi, opere, noţiuni sau teorii. Sau, tot ca exemplu, noţiunile de dezvoltare şi de evoluţie: acestea permit regruparea unei succesiuni de evenimente dispersate, raportarea lor la un unic şi acelaşi principiu organizator, supunerea lor faţă de forţa exemplară a vieţii (cu jocurile sale de adaptabilitate, capacitatea de inovaţie, neîncetata corelare a diferitelor elemente, precum şi cu sistemele de asimilare şi de schimb ce o caracterizează), descoperirea, deja activă în fiecare început, a unui principiu de coerenţă şi a schiţei unei unităţi viitoare, dominarea timpului prin intermediul unui raport neîncetat reversibil între o origine şi un termen final niciodată date ca atare, tot timpul, însă, în lucru. Sau, alt exemplu, noţiunile de „mentalitate" şi de „spirit", care permit stabilirea unei comunităţi de sens, a unor legături simbolice, a unui joc de asemănare şi de oglindire între fenomenele simultane sau succesive ale unei epoci date, ori care fac să apară, ca principiu de unitate şi de explicare, suveranitatea unei conştiinţe colective. Trebuie repuse în discuţie toate aceste sinteze de-a gata, toate aceste grupări pe care le admitem de obicei fără a le supune nici unui examen, toate aceste legături cărora le recunoaştem din capul locului validitatea; trebuie să scoatem din bârlog (*débusquer*) toate aceste forme şi toate aceste forţe obscure cu ajutorul cărora ne-am obişnuit să legăm între ele discursurile omului; trebuie să le alungăm din umbra în care domnesc nestingherite. Şi, în loc să le lăsăm să se pună de la sine în valoare, să acceptăm mai curând a nu avea de-a face, dintr-o preocupare de metodă şi într-o primă instanţă, decât cu o populaţie de evenimente dispersate.

Se cuvine, de asemenea, să cădem pe gânduri şi în faţa acelor decupaje şi grupări care ne-au devenit atât de familiare. Pot fi oare admise, aşa cum apar, distincţia dintre marile tipuri de discurs sau aceea dintre forme şi genuri, prin care sunt opuse unele altora, ştiinţa, literatura, filosofia, religia, istoria, ficţiunea etc., şi transformate într-un soi de mari individualităţi istorice? Nu suntem siguri de utilizarea pe care noi înşine o

dăm acestor distincţii în propria noastră lume a discursului. Cu atât mai puţin siguri suntem atunci când se pune problema analizării unor ansambluri de enunţuri care, în epoca formulării lor, erau distribuite, repartizate şi caracterizate într-un cu totul alt mod: la urma urmelor, „literatura“ sau „politica“ sunt nişte categorii recente, ce nu pot fi aplicate culturii medievale şi nici chiar culturii clasice decât printr-o ipoteză retrospectivă şi printr-un joc de analogii formale sau de asemănări semantice; dar nici literatura, nici politica, şi nici măcar filosofia sau ştiinţele nu articulau câmpul discursului, în secolele al XVII-lea sau al XVIII-lea, aşa cum l-au articulat în secolul al XIX-lea. Oricum am privi lucrurile, aceste decupaje – fie că este vorba de cele pe care le admitem sau de cele contemporane cu discursurile studiate – sunt întotdeauna, în ele însele, nişte categorii reflexive, principii de clasificare, reguli normative, ori tipuri instituţionalizate: constituie, la rândul lor, nişte fapte de discurs care merită să fie analizate alături de celelalte; întreţin cu ele, nu încape îndoială, raporturi complexe, dar nu reprezintă nişte caractere intrinseci, autohtone şi universal recognoscibile ale acestora.

Dar, mai cu seamă, se cuvin suspendate unităţile care se impun în modul cel mai imediat: cele ale cărţii şi operei. În aparenţă, pot fi ele oare înlăturate fără comiterea unui imens artificiu? Nu sunt ele date în modul cel mai cert cu putinţă? Individualizare materială a cărţii, care ocupă un spaţiu determinat, care are o valoare economică şi care marchează prin ea însăşi, printr-un anumit număr de semne, limitele începutului şi sfârşitului ei; stabilire a unei opere pe care noi o recunoaştem şi o delimităm atribuind un anumit număr de texte unui autor. Şi, totuşi, imediat ce privim ceva mai îndeaproape, dificultăţile nu întârzie să-şi facă apariţia. Unitate materială a cărţii? Este însă ea aceeaşi dacă avem de-a face cu o antologie de poeme, cu o culegere de fragmente postume, cu *Tratatul despre conice*[1] sau cu un volum din *Istoria Franţei* de Michelet? Este aceeaşi dacă este vorba de *Un coup de dés*[2], de procesul lui Gilles de Rais[3], de *San Marco* al lui Butor sau de o carte liturgică de rugăciuni? Altfel spus, unitatea materială a volumului nu este

oare o unitate slabă, accesorie în comparaţie cu unitatea discursivă căreia îi serveşte drept suport? Iar această unitate discursivă, la rândul ei, este ea oare omogenă şi uniform aplicabilă? Un roman de Stendhal sau un roman de Dostoievski nu se individualizează la fel ca romanele ce compun *Comedia umană*; iar acestea, la rândul lor, nu se deosebesc unele de altele precum *Ulise*[4] de *Odiseea*. Aceasta deoarece marginile unei cărţi nu sunt niciodată clare şi riguros trasate: dincolo de titlu, de primele rânduri şi de punctul final, mai presus de configuraţia sa internă şi de forma care îi conferă autonomie, ea se află prinsă într-un sistem de trimiteri la alte cărţi, la alte texte, la alte fraze: este un nod într-o reţea. Iar acest joc al trimiterilor nu este omolog după cum avem de-a face cu un tratat de matematici, cu un comentariu de text, cu o naraţiune istorică, cu un episod dintr-un ciclu romanesc; de la caz la caz, unitatea cărţii, chiar înţeleasă ca fascicul de raporturi, nu poate fi considerată ca fiind identică. Degeaba ne apare cartea ca un obiect pe care îl ţinem în mâini; degeaba se ghemuieşte ea în micul paralelipiped care o închide: unitatea ei este variabilă şi relativă. Imediat ce începe să fie chestionată îşi pierde evidenţa; nu se desemnează pe sine şi nu se construieşte decât pornind de la un câmp complex de discursuri.

În ceea ce priveşte opera, problemele pe care ea le ridică sunt încă şi mai dificile. În aparenţă totuşi, ce poate fi mai simplu decât o operă? O sumă de texte ce pot fi denotate prin semnul unui nume propriu. Or, această denotare (chiar lăsând deoparte problemele legate de atribuire) nu este o funcţie omogenă: numele unui autor denotează oare în acelaşi fel un text pe care l-a publicat el însuşi sub numele său, un text pe care l-a prezentat sub pseudonim, un altul care va fi găsit după moartea sa în stadiul de eboşă şi încă un altul, ce nu este decât o mâzgăleală, un carnet de note, o „hârtie"? Constituirea unei opere complete, a unui *opus*, presupune un anumit număr de opţiuni care nu sunt uşor de justificat şi nici măcar de formulat: e suficient oare să adăugăm textelor publicate de autorul însuşi pe cele pe care el intenţiona să le încredinţeze tiparului şi care au rămas neterminate doar datorită morţii sale? Se cuvine să

integrăm operei şi tot ce e bruion, schiţă preliminară, corecturi şi eliminări din cărţi? Trebuie să adăugăm şi schiţele abandonate? Şi ce statut se cuvine atunci să acordăm scrisorilor, notelor, conversaţiilor relatate, cuvintelor transcrise de auditori, altfel spus imensului furnicar de urme verbale pe care un autor îl lasă în jurul lui în clipa morţii şi care vorbesc, toate, într-o încâlceală infinită, atâtea limbaje diferite? Oricum am privi lucrurile, numele „Mallarmé“ nu se referă în acelaşi fel la exerciţiile de engleză, la traducerile din Edgar Poe, la poeme şi la răspunsurile la anchete; în mod asemănător, nu există un acelaşi raport între numele lui Nietzsche, pe de o parte, şi, pe de altă parte, autobiografiile de tinereţe, disertaţiile şcolare, articolele de filologie, *Aşa grăit-a Zarathustra, Ecce Homo*, scrisorile, ultimele cărţi poştale semnate „Dionysos“ sau „Kaiser Nietzsche“ şi nenumăratele carnete în care se amestecă note de plată pentru spălătoreasă cu proiectele de aforisme. În fapt, dacă noi vorbim cu atâta aplomb şi fără a ne pune nici o întrebare despre „opera“ unui autor este pentru că o presupunem definită de o anumită funcţie de expresie. Admitem că trebuie să existe un nivel (atât de profund pe cât de necesar este pentru a ni-l imagina) la care opera se dezvăluie, în toate fragmentele ei, oricât de minuscule şi de neesenţiale, ca expresie a gândirii, ori a experienţei, sau a imaginaţiei, sau a inconştientului autorului, ori, în sfârşit, a determinărilor istorice în care acesta era prins. Se observă, însă, imediat că o asemenea unitate, departe de a fi dată în mod nemijlocit, constituie rezultatul unei operaţii; că această operaţie este una interpretativă (dat fiind că ea descifrează, în text, transcrierea a ceva ce acesta ascunde şi manifestă în acelaşi timp); că, în sfârşit, operaţia care determină *opusul* în unitatea lui şi, prin urmare, opera însăşi, nu va fi aceeaşi după cum va fi vorba de autorul textului *Teatrul şi dublul său*[5] sau de autorul *Tractatus*[6]-ului şi în fiecare din cele două cazuri nu vom putea să vorbim în acelaşi sens de o „operă“. Opera nu poate fi considerată nici o unitate imediată, nici o unitate certă şi nici o unitate omogenă.

În fine, ultima măsură de precauţie pentru a scoate din circuit continuităţile nereflectate cu ajutorul cărora organizăm

din capul locului discursul pe care ne propunem să-l analizăm: renunțarea la două teme legate una de alta și care stau față în față. Una vrea să nu fie niciodată posibilă determinarea, în ordinea discursului, a eruperii unui eveniment veritabil; ea spune că, mai presus de orice început aparent, există întotdeauna o origine secretă, atât de secretă și atât de originară încât nu poate fi niciodată surprinsă pe de-a-ntregul în ea însăși. Astfel încât am fi fatalmente nevoiți să revenim la căutarea, prin naivitatea cronologiilor, a unui punct retras în mod indefinit și niciodată prezent ca atare în vreo istorie; punct care nu ar fi altceva decât propriul său vid; și pornind de la care toate începuturile nu ar putea vreodată să fie decât re-începere sau ocultare (la drept vorbind, într-unul și același gest, *și* una, *și* alta). De această temă este legată o alta, conform căreia orice discurs manifest s-ar întemeia în secret pe un deja-spus (*déjà-dit*); și că acest deja-spus nu ar fi pur și simplu o frază deja pronunțată sau un text deja scris, ci un „niciodată-spus“ (*jamais-dit*), un discurs fără corp, o voce la fel de tăcută ca un suflu, o scriitură care nu este decât amprenta în negativ (*en creux*) a propriei sale urme. Se presupune, astfel, că tot ceea ce discursul reușește să formuleze se găsește deja articulat în această semi-tăcere care îi e prealabilă, care continuă să curgă cu obstinație dedesubtul lui, dar pe care el o acoperă și o face să tacă. Discursul manifest nu ar fi, la urma urmei, decât prezența represivă a ceea ce el nu spune; iar acest ne-spus (*non-dit*) ar fi un gol (*un creux*) care minează din interior tot ceea ce se spune. Cel dintâi motiv obligă analiza istorică a discursului să fie o căutare și o repetare a unei origini care scapă oricărei determinări istorice; cel de-al doilea o face să fie interpretare sau ascultare a unui deja-spus care ar fi, totodată, un ne-spus. Trebuie să renunțăm la toate aceste teme, a căror funcție este aceea de a garanta infinita continuitate a discursului și secreta sa prezență la sine prin jocul unei absențe permanent reînnoite. Trebuie să fim pregătiți să întâmpinăm fiecare moment al discursului în eruperea lui de eveniment; în punctualitatea în care el apare și în dispersia temporală care îi permite să fie repetat, știut, uitat, transformat, suprimat până în cele mai mărunte urme ale sale, îngropat,

departe de orice privire, în praful cărţilor. Nu trebuie să trimitem discursul la îndepărtata prezenţă a originii; trebuie să-l tratăm în jocul propriei lui instanţe.

Aceste forme prealabile de continuitate, toate aceste sinteze, pe care noi nu le problematizăm şi pe care le lăsăm să funcţioneze nestingherite, trebuie, aşadar, suspendate. Fireşte, nu vor fi definitiv recuzate, ci doar va fi zgâlţâită chietudinea cu care le acceptăm; demonstrând că ele nu sunt de la sine înţelese, că reprezintă de fiecare dată efectul unei construcţii căreia se cuvine să-i cunoaştem regulile şi să-i controlăm justificările; definind în ce condiţii şi în vederea căror analize certe sunt ele legitime; indicând care dintre ele nu mai pot fi admise în nici un caz. Este foarte posibil, de pildă, ca noţiunile de „influenţă" sau de „evoluţie" să ţină de o critică care să le scoată din circulaţie – pentru o perioadă mai mult sau mai puţin îndelungată. Dar „opera", dar „cartea", ori unităţile precum „ştiinţa" sau „literatura", trebuie oare să ne lipsim pentru totdeauna de ele? Trebuie oare să le considerăm nişte iluzii, nişte construcţii lipsite de legitimitate, nişte rezultate defectuos dobândite? Trebuie oare să încetăm să ne mai sprijinim, fie şi în chip provizoriu, pe ele şi să nu le mai dăm niciodată o definiţie? Problema care se pune este, de fapt, aceea de a le smulge din propria lor cvasi-evidenţă şi de a da la iveală problemele pe care acestea le pun; de a recunoaşte că ele nu constituie locul liniştit pornind de la care se pot pune alte întrebări (privitoare la structura, coerenţa, sistematicitatea şi transformările lor), ci pun prin ele însele un întreg fascicol de întrebări (Ce sunt ele? Cum pot fi definite sau delimitate? Căror tipuri distincte de legi pot ele să li se supună? De ce fel de articulare sunt susceptibile? Căror subansambluri pot ele să dea naştere? Căror fenomene specifice le determină ele apariţia în câmpul discursului?). Se pune problema de a recunoaşte că ele nu sunt, poate, la urma urmelor, ceea ce s-ar putea crede la o primă privire. Într-un cuvânt, că necesită o teorie; şi că această teorie nu poate fi elaborată fără ca să apară – într-o puritate non-sintetică –, câmpul faptelor de discurs pornind de la care ele sunt construite.

Eu însumi, în ceea ce mă priveşte, nu am să fac altceva: voi lua, desigur, ca reper iniţial unităţi date de-a gata (precum psihopatologia, medicina sau economia politică); însă nu mă voi plasa, în interiorul acestor unităţi îndoielnice pentru a le studia configuraţia internă sau contradicţiile ascunse. Nu mă voi sprijini pe ele decât atât cât îmi va fi necesar pentru a mă întreba ce fel de unităţi formează; cu ce drept pot ele să-şi revendice un domeniu care să le specifice în spaţiu, precum şi o continuitate care să le individualizeze în timp; potrivit căror legi se formează; pe fondul căror evenimente discursive se decupează ele; şi dacă până la urmă nu reprezintă, în individualitatea lor acceptată şi cvasi-instituţionalizată, efectul de suprafaţă al unor unităţi mai consistente. Nu voi accepta ansamblurile pe care istoria mi le propune decât pentru a le pune neîntârziat la îndoială; pentru a le desface şi a şti dacă mai pot fi recompuse în mod legitim; pentru a-mi da seama dacă nu se cuvine să reconstituim altele; pentru a le reintroduce într-un spaţiu mai general care, spulberându-le aparenta familiaritate, permite a li se face teoria.

O dată suspendate aceste forme imediate de continuitate, un întreg domeniu se deschide, într-adevăr. Un domeniu imens, dar care poate fi definit: el este constituit din ansamblul tuturor enunţurilor efective (fie ele vorbite sau scrise), în dispersia lor de evenimente şi în instanţa proprie fiecăruia în parte. Înainte de a putea spune că avem de-a face, în deplină certitudine, cu o ştiinţă, cu romane, cu discursuri politice, cu opera unui autor sau chiar cu o carte, materialul ce se cere tratat în neutralitatea lui primă este o populaţie de evenimente risipită în spaţiul discursului privit în general. Aşa ia naştere proiectul unei *descrieri a evenimentelor discursive* ca orizont pentru cercetarea unităţilor care se formează în interiorul lui. Această descriere se deosebeşte cu uşurinţă de analiza limbii. Desigur, un sistem lingvistic nu poate fi stabilit (dacă nu îl construim în mod artificial) decât utilizând un corpus de enunţuri sau o colecţie de fapte de discurs; însă, într-un astfel de caz este vorba de definirea, pe baza acestui ansamblu cu valoare de eşantion, a regulilor care permit construirea, eventual, a altor enunţuri

decât cele date: chiar dacă a dispărut de multă vreme, chiar dacă nimeni nu mai vorbește și a trebuit refăcută din fragmente împrăștiate și puține, o limbă constituie întotdeauna un sistem pentru enunțuri posibile: este un ansamblu finit de reguli care autorizează un număr nesfârșit de realizări. Câmpul evenimentelor discursive, în schimb, este ansamblul întotdeauna finit și actualmente limitat, compus în exclusivitate din secvențele lingvistice care au fost formulate; acestea pot fi nenumărate, pot foarte bine să depășească, ca masă, orice capacitate de înregistrare, de memorare sau de lectură: constituie, totuși, un ansamblu finit. Întrebarea pe care o pune analiza limbii în privința unui fapt de discurs oarecare este întotdeauna următoarea: după ce reguli a fost construit cutare enunț și, prin urmare, după ce reguli ar mai putea fi construite alte enunțuri asemănătoare lui? Descrierea evenimentelor discursului pune o cu totul altă întrebare: cum se face că a apărut cutare enunț și nu un altul în locul lui?

Observăm, apoi, că această descriere a discursului se opune în egală măsură și istoriei gândirii. Și aici, un sistem de gândire nu poate fi reconstituit decât plecând de la un ansamblu definit de discursuri. Însă acest ansamblu este tratat în așa fel încât să se încerce a se regăsi, dincolo de enunțurile ca atare, intenția subiectului vorbitor, activitatea lui conștientă, ce anume a vrut el să spună sau, de asemenea, jocul inconștient care a ieșit la iveală, împotriva voinței lui, în ceea ce el a spus sau în aproape imperceptibila fisură a cuvintelor lui manifeste; este vorba, în orice caz, de a reconstitui un alt discurs, de a regăsi vorbirea mută, șoptită, de nestăvilit, ce animă din interior vocea care se face auzită, de a restabili textul mărunt și invizibil care parcurge interstițiile rândurilor scrise și uneori le dă peste cap. Analiza gândirii este întotdeauna *alegorică* în raport cu discursul de care ea se slujește. În chip infailibil, întrebarea ei este următoarea: ce se spunea, așadar, în ceea ce era spus? Analiza câmpului discursiv este orientată cu totul altfel: este vorba de a surprinde enunțul în îngustimea și singularitatea evenimentului său; de a determina condițiile existenței lui, de a-i fixa acesteia limitele cât mai precis, de a-i stabili corelațiile

cu alte enunţuri de care el poate să fie legat, de a arăta ce alte forme de enunţare exclude enunţul. Nu se caută, sub ceea ce este manifest, vorbăria pe jumătate mută a unui alt discurs; trebuie să se arate de ce enunţul nu putea să fie altul decât cel care este, prin ce anume le exclude el pe toate celelalte, felul în care ocupă, în mijlocul celorlalte şi în raport cu ele, un loc pe care nici un altul nu ar putea să-l ocupe. Întrebarea caracteristică unei astfel de analize ar putea fi formulată astfel: care e acea singulară existenţă ce vine pe lume în ceea ce se spune, şi nicăieri altundeva?

Se cuvine să ne întrebăm la ce poate să servească, până la urmă, această suspendare a tuturor unităţilor admise, dacă în mare e vorba, să regăsim unităţile pe care ne-am prefăcut a le chestiona la plecare. În fapt, suprimarea sistematică a unităţilor date de-a gata ne permite, înainte de toate, să-i restituim enunţului singularitatea lui de eveniment şi să arătăm că discontinuitatea nu constituie doar unul dintre marile accidente care creează falii în geologia istoriei, ci este deja prezentă în simplul fapt al enunţului ca atare, pe care îl facem să apară conform eruperii lui istorice; ceea ce încercăm să facem vizibil este tocmai incizia pe care el o constituie, acea ireductibilă – şi, de cele mai multe ori, minusculă – emergenţă. Oricât de banal ar fi, oricât de puţin important ni l-am imagina prin consecinţele sale, oricât de repede poate fi dat uitării după ce şi-a făcut apariţia, oricât de puţin înţeles sau de prost descifrat l-am presupune, un enunţ reprezintă întotdeauna un eveniment pe care nici limba, nici sensul nu pot să-l epuizeze. Eveniment neobişnuit, cu siguranţă: în primul rând, pentru că este legat, pe de o parte, de un gest scriptural sau de articularea unei vorbiri, dar pe de altă parte, îşi deschide lui însuşi o existenţă remanentă în câmpul unei memorii sau în materialitatea manuscriselor, a cărţilor şi a oricărei alte forme de înregistrare; apoi, pentru că este unic, ca orice eveniment, dar se oferă repetării, transformării, reactivării; în sfârşit, pentru că este legat nu numai de situaţiile care îl provoacă şi de urmările pe care el le suscită, dar şi, conform unei modalităţi cu totul diferite, de enunţurile care îl preced şi de cele care îi succed.

Însă dacă izolăm, în raport cu limba și cu gândirea, instanța evenimentului enunțiativ, nu o facem pentru a disemina un roi de fapte, ci pentru a fi siguri că nu o raportăm la niște operatori de sinteză care să fie pur psihologici (intenția autorului, forma spiritului său, rigoarea gândirii sale, temele care îl bântuie, proiectul care îi traversează existența și îi conferă semnificație) și pentru a putea să surprindem alte forme de regularitate și alte tipuri de raporturi: relații dintre enunțuri (chiar dacă aceste relații scapă conștiinței autorului; chiar dacă este vorba de enunțuri care nu au același autor; chiar dacă autorii nu se cunosc între ei); relații între grupele de enunțuri astfel stabilite (chiar dacă aceste grupe nu privesc aceleași domenii și nici domenii învecinate; chiar dacă nu au același nivel formal; chiar dacă nu reprezintă locul unor schimburi determinabile); relații între enunțuri sau grupe de enunțuri și evenimente de un cu totul alt ordin (tehnic, economic, social, politic). A face să apară în deplina sa puritate spațiul în care se desfășoară evenimentele discursive nu înseamnă a încerca să le restabilești într-o izolare pe care nimic n-o poate depăși; nu înseamnă să închizi acest spațiu asupra lui însuși; ci să devii liber pentru a descrie jocuri de relații în interiorul și în afara lui.

Al treilea interes pe care-l prezintă o astfel de descriere a faptelor de discurs: eliberându-le de toate grupările care țin să treacă drept unități naturale, imediate și universale, este acordată posibilitatea de a descrie alte unități, însă de data aceasta, în urma unui ansamblu de decizii perfect controlate. Cu condiția de a defini cât se poate de clar condițiile, ar putea fi perfect legitim să se constituie, pornind de la relații corect descrise, ansambluri discursive care să nu fie câtuși de puțin arbitrare, rămânând, cu toate acestea, invizibile. Firește, aceste relații nu ar fi fost niciodată formulate pentru ele însele în enunțurile avute în vedere (spre deosebire, de pildă, de relațiile explicite care sunt postulate și enunțate de discursul însuși, atunci când acesta îmbracă forma romanului sau când se înscrie într-o serie de teoreme matematice). Totuși, ele nu ar constitui în nici un caz un soi de discurs secret, care ar anima din interior discursurile manifeste; astfel încât nu o interpretare a faptelor enunțiative ar

putea să le scoată la lumină, ci numai analiza coexistenţei, succesiunii, funcţionării lor mutuale, a determinării lor reciproce, a transformării lor independente sau corelative.

Este, totuşi, exclusă posibilitatea de a descrie fără nici un reper toate relaţiile care pot, astfel, să apară. La o primă aproximare, trebuie acceptat un decupaj provizoriu: o regiune iniţială, pe care, dacă va fi necesar, analiza o va bulversa şi o va reorganiza. Cum poate fi, însă, circumscrisă această regiune? Pe de o parte, trebuie ales în mod empiric un domeniu în care relaţiile riscă să fie numeroase, dense şi relativ uşor de descris: şi oare în ce altă regiune evenimentele discursive par a fi mai bine legate unele de altele, şi conform unor relaţii mai uşor descifrabile, decât în aceea desemnată de obicei prin termenul de *ştiinţă*? Dar, pe de altă parte, cum să-ţi acorzi cele mai multe şanse de a surprinde într-un enunţ nu momentul structurii sale formale şi al legilor lui de construcţie, ci pe acela al existenţei şi al regulilor apariţiei lui, dacă nu adresându-te unor grupe de discursuri slab formalizate şi în care enunţurile nu par a fi generate în mod necesar conform unor reguli de sintaxă pură? Cum să fii sigur că vei scăpa unor decupaje precum acela al operei, unor categorii precum aceea de influenţă altfel decât propunând din capul locului domenii suficient de largi şi scări cronologice suficient de vaste? În sfârşit, cum să te asiguri că nu vei cădea în capcana tuturor unităţilor şi sintezelor, prea puţin supuse reflecţiei, ce se referă la individul vorbitor, la subiectul discursului, la autorul textului, pe scurt, la toate aceste categorii antropologice, altfel decât luând în considerare totalitatea enunţurilor prin intermediul cărora aceste categorii s-au constituit – ansamblul enunţurilor care şi-au ales ca „obiect" subiectul discursurilor (propriul lor subiect) şi au încercat să-l desfăşoare sub forma unui câmp de cunoştinţe?

Aşa se explică privilegiul de fapt pe care l-am acordat acelor discursuri despre care, foarte schematic, se poate spune că definesc „ştiinţele omului". Nu este, însă, vorba decât de un privilegiu de pornire. Se cuvine să nu uităm, mai presus de orice, două lucruri: pe de o parte, că analiza evenimentelor discursive nu se limitează în nici un caz la un astfel de

domeniu; și că, pe de altă parte, delimitarea acestui domeniu însuși nu poate fi considerată nici definitivă, nici valabilă în mod absolut; nu este vorba decât de o primă aproximare, care trebuie să permită scoaterea în evidență a unor relații ce riscă să șteargă limitele acestei prime schițe.

II. Formaţiunile discursive

Am încercat, prin urmare, să descriu relaţii între enunţuri. Am avut grijă să nu admit ca valabilă nici una dintre unităţile care-mi erau propuse şi pe care obişnuinţa mi le punea la dispoziţie. M-am hotărât să nu neglijez nici o formă de discontinuitate, de tăietură, de prag sau de limită. M-am hotărât să descriu enunţuri în câmpul discursului şi relaţiile de care ele sunt susceptibile. Două serii de probleme – îmi dau seama – îşi fac imediat apariţia: una – pe care o voi lăsa în suspensie pentru moment, urmând a reveni la ea mai târziu – priveşte întrebuinţarea „sălbatică" pe care am dat-o termenilor de enunţ, eveniment şi discurs; cealaltă priveşte relaţiile ce pot fi descrise în mod legitim între enunţurile pe care le-am lăsat în gruparea lor provizorie şi vizibilă.

Există, de pildă, enunţuri care apar – şi aceasta, începând cu o dată uşor de determinat – ca ţinând de economia politică, de biologie sau de psihopatologie; există altele care apar ca aparţinând acelor continuităţi milenare – aproape fără dată de naştere – pe care le numim gramatică sau medicină. Ce sunt însă aceste unităţi? Cum putem noi afirma că analiza bolilor de cap făcută de Willis[1] şi clinicile lui Charcot[2] aparţin aceleiaşi ordini de discurs? Că invenţiile lui Petty[3] sunt în continuitate cu economia lui Neumann[4]? Că analiza judecăţii realizată de gramaticienii de la Port-Royal aparţine aceluiaşi domeniu ca şi reperarea alternanţelor vocalice în limbile indo-europene? Ce sunt, prin urmare, medicin*a*, gramatic*a*, economi*a* politică? Nimic mai mult, oare, decât nişte regrupări retrospective prin intermediul cărora ştiinţele contemporane se iluzionează cu privire la propriul lor trecut? Nişte forme care s-au instaurat o

dată pentru totdeauna și s-au dezvoltat în cel mai înalt grad de-a lungul timpului? Acoperă ele alte unități? Și ce fel de legături se cuvine să recunoaștem în chip valabil între toate aceste enunțuri care alcătuiesc, într-un mod în același timp familiar și insistent, o masă enigmatică?

Prima ipoteză – care mi s-a părut la început cea mai verosimilă și mai ușor de demonstrat: enunțurile diferite ca formă, risipite în timp, formează un ansamblu dacă se referă la un unic și același obiect. Astfel, enunțurile ce țin de psihopatologie par a se raporta, toate, la acel obiect care se profilează în diferite feluri în experiența individuală și socială și care poate fi desemnat ca nebunie. Or, mi-am dat seama numaidecât că unitatea obiectului „nebunie" nu permite individualizarea unui ansamblu de enunțuri și nici stabilirea, între aceste enunțuri, a unei relații în același timp descriptibile și constante. Și aceasta din două motive. Am greși, cu siguranță, dacă i-am cere ființei înseși a nebuniei, conținutul ei secret, adevărului ei mut și închis în sine lămuriri cu privire la ceea ce s-a putut afirma la un moment dat despre ea: boala mentală a fost constituită de ansamblul celor spuse în grupul enunțurilor care o numeau, o decupau, o descriau, o explicau, îi relatau evoluțiile, îi indicau diversele corelații, o judecau și îi dădeau, eventual, cuvântul articulând, în numele ei, discursuri menite să pară a-i aparține. Mai mult, însă, decât atât: acest ansamblu de enunțuri este departe de a se raporta la un singur obiect, constituit o dată pentru totdeauna, și de a-l păstra la nesfârșit ca orizont de idealitate inepuizabil; obiectul postulat, ca un corelat al lor, de enunțurile medicale din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea nu este identic cu obiectul ce se schițează din sentințele juridice sau din măsurile polițienești; la fel, toate obiectele discursului psihopatologic s-au modificat de la Pinel[5] sau Esquirol[6] până la Bleuler[7]: nu de aceleași maladii este vorba într-un caz și în celălalt; și nici de aceiași nebuni.

Am putea, ar trebui, poate, să conchidem, în privința acestei multiplicități de obiecte, că nu se poate admite, ca unitate valabilă pentru a constitui un ansamblu de enunțuri, „discursul cu privire la nebunie". Ar trebui, poate, să ne limităm numai la

grupurile de enunţuri care au unul şi acelaşi obiect: discursurile despre melancolie sau cele despre nevroză. Ne-am da însă repede seama că, la rândul lor, fiecare dintre aceste discursuri şi-a constituit obiectul, lucrându-l până la a-l transforma cu totul. Astfel încât se pune problema de a şti dacă nu cumva unitatea unui discurs e dată nu de permanenţa şi de singularitatea unui obiect, ci mai curând de spaţiul în care diferite obiecte se profilează şi se transformă neîncetat. Atunci, relaţia caracteristică ce ar permite individualizarea unui ansamblu de enunţuri privitoare la nebunie nu ar fi, oare, dată de regula de emergenţă simultană sau succesivă a diferitelor obiecte care sunt numite, descrise, analizate, apreciate şi judecate în cadrul lui? Unitatea discursurilor despre nebunie nu ar fi, astfel, întemeiată pe existenţa obiectului „nebunie" sau pe constituirea unui orizont unic de obiectivitate, ci ar fi dată de jocul regulilor ce fac posibilă, de-a lungul unei perioade date, apariţia de obiecte: obiecte care sunt decupate prin măsuri de discriminare şi de represiune, obiecte ce se diferenţiază în practica de zi cu zi, în jurisprudenţă, în cazuistica religioasă, în diagnosticul medicilor, obiecte care se manifestă în descrieri patologice, obiecte care sunt înconjurate de coduri şi reţete de medicaţie, de tratament, de îngrijire. Pe de altă parte, unitatea discursurilor cu privire la nebunie ar fi constituită de jocul regulilor ce definesc transformările acestor diferite obiecte, non-identitatea lor în timp, ruptura care se produce în ele, discontinuitatea internă ce le suspendă permanenţa. În mod paradoxal, a defini un ansamblu de enunţuri în ce are el mai individual ar consta în descrierea dispersiei acestor obiecte, în surprinderea tuturor interstiţiilor ce le separă, în măsurarea distanţelor ce domnesc între ele – altfel spus, în formularea legii lor de repartizare.

A doua ipoteză pentru definirea, între enunţuri, a unui grup de relaţii: forma şi tipul lor de înlănţuire. Mi s-a părut, de pildă, că ştiinţa medicală, începând din secolul al XIX-lea, s-a caracterizat nu atât prin obiectele sau conceptele ei, cât mai cu seamă printr-un anumit *stil*, printr-un anumit caracter constant al enunţării. Pentru prima dată în istorie, medicina nu se mai constituia dintr-un ansamblu de tradiţii, de observaţii şi de

rețete eterogene, ci dintr-un corpus de cunoștințe care presupunea o aceeași privire îndreptată asupra lucrurilor, o aceeași împărțire a câmpului perceptiv, o aceeași analiză a faptului patologic în funcție de spațiul vizibil al corpului și un același sistem de transcriere a ceea ce se percepe în ceea ce se spune (același vocabular, același joc de metafore); mi s-a părut, pe scurt, că medicina se organiza ca o serie de enunțuri descriptive. Dar și această ipoteză de pornire a trebuit abandonată, și am fost nevoit să recunosc că discursul clinic era în egală măsură un ansamblu de ipoteze despre viață și moarte, de opțiuni etice, de decizii terapeutice, de regulamente instituționale, de modele de învățământ, precum și un ansamblu de descrieri; că, oricum, acesta din urmă nu poate fi separat de cele dintâi și că enunțarea descriptivă nu era decât una dintre formulările prezente în discursul medical. Nevoit să recunosc, totodată, că această descriere nu a încetat să se deplaseze: fie pentru că de la Bichat[8] la patologia celulară au fost deplasate scările și reperele; fie pentru că de la inspecția vizuală, auscultare și palpare și până la utilizarea miscroscopului și a testelor biologice sistemul de informare nu a încetat să se modifice; fie, de asemenea, pentru că de la corelarea anatomo-clinică simplă la analiza fină a proceselor fiziopatologice, lexicul semnelor și descifrarea acestora au fost în întregime reconstituite; fie, în sfârșit, pentru că medicul a încetat treptat să mai fie el însuși locul de înregistrare și de interpretare a informației și pentru că, alături de el și în afara lui, au fost constituite mase documentare, instrumente de corelare și tehnici de analiză pe care el, desigur, le-a utilizat, dar care i-au modificat, față de bolnav, poziția sa de subiect privitor.

Toate aceste alterări, care ne aduc, poate, astăzi, în pragul unei noi medicini, s-au depus lent, pe parcursul secolului al XIX-lea, în discursul medical. Dacă am vrea să definim discursul respectiv printr-un sistem codificat și normativ de enunțare, am fi obligați să recunoaștem că toată această medicină s-a descompus imediat ce apăruse și că ea nu și-a aflat formularea decât la Bichat și Laennec[9]. Dacă există unitate, principiul acesteia nu îl constituie, prin urmare, o formă determinată de

enunţuri; să nu îl constituie atunci, oare, mai curând ansamblul de reguli care au făcut, simultan sau pe rând, posibile descrieri pur perceptive, dar şi observaţii mijlocite de instrumente, protocoale ale experienţelor de laborator, calcule statistice, constatări epidemiologice sau demografice, regulamente instituţionale, prescripţii terapeutice? Ceea ce ar trebui, de fapt, să caracterizăm şi să individualizăm ar fi coexistenţa acestor enunţuri dispersate şi eterogene; sistemul care le comandă repartizarea, sprijinul pe care ele îl găsesc unele în altele, felul în care ele se presupun sau se exclud, transformarea pe care o suferă, jocul substituirilor, al dispunerilor şi al înlocuirilor lor.

Altă direcţie de cercetare, altă ipoteză: nu ar fi oare posibilă stabilirea grupurilor de enunţuri prin determinarea sistemului de concepte permanente şi coerente care este pus în joc? De pildă: analiza limbajului şi a faptelor gramaticale nu se bazează oare, în cazul clasicilor (de la Lancelot[10] şi până la sfârşitul secolului al XVIII-lea), pe un număr definit de concepte ale căror conţinut şi utilizare erau stabilite o dată pentru totdeauna: conceptul de *judecată*, definită ca forma generală şi normativă a oricărei fraze, conceptele de *subiect* şi de *atribut*, reunite sub categoria mai generală a *numelui*, conceptul de *verb*, folosit ca echivalent al concepului de *copulă logică*, conceptul de *cuvânt*, definit ca semn al unei reprezentări etc.? Am putea, astfel, să reconstituim arhitectura conceptuală a gramaticii clasice. Dar şi aici, am ajunge să întâlnim imediat nişte limite: abia dacă am reuşi, cu astfel de elemente, să descriem analizele realizate de autorii de la Port-Royal; foarte repede am fi obligaţi să constatăm apariţia unor noi concepte; unele sunt, poate, derivate din primele, dar restul le sunt eterogene, iar câteva de-a dreptul incompatibile. Noţiunea de ordine sintactică naturală sau răsturnată şi aceea de complement (introdusă în cursul secolului al XVIII-lea de Beauzée[11]) pot să se mai integreze în sistemul conceptual al gramaticii de la Port-Royal. Însă nici ideea unei valori originar expresive a sunetelor, nici aceea a unei cunoaşteri primitive ascunse în cuvinte şi transmise în chip obscur de acestea, nici aceea a unei regularităţi în transformarea consoanelor, nici concepţia cu privire la verb înţeles ca simplu

nume ce permite desemnarea unei acțiuni sau a unei operații nu este compatibilă cu ansamblul conceptelor la care Lancelot sau Duclos[12] puteau să recurgă. Trebuie oare să admitem, în aceste condiții, că gramatica nu constituie decât în mod aparent o figură coerentă? Și că tot acest ansamblu de enunțuri, analize, descrieri, principii și consecințe, de deducții care s-a perpetuat sub acest nume mai bine de un secol, nu reprezintă decât o falsă unitate? Poate că am reuși, totuși, să descoperim o unitate discursivă dacă am căuta-o nu pe latura coerenței conceptelor, ci pe aceea a emergenței lor simultane sau succesive, a abaterii lor, a distanței ce le desparte și, eventual, a incompatibilității dintre ele. Nu am mai căuta atunci o arhitectură de concepte suficient de generale și de abstracte pentru a putea să dea seama de toate celelalte și să le introducă pe toate în același sistem deductiv; am încerca să analizăm jocul aparițiilor și al dispersiei lor.

În sfârșit, cea de-a patra ipoteză pentru a încerca să regrupăm enunțurile, să le descriem înlănțuirea și să dăm seama de formele unitare sub care ele se prezintă: identitatea și persistența temelor. În cazul unor „științe“ precum economia sau biologia, sortite atât de mult polemicii, atât de permeabile la opțiuni filosofice și morale, atât de susceptibile, în anumite cazuri, utilizării politice, este legitim într-o primă instanță să presupunem că o anumită tematică este capabilă să lege, și să anime – aidoma unui organism care are propriile sale nevoi, forța sa internă și capacitățile lui de supraviețuire – un ansamblu de discursuri. Nu ar putea fi, de exemplu, instituit într-o unitate tot ceea ce, de la Buffon[13] până la Darwin[14], a constituit tema evoluționistă? Temă, la început mai mult filosofică decât științifică, mai apropiată de cosmologie decât de biologie; temă care mai curând a dirijat cercetările de departe decât a numit, acoperit și explicat rezultatele; temă care presupunea întotdeauna mai mult decât se știa, dar impunea, pornind de la această alegere fundamentală, transformarea în cunoaștere discursivă a ceea ce era schițat ca ipoteză sau ca exigență. N-am putea oare să vorbim în același fel și despre tema fiziocratică? Ideea aceasta postula, mai presus de orice demonstrație și

înainte de orice analiză, caracterul natural al celor trei rente funciare; presupunea, prin urmare, primatul economic şi politic al proprietăţii agrare; ea excludea orice analiză a mecanismelor producţiei industriale; implica, în schimb, descrierea circuitului banilor în interiorul unui stat, a împărţirii lor între diferitele categorii sociale şi a canalelor pe care ei se întorceau la producţie; este ideea ce l-a făcut, până la urmă, pe Ricardo[15] să-şi pună întrebări cu privire la cazul în care această întreită rentă n-ar apărea, asupra condiţiilor în care ea putea să se formeze şi să denunţe, în consecinţă, arbitrarul temei fiziocratice.

Pornind însă de la o astfel de încercare, ajungem să facem două constatări opuse şi complementare. În primul caz, aceeaşi tematică se articulează plecând de la două jocuri de concepte, de la două tipuri de analiză, de la două câmpuri de obiecte perfect diferite: ideea evoluţionistă, în formularea ei cea mai generală, este, poate, aceeaşi la Benoît de Maillet[16], Bordeu[17] sau Diderot, şi la Darwin; în fapt însă, ceea ce o face posibilă şi coerentă nu este deloc de acelaşi ordin într-un caz sau în altul. În secolul al XVIII-lea, ideea evoluţionistă e definită pe baza unei înrudiri a speciilor care formează un continuum prescris încă din start (numai catastrofele naturale ar fi putut s-o-ntrerupă) sau constituit treptat prin scurgerea timpului. În secolul al XIX-lea, tema evoluţionistă are în vedere nu atât constituirea tabloului continuu al speciilor, cât descrierea de grupe discontinue şi analiza modalităţilor de interacţiune dintre un organism ale cărui elemente sunt solidare şi un mediu care îi oferă condiţiile reale de viaţă. O singură temă, însă plecând de la două tipuri de discurs. În cazul fiziocraţiei, dimpotrivă, alegerea făcută de Quesnay[18] se bazează pe exact acelaşi sistem de concepte ca şi opinia inversă, susţinută de cei pe care i-am putea numi utilitarişti. În epoca respectivă, analiza bogăţiilor comporta un joc de concepte relativ limitat şi care era admis de toată lumea (monedei i se dădea aceeaşi definiţie, preţurile erau explicate la fel, costul muncii era fixat în mod uniform). Or, plecând de la acest joc conceptual unic, existau două modalităţi de a explica formarea valorii, după cum aceasta era analizată pe baza schimbului sau, dimpotrivă, pe baza

redistribuirii zilei de muncă. Aceste două posibilități înscrise în teoria economică – și în regulile jocului ei conceptual – au prilejuit, pornind de la aceleași elemente, două opțiuni diferite.

Am greși, așadar, mai mult ca sigur dacă am căuta, în existența acestor teme, principiile de individualizare a unui discurs. N-ar fi oare mai nimerit să le căutăm în dispersia punctelor de opțiune pe care acesta le lasă libere? În diferitele posibilități – pe care el le deschide –, de a readuce la viață teme deja existente, de a suscita strategii opuse, de a face loc unor interese ireconciliabile, de a permite jucarea unor partide diferite pe baza unui joc de concepte determinate? În loc să căutăm permanența temelor, a imaginilor și a opiniilor de-a lungul timpului, în loc să retrasăm dialectica conflictelor dintre ele pentru a individualiza ansambluri enuțiative, n-am putea oare, mai degrabă, să reperăm dispersia punctelor de alegere și să definim, înainte de orice opțiune și de orice preferință tematică, un câmp de posibilități strategice?

Iată-mă, așadar, în posesia a patru tentative, a patru eșecuri și a patru ipoteze care preiau ștafeta de la acestea. Va trebui, acum, să le pun pe toate patru la încercare. În privința acelor mari familii de enunțuri ce se impun obișnuinței noastre – și pe care le desemnăm ca fiind medicin*a*, economi*a* sau gramatic*a* –, mă întrebasem pe ce anume puteau ele să-și întemeieze unitatea. Pe un domeniu de obiecte plin, strâns, continuu, bine delimitat din punct de vedere geografic? Ceea ce a reieșit sunt mai curând niște serii lacunare și intersectate, niște jocuri de diferențe, de abateri, de substituiri, de transformări. Pe un tip definit și normativ de enunțare? Am dat, însă, peste formulări de niveluri mult prea diferite și cu funcții mult prea eterogene pentru a putea să se lege și să se compună într-o figură unică și pentru a simula, de-a lungul timpului și mai presus de operele individuale, un soi de mare text neîntrerupt. Pe un alfabet bine definit de noțiuni? Ne găsim, însă, în prezența unor concepte care diferă prin structură și prin regulile de utilizare, care se ignoră sau se exclud reciproc și nu pot să intre în unitatea unei arhitecturi logice. Pe permanența unei tematici? Or, din acest punct de vedere, avem de-a face mai curând cu

posibilități strategice diverse care permit activarea unor teme incompatibile sau, dimpotrivă, investirea unei aceleiași teme în ansambluri diferite. De aici, ideea de a descrie chiar aceste dispersii; de a cerceta dacă nu poate fi reperată o regularitate între aceste elemente care cu siguranță nu se organizează asemenea unui edificiu în mod progresiv deductiv, nici asemenea unei cărți imense care s-ar scrie treptat în timp, nici asemenea operei unui subiect colectiv: o ordine în apariția lor succesivă, corelații în simultaneitatea lor, poziții determinabile într-un spațiu comun, o funcționare reciprocă, transformări legate între el și ierarhizate. O astfel de analiză nu ar încerca să izoleze insule de coerență, pentru a le descrie structura internă; nu și-ar stabili drept sarcină să suspecteze și să aducă la lumină conflicte latente; ci ar studia forme de repartizare. Sau: în loc să reconstituie *lanțuri de inferențe* (așa cum se procedează adesea în istoria științelor și a filosofiei), în loc să stabilească *tabele de diferențe* (cum fac lingviștii), ar descrie *sisteme de dispersie.*

În cazul în care se poate descrie un asemenea sistem de dispersie între un anumit număr de enunțuri, în cazul în care se poate defini o regularitate (o ordine, corelații, poziții, funcționări și transformări) între obiecte, tipuri de enunțare, concepte și opțiuni tematice, vom spune, prin convenție, că avem de-a face cu o *formațiune discursivă*, evitând astfel folosirea unor cuvinte prea grele de condiționări și consecințe, nepotrivite de altfel pentru desemnarea unei astfel de dispersii, precum „știință", „ideologie", „teorie" sau „domeniu de obiectivitate". Vom numi *reguli de formare* condițiile la care sunt supuse elementele acestei repartiții (obiecte, modalități de enunțare, concepte, opțiuni tematice). Regulile de formare reprezintă condiții de existență (dar și de coexistență, de conservare, de modificare și de dispariție) într-o repartiție discursivă dată.

Acesta este câmpul pe care-l avem acum de parcurs; iar acestea, noțiunile care trebuie puse la încercare și analizele ce se cer întreprinse. Riscurile, știu, nu sunt deloc mici. M-am servit, pentru un prim reperaj, de anumite grupări, suficient de laxe dar și suficient de familiare: nimic nu îmi garantează că le voi mai regăsi la capătul analizei și nici că le voi descoperi

principiul de delimitare şi de individualizare; nu sunt sigur că formaţiunile discursive pe care le voi izola vor defini medicina în unitatea ei globală sau economia şi gramatica în curba de ansamblu a destinaţiei lor istorice; nu pot să garantez că nu vor introduce decupări neprevăzute. La fel, nimic nu îmi dovedeşte că o astfel de descriere va putea să dea seama de ştiinţificitatea (sau de non-ştiinţificitatea) acestor ansambluri discursive pe care le-am luat ca ţintă şi care, toate, ţin să afişeze la pornire o anumită prezumţie de raţionalitate ştiinţifică; nimic nu îmi dovedeşte că analiza mea nu se va situa la un nivel cu totul diferit, constituindu-se într-o descriere ireductibilă la epistemologie sau la istoria ştiinţelor. La fel de posibil mai este şi ca, la capătul unei asemenea întreprinderi, să nu mai recuperez acele unităţi pe care le-am suspendat din raţiuni de metodă: să fiu obligat să disociez operele, să ignor influenţele şi tradiţiile, să abandonez definitiv chestiunea originii, să las să se estompeze complet prezenţa imperioasă a autorilor; şi este posibil ca în felul acesta să dispară tot ceea ce constituia, la propriu, istoria ideilor. Pericolul, pe scurt, este acela ca în loc să dau un temei pentru ceea ce există deja, în loc să ajung să întăresc linii abia schiţate, în loc să mă asigur prin această întoarcere şi prin această confirmare finală, în loc să închid cercul preafericit care anunţă, în sfârşit, după mii de vicleşuguri şi tot atâtea nopţi, că totul este salvat, să nu mă văd cumva silit să mă aventurez departe de peisajele familiare, departe de garanţiile cu care ne-am obişnuit, într-o lume încă neluată în stăpânire şi spre un capăt dificil de prevăzut. Tot ceea ce, până în acel moment, veghea la mântuirea istoricului şi-l însoţea până la căderea nopţii (destinul raţionalităţii şi teleologia ştiinţelor, îndelungatul travaliu neîntrerupt al gândirii pe parcursul vremii, trezirea şi progresul conştiinţei, perpetua ei reluare de către ea însăşi, mişcarea nefinalizată dar şi neîntreruptă a totalizărilor, întoarcerea la o origine mereu deschisă şi, până la urmă, întreaga tematică istorico-transcendentală), toate acestea nu riscă oare să dispară, lăsând în urmă, pentru analiză, un spaţiu alb, indiferent, lipsit de orice interioritate şi promisiune?

III. Formarea obiectelor

Trebuie acum să facem inventarul direcțiilor deschise și să aflăm dacă se poate da un conținut noțiunii, abia schițate, de „reguli de formare". Să începem cu formarea obiectelor. Și, pentru ca analiza să decurgă mai ușor, cu exemplul discursului psihopatologiei, din secolul al XIX-lea. Tăietură cronologică ușor de admis la o primă abordare. Există suficient de multe semne care ne indică acest lucru. Să ne oprim numai la două: instaurarea, la începutul secolului, a unui nou mod de excludere și de inserare a nebunului în spitalul psihiatric; și posibilitatea de a urmări filiera anumitor noțiuni actuale până la Esquirol, Heinroth[1] și Pinel (de la paranoia putem merge până la monomanie, de la câtul intelectual până la noțiunea primă a imbecilității, de la paralizia generală până la encefalita cronică, de la nevroza de caracter până la nebunia fără delir); în vreme ce, dacă vrem să mergem mai departe pe firul timpului, pierdem imediat pistele, firele se încurcă, iar proiectarea lui Du Laurens sau chiar a lui Van Swieten[2] peste patologia lui Kraepelin[3] sau a lui Bleuler nu mai oferă decât coincidențe întâmplătoare. Or, obiectele cu care psihopatologia a avut de-a face de la această cezură încoace sunt foarte numeroase, în mare măsură noi, dar și destul de precare, de schimbătoare și menite, unele dintre ele, unei dispariții rapide: alături de agitații motrice, halucinații și discursuri deviante (deja considerate ca manifestări ale nebuniei, chiar dacă fuseseră recunoscute, delimitate, descrise și analizate în alt mod), apar altele care țineau de registre neutilizate până atunci: perturbări ușoare de comportament, aberații și tulburări sexuale, fenomene de sugestie și hipnoză, leziuni ale sistemului nervos central,

deficite de adaptare intelectuală sau motrice, criminalitate. Iar, pe fiecare dintre aceste registre, nenumărate obiecte au fost numite, circumscrise, analizate, apoi rectificate, definite din nou, contestate, înlocuite. Poate fi stabilită regula de care asculta apariţia lor? Putem, oare, cunoaşte conform cărui sistem non-deductiv aceste obiecte au putut să se juxtapună şi să se succeadă pentru a forma câmpul ciopârţit – lacunar sau pletoric, de la un punct la altul – al psihopatologiei? Care le-a fost regimul de existenţă în calitate de obiecte ale discursului?

a) Ar trebui să reperăm mai întâi *suprafeţele* lor iniţiale *de emergenţă*: să arătăm unde pot să apară – pentru a putea fi mai apoi desemnate şi analizate – aceste diferenţe individuale care, în funcţie de gradele de raţionalizare, de codurile conceptuale şi de tipurile de teorie, vor primi statutul de boală, de alienare, de anomalie, de demenţă, de nevroză sau psihoză, de degenerescenţă etc. Aceste suprafeţe de emergenţă nu sunt aceleaşi pentru diferitele societăţi. în diferitele epoci şi în diferitele forme de discurs. Pentru a rămâne la psihopatologia secolului al XIX-lea, ele au fost constituite, probabil, de către familie, grupul social apropiat, mediul de muncă, comunitatea religioasă (care, toate, sunt normative, sensibile la deviaţie, au o marjă de toleranţă şi un prag dincolo de care excluderea se impune, un mod de desemnare şi de respingere a nebuniei, şi, de asemenea, toate transferă medicinei, dacă nu responsabilitatea vindecării şi a tratamentului, cel puţin sarcina explicării); chiar dacă organizate într-un mod specific, aceste suprafeţe de emergenţă nu sunt noi în secolul al XIX-lea. În schimb, în această epocă încep, fără îndoială, să funcţioneze noi suprafeţe de apariţie: arta, cu propria ei normativitate, sexualitatea (deviaţiile ei în raport cu interdicţiile încetăţenite devin pentru prima oară un obiect un reperaj, de descriere şi de analiză pentru discursul psihiatric), penalitatea (în timp ce, în epocile anterioare, nebunia era minuţios departajată de conduita criminală şi avea valoare de scuză, criminalitatea devine ea însăşi – începând cu faimoasele „monomanii omicide" – o formă de devianţă înrudită mai mult sau mai puţin cu nebunia). Aici, în aceste câmpuri de diferenţiere iniţială, în distanţele, discontinuităţile şi pragurile pe care ele le manifestă, discursul psihanalitic îşi află posibilitatea de a-şi delimita domeniul, de

a defini despre ce anume vorbeşte, de a-i da statut de obiecte – de a-l face, aşadar, să apară, de a-l face cu putinţă de a fi numit şi descris (*nommable et descriptible*).

b) Ar trebui să descriem apoi *instanţe de delimitare*: medicina (ca instituţie reglementată, ca ansamblu de indivizi constituind corpul medical, ca sumă de cunoştinţe şi ca practică şi în sfârşit, drept competenţă recunoscută de către opinia publică, justiţie şi administraţie) a devenit, în secolul al XIX-lea, instanţa majoră care, în societate, departajează, desemnează, numeşte şi instaurează nebunia ca obiect; însă ea nu a fost singura care a jucat acest rol: justiţia, şi mai cu seamă justiţia penală (prin definirea scuzei, a iresponsabilităţii, a circumstanţelor atenuante şi prin utilizarea unor noţiuni precum acelea de crimă pasională, ereditate, pericol social), autoritatea religioasă (în măsura în care se instituie ca instanţă de decizie însărcinată cu separarea misticului de patologic, a spiritualului de corporal, a supranaturalului de anormal, şi în măsura în care practică îndrumarea conştiinţelor mai mult pentru o cunoaştere a indivizilor decât pentru o clasificare cazuistică a acţiunilor şi împrejurărilor), critica literară şi artistică (care, în cursul secolului al XIX-lea, tratează opera tot mai puţin ca pe un obiect de gust ce trebuie judecat şi tot mai mult ca pe un limbaj ce trebuie interpretat şi în care se cer recunoscute jocurile de expresie ale unui autor).

c) Analizate, în sfârşit, *grilele de specificare*: este vorba despre sistemele în funcţie de care sunt delimitate, opuse, înrudite, regrupate, clasificate şi derivate unele din altele diferitele „nebunii“ ca obiecte ale discursului psihiatric (aceste grile de diferenţiere au fost, în secolul al XIX-lea, următoarele: sufletul, ca mănunchi de facultăţi ierarhizate, învecinate şi mai mult sau mai puţin interpenetrabile; corpul, ca volum tridimensional de organe legate între ele prin scheme de dependenţă şi de comunicare; viaţa şi istoria indivizilor, ca suită lineară de faze, suprapunere de urme, ansamblu de reactivări virtuale şi repetiţii ciclice; jocurile corelaţiilor neuro-psihologice, ca sistem de proiecţii reciproce şi câmp de cauzalitate circulară).

O astfel de descriere este prin ea însăşi insuficientă. Şi aceasta din două motive. Planurile de emergenţă pe care tocmai le-am reperat, aceste instanţe de delimitare sau aceste forme de specificare, nu ne furnizează, gata constituite şi înzestrate, nişte obiecte pe care discursul psihopatologiei n-ar mai trebui apoi decât să le inventarieze, clasifice şi numească, să le aleagă şi, în sfârşit, să le acopere cu o ţesătură de cuvinte şi fraze: nu familiile – cu normele, interdicţiile şi pragurile lor de sensibilitate – sunt acelea care stabilesc nebunii şi propun „bolnavi" analizei şi deciziei psihiatrilor; nu jurisprudenţa este aceea care denunţă medicinei mentale, cu de la sine putere, în comiterea unui asasinat, un delir paranoic, sau care suspectează o nevroză într-un delict sexual. Discursul este cu totul altceva decât locul în care vine să se depună şi să se suprapună, ca pe o simplă suprafaţă de înscriere, obiecte care vor fi fost instaurate anterior. Enumerarea de mai înainte este, însă, insuficientă şi dintr-un al doilea motiv. Ea a reperat, unele după altele, mai multe planuri de diferenţiere în care obiectele discursului pot să apară. Dar ce raporturi există între aceste planuri? De ce această enumerare şi nu alta? Ce ansamblu definit şi închis credem că am reuşit să circumscriem în felul acesta? Şi cum putem să vorbim de un „sistem de formare" necunoscând decât o serie de determinări diferite şi eterogene, lipsite de orice legături şi raporturi identificabile?

În realitate, aceste două serii de întrebări trimit la acelaşi punct. Pentru a putea să-l surprindem, să restrângem încă şi mai mult exemplul precedent. În domeniul cu care psihopatologia a avut de-a face în secolul al XIX-lea, vedem apărând foarte repede (încă din timpul lui Esquirol) o serie întreagă de obiecte ce aparţin registrului delincvenţei: omicidul (şi suicidul), crimele pasionale, delictele sexuale, anumite forme de furt, vagabondajul – şi apoi, prin intermediul lor, ereditatea, mediul nevrogen, comportamentele agresive şi autopunitive, perversiunile, impulsurile criminale, sugestibilitatea etc. Nu ar fi nimerit să spunem că avem de-a face aici cu consecinţele unei descoperiri: descifrarea, într-o bună zi, de către un psihiatru, a unei asemănări între conduitele criminale şi comportamentul

patologic; evidenţierea unei prezenţe a semnelor clasice ale alienării la anumiţi delincvenţi. Astfel de fapte trec dincolo de zona cercetării actuale: într-adevăr, problema este aceea de a şti ce anume le-a făcut posibile şi cum anume aceste „descoperiri" au putut fi urmate de altele, care le-au reluat, rectificat, modificat sau, eventual, anulat. La fel, nu ar fi pertinent să atribuim apariţia acestor noi obiecte normelor proprii societăţii burgheze din secolul al XIX-lea, unei supravegheri poliţieneşti şi penale intensificate, adoptării unui nou cod penal, introducerii şi utilizării circumstanţelor atenuante, creşterii criminalităţii. Fără îndoială, toate aceste procese au avut, loc; dar ele nu au putut să formeze, de unele singure, obiecte pentru discursul psihiatric; dacă am continua descrierea la acest nivel am rămâne, de data aceasta, alături de ceea ce căutăm.

Dacă în societatea noastră, într-o anumită epocă, delincventul a fost psihologizat şi patologizat, dacă comportamentul transgresiv a putut să dea loc unei serii întregi de obiecte pentru cunoaştere, acesta este pentru că în interiorul discursului psihiatric a fost întrebuinţat un ansamblu de raporturi determinate. Raport între planuri de specificare precum categoriile penale şi gradele de responsabilitate diminuată, pe de o parte, şi planuri de caracterizare psihologică (facultăţi, aptitudini, grade de dezvoltare sau de involuţie, moduri de reacţie la mediu, tipuri de caractere – dobândite, înnăscute sau ereditare) pe de altă parte. Raport între instanţa de decizie medicală şi instanţa de decizie judiciară (raport complex, la drept vorbind, dat fiind că decizia medicală recunoaşte în mod absolut instanţa judiciară în ceea ce priveşte definirea crimei, stabilirea circumstanţelor în care s-a produs aceasta şi a sancţiunilor pe care ea o merită; dar îşi rezervă pentru sine analiza genezei ei şi estimarea responsabilităţii implicate). Raport între filtrul pe care îl constituie interogaţia judiciară, informaţiile poliţieneşti, ancheta şi întregul aparat al informării judiciare, pe de o parte, şi filtrul constituit de chestionarul medical, examenele clinice, căutarea antedecentelor şi relatările biografice pe de altă parte. Raport între normele familiale, sexuale, penale ale comportamentului indivizilor şi tabloul simptomelor patologice şi al

bolilor cărora ele le sunt semne. Raport între restricţia terapeutică în mediul spitalicesc (cu pragurile lui particulare, criteriile de vindecare şi felul său propriu de a delimita normalul de patologice) şi restricţia punitivă din închisoare (cu sistemul ei de pedepse şi pedagogie şi cu criteriile ei de bună-purtare, îndreptare şi eliberare). Aceste raporturi, active în discursul psihiatric, sunt cele care au permis formarea unui întreg ansamblu de obiecte diverse.

Să generalizăm: în secolul al XIX-lea, discursul psihiatric se caracterizează nu prin nişte obiecte privilegiate, ci prin felul în care îşi formează obiectele, altminteri foarte dispersate. Această formare este asigurată de un ansamblu de relaţii stabilite între instanţe de emergenţă, de delimitare şi de specificare. Vom spune, deci, că o formaţiune discursivă poate fi definită (cel puţin în ceea ce-i priveşte obiectele) dacă poate să fie definit un astfel de ansamblu; dacă se poate arăta felul în care orice obiect al discursului în chestiune îşi află în acesta locul şi legea de apariţie; dacă este posibil să se demonstreze că acest discurs poate să dea naştere, simultan sau succesiv, unor obiecte ce se exclud fără a fi nevoit să se modifice el însuşi.

De aici, următoarele observaţii şi consecinţe.

1. Condiţiile care trebuie întrunite pentru ca un obiect de discurs să apară, condiţiile istorice pentru ca să se poată „spune ceva despre el" şi pentru ca mai multe persoane să poată spune despre el lucruri diferite, condiţiile pentru ca el să se înscrie într-un domeniu de înrudire cu alte obiecte, pentru ca el să poată stabili, cu acestea, relaţii, raporturi de asemănare, de vecinătate, de îndepărtare, de diferenţă, de transformare, aceste condiţii – observăm – sunt numeroase şi greu de îndeplinit. Ceea ce vrea să însemne că nu putem vorbi în orice epocă despre indiferent orice; că nu este uşor să spui ceva nou; că nu este de ajuns să deschizi bine ochii, să fii atent sau să devii conştient pentru ca noi obiecte să se dezvăluie imediat privirii şi, în faţa noastră, să ni se ofere în deplină claritate. Această dificultate nu este, însă, numai una de ordin negativ; nu trebuie s-o asociem unui soi de obstacol a cărui putere ar fi doar cea

de a orbi, de a jena, de a împiedica descoperirea, de a masca puritatea evidenţei şi încăpăţânarea mută a lucrurilor înseşi; obiectul nu aşteaptă în limburi ordinul care să-l elibereze şi care să-i permită să se întrupeze într-o obiectivitate vizibilă şi guralivă; nu-şi preexistă lui însuşi, reţinut de cine ştie ce obstacol la marginea extremă a luminii. Există condiţionat în mod pozitiv de un fascicol complex de raporturi.

2. Aceste relaţii se află stabilite între instituţii, procese economice şi sociale, forme de comportament, sisteme de norme, tehnici, tipuri de clasificare, moduri de caracterizare; şi nu sunt prezente în obiectul însuşi; nu ele sunt desfăşurate atunci când se face analiza obiectului; ele nu îi desemnează acestuia ţesătura intimă, raţionalitatea imanentă, acea nervură ideală care reapare total sau în parte atunci când îl gândim în adevărul conceptului său. Ele nu definesc constituţia sa internă, ci ceea ce îi permite să apară, să se juxtapună altor obiecte, să se situeze prin raportare la ele, să-şi definească diferenţa, ireductibilitatea şi, eventual, eterogenitatea, altfel spus, să se găsească plasat într-un câmp de exterioritate.

3. Aceste relaţii se deosebesc, în primul rând, de cele pe care le-am putea numi „primare“ şi care, independent de orice discurs şi de orice obiect de discurs, pot fi descrise între instituţii, tehnici, forme sociale etc. Ştim, la urma urmelor, prea bine că între familia burgheză şi funcţionarea instanţelor şi a categoriilor judiciare existau, în secolul al XIX-lea, raporturi ce pot fi analizate pentru ele însele. Or, aceste raporturi nu sunt întotdeauna perfect superpozabile relaţiilor formatoare de obiecte: relaţiile de dependenţă ce pot fi reperate la acest nivel primar nu se exprimă obligatoriu prin punerea în relaţie ce face posibile obiectele de discurs. Trebuie, însă, deosebite şi raporturile secundare pe care le putem găsi formulate în discursul însuşi: ceea ce, de exemplu, psihiatrii secolului al XIX-lea au putut să spună cu privire la raporturile dintre familie şi criminalitate nu reproduce, ştim foarte bine, jocul dependenţelor reale; după cum nu reproduce nici jocul relaţiilor care fac posibile şi susţin

obiectele discursului psihiatric. Se deschide, astfel, un întreg spaţiu articulat de descrieri posibile: sistemul *relaţiilor primare* sau *reale,* sistemul *relaţiilor secundare* sau *reflexive* şi sistemul *relaţiilor* pe care le putem numi propriu-zis *discursive.* Problema o constituie înfăţişarea specificităţii celor din urmă precum şi a jocului lor cu primele două.

4. Relaţiile discursive, după cum vedem, nu sunt interioare discursului: nu leagă între ele conceptele sau cuvintele; nu stabilesc o arhitectură deductivă sau retorică între fraze şi propoziţii. Nu sunt, însă, nici relaţii exterioare discursului, care să-l limiteze pe acesta, să-i impună anumite forme sau să-l constrângă, în împrejurări determinate, să enunţe anumite lucruri. Ele se situează, într-o oarecare măsură, la limita discursului: îi oferă acestuia obiectele despre care el poate să vorbească sau, mai curând (căci imaginea aceasta a oferirii presupune faptul că obiectele s-ar forma de o parte, iar discursul de alta), determină fascicolul de raporturi pe care discursul trebuie să le efectueze pentru a putea să vorbească despre un obiect sau altul, pentru a putea să le trateze, să le numească, să le analizeze, să le clasifice, să le explice etc. Aceste relaţii nu caracterizează limba întrebuinţată de discurs, nici împrejurările în care acesta se desfăşoară, ci discursul însuşi ca practică.

Putem, acum, să încheiem analiza şi să vedem în ce măsură ea realizează şi, deopotrivă, modifică proiectul iniţial.

Referitor la figurile de ansamblu care, în mod insistent dar confuz, se prezentau ca fiind psihopatologi*a*, economi*a*, gramatic*a*, medicin*a*, mă întrebasem în ce consta unitatea care putea efectiv să le constituie: nu erau ele, oare, decât o reconstrucţie ulterioară pornind de la opere singulare, de la teorii succesive, de la noţiuni sau teme – dintre care unele fuseseră abandonate, altele menţinute de tradiţie, iar altele, în sfârşit, acoperite de uitare şi apoi redescoperite? Nu constituiau ele, oare, decât o serie de întreprinderi legate unele de altele?

Căutasem unitatea discursului în direcţia obiectelor înseşi, a repartizării lor, a jocului diferenţelor dintre ele, a proximităţii

sau distanţei lor – pe scurt, pe latura a ceea ce este dat subiectului vorbitor: şi, până la urmă, am fost trimis la o punere în relaţii ce caracterizează însăşi practica discursivă; şi am descoperit, astfel, nu o configuraţie sau o formă, ci un ansamblu de *reguli* imanente unei practici care o definesc în specificitatea ei. Pe de altă parte, mă servisem ca reper de o „unitate" precum psihopatologi*a*: dacă voiam să-i fixez o dată de naştere şi un domeniu precis, ar fi trebuit, fără doar şi poate, să găsesc apariţia cuvântului, să determin cărui stil de analiză putea acesta să-i fie aplicat şi cum se delimita ea de neurologie, pe de o parte, şi de psihologie, pe de altă parte. Ceea ce am reuşit să dau la iveală este o unitate de un alt tip, care nu are, în mod evident, nici aceeaşi dată de naştere, nici aceeaşi suprafaţă ori aceleaşi articulări, dar care poate să dea seama de un ansamblu de obiecte pentru care termenul de psihopatologie nu constituia decât o rubrică reflexivă, secundă şi clasificatoare. În sfârşit, psihopatologia se prezenta ca o disciplină aflată tot timpul în curs de înnoire, permanent marcată de descoperiri, critici şi erori îndreptate; sistemul de formare pe care l-am definit rămâne astfel stabil. Să fiu, însă, bine înţeles: nu obiectele şi nici domeniul pe care ele îl alcătuiesc rămân constante; nici chiar punctul lor de emergenţă sau modul lor de caracterizare; ci punerea în relaţie a suprafeţelor pe care ele pot să apară, pe care pot să se delimiteze, pe care pot fi analizate şi specificate.

Vedem că în descrierile cărora am încercat să le formulez teoria nu este vorba de a interpreta discursul pentru a face, prin intermediul lui, o istorie a referentului. În exemplul ales, nu se încearcă să se afle cine era nebun într-o anumită epocă, în ce consta nebunia sa şi nici dacă tulburările sale coincideau cu cele cunoscute, astăzi, de noi. Nu mă întreb dacă vrăjitorii erau nişte nebuni ignoraţi şi persecutaţi sau dacă, la un alt moment, o experienţă mistică sau estetică nu a fost medicalizată pe nedrept. Nu se încearcă reconstituirea a ceea ce putea fi nebunia însăşi, aşa cum s-ar fi oferit aceasta iniţial unei experienţe primitive, fundamentale, surde, abia articulate*, şi aşa cum ar fi

* Cele de faţă sunt scrise împotriva unei teme explicite din *Istoria nebuniei*, şi prezente mai cu seamă, în câteva rânduri, în „Prefaţa" acesteia.

fost ea mai apoi organizată (tradusă, deformată, travestită, reprimată chiar) prin discursuri și prin jocul oblic, de multe ori întortocheat, al operațiilor lor. Fără îndoială, o astfel de istorie a referentului este posibilă; nu exclud din capul locului efortul de a despotmoli și elibera din text aceste experiențe „prediscursive". În cazul de față însă, nu este vorba de a neutraliza discursul, de a-l transforma în semnul pentru altceva și de a-i traversa propria-i densitate pentru a ajune la ceea ce rămâne, tăcut, dincoace de el, ci din contră, de a-l menține în această consistență a lui, de a-l face să apară în complexitatea care îi este specifică. Într-un cuvânt, vreau să mă lipsesc de „lucruri". Să le „de-prezentific". Să le conjur bogata, greaua și imediata lor plenitudine, din care ne-am obișnuit să facem legea de bază a unui discurs ce nu s-ar abate de la ea decât din greșeală, uitare, iluzie, ignoranță, ca urmare a inerției credințelor și tradițiilor sau, în sfârșit, din dorința, inconștientă poate, de a nu vedea și de a nu spune. Să substitui tezaurului enigmatic al „lucrurilor" de dinainte de discurs formarea regulată a obiectelor ce nu prind contur decât în acesta. Să definesc aceste *obiecte* fără nici o referire la *fondul lucrurilor*, ci raportându-le la ansamblul de reguli care permit formarea lor ca obiecte ale unui discurs și care constituie, în felul acesta, condițiile lor de apariție istorică. Să fac o istorie a obiectelor discursive care să nu le îngroape în adâncimea comună a unui sol originar, ci să desfășoare nexul regularităților care le guvernează dispersia.

Cu toate acestea, a elimina momentul „lucrurilor înseși" nu înseamnă a te raporta în mod necesar la analiza lingvistică a semnificației. Când descrii formarea obiectelor unui discurs, încerci să reperezi punerile în relație ce caracterizează o practică discursivă, nu determini o organizare lexicală și nici scandările unui câmp semantic: nu interoghezi sensul atribuit într-o epocă dată termenilor de „melancolie" sau de „nebunie fără delir" și nici opoziția de conținut dintre „psihoză" și „nevroză". Și aceasta, o dată în plus, nu pentru că aș considera astfel de analize ilegitime sau imposibile; însă ele nu sunt pertinente când se pune problema să știm, de exemplu, cum a putut criminalitatea să devină obiect de expertiză medicală sau devierea sexuală să se profileze ca unul dintre obiectele posibile ale

discursului psihiatric. Analiza conținuturilor lexicale definește fie elementele de semnificație de care dispun subiecții vorbitori într-o epocă dată, fie structura semantică așa cum apare ea la suprafața discursurilor deja pronunțate; ea nu privește practica discursivă ca loc în care se formează și se deformează, apare și dispare o pluralitate încâlcită – în același timp suprapusă și lacunară – de obiecte.

Sagacitatea comentatorilor nu s-a înșelat în acest caz: dintr-o analiză precum aceea întreprinsă de mine, *cuvintele* sunt la fel de deliberat absente ca și *lucrurile* înseși; nu există în ea mai multă descriere a unui vocabular decât recurs la plenitudinea vie a experienței. Nu revin la acel *dincoace* al discursului, acolo unde nimic nu a fost încă spus și unde lucrurile abia de apar într-o lumină cenușie; de asemenea, nu trec dincolo de el, pentru a regăsi formele pe care le-a dispus și lăsat în urmă-i; mă mențin, încerc să mă mențin la nivelul discursului însuși. Deoarece uneori trebuie puse punctele pe *i*-urile unor absențe, totuși, dintre cele mai manifeste, aș spune că în toate aceste cercetări, în care sunt încă atât de puțin avansat, aș dori să arăt că „discursurile", așa cum pot fi ele auzite sau citite în forma lor de texte, nu sunt, după cum ar putea să se creadă, pur și simplu o încrucișare de lucruri și cuvinte: tramă obscură a lucrurilor, lanț manifest, vizibil și colorat al cuvintelor; aș dori să arăt că discursul nu este o subțire suprafață de contact – sau de conflict – între o realitate și o limbă, intricația unui lexic și a unei experiențe; aș dori să demonstrez, pe exemple precise, că analizând discursurile înseși, vedem cum slăbește strânsoarea, în aparență atât de trainică, dintre cuvinte și lucruri, și se desprinde un ansamblu de reguli proprii practicii discursive. Aceste reguli definesc nu existența mută a unei realități, nu întrebuințarea canonică a unui vocabular, ci regimul obiectelor. „Cuvintele și lucrurile" este titlul – serios – al unei probleme; este și titlul – ironic – al lucrării care îi modifică acesteia forma, îi deplasează datele și, până la urmă, scoate la iveală o cu totul altă sarcină. Sarcină care constă în a nu – în a nu mai – trata discursurile ca pe niște ansambluri de semne (de elemente semnificante care trimit la conținuturi și la reprezentări),

ci ca pe nişte practici care îşi formează în mod sistematic obiectele despre care vorbesc. Desigur, discursurile sunt făcute din semne; dar ceea ce ele fac este mai mult decât să întrebuinţeze aceste semne pentru a desemna lucruri. Tocmai acest *mai mult (plus)* le face ireductibile la limbă şi la vorbire. Tocmai acest „plus“ (*plus*) este cel care trebuie făcut să apară şi care se cere analizat.

IV. Formarea modalităților enunțiative

Descrieri calitative, relatări biografice, reperare, interpretare şi verificare a semnelor, raţionamente analogice, deducţie, estimări statistice, verificări experimentale şi multe alte forme de enunţuri, iată ce putem întâlni, în secolul al XIX-lea, în discursul medicilor. Ce fel de înlănţuire, de necesitate există de la unele la altele? De ce acestea şi nu altele? Ar trebui găsită legea tuturor acestor enunţări diverse, ca şi locul de unde ele provin.

a) Prima întrebare: cine vorbeşte? Cine, din totalitatea indivizilor vorbitori, posedă temeiul de a susţine acest soi de limbaj? Cine îi este titularul? Cine-şi primeşte din partea lui singularitatea, prestigiul, şi din partea cui îşi primeşte el, în schimb, dacă nu garanţia, cel puţin prezumţia de adevăr? Care este statutul indivizilor care deţin – în exclusivitate – dreptul reglementar sau tradiţional, definit juridic sau acceptat spontan, de a profera un astfel de discurs? Statutul medicului presupune criterii de competenţă şi de cunoaştere; instituţii, sisteme, norme pedagogice; condiţii legale care dau dreptul practicării şi experimentării cunoaşterii – nu fără a-i stabili şi limite. El presupune, de asemenea, şi un sistem de diferenţiere şi anumite raporturi (împărţire a atribuţiilor, subordonare ierarhică, complementaritate funcţională, solicitare, transmitere şi schimb de informaţii) cu alţi indivizi şi cu alte grupuri care au, la rândul lor, propriul lor statut (cu puterea politică şi reprezentanţii acesteia, cu puterea judiciară, cu diferite corpuri profesionale, cu grupările religioase şi, eventual, cu preoţii). Totodată, el presupune un anumit număr de trăsături care să-şi definească funcţionarea în raport cu ansamblul societăţii (rolul care îi este recunoscut medicului după cum acesta este chemat

de o persoană particulară sau cerut, într-un mod mai mult sau mai puțin constrângător, de societate, după cum exercită o meserie sau este însărcinat cu o funcție; drepturile de intervenție și de decizie care îi sunt recunoscute în aceste diferite cazuri; ceea ce i se cere în calitate de supraveghetor, de gardian și de garant al sănătății unei populații, al unui grup, al unei familii, al unui individ; partea pe care el o prevelează din avuția publică sau din aceea a persoanelor particulare; forma de contract, explicit sau implicit, pe care el o încheie fie cu grupul în sânul căruia profesează, fie cu puterea care i-a încredințat o sarcină, fie, în sfârșit, cu clientul care i-a solicitat un sfat, o terapeutică, o vindecare). Acest statut al medicilor este, în general, destul de singular în toate formele de societate și de civilizație: el nu este aproape nicăieri un personaj nediferențiat sau interșanjabil. Cuvântul medical nu poate să vină din partea oricui; valoarea, eficacitatea, puterile lui terapeutice înseși și, în chip general, însăși existența lui în calitate de cuvânt medical nu pot fi disociate de personajul definit în mod statutar care deține dreptul de a-l articula, revendicând pentru sine puterea de a conjura suferința și moartea. Știm, însă, prea bine și că acest statut a suferit profunde modificări în civilizația occidentală, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, în momentul când sănătatea populațiilor a devenit una dintre normele economice cerute de societățile industriale.

b) Trebuie, de asemenea, descrise și *amplasamentele* instituționale de unde medicul își ține discursul și unde acesta își află originea legitimă și punctul de aplicație (obiectele sale specifice și instrumentele de verificare). Pentru societățile noastre, aceste amplasamente sunt următoarele: spitalul, loc al unei observări constante, codificate, sistematice, asigurate de un personal medical diferențiat și ierarhizat, care poate, astfel, să se constituie într-un câmp cuantificabil de frecvențe; practica privată, care oferă un domeniu de observații mai aleatorii, mai lacunare, mult mai puțin numeroase, dar care permite uneori constatări de o importanță cronologică mai largă, cu o mai bună cunoaștere a antecedentelor și a mediului; laboratorul, loc autonom, multă vreme distinct de spital, în care are loc stabilirea unor adevăruri de ordin general cu privire la corpul uman, viață, boală, leziuni, loc ce furnizează anumite elemente

ale diagnosticului, anumite semne ale evoluţiei, anumite criterii ale vindecării şi care permite experimentări terapeutice; în sfârşit, ceea ce am putea numi „biblioteca“ sau câmpul documentar, ce adăposteşte nu numai cărţile – sau tratatele – în mod tradiţional recunoscute ca valabile, ci şi totalitatea recenziilor şi a observaţiilor publicate şi transmise, ca şi masa informaţiilor statistice (privitoare la mediul social, climă, epidemii, rată a mortalităţii, frecvenţă a maladiilor, focare de contaminare, boli profesionale) care îi pot fi furnizate medicului de către administraţii, de către alţi medici, sociologi, geografi. Şi aceste diferite „amplasamente“ ale discursului medical au suferit modificări profunde în secolul al XIX-lea: importanţa documentului nu încetează să crească (diminuând proporţional autoritatea cărţii şi a tradiţiei); spitalul, care nu reprezentase decât un punct de sprijin pentru discursul despre maladii şi care îşi ceda poziţia ca importanţă şi valoare, în favoarea practicii private (în cadrul căreia bolile, lăsate în mediul lor natural, trebuiau, în secolul al XVIII-lea, să se dezvăluie în adevărul lor vegetal), devine acum locul observaţiilor sistematice şi omogene, al confruntărilor pe scară largă, al stabilirii frecvenţelor şi probabilităţilor, al anulării variantelor individuale, într-un cuvânt locul de apariţie a bolii, nu însă ca o specie singulară ce-şi desfăşoară trăsăturile esenţiale sub privirea medicului, ca până acum, ci ca proces median cu propriile sale repere semnificative, limite şi şanse de evoluţie. La fel, tot în secolul al XIX-la, practica medicală cotidiană şi-a anexat laboratorul ca loc al unui discurs care are aceleaşi norme experimentale ca şi fizica, chimia sau biologia.

c) Poziţiile subiectului se definesc, şi ele, prin situaţia pe care acestuia îi este posibil s-o ocupe în raport cu alte domenii sau grupe de obiecte: el este un subiect care chestionează conform unei anumite grile de întrebări explicite sau nu, şi care ascultă de un anumit program de informare; este subiect în funcţie de un tablou de trăsături caracteristice, şi care notează conform unui tip descriptiv; este situat la o distanţă perceptivă optimă, ale cărei borne delimitează grăuntele informaţiei pertinente; foloseşte intermediari instrumentali care modifică scara informaţiei, deplasează subiectul în raport cu nivelul perceptiv mediu sau imediat, îi asigură trecerea de la un nivel superficial la un nivel de adâncime, îl fac să circule în spaţiul interior al

> corpului – de la simptomele manifeste la organe, de la organe la țesuturi și de la acestea, în sfârșit, la celule. Acestor situări perceptive trebuie să le adăugăm pozițiile pe care subiectul poate să le ocupe în rețeaua informațiilor (în învățământul teoretic sau în pedagogia spitalicească: în sistemul comunicării orale sau al documentării scrise: ca emițător și receptor de observații, de recenzii, de date statistice, de propoziții teoretice generale, de proiecte sau de decizii). Diferitele poziții pe care poate să le ocupe subiectul discursului medical au fost redefinite la începutul secolului al XIX-lea, o dată cu organizarea unui câmp perceptiv cu totul nou (dispus în profunzime, manifestat de relee instrumentale, desfășurat de tehnicile chirurgicale și de metodele autopsiei, centrat în jurul unor focare lezionale) și cu introducerea unor noi sisteme de înregistrare, notare, descriere, clasificare, integrare în serii numerice și statistici, cu instituirea unor noi forme de învățământ, de punere în circulație a informațiilor, de raportare la celelalte domenii teoretice (științele și filosofia) și la celelalte instituții (fie ele de ordin administrativ, politic sau economic).

Dacă în discursul clinic, medicul devine, pe rând, anchetatorul suveran și direct, ochiul care privește, degetul care atinge, organul de descifrare a semnelor, punctul de integrare a descrierilor deja efectuate, tehnicianul de laborator, aceasta este pentru că un întreg mănunchi de relații se află pus în joc. Relații între spațiul spitalicesc ca loc în același timp de asistență, de observare purificată și sistematică și de terapeutică, parțial verificată, parțial experimentală, și un întreg grup de tehnici și coduri de percepere a corpului uman, așa cum e el definit de anatomia patologică; relații între câmpul observațiilor nemijlocite și domeniul informațiilor deja dobândite; relații între rolul medicului ca terapeut, rolul său de pedagog, rolul de releu în răspândirea cunoașterii medicale și rolul său de însărcinat cu asigurarea sănătății publice în spațiul social. Înțeleasă ca o înnoire a punctelor de vedere, a conținuturilor, a formelor și a stilului însuși de descriere, a folosirii raționamentelor inductive ori de probabilitate, a tipurilor de determinare a cauzalității, pe scurt ca înnoire a modalităților de enunțare, medicina clinică nu trebuie considerată ca fiind rezultatul unei noi tehnici de

observare, aceea a autopsiei, care fusese practicată cu mult înainte de secolul al XIX-lea; nici ca rezultatul căutării cauzelor patogene în adâncurile organismului – Morgagni[1] o exersase încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea; nici ca efectul noii instituții care era clinica spitalicească – aceasta exista deja de zeci de ani în Austria și Italia; nici ca rezultatul introducerii conceptului de țesut în *Tratatul despre membrane* al lui Bichat. Ci ca punerea în raport, în cadrul discursului medical, a unui anumit număr de elemente distincte, dintre care unele se refereau la statutul medicilor, altele la locul instituțional și tehnic de unde aceștia vorbesc, altele, în sfârșit, la poziția lor ca subiecți care percep, observă, descriu, îi învață pe studenți, etc. Se poate spune că această punere în relație a unor elemente diferite (dintre care unele sunt noi, iar altele preexistente) este efectuată de către discursul clinic: ca practică, el este cel ce instaurează între aceste elemente un întreg sistem de relații care nu este nici dat „în mod real", nici constituit dinainte; iar dacă are o unitate, dacă modalitățile de enunțare pe care le utilizează – sau pe care le ocazionează – nu sunt pur și simplu juxtapuse printr-o serie de contingențe istorice, este pentru că discursul clinic întrebuințează în mod constant acest mănunchi de relații.

O ultimă remarcă. După ce am constatat disparitatea tipurilor de enunțare din discursul clinic, nu am încercat s-o reduc făcând să apară structurile formale, categoriile, modurile de înlănțuire logică, tipurile de raționament și de inducție, formele de analiză și de sinteză care au putut fi întrebuințate într-un discurs; n-am vrut să degajez organizarea rațională capabilă să confere unor enunțuri, precum acelea ale medicinei, ceea ce ele presupun ca necesitate intrinsecă. N-am vrut nici să raportez la un act fondator sau la o conștiință constituantă orizontul general de raționalitate pe fondul căruia s-au detașat puțin câte puțin progresele medicinei, eforturile ei de a se alinia științelor exacte, îngustarea metodelor sale de observație, lenta și anevoioasa eliminare a imaginilor și a fantasmelor care o locuiesc, purificarea sistemului ei de raționare. În sfârșit, nu am încercat să descriu geneza empirică și nici diversele componente ale mentalității medicale: felul în care s-a deplasat interesul medicilor, modelul teoretic sau experimental care i-a influențat, filosofia

sau tematica morală care le-a definit climatul de reflecție, întrebările și solicitările cărora trebuiau să le răspundă, eforturile pe care ei au fost nevoiți să le depună pentru a se elibera de prejudecățile tradiționale, căile pe care ei le-au ales pentru realizarea unificării și coerenței niciodată înfăptuite, niciodată atinse a cunoașterii lor. Într-un cuvânt, nu leg diferitele modalități de enunțare de unitatea unui subiect, indiferent că este vorba de subiectul înțeles ca pură instanță fondatoare de raționalitate sau de subiectul înțeles ca funcție empirică de sinteză. Nici „faptul de a cunoaște", nici „cunoștințele".

În analiza propusă de mine, diferitele modalități de enunțare nu trimit la sintez*a* sau la funcți*a unui* subiect, ci îi manifestă dispersia*. Ele trimit la diversele statuturi, la diversele amplasamente, la diversele poziții pe care acesta poate să le ocupe sau să le primească atunci când ține un discurs. La discontinuitatea planurilor de unde vorbește. Iar dacă planurile respective sunt legate între ele printr-un sistem de raporturi, acesta din urmă nu este stabilit de activitatea sintetică a unei conștiințe identice cu sine, mută și prealabilă oricărei vorbiri, ci de specificitatea unei practici discursive. Voi renunța, prin urmare, să mai văd în discurs un fenomen de expresie, traducerea verbală a unei sinteze înfăptuite pe altă cale; voi căuta mai curând determinarea unui câmp de regularitate pentru diferite poziții de subiectivitate. Discursul, astfel conceput, nu este manifestarea, maiestuos desfășurată, a unui subiect care gândește, cunoaște și spune: dimpotrivă, este un ansamblu în care pot fi determinate dispersia subiectului și discontinuitatea lui în raport cu el însuși. Este un spațiu de exterioritate în care se desfășoară o rețea de amplasamente distincte. Am arătat, ceva mai înainte, că nu prin intermediul „cuvintelor" sau al „lucrurilor" trebuie definit regimul obiectelor proprii unei formațiuni discursive; în mod asemănător, se cuvine acum să remarc că nu prin recursul la un subiect trancendental sau la o subiectivitate psihologică trebuie definit regimul enunțărilor ei.

---

* Din această cauză, expresia „privire medicală", folosită în *Nașterea clinicii*, nu era tocmai fericită.

V. Formarea conceptelor

Este posibil ca familia de concepte care se schiţează în opera lui Linné[1] (dar şi pe cea care o aflăm la Ricardo sau în gramatica de la Port-Royal) să poată fi organizată într-un ansamblu coerent. Este posibil ca arhitectura deductivă pe care ea o formează să poată fi restituită. Oricum, experienţa merită să fie încercată – şi a şi fost, de mai multe ori. În schimb, dacă alegem o scară mai vastă şi luăm ca repere discipline precum gramatica, economia sau studiul fiinţelor vii, jocul conceptelor pe care-l vedem, astfel, făcându-şi apariţia nu se mai supune unor condiţii la fel de stricte: istoria lor nu este construcţia, piatră cu piatră, a unui edificiu. Trebuie oare să lăsăm această dispersie în aparenţa dezordinii ei? Să vedem în ea o suită de sisteme conceptuale dotate, fiecare în parte, cu propria lui organizare şi articulându-se doar în funcţie de permanenţa problemelor, ori în funcţie de continuitatea tradiţiei, fie, în sfârşit, în funcţie de mecanismul influenţelor? Nu ar putea fi găsită o lege care să dea seama de emergenţa succesivă sau simultană a conceptelor disparate? Nu poate fi identificat între ele un sistem de ocurenţă care să fie altceva decât o sistematicitate logică? În loc să încercăm reaşezarea conceptelor într-un edificiu deductiv virtual, ar trebui mai curând să descriem organizarea câmpului de enunţuri în interiorul căruia ele apar şi circulă.

a) Această organizare presupune mai întâi forme de *succesiune*. Şi, în rândul acestora, diferite *aranjări ale seriilor enunţiative* (fie că este vorba de ordinea inferenţelor, a implicaţiilor succesive şi a raţionamentelor demonstrative; sau

de ordinea descrierilor, de schemele de generalizare ori de specificare progresivă de care acestea ascultă, de repartizările spaţiale pe care ele le parcurg; sau de ordinea naraţiunilor şi de felul în care evenimentele timpului sunt distribuite în suita lineară a enunţurilor); diferite *tipuri de dependenţă* a enunţurilor (care nu sunt întotdeauna identice sau superpozabile succesiunilor manifeste ale seriei enunţiative: aşa stau lucrurile, de pildă, în cazul dependenţelor ipoteză – verificare, aserţiune – critică, lege generală – aplicaţie particulară); diferite *scheme* retorice după care pot fi *combinate* grupurile de enunţuri (cum se leagă unele de altele descrierile, deducţiile, definiţiile a căror suită caracterizează arhitectura unui text). Să luăm, de exemplu, cazul Istorici naturale în epoca clasică: ea nu foloseşte aceleaşi concepte ca în secolul al XVI-lea; unele, vechi (gen, specie, semne) îşi schimbă utilizarea; altele (precum cel de structură) abia acum apar; iar altele (cel de organism) se vor forma abia mai târziu. Dar ceea ce s-a modificat în secolul al XVII-lea şi va guverna apariţia şi recurenţa conceptelor pentru întreaga Istorie naturală este dispunerea generală a enunţurilor şi aşezarea lor în serie, în ansambluri determinate; este modul de a transcrie ceea ce este observat şi de a restitui, de-a lungul enunţurilor, un parcurs perceptiv; este raportul şi jocul de subordonări dintre descriere, articulare după trăsături distinctive, caracterizare şi clasificare; este poziţia reciprocă ocupată de observaţiile particulare şi de principiile generale; este sistemul de dependenţă dintre ceea ce a fost învăţat, ceea ce a fost văzut, ceea ce a fost dedus, ceea ce se admite ca probabil şi ceea ce se postulează. Istoria naturală nu este, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, doar o formă de cunoaştere care a dat o nouă definiţie conceptelor de „gen“ şi de „caracter“ şi care a introdus concepte noi precum cel de „clasificare naturală“ sau de „manifer“; este, înainte de toate, un ansamblu de reguli pentru aşezarea în serii a enunţurilor, un ansamblu de scheme obligatorii de dependenţe, de ordini şi de succesiuni în conformitate cu care se distribuie elementele recurente ce pot avea valoare de concepte.

b) Configuraţia câmpului enunţiativ comportă şi forme de *coexistenţă*. Acestea schiţează în primul rând un *câmp de prezenţă* (prin care trebuie să înţelegem totalitatea enunţurilor

formulate în altă parte şi care sunt reluate într-un discurs cu titlul de adevăr admis, de descriere exactă, de raţionament întemeiat sau de presupoziţie necesară; dar trebuie să înţelegem şi enunţurile care sunt criticate, discutate şi judecate ori cele care sunt respinse sau excluse); în acest câmp de prezenţă, raporturile instituite pot fi de ordinul verificării experimentale, al validării logice, al repetării pur şi simplu, al acceptării justificate de tradiţie şi de autoritate, al comentariului, al căutării semnificaţiilor ascunse, al analizei erorii; aceste raporturi pot fi explicite (şi uneori chiar formulate ca atare în tipuri specializate de enunţuri: referinţe, discutări critice) sau implicite şi investite în enunţuri obişnuite. Şi din acest punct de vedere este uşor de constatat că, de pildă, câmpul de prezenţă al Istoriei naturale din epoca clasică nu se supune aceloraşi forme, aceloraşi criterii de selecţie şi nici aceloraşi principii de excludere ca în epoca în care Aldrovandi[2] aduna într-unul şi acelaşi text tot ceea ce în cazul monştrilor putuse fi văzut, observat, relatat, de mii de ori trecut din gură în gură şi chiar imaginat de către poeţi. Distinct de acest câmp de prezenţă, mai poate fi descris şi un *câmp de concomitenţă* (în acest caz fiind vorba de enunţuri care privesc cu totul alte domenii de obiecte şi care aparţin unor tipuri de discurs cu totul diferite; însă care îşi desfăşoară activitatea alături de enunţurile studiate fie pentru că slujesc drept confirmare analogică, fie pentru că slujesc drept principiu general şi drept premise acceptate pentru un raţionament, fie pentru că servesc drept modele ce pot fi transferate altor conţinuturi, fie, în sfârşit, pentru că funcţionează ca instanţă superioară cu care trebuie confruntate şi de care trebuie să asculte cel puţin unele dintre propoziţiile care sunt afirmate): astfel, câmpul de concomitenţă al Istoriei naturale din epoca lui Linné şi Buffon se defineşte printr-un anumit număr de raporturi cu cosmologia, cu istoria scoarţei terestre, cu filosofia, cu teologia, cu Sfânta Scriptură şi exegeza biblică, cu matematicile (sub forma, foarte generală, a unei ştiinţe a ordinii): iar toate aceste raporturi îl opun atât discursului naturaliştilor din secolul al XVI-lea, cât şi aceluia al biologilor din secolul al XIX-lea. În sfârşit, câmpul enunţiativ comportă ceea ce am putea numi un *domeniu de memorie* (este vorba despre enunţurile care nu mai sunt nici admise, nici discutate.

care nu mai definesc, prin urmare, nici un corp de adevăruri, nici un domeniu de validitate, dar față de care se stabilesc raporturi de filiație, de geneză, de transformare, de continuitate și de discontinuitate istorică): numai astfel câmpul de memorie al Istoriei naturale, poate să apară, de la Tournefort[3] încoace, ca fiind atât de îngust și de sărac în privința formelor, dacă îl comparăm cu câmpul de memorie atât de larg, de cumulativ și de bine specificat pe care și l-a acordat biologia începând cu secolul al XIX-lea; în schimb, el apare ca mult mai bine definit și articulat decât câmpul de memorie care înconjoară, în timpul Renașterii, istoria plantelor și a animalelor: căci, pe atunci, el abia dacă se deosebea de câmpul de prezență, avea aceeași extensie și formă cu acesta, presupunea aceleași raporturi.

c) În sfârșit, mai pot fi definite *procedurile de intervenție* care se pot aplica în mod legitim enunțurilor. Aceste proceduri nu sunt, într-adevăr, aceleași pentru toate formațiunile discursive; cele care sunt folosite (excluzându-le pe toate celelalte), raporturile care le leagă și ansamblul pe care ele îl constituie în felul acesta permit specificarea fiecăreia în parte. Aceste proceduri pot să apară: în *tehnicile de rescriere* (de felul acelora, de pildă, care le-au permis naturaliștilor din epoca clasică să rescrie descrieri lineare sub formă de tabele de clasificare ce nu au nici aceleași legi, și nici aceeași configurație cu listele și grupele de rudenie stabilite în Evul Mediu sau în timpul Renașterii); în *metodele de transcriere* a enunțurilor (articulate în limba naturală) conform unei limbi mai mult sau mai puțin formalizate și artificiale (proiectul unei astfel de limbi și, până la un punct, chiar realizarea lui poate fi întâlnită la Linné și Adanson[4]; în *modurile de traducere* a enunțurilor cantitative în formulări calitative și invers (punerea în raport a măsurătorilor și a descrierilor pur perceptive); în mijloacele întrebuințate pentru a face să crească *gradul de aproximație* al enunțurilor și pentru rafinarea exactității lor (analiza structurală în funcție de formă, număr, dispunere și mărime a elementelor a permis, începând cu Tournefort, o aproximare mai fină și în special mai constantă a enunțurilor descriptive); în felul în care *este delimitat* din nou – prin extindere sau restrângere – domeniul de validitate al enunțurilor

(enunțarea caracterelor structurale a fost limitată de la Tournefort la Linné, apoi din nou lărgită de la Buffon la Jussieu[5]; în modul în care are loc *transferul* unui tip de enunț de la un câmp de aplicație la altul (precum transferul caracterizării vegetale la taxinomia animală; sau transferul descrierii trăsăturilor superficiale la elementele interne ale organismului); în metodele de *sistematizare* a unor propoziții care există deja, dat fiind că au fost formulate anterior, dar în mod separat; sau, în sfârșit, în metodele de *redistribuire* a enunțurilor deja legate unele de altele, dar care sunt recompuse într-un nou ansamblu sistematic (așa cum a făcut Adanson, care a reluat caracterizările naturale, făcute înaintea lui sau chiar de către el însuși, într-un ansamblu de descrieri artificiale a cărui schemă prealabilă o obținuse printr-o combinatorie abstractă).

Toate aceste elemente cărora li se propune analiza sunt destul de eterogene. Unele constituie reguli de construcție formală, altele – habitudini retorice; unele definesc configurația internă a unui text, în vreme ce altele au în vedere modurile de raportare și de interferență între texte diferite; unele sunt caracteristice pentru o epocă determinată, altele, în schimb, au o origine îndepărtată și o bătaie cronologică foarte lungă. Dar ceea ce aparține la propriu unei formațiuni discursive și ceea ce permite delimitarea grupului de conceptele, totuși disparate, care îi sunt specifice este tocmai felul în care toate aceste elemente diferite sunt puse în raport unele cu altele: de pildă, modul în care dispunerea descrierilor și a relatărilor este legată de tehnicile de rescriere; modul în care câmpul de memorie este legat de formele de ierarhie și de subordonare ce guvernează enunțurile unui text; modul în care sunt legate modalitățile de aproximare și de dezvoltare a enunțurilor și modalitățile de critică, de comentariu, de interpretare a unor enunțuri deja formulate etc. Tocmai acest fascicul de raporturi constituie un sistem de formare conceptuală.

Descrierea unui atare sistem nu poate să echivaleze cu o descriere directă și nemijlocită a conceptelor înseși. Nu este vorba de a întocmi în chip exhaustiv inventarul acestora, de a stabili trăsăturile pe care ele le pot avea în comun, de a realiza

o clasificare a lor, de a măsura coerenţa lor internă sau de a verifica compatibilitatea lor mutuală; nu este luată ca obiect de analiză arhitectura conceptuală a unui text izolat, a unei opere individuale sau a unei ştiinţe la un anumit moment. Facem un pas înapoi din faţa acestui joc conceptual manifest; şi încercăm să determinăm conform căror scheme (de punere în serie, de grupări simultane, de modificare lineară sau reciprocă) enunţurile pot să fie legate unele de altele într-un anumit tip de discurs; încercăm astfel să reperăm felul în care elementele recurente ale enunţurilor pot să reapară, să se disocieze, să se recompună, să câştige în extensie sau în determinare, să fie reluate în interiorul unor noi structuri logice, să dobândească, în schimb, noi conţinuturi semantice, să constituie, între ele, organizări parţiale. Aceste scheme permit descrierea nu a legilor de construcţie internă a conceptelor, nici geneza lor progresivă şi individuală în mintea unui om, ci dispersia lor anonimă în texte, cărţi şi opere. Dispersie ce caracterizează un anumit tip de discurs şi care defineşte – între concepte –, forme de deducţie, de derivare, de coerenţă, dar şi de incompatibilitate, încrucişare, substituţie, excluziune, alterare reciprocă, deplasare etc. Prin urmare, la un nivel într-o oarecare măsură *preconceptual,* o astfel de analiză se referă la câmpul în interiorul căruia conceptele pot să coexiste şi la regulile de care acest câmp ascultă.

Pentru a preciza ce anume trebuie să se înţeleagă aici prin „preconceptual“, voi relua exemplul celor patru „scheme teoretice“ studiate în *Cuvintele şi lucrurile* şi care caracterizează, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, Gramatica generală. Aceste patru scheme – atribuire, articulare, desemnare şi derivare – nu trimit la nişte concepte utilizate în mod efectiv de către gramaticienii clasici; ele nu permit nici reconstituirea, pe deasupra diferitelor opere gramaticale, a unui soi de sistem mai general, mai abstract, mai sărac, dar care ar dezvălui, prin chiar acest fapt, compatibilitatea profundă a acestor diferite sisteme aparent opuse. Ele ne permit să descriem:

1. Cum pot fi puse în ordine și desfășurate diferitele analize gramaticale; și ce forme de succesiune sunt posibile între analizele numelui, cele ale verbului și cele ale adjectivului, între cele care au în vedere fonetica și cele care privesc sintaxa, între cele care se referă la limba originară și cele care proiectează o limbă artificială. Aceste diferite ordini posibile sunt prescrise de raporturile de dependență care pot fi reperate între teoriile atribuirii, articulării, desemnării și derivării.

2. Cum își definește gramatica generală un domeniu de *validitate* (conform căror criterii se poate discuta despre adevărul sau falsitatea unei propoziții); cum își constituie ea un domeniu de *normativitate* (conform căror criterii anumite enunțuri sunt excluse ca non-pertinente pentru discurs, ca inesențiale și marginale sau ca neștiințifice); cum își constituie un domeniu de *actualitate* (cuprinzând soluțiile cucerite, definind problemele prezente, situând conceptele și afirmațiile căzute în desuetudine).

3. Ce raporturi întreține gramatica generală cu acea *Mathesis* (cu algebra carteziană și postcarteziană, cu proiectul unei științe generale a ordinii), cu analiza filosofică a reprezentării și teoria semnelor, cu Istoria naturală, problemele caracterizării și ale taxinomiei, cu analiza bogățiilor și problemele semnelor arbitrare de măsură și schimb: reperând aceste raporturi, pot fi determinate căile care, de la un domeniu la altul, asigură circulația, transferul, modificările conceptelor, alterarea formei și schimbarea terenului lor de aplicație. Rețeaua constituită de cele patru segmente teoretice nu definește arhitectura logică a tuturor conceptelor utilizate de gramaticieni, ci desenează spațiul uniform al formării lor.

4. Cum au fost posibile simultan sau succesiv (sub forma selectării alternative, a modificării sau a substituției) diferitele concepții cu privire la verbul *a fi*, referitoare la copulă, la radicalul verbal, la desinență (aceasta, în ceea ce privește schema teoretică a *atribuirii*); diferitele concepții despre

elementele fonetice, alfabet, nume, substantive și adjective (aceasta, în ceea ce privește schema teoretică a *articulării*); diversele concepte de nume propriu și nume comun, de demonstrativ, de rădăcină nominală, de silabă și de sonoritate expresivă (aceasta, pentru segmentul teoretic al *desemnării*); diferitele concepte de limbaj originar și derivat, de metaforă și figură de stil, de limbaj poetic (aceasta, pentru segmentul teoretic al *derivării*).

Nivelul „preconceptual“ astfel delimitat nu trimite nici la un orizont de idealitate și nici la o geneză empirică a abstracțiunilor. Pe de o parte, nu avem de-a face cu un orizont de idealitate, postulat, descoperit sau instituit printr-un gest fondator, și într-atât de originar încât ar scăpa oricărei încercări de inserare cronologică; nu avem de-a face, la hotarele istoriei, cu un *a priori* inepuizabil, în același timp retras (*en retrait*) din moment ce scapă oricărui început, oricărei tentative de restituire genetică, și în retragere (*en recul*), dat fiind că nu ar putea fi nicicând contemporan cu el însuși în cadrul unei totalizări explicite. În fapt, noi punem întrebarea la nivelul discursului însuși, care nu mai este o traducere exterioară, ci locul de emergență a conceptelor; nu legăm constantele discursului de structurile ideale ale conceptului, ci descriem rețeaua conceptuală pornind de la regularitățile intrinseci ale discursului; nu supunem multiplicitatea enunțărilor la coerența conceptelor, iar pe aceasta din urmă reculegerii tăcute a unei idealități metaistorice; ci stabilim seria inversă: reintroducem intențiile epurate de non-contradicție într-o rețea amestecată de compatibilitate și incompatibilitate conceptuală; și raportăm această încâlceală la regulile ce caracterizează o practică discursivă. Prin chiar acest fapt, nu mai este nevoie să apelăm la temele originii indefinit îndepărtate și ale orizontului inepuizabil: organizarea unui ansamblu de reguli, în practica unui discurs, chiar dacă nu constituie un eveniment la fel de ușor de situat ca o formulare sau o descoperire, poate fi, totuși, determinată în elementul istoriei; iar dacă ansamblul este inepuizabil, atunci este în sensul că sistemul, perfect descriptibil, pe care el îl

constituie, dă seama de un joc considerabil de concepte şi de un număr foarte mare de transformări ce afectează în acelaşi timp aceste concepte şi raporturile dintre ele. „Preconceptualul“ astfel descris, în loc să deseneze un orizont care ar proveni din adâncul istoriei şi s-ar menţine de-a lungul ei, resprezintă, dimpotrivă, la nivelul cel mai „superficial“ cu putinţă (acela al discursului), ansamblul regulilor care sunt efectiv aplicate în cadrul lui.

Vedem, aşadar, că nu este vorba nici de o geneză a abstracţiunilor, care ar încerca să regăsească seria operaţiunilor ce au dus la constituirea lor: intuiţii globale, descoperiri de cazuri particulare, scoatere din circuit a temelor imaginare, întâlnirea unor obstacole teoretice sau tehnice, împrumuturi succesive de la modele tradiţionale, definire a structurii formale adecvate etc. În analiza propusă aici, regulile de formare îşi au locul nu în „mentalitatea“ sau conştiinţa indivizilor, ci în discursul însuşi; ele se impun, prin urmare, într-un soi de anonimat uniform, tuturor indivizilor care încearcă să vorbească în interiorul acestui câmp discursiv. Pe de altă parte, nu le presupunem universal valabile pentru toate domeniile, oricare ar fi acestea; le descriem de fiecare dată în cadrul unor câmpuri discursive determinate şi nu le recunoaştem din capul locului posibilităţi nesfârşite de extensie. Putem, cel mult, printr-o comparaţie sistematică, să confruntăm, de la o regiune la alta, regulile de formare ale conceptelor; astfel, am încercat să scot în evidenţă identităţile şi diferenţele pe care aceste ansambluri de reguli pot să le prezinte, în epoca clasică, în Gramatica generală, Istoria naturală şi în Analiza bogăţiilor. Aceste ansambluri de reguli sunt suficient de specifice în fiecare dintre domeniile respective pentru a caracteriza o formaţiune discursivă singulară şi bine individualizată; ele prezintă însă destule analogii pentru a putea să vedem cum aceste diverse formaţiuni constituie o grupare discursivă mai vastă şi de un nivel mai înalt. În orice caz, regulile de formare a conceptelor, oricare ar fi generalitatea lor, nu reprezintă rezultatul, depus în istorie şi sedimentat în masa habitudinilor colective, al unor operaţiuni efectuate de indivizi; ele nu

constituie schema descărnată a unui întreg travaliu obscur prin care conceptele ar fi ieşit la iveală dintre iluzii, prejudecăţi, erori, tradiţii. Câmpul preconceptual lasă să apară regularităţile şi constrângerile discursive care au făcut posibilă multiplicitatea eterogenă a conceptelor, apoi, încă şi mai departe, viermuiala acelor teme, a acelor credinţe şi a acelor reprezentări la care noi ne adresăm de bunăvoie atunci când facem istoria ideilor.

Pentru a analiza regulile de formare a obiectelor, am văzut că nu trebuia nici să le înrădăcinăm pe acestea în lucruri, nici să le raportăm la domeniul cuvintelor; pentru a analiza formarea tipurilor enunţiative, nu trebuia să le raportăm pe acestea nici la subiectul cunoscător, nici la o individualitate psihologică. În mod asemănător, pentru a analiza formarea conceptelor, nu trebuie să le raportăm pe acestea nici la orizontul *idealităţii*, nici la înaintarea empirică a *ideilor*.

VI. Formarea strategiilor

Discursuri precum economia, medicina, gramatica, ştiinţa fiinţelor vii produc anumite organizări de concepte, anumite regrupări de obiecte, anumite tipuri de enunţare, care formează, în funcţie de gradul fiecăruia de coerenţă, de rigoare şi de stabilitate, teme sau teorii: în gramatica secolului al XVIII-lea, tema unei limbi originare din care toate celelalte ar deriva şi căreia i-ar purta amintirea uneori descifrabilă; în filologia secolului al XIX-lea, teoria unei înrudiri – filiaţie sau relaţie între veri – între toate limbile indo-europene şi a unui idiom arhaic care le-ar fi servit tuturor drept punct de pornire comun; în secolul al XVIII-lea, teoria unei evoluţii a speciilor ce desfăşoară în timp o continuitate a naturii şi explică lacunele actuale din tabloul taxinomic; în cazul fiziocraţilor, teoria unei circulaţii a bogăţiilor pornind de la producţia agricolă. Oricare le-ar fi nivelul formal, vom numi toate aceste teme şi teorii, prin convenţie, „strategii". Problema este aceea de a şti cum se distribuie ele în istorie. Este, oare, o necesitate care le înlănţuie, le face inevitabile, le cheamă exact la locul lor unele după altele, făcându-le să treacă drept soluţiile succesive ale uneia şi aceleiaşi probleme? Sau sunt întâlniri întâmplătoare între idei de origine diversă, influenţe, descoperiri, climate speculative, modele teoretice pe care răbdarea sau geniul indivizilor le-ar dispune în ansambluri mai mult sau mai puţin bine constituite? Aceasta dacă nu se dovedeşte cumva cu putinţă să aflăm între ele o regularitate şi dacă nu este posibil să definim sistemul comun al formării lor.

Pentru analiza acestor strategii, îmi este destul de greu să intru în amănunte. Motivul este simplu: în diferitele domenii

discursive pe care le-am inventariat într-un mod, fără doar şi poate, destul de ezitant şi, la început mai ales, fără un control metodic suficient, era vorba, de fiecare dată, de a descrie formaţiunea discursivă în toate dimensiunile ei şi în conformitate cu propriile-i caracteristici: prin urmare, trebuia să definesc de fiecare dată regulile de formare a obiectelor, a modalităţilor enunţiative, a conceptelor şi a opţiunilor teoretice. Am văzut, însă, că punctul dificil al analizei şi care reclama cea mai mare atenţie nu era de fiecare dată acelaşi. În *Istoria nebuniei*, aveam de-a face cu o formaţiune discursivă ale cărei puncte de opţiune teoretice erau destul de uşor de reperat, ale cărei sisteme conceptuale erau relativ puţine la număr şi lipsite de complexitate, al cărei regim enunţiativ, în sfârşit, era suficient de omogen şi de monoton; ceea ce constituia, în schimb, o problemă era emergenţa unui întreg ansamlu de obiecte, foarte amestecate şi complicate; era vorba de a descrie, mai presus de orice, pentru a repera ansamblul discursului psihiatric în specificitatea lui, formarea acestor obiecte. În *Naşterea clinicii*, punctul esenţial al investigaţiei îl constituia felul în care se modificaseră formele de enunţare ale discursului medical la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea; analiza se concentrase, aşadar, nu atât asupra formării sistemelor conceptuale sau a aceleia a opţiunilor teoretice, cât mai cu seamă asupra statutului, amplasării instituţionale, situării şi modurilor de inserţie ale subiectului discursiv. În sfârşit, în *Cuvintele şi lucrurile*, studiul se ocupa, în principal, de reţelele de concepte şi de regulile lor de formare (identice sau diferite), aşa cum puteau fi ele reperate în Gramatica generală, în Istoria naturală, şi în Analiza bogăţiilor. Cât priveşte opţiunile strategice, locul şi implicaţiile lor au fost indicate (fie, de exemplu, în legătură cu Linné şi Buffon, sau cu fiziocraţii şi utilitariştii); dar reperarea lor a rămas sumară, iar analiza nu a întârziat prea mult asupra formării lor. Să spunem, aşadar, că analiza opţiunilor teoretice rămâne şi în continuare în stadiul de şantier, până la un studiu ulterior în care ea ar putea să reţină cea mai mare parte a atenţiei.

Pentru moment, nu este posibilă decât o indicare a direcţiilor de cercetare. Acestea ar putea fi rezumate după cum urmează:

1. Determinarea *punctelor de difracţie* posibile ale discursului. Aceste puncte se caracterizează mai întâi ca *puncte de incompatibilitate*: două obiecte, două tipuri de enunţare sau două concepte pot să apară în aceeaşi formaţiune discursivă, fără a putea să intre – cu riscul unei contradicţii manifeste sau a unei inconsecvenţe – într-una şi aceeaşi serie de enunţuri. Ele se caracterizează, apoi, ca *puncte de echivalenţă:* cele două elemente incompatibile sunt formate în acelaşi fel şi pe baza aceloraşi reguli; condiţiile lor de apariţie sunt identice; ele se situează la acelaşi nivel; dar, în loc să constituie un simplu defect de coerenţă, formează o alternativă: chiar dacă, din punct de vedere cronologic, nu apar în acelaşi moment, chiar dacă nu au avut aceeaşi importanţă şi nu au fost reprezentate în mod egal în rândul populaţiei de enunţuri efective, ele se prezintă sub forma lui „sau... sau". Ele se caracterizează, în sfârşit, şi ca *puncte de acroşaj ale unei sistematizări*: pornind de la fiecare dintre aceste elemente în acelaşi timp echivalente şi incompatibile, o serie coerentă de obiecte, de forme enunţiative şi de concepte a fost derivată (eventual, cu noi puncte de incompatibilitate în fiecare serie în parte). Cu alte cuvinte, dispersiile studiate la nivelurile precedente nu constituie doar abateri, non-identităţi, serii discontinue sau lacune; li se întâmplă să formeze subansambluri discursive – tocmai acelea cărora li se atribuie de obicei o importanţă majoră, ca şi cum ar reprezenta unitatea imediată precum şi materialul prim din care sunt alcătuite ansamblurile discursive mai vaste („teorii", concepţii", „teme"). De exemplu, nu se consideră, într-o analiză precum cea de faţă, că în secolul al XVIII-lea, Analiza bogăţiilor este rezultanta (prin compunere simultană sau succesiune cronologică) a mai multor concepţii diferite despre monedă, despre schimbul obiectelor de strictă necesitate, despre formarea valorii şi a preţurilor sau despre renta funciară; nu se consideră că ea ar fi alcătuită din ideile lui Cantillon[1] care ar veni în continuarea ideilor lui Petty, din experienţa lui Law[2] supusă reflecţiei, pe rând, de către diferiţii teoreticieni şi din sistemul fiziocratic care se opune concepţiilor utilitariste. Ea

este descrisă mai curând ca o unitate de distribuţie care deschide un câmp de opţiuni posibile şi permite unor arhitecturi diferite şi exclusive unele în raport cu altele să apară alăturate sau pe rând.

2. Dar nu toate jocurile posibile sunt efectiv realizate: există nenumărate ansambluri parţiale, compatibilităţi regionale, arhitecturi cocrente care ar fi putut să apară, dar care nu s-au manifestat. Pentru a da seama de opţiunile care au fost realizate dintre toate cele care ar fi putut fi (şi numai de acestea), trebuie descrise instanţe specifice de decizie. Şi, la loc de cinste între acestea, rolul pe care îl joacă discursul studiat în raport cu discursurile care îi sunt contemporane şi cu care el se învecinează. Trebuie, prin urmare, studiată *economia constelaţiei discursive* căreia el îi aparţine. El poate, într-adevăr, să joace rolul unui sistem formal căruia celelalte discursuri i-ar fi nişte aplicaţii în câmpuri semantice diverse; el poate, dimpotrivă, să joace rolul unui model concret care trebuie oferit altor discursuri cu un nivel de abstractizare mai ridicat (astfel, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, Gramatica generală apare ca un model particular al teoriei generale a semnelor şi a reprezentării). Discursul studiat se mai poate afla într-un raport de analogie, de opoziţie sau de complementaritate cu alte discursuri (există, de pildă, în epoca clasică, un raport de analogie între Analiza bogăţiilor şi Istoria naturală; cea dintâi este pentru reprezentarea nevoii şi a dorinţei ceca ce Istoria naturală este pentru reprezentarea percepţiilor şi a judecăţilor; se mai poate nota că Istoria naturală şi Gramatica generală se opun una alteia precum o teorie a caracterelor naturale unei teorii a semnelor convenţionale; amândouă, la rândul lor, se opun analizei bogăţiilor precum studierea semnelor calitative faţă de studiul semnelor cantitative de măsură; fiecare, în sfârşit, dezvoltă câte unul dintre cele trei roluri complementare ale semnului reprezentativ: de a desemna, de a clasifica şi de a schimba). În fine, se pot descrie raporturi de delimitare reciprocă între mai multe discursuri, fiecare dintre ele căpătându-şi mărcile distinctive ale propriei sale singularităţi prin diferenţierea domeniului, a metodelor, a instrumentelor şi a domeniului său de aplicaţie (cum s-a întâmplat, de pildă, în cazul psihiatriei şi al medicinei organice, carc nu

se deosebeau practic una de cealaltă înainte de sfârşitul secolului al XVIII-lea, şi care, cu începere din acel moment, stabilesc o distanţă capabilă să le caracterizeze). Tot acest joc de raporturi constituie un principiu de determinare care permite sau exclude un anumit număr de enunţuri în interiorul unui discurs dat: există sistematizări conceptuale, înlănţuiri enunţiative, grupări şi organizări de obiecte care ar fi fost posibile (şi cărora nimic nu le poate justifica absenţa la nivelul propriilor lor reguli de formare), dar care sunt excluse de o constelaţie discursivă de un nivel mai înalt şi cu o extensie mai largă. O formaţiune discursivă nu ocupă, aşadar, întregul volum posibil pe care i-l oferă de drept sistemele de formare ale obiectelor, enunţărilor şi conceptelor ei; ea este în mod esenţial lacunară, şi aceasta din pricina sistemului de formare al opţiunilor sale strategice. De aici decurge faptul că, reluată, introdusă şi interpretată într-o nouă constelaţie, o formaţiune discursivă dată poate face să apară posibilităţi noi (astfel, în distribuţia actuală a discursurilor ştiinţifice, Gramatica de la Port-Royal sau Taxinomia lui Linné pot da la iveală anumite elemente care sunt în acelaşi timp intrinseci şi inedite în raport cu ele); nu este, însă, vorba de un conţinut tăcut care ar fi rămas implicit, care ar fi fost spus fără a fi în mod efectiv pronunţat şi care ar constitui, dedesubtul discursurilor manifeste, un soi de sub-discurs mult mai important care ar reveni, acum, în sfârşit, la lumina zilei; este vorba de o modificare a principiului de excluziune şi de posibilitate al opţiunilor; modificare datorată inserării într-o nouă constelaţie discursivă.

3. Determinarea opţiunilor teoretice realmente efectuate mai depinde şi de o altă instanţă. Această instanţă se caracterizează în primul rând prin *funcţia* pe care trebuie să o îndeplinească discursul studiat în interiorul unui *câmp de practici non-discursive.* Astfel, Gramatica generală a jucat un rol în practica pedagogică; într-un mod mult mai manifest şi mai important, Analiza bogăţiilor a jucat un rol nu numai în deciziile politice şi economice ale guvernelor, ci şi în practicile cotidiene – abia conceptualizate, abia teoretizate – ale capitalismului timpuriu, ca şi în luptele sociale şi politice care au caracterizat epoca clasică. Această instanţă mai priveşte, de asemenea, şi *regimul şi procesele de apropriere* a discursului: în societăţile noastre

(şi în multe altele, fără doar şi poate), proprietatea asupra discursului – înţeleasă în acelaşi timp ca drept de a vorbi, competenţă de a înţelege, acces licit şi imediat la corpusul de enunţuri deja formulate, capacitate, în sfârşit, de a investi acest discurs în decizii, instituţii sau practici – este rezervată în fapt (uneori chiar în mod regulamentar) unui anumit grup de indivizi; în societăţile burgheze cunoscute din secolul al XVI-lea şi până azi, discursul economic nu a fost nici o clipă un discurs comun (după cum n-au fost nici discursul medical sau discursul literar, chiar dacă într-un alt mod). În sfârşit, această instanţă se caracterizează prin *poziţiile posibile ale dorinţei în raport cu discursul*: acesta, într-adevăr, poate să fie loc de înscenare fantasmatică, element de simbolizare, formă a interdicţiei, instrument de satisfacere derivată (posibilitatea de a se afla în raport cu dorinţa nu constituie numai apanajul exercitării poetice, romaneşti sau imaginare a discursului: discursurile despre bogăţii, limbaj, natură, nebunie, viaţă şi moarte, şi probabil, încă multe altele, mult mai abstracte, pot să ocupe poziţii cât se poate de determinate în raport cu dorinţa. În orice caz, analiza acestei instanţe trebuie să arate faptul că nici raportul discursului cu dorinţa, nici procesele aproprierii lui, nici rolul jucat de el în rândul practicilor non-discursive nu sunt extrinseci unităţii, caracterizării şi legilor lui de formare. Nu este vorba, în toate aceste cazuri, de nişte elemente perturbatoare care, suprapunându-se formei lui pure, neutre, atemporale şi silenţioase, ar refula-o şi ar face să vorbească în locul ei un discurs travestit, ci de nişte elemente efectiv formatoare.

O formaţiune discursivă va fi individualizată dacă poate fi definit sistemul de formare al diferitelor strategii ce se desfăşoară în cadrul lui; altfel spus, dacă se poate arăta felul în care toate acestea (în pofida diversităţiilor de multe ori extreme şi în pofida dispersiei lor în timp), derivă dintr-un acelaşi joc de relaţii. De pildă, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, Analiza bogăţiilor este caracterizată de sistemul care a putut să ducă la formarea în acelaşi timp a mercantilismului lui Colbert[3] şi a „neomercantilismului" lui Cantillon; a strategiei lui Law şi a aceleia a lui Pâris-Duverney[4]; a opţiunii fiziocratice[5] şi a

opţiunii utilitariste[6]. Iar acest sistem, la rândul său, îl vom fi definit dacă putem să descriem felul în care punctele de difracţie ale discursului economic derivă unele din altele, se prescriu şi se implică reciproc (cum dintr-o decizie referitoare la conceptul de valoare derivă un punct de opţiune cu privire la preţuri); felul în care alegerile efectuate depind de constelaţia generală în care figurează discursul economic (opţiunea în favoarea monedei-semn are legătură cu locul ocupat de Analiza bogăţiilor, alături de teoria limbajului, de analiza reprezentărilor, de *mathesis* şi de ştiinţa ordinii); felul în care aceste opţiuni sunt legate de funcţia jucată de discursul economic în practica capitalismului incipient, de procesele de apropriere al căror obiect este acesta din partea burgheziei, de rolul pe care el poate să-l joace în înfăptuirea intereselor şi a dorinţelor. Discursul economic, în epoca clasică, se defineşte printr-o anumită modalitate constantă de a pune în raport posibilităţi de sistematizare interioare unui discurs, cu alte discursuri care îi sunt exterioare, şi cu un întreg câmp non-discursiv, de practici, de apropriere, de interese şi de dorinţe.

Trebuie să notăm faptul că strategiile astfel descrise nu se înrădăcinează, dincoace de discurs, în profunzimea mută a unei opţiuni în acelaşi timp preliminare şi fundamentale. Toate acceste grupări de enunţuri ce se cer analizate nu constituie expresia unei viziuni asupra lumii care ar fi fost pusă în circulaţie în formă de cuvinte şi nici traducerea ipocrită a unui interes ce s-ar ascunde sub pretextul unei teorii: Istoria naturală din epoca clasică este altceva decât înfruntarea, în limburile ce preced istoria manifestă, dintre o viziune (linnéană) a unui univers static, ordonat, compartimentat şi oferindu-se cuminte, încă de la naştere, caroiajului clasificator, şi percepţia, oarecum confuză încă, unei naturi moştenitoare a timpului, cu întreaga povară a accidentelor lui, deschizându-se posibilităţii unei evoluţii; în mod asemănător, Analiza bogăţiilor este altceva decât conflictul de interese dintre o burghezie devenită proprietară de pământuri, ce-şi exprimă revendicările economice şi politice prin glasul fiziocraţilor, şi o burghezie comercială care cerea măsuri protecţioniste sau liberale prin intermediul

utilitariştilor. Nici Analiza bogăţiilor şi nici Istoria naturală, interogate la nivelul existenţei, unităţii, permanenţei şi transformărilor lor, nu pot fi considerate drept suma acestor opţiuni diverse. Dimpotrivă, ele trebuie să fie descrise ca nişte modalităţi sistematic diferite de a trata obiecte de discurs (de a le delimita, de a le regrupa sau separa, de a le înlănţui şi de a le face să derive unele din altele), de a dispune forme de enunţare (de a le alege, de a le instala, de a constitui serii, de a le compune în mari unităţi retorice), de a manipula concepte (de a le oferi reguli de utilizare, de a le face să intre în coerenţe regionale şi de a constitui, astfel, arhitecturi conceptuale). Aceste opţiuni nu sunt germeni de discurs (prin care aceştia din urmă ar fi dinainte determinaţi şi prefiguraţi într-un mod aproape microscopic); sunt modalităţi ordonate (şi descriptibile ca atare) de a folosi posibilităţi de discurs.

Dar strategiile respective nu trebuie analizate nici în calitate de elemente secunde care s-ar întâmpla să se suprapună unei raţionalităţi discursive ce ar fi, de drept, independentă de ele. Nu există (sau, cel puţin, nu se poate admite pentru descrierea istorică căreia îi schiţăm aici posibilitatea) un soi de discurs ideal, în acelaşi timp ultim şi atemporal, pe care opţiuni de origine extrinsecă l-ar fi pervertit, dat peste cap, reprimat, împins către un viitor poate foarte îndepărtat; de pildă, nu trebuie să presupunem că ar exista două discursuri suprapuse şi încâlcite despre natură sau despre economie: unul care înaintează lent, îşi acumulează treptat achiziţiile şi se completează puţin câte puţin (discurs adevărat, dar care nu există în puritatea sa decât la hotarele teleologice ale istoriei); şi altul, mereu ruinat, mereu reînceput, în perpetuă ruptură cu el însuşi, alcătuit din fragmente eterogene (discurs de opinie, pe care istoria, de-a lungul timpului, îl aruncă în trecut). Nu există o taxinomie naturală care ar fi exactă, până la fixism; nu există o economie a schimbului şi a utilităţii care ar fi adevărată, fără preferinţele şi iluziile unei burghezii comerciale. Taxinomia clasică şi Analiza bogăţiilor, aşa cum au existat ele în mod efectiv şi au constituit nişte figuri istorice, presupun obiecte, enunţări, concepte *şi* opţiuni teoretice într-un sistem articulat

dar indisociabil. Iar, aşa cum formarea obiectelor nu trebuia raportată nici la cuvinte, nici la lucruri, aceea a enunţărilor nici la forma pură a cunoaşterii, nici la subiectul psihologic, aceea a conceptelor nici la structura idealităţii, nici la succesiunea ideilor, formarea opţiunilor teoretice nu trebuie raportată nici la un *proiect* fundamental, nici la jocul secundar al *opiniilor*.

VII. Observații și consecințe

Se impune acum să reluăm un anumit număr de indicaţii risipite în analizele precedente, să răspundem la câteva dintre întrebările pe care ele nu evită să le pună şi să preîntâmpinăm, mai presus de orice, obiecţia care ameninţă să fie formulată, deoarece paradoxul întreprinderii nu întârzie să apară.

Din capul locului, pusesem sub semnul întrebării unităţile prestabilite în conformitate cu care este scandat în mod tradiţional domeniul nesfârşit, monoton şi abundent al discursului. Nu era vorba de a le contesta orice valoare acestor unităţi sau de a dori să li se interzică folosirea; ci de a arăta că ele reclamă, pentru a fi definite cu exactitate, o elaborare teoretică. Cu toate acestea – şi aici este punctul în care analizele precedente se dovedesc chiar problematice –, era oare necesar să li se suprapună acestor unităţi, poate într-adevăr cam incerte, o altă categorie de unităţi mai puţin vizibile, mai abstracte şi în mod sigur mai problematice? Chiar şi în cazul în care limitele lor istorice şi specificitatea organizării lor sunt suficient de uşor perceptibile (stau mărturie Gramatica generală şi Istoria naturală), aceste formaţiuni discursive pun probleme de reperaj cu mult mai dificile decât cartea sau opera. Prin urmare, să procedăm la nişte regrupări atât de îndoielnice exact în momentul în care le problematizăm pe cele care par cele mai evidente? Ce domeniu nou sperăm oare să descoperim în felul acesta? Ce raporturi rămase până acum obscure sau implicite? Ce transformări rămase încă în afara atenţiei istoricilor? Pe scurt, ce eficacitate descriptivă le poate fi acordată acestor noi analize? La aceste întrebări mă voi strădui să răspund ceva mai încolo. Dar încă de acum se impune să răspund la o interogaţie

care este primă în raport cu aceste analize ulterioare și terminală în raport cu cele precedente: referitor la aceste formațiuni discursive pe care am încercat să le definesc, suntem oare cu adevărat îndreptățiți să vorbim de niște unități? Decuparea propusă este oare capabilă să individualizeze aceste ansambluri? Și care este natura unității astfel descoperite sau construite?

Pornisem de la o constatare: aceea că, prin unitatea unui discurs precum acela al medicinei clinice, al economiei politice sau al istoriei naturale, avem de-a face cu o dispersie de elemente. Or, însăși această dispersie – cu lacunele, rupturile, amestecurile, suprapunerile, incompatibilitățile, înlocuirile și substituțiile ei – poate fi descrisă în singularitatea ei dacă ne dovedim capabili să determinăm regulile specifice conform cărora au fost formate obiectele, enunțările, conceptele și opțiunile teoretice: dacă există unitate, aceasta nu constă câtuși de puțin în coerența vizibilă și orizontală a elementelor formate; ci, cu mult înainte, în însuși sistemul care le face posibile și le guvernează formarea. În ce temei, însă, putem noi oare să vorbim despre unități și sisteme? Cum putem să afirmăm că am individualizat efectiv niște ansambluri discursive, din moment ce într-un mod cât se poate de hazardat, am introdus în joc, în spatele multiplicității aparent ireductibile a obiectelor, enunțărilor, conceptelor și opțiunilor, o masă de elemente cu nimic mai puțin numeroase și dispersate, însă în plus, mai eterogene unele față de altele? Din moment ce am repartizat toate aceste elemente în patru grupuri distincte al căror mod de articulare nu a fost câtuși de puțin definit? Și în ce sens se poate afirma că toate aceste elemente, puse în evidență în spatele obiectelor, enunțărilor, conceptelor și strategiilor de discurs, asigură existența unor ansambluri cu nimic mai puțin individualizabile decât operele sau cărțile?

1. Am văzut deja – și nu este, desigur, nevoie să revenim: atunci când vorbim de un sistem de formare, nu avem în vedere numai juxtapunerea, coexistența sau interacțiunea unor elemente eterogene (instituții, tehnici, grupuri sociale, organizări perceptive, raporturi între discursuri diverse), ci și punerea lor

în relație – și într-o formă bine determinată – prin intermediul practicii discursive. Cum stau însă lucrurile, la rândul lor, cu aceste patru sisteme sau, mai curând, cu aceste patru fascicole de relații? Cum pot oare toate patru să definească un sistem unic de formare?

Explicația o constituie faptul că diferitele niveluri astfel definite nu sunt independente unele față de altele. Am arătat că opțiunile strategice nu izvorăsc direct dintr-o viziune asupra lumii sau dintr-o predominanță de interese care ar aparține la propriu cutărui sau cutărui subiect vorbitor; ci că însăși posibilitatea lor este determinată de puncte de divergență în jocul conceptelor; am arătat, de asemenea, că aceste concepte nu erau câtuși de puțin formate direct pe fondul aproximativ, confuz și viu al ideilor, ci pornind de la formele de coexistență între enunțuri; cât privește modalitățile de enunțare, am văzut că ele erau descrise pornind de la poziția pe care o ocupă subiectul în raport cu domeniul de obiecte despre care vorbește. În felul acesta, există un sistem vertical de dependențe: nu toate pozițiile subiectului, toate tipurile de coexistență între enunțuri, toate strategiile discursive sunt în mod egal posibile, ci numai acelea care sunt autorizate de nivelurile anterioare; de exemplu, fiind dat sistemul de formare ce guvernează obiectele Istoriei naturale în secolul al XVIII-lea (ca individualități purtătoare de caractere și, prin aceasta, clasificabile; ca elemente structurale susceptibile de variații; ca suprafețe vizibile și analizabile; ca un câmp de diferențe continue și regulate), anumite modalități de enunțare sunt excluse (de pildă, descifrarea semnelor), altele sunt implicate (de pildă, descrierea în funcție de un cod determinat); la fel, date fiind diferitele poziții pe care subiectul discursiv poate să le ocupe (ca subiect privitor lipsit de orice meditație instrumentală, ca subiect ce prelevează, din pluralitatea perceptivă, numai elemente de structură, ca subiect ce transcrie aceste elemente într-un vocabular codificat etc.), există un număr de coexistențe între enunțurile care sunt excluse (cum ar fi, de pildă, reactivarea erudită a deja-spusului (*du déjà-dit*) sau comentariul exegetic al unui text sacralizat), altele care, dimpotrivă, sunt posibile sau cerute (precum

integrarea de enunțuri total sau parțial analoge într-un tabel clasificator). Nivelurile nu sunt, așadar, libere unele în raport cu altele și nu se desfășoară conform unei autonomii fără limită: există o întreagă ierarhie de relații între diferențierea primară a obiectelor și formarea strategiilor discursive.

Însă relațiile se stabilesc și într-o direcție inversă. Nivelurile inferioare nu sunt independente de cele care le sunt superioare. Opțiunile teoretice exclud sau implică, în enunțurile care le efectuează, formarea anumitor concepte, adică anumite forme de coexistență între enunțuri: astfel, în textele fiziocraților nu vom întâlni aceleași moduri de integrare a datelor cantitative și a măsurătorilor ca în analizele realizate de utilitariști. Și aceasta nu pentru că opțiunea fiziocratică ar putea să modifice ansamblul regulilor care asigură formarea conceptelor economice în secolul al XVIII-lea; ci pentru că ea poate să introducă în joc ori să excludă unele sau altele dintre aceste reguli și, în consecință, să determine apariția anumitor concepte (precum, de pildă, acela de produs net) care nu apar nicăieri altundeva. Nu opțiunea teoretică este aceea care a reglat formarea conceptului; ea însă l-a produs prin intermediul regulilor specifice de formare a conceptelor și prin jocul relațiilor pe care le întreține cu acest nivel.

2. Aceste sisteme de formare nu trebuie considerate ca niște blocuri imobile, niște forme statice care i-ar fi impuse din afară discursului, definindu-i caracterele și posibilitățile o dată pentru totdeauna. Ele nu sunt niște constrângeri ce și-ar avea originea în gândurile oamneilor sau în jocul reprezentărilor lor; ele nu constituie, însă, nici determinări care, formate la nivelul instituțiilor, al raporturilor sociale sau al economiei, ar ajunge să se transcrie cu forța pe suprafața discursurilor. Sistemele respective – am insistat deja asupra acestui aspect – rezidă în discursul însuși; sau, mai curând (dat fiind că nu este vorba de interioritatea lui și de ceea ce aceasta ar putea să conțină, ci de existența lui specifică precum și de condițiile sale), la granița lui, la limita unde se definesc regulile specifice care îl fac să existe ca atare. Prin sistem de formare se cuvine așadar să

înțelegem un mănunchi complex de relații care funcționează ca o regulă: el prescrie ceea ce a trebuit pus în raport, în cadrul unei practici discursive, pentru ca aceasta să se refere la un obiect sau altul, pentru ca ea să recurgă la cutare sau cutare enunțare, pentru ca să utilizeze cutare sau cutare concept, pentru ca ea să organizeze cutare sau cutare strategie. A defini, în individualitatea lui singulară, un sistem de formare înseamnă, așadar, a caracteriza un discurs sau un grup de enunțuri prin regularitatea unei practici.

Ansamblu de reguli pentru o practică discursivă, sistemul de formare nu este străin de timp. El nu adună tot ceea ce poate să apară, prin intermediul unei serii seculare de enunțuri, într-un punct inițial, care ar fi în același timp început, origine, temei, sistem de axiome, și pornind de la care peripețiile istoriei reale nu ar mai avea altceva de făcut decât să se deruleze într-un mod cât se poate de necesar. Ceea ce el schițează este sistemul de reguli care a trebuit folosit pentru ca un obiect oarecare să se transforme, cutare enunțare nouă să apară, cutare concept să se elaboreze, să fie metamorfozat sau importat, cutare strategie să se modifice – fără ca prin aceasta să înceteze a mai aparține aceluiași discurs; ceea ce el, de asemenea, schițează este sistemul de reguli care a trebuit pus în funcțiune pentru ca o schimbare petrecută în alte discursuri (în alte practici, în instituții, raporturi sociale, procese economice) să poată fi transcrisă în interiorul unui discurs dat, constituind, astfel, un nou obiect, suscitând o nouă strategie, dând prilejul unor noi enunțări și noi concepte. Formațiunea discursivă nu joacă, așadar, rolul unei figuri care oprește timpul, înghețându-l pentru decenii sau chiar secole; ea determină o regularitate proprie unor procese temporale; instituie principiul de articulare dintre o serie de evenimente discursive și alte serii de evenimente, de transformări, de mutații și de procese. Nu este formă atemporală, ci schemă de corespondență între mai multe serii temporale.

Această mobilitate a sistemului de formare se manifestă în două moduri. În primul rând, la nivelul elementelor care sunt puse în relație: într-adevăr, acestea pot să sufere un anumit număr de mutații intrinseci ce sunt integrate în practica

discursivă fără ca forma generală a regularității ei să aibă de suferit; astfel, de-a lungul secolului al XIX-lea, jurisprudența penală, presiunea demografică, cererea de mână de lucru, formele de asistență, statutul și condițiile internării nu au încetat să se modifice; cu toate acestea, practica discursivă a psihiatriei a continuat să stabilească între aceste elemente un același ansamblu de relații; astfel încât sistemul și-a conservat caracterele propriei sale individualități; prin intermediul acelorași legi de formare, noi obiecte își fac apariția (noi tipuri de indivizi și noi clase de comportament sunt caracterizate ca fiind patologice), noi modalități de enunțare sunt întrebuințate (notații cantitative și calcule statistice), noi concepte sunt schițate (precum cele de degenerescență, perversitate, nevroză), și, bineînțeles, noi edificii teoretice pot fi construite. Invers însă, practicile discursive modifică domeniile pe care le pun în relație. Degeaba instaurează ele raporturi specifice, care nu pot să fie analizate decât la propriul lor nivel – aceste raporturi își extind efectele și dincolo de discursul propriu-zis: se înscriu și în elementele pe care le articulează unele cu altele. Câmpul spitalicesc, de exemplu, nu a rămas neschimbat o dată ce, prin intermediul discursului clinic, el a fost pus în relație cu laboratorul: întocmirea lui, statutul pe care-l primește medicul în interiorul său, funcția privirii acestuia și nivelul de analiză ce poate fi efectuată înăuntrul său sunt și ele, în chip necesar, modificate.

3. Ceea ce descriem ca „sisteme de formare“ nu constituie etajul terminal al discursurilor, dacă prin acest termen înțelegem textele (sau cuvintele spuse) așa cum se prezintă ele, cu vocabularul, sintaxa, structura logică și organizarea lor retorică. Analiza se menține dincoace de nivelul manifest al construcției încheiate: definind principiul de repartizare a obiectelor într-un discurs, ea nu dă seama de toate conexiunile lor, de structura lor fină sau de subdiviziunile lor interne; căutând legea de dispersie a conceptelor, ea nu dă seama de toate procesele de elaborare și nici de toate lanțurile deductive în care ele pot să apară; dacă studiază modalitățile de enunțare,

ea nu supune interogaţiei nici stilul şi nici înlănţuirea frazelor; într-un cuvânt, ea lasă doar schiţată forma finală a *textului*. Să fim, însă, bine înţeleşi: dacă se menţine retrasă (*en retrait*) în raport cu această construcţie ultimă nu o face pentru a se întoarce de la discurs şi pentru a face apel la travaliul mut al gândirii; după cum nu o face nici pentru a îndepărta sistematicul şi a scoate la lumină dezordinea „vie" a încercărilor, tentativelor, erorilor şi reluărilor de la capăt.

Prin aceasta, analiza formaţiunilor discursive se opune multor descrieri încetăţenite. Ne-am obişnuit, într-adevăr, să considerăm că discursurile şi coerenţa lor sistematică nu reprezintă decât stadiul ultim, rezultatul, în ultimă instanţă, al unei elaborări multă vreme sinuoase în care se află implicate limba şi gândirea, experienţa empirică şi categoriile, trăitul (*le vécu*) şi necesităţile ideale, contingenţa evenimentelor şi jocul de constrângeri formale. În spatele faţadei vizibile a sistemului, noi presupunem bogata incertitudine a dezordinii; iar sub suprafaţa subţire a discursului, întreaga masă a unei deveniri în mare parte tăcute: un „presistematic" care nu este de ordinul sistemului; un „prediscursiv" care ţine de un esenţial mutism. Discursul şi sistemul nu s-ar produce – şi concomitent – decât pe culmea acestei imense rezerve. Dar ceea ce se analizează aici nu sunt, desigur, stadiile terminale ale discursului; ci sistemele care fac posibile formele sistematice ultime; adică *regularităţile preterminale* în raport cu care stadiul ultim, departe de a constitui locul de naştere al sistemului, se defineşte mai curând prin variantele sale. În spatele sistemului încheiat, ceea ce descoperă analiza formaţiunilor şi a formărilor nu este viaţa însăşi, clocotitoare, viaţa încă necapturată; ci este un strat gros de sistematicitate, un ansamblu foarte strâns de relaţii multiple. Şi, în plus, chiar dacă aceste relaţii nu constituie trama însăşi a textului, ele nu sunt, prin natura lor, străine discursului. Putem foarte bine să le calificăm drept „prediscursive", însă cu condiţia să admitem că acest prediscursiv ţine tot de domeniul discursivului, ceea ce vrea să însemne că ele nu specifică o gândire, o conştiinţă sau un ansamblu de reprezentări care ar fi,

ulterior și într-un mod niciodată pe de-a-ntregul necesar, transcrise într-un discurs, ci că ele caracterizează anumite niveluri ale discursului, că definesc reguli pe care acesta le actualizează în calitatea lui de practică singulară. Nu încercăm, așadar, să trecem de la text la gândire, de la vorbărie la tăcere, de la exterior la interior, de la dispersia spațială la pura concentrare a clipei, de la multiplicitatea superficială la unitatea profundă. Ne menținem în dimensiunea discursului.

III

ENUNȚUL ȘI ARHIVA

I. Definirea enunțului

Presupun că am acceptat, acum, riscul; că am fost de acord să presupunem, pentru a articula marea suprafață a discursurilor, aceste figuri oarecum neobișnuite, oarecum indirecte pe care le-am numit formațiuni discursive; că am lăsat deoparte, nu însă în mod definitiv ci doar pentru un timp și exclusiv din rațiuni de metodă, unitățile tradiționale ale cărții și operei; că am încetat să mai considerăm drept principiu de unitate legile de construcție ale discursului (cu organizarea formală ce rezultă de pe urma lor) sau situarea subiectului vorbitor (cu contextul și cu nucleul psihologic ce o caracterizează); că nu mai raportăm discursul la solul primar al unei experiențe și nici la instanța *a priori* a unei cunoașteri; ci că îl interogăm în el însuși cu privire la regulile formării lui. Presupun că am acceptat să întreprindem acele lungi anchete asupra sistemului de emergență a obiectelor, de apariție și de distribuire a modurilor enunțiative, de instituire și de dispersie a conceptelor, de desfășurare a opțiunilor strategice. Presupun că suntem de acord cu construirea unor unități atât de abstracte și de problematice în loc să le acceptăm pe cele care se ofereau, dacă nu unei evidențe indubitabile, cel puțin unei familiarități aproape perceptive.

Dar despre ce am vorbit eu, de fapt, până acum? Care a fost obiectul investigației mele? Ce anume îmi propusesem să descriu? „Enunțuri“ – atât în discontinuitatea ce le eliberează din toate formele în care, cu atâta ușurință, am acceptat să fie închise, cât și în câmpul general, nelimitat, aparent fără formă, al discursului. Or, m-am ferit să dau o definiție preliminară a enunțului. Nici n-am încercat să construiesc una pe măsură ce

avansam, pentru a oferi o justificare naivității punctului meu de pornire. Mai mult, chiar, – și aceasta este o sancționare a nepăsării mele –, mă întreb dacă nu mi-am schimbat cumva orientarea pe parcurs; dacă n-am substituit orizontului inițial o altă cercetare; dacă, analizând „obiecte“ și „concepte“, și cu atât mai mult „strategii“, mă refeream încă la enunțuri; dacă cele patru ansambluri de reguli prin care am caracterizat o formațiune discursivă definesc într-adevăr grupări de enunțuri. În sfârșit, în loc să restrâng puțin câte puțin semnificația atât de fluctuantă a cuvântului „discurs“, sunt convins că nu am făcut altceva decât să-i înmulțesc sensurile: uneori domeniu general al tuturor enunțurilor, alteori grup individualizabil de enunțuri, iar alteori practică reglementată care dă seama de un anumit număr de enunțuri; termenul de discurs, care ar fi trebuit să servească drept limită și drept înveliș termenului de enunț, nu l-am făcut eu oare să varieze pe măsură ce-mi deplasam analiza sau punctul ei de aplicație, pe măsură ce pierdeam din vedere enunțul însuși?

Iată care este, prin urmare, sarcina prezentă: să reiau de la rădăcină definirea enunțului. Și să văd dacă ea este întrebuințată efectiv în descrierile anterioare; să văd dacă, într-adevăr, despre enunț este vorba în analiza formațiunilor discursive.

În mai multe rânduri, am folosit termenul de enunț fie pentru a vorbi (ca și cum ar fi fost vorba de indivizi sau de evenimente singulare) despre o „populație de enunțuri“, fie pentru a-l opune (așa cum partea se deosebește de întreg) acelor ansambluri care ar fi „discursurile“. La o primă privire, semnul apare ca un element ultim, de nedescompus, susceptibil a fi izolat în el însuși și capabil să intre într-un joc de relații cu alte elemente asemănătoare lui. Punct fără suprafață, dar care poate să fie reperat în planuri de repartiție și în forme specifice de grupare. Grăunte ce apare la suprafața unei țesături căreia îi este elementul constitutiv. Atom al discursului.

Imediat, însă, se pune problema: dacă enunțul este într-adevăr unitatea elementară a discursului, în ce anume constă el? Care îi sunt trăsăturile distinctive? Ce limite trebuie să-i recunoaștem? Această unitate este sau nu identică aceleia pe

care logicienii au desemnat-o prin termenul de propoziție, aceleia pe care gramaticienii o caracterizează ca frază sau aceleia pe care „analiștii“ încearcă s-o repereze sub denumirea de *speech act*[1]? Ce loc ocupă ea în rândul tuturor acestor unități pe care investigarea limbajului le-a pus deja în evidență, dar a căror teorie este foarte adesea departe de a fi încheiată, atât de dificile sunt problemele pe care ele le pun și atât de anevoioasă, în multe cazuri, delimitarea lor riguroasă?

Nu consider că o condiție necesară și suficientă pentru ca să existe un enunț ar fi prezența unei structuri propoziționale definite, și că putem vorbi de un enunț ori de câte ori există o propoziție – și numai într-un astfel de caz. Putem, într-adevăr, să avem două enunțuri perfect distincte, ținând de grupări discursive cu totul diferite, acolo unde nu găsim decât o singură propoziție, susceptibilă de o unică și aceeași valoare, ascultând de un singur și același ansamblu de legi de construcție și comportând aceleași posibilități de întrebuințare. „Nimeni nu a auzit“ și „Este adevărat că nimeni nu a auzit“ sunt indiscernabile din punct de vedere logic și nu pot fi considerate drept două propoziții diferite. Or, privite ca enunțuri, aceste două formulări nu sunt echivalente și nici interșanjabile. Ele nu pot să se găsească în același loc în planul discursului și nici să aparțină exact aceluiași grup de enunțuri. Dacă întâlnim formula „Nimeni nu a auzit“ în deschiderea unui roman, știm, până la noi informații, că avem de-a face cu o constatare aparținând fie autorului, fie unui personaj (și făcută cu glas tare, ori sub formă de monolog interior); dacă întâlnim cea de-a doua formulă – „Este adevărat că nimeni nu a auzit“ –, atunci nu poate să fie vorba decât de un joc de enunțuri care formează fie un monolog interior, o discuție mută, o dispută cu sine însuși, fie un fragment de dialog, un ansamblu de întrebări și răspunsuri. Este aceeași structură propozițională și într-un caz, și în celălalt, însă caractere enunțiative sunt cu totul diferite. Pot să existe, în schimb, forme propoziționale complexe și dublate sau, dimpotrivă, propoziții fragmentare și neterminate tocmai acolo unde, în chip manifest, avem de-a face cu un enunț simplu, complet și autonom (chiar dacă face parte dintr-un

întreg ansamblu de alte enunțuri): e cunoscut exemplul „Actualul rege al Franței e chel“ (care nu poate fi analizat din punct de vedere logic decât dacă se recunoaște existența, sub forma unui enunț unic, a două propoziții distincte, susceptibile, fiecare în parte și pe cont propriu, de a fi adevărate sau false) sau exemplul unei propoziții precum „Eu mint“, care nu poate să fie adevărată decât prin raportare la o aserțiune de nivel inferior. Criteriile care permit definirea identității unei propoziții, deosebirea mai multor propoziții sub unitatea unei aceleiași formulări și caracterizarea autonomiei sau a completitudinii ei nu sunt de folos pentru descrierea unității singulare a unui enunț.

Dar fraza? N-ar trebui oare să admitem o echivalență între frază și enunț? Peste tot unde există o frază izolabilă din punct de vedere gramatical, putem recunoaște existența unui enunț independent; în schimb însă, nu putem vorbi de enunț atunci când, dedesubtul frazei ca atare, accedem la nivelul constituenților ei. Nu ne-ar fi de nici un folos să obiectăm, împotriva acestei echivalențe, că anumite enunțuri pot să fie compuse, în afara formei canonice subiect–copulă–predicat, dintr-o simplă sintagmă nominală („Ce om!“), dintr-un adverb („Perfect!“) sau dintr-un pronume personal („Voi!“). Căci gramaticienii înșiși recunosc în astfel de formulări existența unor fraze independente, chiar dacă acestea au fost obținute printr-o serie de transformări, pornind de la schema subiect–predicat. Mai mult, chiar: ei acordă statutul de fraze „acceptabile“ unor ansambluri de elemente lingvistice care nu au fost corect construite, cu condiția să fie interpretabile; în schimb, ei atribuie statutul de fraze gramaticale unor ansambluri interpretabile cu condiția, totuși, ca acestea să fi fost corect formate. Cu o definiție atât de largă – și, într-un anumit sens, atât de laxistă – a frazei, este greu de aflat cum am putea să recunoaștem fraze care nu sunt enunțuri sau enunțuri care nu sunt fraze.

Cu toate acestea, echivalența este departe de a fi totală; și ar fi relativ ușor de citat enunțuri care nu corespund structurii lingvistice a frazelor. Când întâlnim într-o gramatică latină o

serie de cuvinte dispuse pe coloană – *amo, amas, amat* –, este clar că nu avem de-a face cu o frază, ci cu enunțarea diferitelor flexiuni personale ale indicativului prezent al verbului *amare*. Exemplul va fi găsit, poate, discutabil; probabil, se va spune că este vorba de un simplu artificiu de prezentare, că acest enunț este o frază eliptică, prescurtată, spațializată într-un mod relativ neobișnuit, și că ar trebui citită precum fraza: „Prezentul indicativului verbului *amare* este *amo* la persoana întâi etc.". Alte exemple, însă, sunt mai puțin ambigue: un tabel clasificator al speciilor botanice este constituit din enunțuri, și nu este alcătuit din fraze (*Genera Plantarum* ale lui Linné reprezintă o carte întreagă de enunțuri, în care nu poate fi recunoscut decât un număr limitat de fraze); un arbore genealogic, o carte de contabilitate, estimările unei balanțe comerciale sunt enunțuri: unde sunt, în cazul lor, frazele? Putem să mergem încă și mai departe: o ecuație de gradul *n* sau formularea algebrică a legii refracției trebuie să fie considerate enunțuri: iar dacă ele posedă o gramaticalitate cât se poate de riguroasă (dat fiind că sunt compuse din simboluri al căror sens este determinat prin reguli de folosire și a căror succesiune e guvernată de legi de construcție), nu avem de-a face cu aceleași criterii care permit definirea unei fraze acceptabile sau interpretabile într-o limbă naturală. În sfârșit, un grafic, o curbă de creștere, o piramidă a vârstelor, un nor de repartiții formează enunțuri: cât privește frazele de care ele pot fi însoțite, acestea constituie interpretarea sau comentariul lor; însă, ele nu sunt un echivalent al acestora: dovada e faptul că, în nenumărate cazuri, doar un număr infinit de fraze ar putea să echivaleze cu toate elementele explicit formulate în acest soi de enunțuri. Nu pare, prin urmare, posibil să definim un enunț cu ajutorul caracterelor gramaticale ale frazei.

Mai rămâne o ultimă posibilitate: la o primă privire, cea mai verosimilă dintre toate. Nu se poate oare afirma că există enunț pretutindeni acolo unde poate fi recunoscut și izolat un act de formulare, ceva de felul acelui „*speech act*", al acelui act „ilocutoriu" despre care vorbesc analiștii englezi? Se subînțelege că prin aceasta nu e vizat actul material care constă în a

vorbi (cu voce tare sau în şoaptă) sau în a scrie (de mână sau la maşină); după cum nu este vizată nici intenţia individului în timp ce acesta vorbeşte (faptul că el vrea să convingă, că doreşte supunere, că încearcă să descopere soluţia unei probleme sau că urmăreşte să ofere informaţii despre el însuşi); prin aceasta nu se desemnează nici rezultatul eventual a ceea ce el a spus (dacă a convins sau a trezit suspiciuni; dacă i s-a dat ascultare şi ordinele i-au fost duse la îndeplinire; dacă rugămintea i-a fost ascultată); ci este descrisă operaţiunea care a fost efectuată prin formula însăşi, în emergenţa ei: promisiune, ordin, decret, contract, angajament, constatare. Actul ilocutoriu nu este ceea ce s-a petrecut înaintea momentului însuşi al enunţării (în mintea autorului sau în jocul intenţiilor lui), nu este nici ceea ce a putut să se producă, după susţinerea enunţului în sine, în dâra pe care acesta a lăsat-o în urma lui, şi în consecinţele pe care el le-a provocat; ci pur şi simplu ceea ce s-a produs prin faptul însuşi că a existat un enunţ – şi tocmai acest enunţ (şi nu altul în locul lui) în împrejurări precis determinate. Am putea, prin urmare, să presupunem că individualizarea enunţurilor ţine de aceleaşi criterii ca reperarea actelor de formulare: fiecare asemenea act ar căpăta contur într-un enunţ şi fiecare enunţ ar fi, pe dinăuntru, locuit de un astfel de act. Ele ar exista unul pentru celălalt, într-o reciprocitate strictă.

O astfel de corelaţie nu rezistă, totuşi, examinării mai atente. Aceasta deoarece este nevoie, adesea, de mai mult de un singur enunţ pentru a realiza un „*speech act*": jurământul, rugămintea, contractul, promisiunea, demonstraţia cer, în majoritatea cazurilor, un anumit număr de formule distincte sau de fraze separate: ar fi greu să-i contestăm fiecăreia în parte statutul de enunţ sub pretexul că toate sunt traversate de unul şi acelaşi act ilocutoriu. Vom spune, cel mult, că într-un astfel de caz actul însuşi nu rămâne unic de-a lungul seriei de enunţuri; că într-o rugăminte există tot atâtea acte de rugăminte limitate, succesive şi juxtapuse câte cereri formulate prin enunţuri distincte; şi că într-o promisiune există tot atâtea angajamente câte secvenţe individualizabile în enunţuri separate. Un astfel de răspuns nu poate, totuşi, să ne satisfacă: mai întâi pentru că actul de

formulare nu ar mai servi la definirea enunţului, ci dimpotrivă, ar trebui să fie definit de acesta – iar enunţul este tocmai cel ce pune probleme şi necesită criterii de individualizare. În plus, anumite acte ilocutorii nu pot fi considerate ca încheiate în unitatea lor singulară decât dacă mai multe enunţuri au fost articulate, fiecare la locul care i se cuvine. Aceste acte sunt aşadar constituite din seria sau suma acestor enunţuri, din necesara lor juxtapunere; nu putem să considerăm că ele sunt în întregime prezente în cel mai neînsemnat dintre enunţuri şi că se înnoiesc cu fiecare în parte. O dată în plus, nu se poate stabili o relaţie biunivocă între ansamblul enunţurilor şi ansamblul actelor ilocutorii.

Dacă vrem să individualizăm enunţurile, nu putem admite fără rezerve nici unul dintre modelele împrumutate de la gramatică, de la logică sau de la „Analiză“. În toate cele trei cazuri, observăm că criteriile propuse sunt prea numeroase şi prea greoaie, că nu-i lasă enunţului întreaga lui extensie şi că dacă uneori enunţul reuşeşte să îmbrace formele descrise şi să li se ajusteze cu precizie, se întâmplă şi ca el să nu li se supună: există enunţuri fără structură propoziţională legitimă; de asemenea, există enunţuri acolo unde nu pot fi recunoscute fraze; şi în sfârşit, există mai multe enunţuri decât „*speech acts*“ izolabile. Ca şi cum enunţul ar fi de mai mici dimensiuni, mai puţin încărcat de determinări, mai puţin puternic structurat şi mai omniprezent decât toate aceste figuri; ca şi cum caracterele lui ar fi în număr mai mic şi mai puţin dificil de reunit; însă ca şi cum, prin chiar acest fapt, el ar recuza orice posibilitate de descriere. Iar aceasta cu atât mai mult cu cât este greu de văzut la ce nivel ar trebui să-l situăm şi prin ce metodă să-l abordăm: pentru toate analizele pe care le-am trecut în revistă, el nu este nici o clipă altceva decât suport sau substanţă accidentală; în analiza logică, el este ceea ce „rămâne“ după ce a fost extrasă şi definită structura propoziţiei; pentru analiza gramaticală, el este seria de elemente lingvistice în care poate fi recunoscută sau nu forma unei fraze; pentru analiza actelor de limbaj, el apare ca fiind corpul vizibil în care acestea se manifestă. În raport cu toate aceste demersuri descriptive, el

joacă rolul unui element rezidual, de simplu fapt, de material non-pertinent.

Trebuie oare să admitem, în consecință, că enunțul nu poate avea caractere proprii și că nu este susceptibil de o definiție adecvată, în măsura în care, pentru toate analizele limbajului, el este materia extrinsecă pornind de la care fiecare dintre ele își determină propriul său obiect? Trebuie cumva să admitem că orice serie de semne, de figuri, de grafisme sau de urme – oricare le-ar fi organizarea și probabilitatea – e suficientă pentru a constitui un enunț? Și că gramaticii îi revine să spună dacă este sau nu vorba de o frază, logicii să definească dacă seria cu pricina comportă sau nu o formă propozițională și Analizei să precizeze care este actul de limbaj ce poate să o traverseze? Într-un atare caz, ar trebui să admitem că există enunț pretutindeni acolo unde există mai multe semne juxtapuse și chiar – de ce nu, la urma urmei? – pretutindeni unde există un singur și unic semn. Pragul enunțului ar fi pragul de existență al semnelor. Cu toate acestea, și aici lucrurile nu sunt deloc atât de simple pe cât par, iar sensul pe care trebuie să-l atribuim unei expresii precum „existența semnelor" se cere elucidat. Ce anume se spune când zicem că există semne și că e suficient *să existe* semne pentru ca *să existe* enunț? Ce statut singular se cuvine să dăm acestui „există"?

Căci este evident că enunțurile nu există în sensul în care există o limbă și, o dată cu ea, un ansamblu de semne definite prin trăsăturile lor opoziționale și prin regulile lor de utilizare; limba, într-adevăr, nu este niciodată dată în ea însăși și în totalitate; ea nici nu ar putea fi altfel decât într-un mod secund și prin mijlocirea unei descrieri care s-o ia drept obiect; semnele care îi constituie elementele sunt forme ce se impun enunțurilor și le guvernează din interior. Dacă nu ar exista enunțuri, limba nu ar exista; însă nici un enunț nu este indispensabil pentru ca limba să existe (se poate oricând presupune, în locul oricărui enunț, un alt enunț care, însă, nu ar modifica limba). Limba nu există decât în calitate de sistem de construcție pentru enunțuri posibile; dar, pe de altă parte, ea nu există decât cu titlul de descriere (mai mult sau mai puțin exhaustivă)

obținută pe un ansamblu de enunțuri reale. Limba și enunțul nu se situează pe același nivel de existență; și nu se poate afirma că există enunțuri așa cum se afirmă că există limbi. Este însă, atunci, de ajuns ca semnele unei limbi să constituie un enunț, dacă au fost produse (articulate, schițate, fabricate, trasate) într-un fel sau în altul, dacă au apărut într-un moment al timpului și într-un punct al spațiului, dacă vocea care le-a pronunțat sau gestul care le-a modelat le-au oferit dimensiunile unei existențe materiale? Literele alfabetului scrise de mine la întâmplare pe o foaie de hârtie, drept exemplu a ceea ce nu e un enunț, sau caracterele din plumb folosite la tipărirea cărților cărora nu li se poate cotesta materialitatea, dotată cu spațiu și volum –, aceste semne expuse, vizibile, manipulate pot fi, oare, considerate în mod rațional niște enunțuri?

Privite ceva mai îndeaproape, aceste două exemple (caracterele din plumb și semnele desenate de mine) nu sunt, totuși, perfect superpozabile. Grămăjoara de caractere tipografice pe care eu pot să le țin în mână sau literele indicate pe tastatura unei mașini de scris nu constituie niște enunțuri: sunt, cel mult, niște instrumente cu care se pot scrie enunțuri. În schimb, literele pe care eu le scriu la întâmplare pe o foaie de hârtie, așa cum îmi vin în minte și pentru a arăta că ele nu pot, în dezordinea lor, să constituie un enunț, ce altceva sunt ele oare, ce figură alcătuiesc, dacă nu o listă de litere alese în mod contingent, ori enunțul unei serii alfabetice ce nu cunoaște alte legi în afara hazardului? În mod asemănător, lista de numere întâmplătoare, utilizată de statisticieni, constituie o suită de simboluri numerice care nu sunt legate între ele prin nici o structură sintactică; cu toate acestea, ea este un enunț: acela al unui ansamblu de cifre obținut prin procedee menite a elimina tot ceea ce ar putea face să crească probabilitatea soluțiilor succesive. Să mai restrângem puțin exemplul: tastatura unei mașini de scris nu este un enunț; însă seria aceasta de litere – A, Z, E, R, T –, enumerată într-un manual de dactilografie, este enunțul ordinii alfabetice adoptate de mașinile de scris franțuzești. Iată-ne, așadar, în posesia unui anumit număr de consecințe negative: nu este necesară o construcție lingvistică

normală pentru a forma un enunţ (acesta poate să fie constituit dintr-o serie cu probabilitate minimă); nici nu este suficientă însă orice fel de efectuare materială a unor elemente lingvistice, nu este suficientă orice emergenţă a unor semne în timp şi spaţiu pentru ca un enunţ să ia naştere şi să înceapă să existe. Enunţul nu există, aşadar, nici în acelaşi mod precum limba (chiar dacă el se compune din semne care nu sunt definibile, în individualitatea lor, decât în interiorul unui sistem lingvistic natural sau artificial), nici în acelaşi mod ca nişte obiecte oarecare ce se oferă percepţiei (chiar dacă este întotdeauna dotat cu o anumită materialitate şi poate fi situat în funcţie de coordonate spaţio-temporale).

Nu a venit încă momentul să dăm un răspuns la întrebarea generală cu privire la enunţ, dar problema poate fi, deja, circumscrisă: enunţul nu este o unitate de acelaşi gen cu fraza, propoziţia sau actul de limbaj; prin urmare, el nu ţine de aceleaşi criterii; el nu este însă, nici o unitate de felul unui obiect material ce are limitele şi independenţa lui. Este, în modul său singular de a fi (nici cu totul lingvistic, nici exclusiv material), indispensabil pentru a putea să se afirme dacă există sau nu frază, propoziţie, act de limbaj; şi pentru a putea spune dacă fraza este corectă (sau acceptabilă, interpretabilă), dacă propoziţia este legitimă şi bine formată, dacă actul este conform cerinţelor şi dacă a fost pur şi simplu realizat. Nu trebuie să căutăm în enunţ o unitate lungă sau scurtă, puternic sau slab structurată, ci una prinsă, asemenea celorlalte, într-un nexus logic, gramatical sau locutoriu. Mai curând decât un element printre altele, mai curând decât o decupare reperabilă la un anumit nivel de analiză, în cazul enunţului este vorba de o funcţie ce se exercită vertical în raport cu aceste diverse unităţi şi care permite să se afirme, referitor la o serie de semne, dacă acestea sunt sau nu prezente. Enunţul nu este, aşadar, o structură (altfel spus, un ansamblu de relaţii între elemente variabile, permiţând astfel un număr poate infinit de modele concrete); este o funcţie de existenţă ce le aparţine, la propriu, semnelor şi pornind de la care se poate decide ulterior, prin analiză sau intuiţie, dacă acestea „fac sens" sau nu, conform cărei reguli se

succed sau se juxtapun, pentru ce sunt ele semn și ce fel de act este realizat prin formularea lor (orală sau scrisă). Nu trebuie, așadar, să ne mire faptul că nu am reușit să găsim criterii structurale de unitate pentru enunț; aceasta deoarece enunțul nu constituie câtuși de puțin, în el însuși, o unitate, ci o funcție care intersectează un domeniu de structuri și unități posibile și cărora le determină apariția, cu conținuturi concrete, în timp și spațiu.

Tocmai această funcție se cere acum descrisă ca atare, adică în chiar exercițiul ei, prin condițiile ei, prin regulile ce o controlează și în câmpul în care ea se realizează.

II. Funcția enunțiativă

Enunțul – inutil, prin urmare, să-l căutăm pe latura grupărilor unitare de semne. Nici sintagmă, nici regulă de construcție, nici formă canonică de succesiune sau de permutare, enunțul este ceea ce face să existe astfel de ansambluri de semne, permițându-le acestor reguli și forme să se actualizeze. Dar dacă le face să existe, acest fapt are loc într-un mod singular, care nu poate fi confundat cu existența semnelor ca elemente ale unei limbi și nici cu existența materială a acestor mărci care ocupă un fragment de spațiu și durează un timp mai mult sau mai puțin îndelungat. Tocmai acest mod singular de existență, caracteristic pentru orice serie de semne cu condiția să fie enunțată, trebuie acum examinat.

a) Fie, o dată în plus, exemplul semnelor modelate sau desenate într-o materialitate bine definită și grupate într-un mod, arbitrar sau nu, dar care nu este, în nici un caz, gramatical. Precum tastatura unei mașini de scris; sau precum o grămăjoară de caractere tipografice. Este de ajuns să copiez pe o foaie de hârtie semnele astfel oferite (și chiar în ordinea în care acestea se succed fără a produce nici un cuvânt) pentru ca ele să constituie un enunț: enunțul literelor alfabetului într-o ordine care să ușureze dactilografierea și enunțul unui grup aleatoriu de litere. Ce anume s-a întâmplat pentru ca să existe enunț? Ce poate să aibă nou acest al doilea ansamblu în comparație cu primul? Reduplicarea, faptul că este o copie? Fără îndoială că nu, din moment ce tastaturile mașinilor de scris copiază, toate, un anumit model și nu reprezintă, numai pentru atâta lucru, niște enunțuri. Intervenția unui subiect? Un astfel

de răspuns ar fi de două ori nesatisfăcător: deoarece nu este suficient ca reiterarea unei serii să se datoreze inițiativei unui individ pentru ca ea să se transforme, prin chiar acest fapt, într-un enunț; și pentru că, oricum am privi lucrurile, problema nu o constituie cauza sau originea reduplicării, ci relația cu totul particulară dintre aceste două serii identice. Cea de-a doua serie nu este, într-adevăr, un enunț prin simplul fapt că se poate stabili o relație biunivocă între fiecare dintre elementele ei aflate în prima serie (această relație caracterizează fie faptul ca atare al reduplicării, dacă avem de-a face pur și simplu cu o copie, fie exactitatea enunțului dacă tocmai am trecut pragul enunțării; însă ea nu permite definirea acestui prag și a faptului în sine al enunțului). O serie de semne va deveni enunț cu condiția să întrețină cu „altceva“ (care poate să-i fie ciudat de asemănător, cvasi-identic chiar, precum în exemplul ales) un raport specific care să o privească pe ea însăși, nu cauza sau elementele ei.

Se va spune, desigur, că nu există nimic misterios într-un astfel de raport; dimpotrivă, că el ne este cât se poate de familiar și nu a încetat nici o clipă să fie analizat: că este vorba de raportul dintre semnificant și semnificat și de acela dintre nume și ceea ce acesta desemnează, de raportul dintre frază și sensul ei, sau de raportul dintre propoziție și referentul ei. Cred, însă, că se poate demonstra că relația dintre enunț și ceea ce este enunțat nu se suprapune nici unuia dintre aceste raporturi.

Enunțul, fie el și redus la o sintagmă nominală („Vaporul!“) sau la un nume propriu („Pierre!“), nu întreține același raport cu ceea ce enunță precum numele cu ceea ce desemnează sau cu ceea ce semnifică. Numele este un element lingvistic care poate să ocupe locuri diferite în cadrul unor ansambluri gramaticale: sensul îi este definit de regulile de utilizare ale acestuia (indiferent dacă este vorba de indivizii care pot fi în mod valabil desemnați de el sau de structurile sintactice în care el poate să intre în mod corect); un nume se definește prin posibilitatea lui de recurență. Un enunț există în afara oricărei posibilități de a reapărea: iar raportul pe care el îl întreține cu ceea ce enunță nu este identic cu un ansamblu de reguli de

folosire. Este vorba de un raport cu totul singular: iar dacă, în aceste condiții, ar reapărea o formulare identică – atunci sunt întrebuințate aceleași cuvine, în mod substanțial aceleași nume, și în mare, aceeași frază –, nu este obligatoriu vorba de același enunț.

Raportul dintre un enunț și ceea ce acesta enunță nu trebuie, însă, confundat nici cu raportul dintre o propoziție și referentul ei. Logicienii, se știe, spun că o propoziție precum „Muntele de aur este în California“ nu poate fi verificată pentru că nu are referent: negarea ei nu este atunci nici mai adevărată, nici mai puțin adevărată decât afirmarea ei. Va trebui oare să spunem, în mod asemănător, că un enunț nu se raportează la nimic dacă propoziția căreia el îi dă naștere nu are referent? Mai curând opusul ar trebui afirmat. S-ar cuveni, prin urmare, să spunem că nu absența referentului atrage după sine absența unui corelat pentru enunț, ci că tocmai acest corelat al enunțului – lucrul la care acesta se raportează, pe care îl introduce în joc, nu numai ceea ce este spus, ci lucrul despre care enunțul vorbește, „tema“ lui – este ceea ce ne permite să afirmăm dacă propoziția are un referent sau nu: aceasta ne îngăduie să decidem, în mod definitiv în privința respectivă. Să presupunem, într-adevăr, că formularea „Muntele de aur se află în California“ nu se găsește într-un manual de geografie și nici într-o relatare de călătorie, ci într-un roman sau într-o ficțiune oarecare: într-un astfel de caz, i se va putea recunoaște o valoare de adevăr sau de eroare (după cum lumea imaginară la care ea se raportează autorizează sau nu o astfel de fantezie geologică sau geografică). Ca să putem spune dacă o propoziție are – sau nu – un referent trebuie să știm la ce anume se raportează enunțul respectiv, care îi este spațiul de corelații. „Actualul rege al Franței este chel“ nu este o propoziție lipsită de referent decât în măsura în care presupunem că enunțul în cauză se raportează la lumea informației istorice de azi. Relația dintre propoziție și referent nu poate să slujească drept model și lege pentru raportul dintre enunț și ceea ce el enunță. Cele două instanțe nu numai că nu sunt de același nivel, dar enunțul apare ca fiind anterior propoziției.

Acest raport nu este, în sfârșit, superpozabil nici raportului care poate să existe între o frază și sensul ei. Distanța dintre aceste două forme de raport reiese cu claritate dacă ne gândim la acele faimoase fraze lipsite de sens, în ciuda structurii lor gramaticale perfect corecte (ca în exemplul: „Incolore idei verzi dorm furios“). În fapt, a afirma că o frază precum aceasta nu are sens presupune excluderea, deja, a unui anumit număr de posibilități: se admite că nu este vorba despre relatarea unui vis, că nu este vorba despre un text poetic, că nu este vorba despre un mesaj codificat sau despre cuvintele unui drogat, ci de un anumit tip de enunț care trebuie să se raporteze, într-un mod bine definit, la o realitate vizibilă. Numai în interiorul unei relații enunțiative determinate și stabilizate raportul dintre o frază și sensul ei poate fi definit. În plus, aceste fraze – chiar considerate la nivelul enunțiativ la care ele nu au sens – nu sunt, ca enunțuri, private de corelații: în primul rând, de acelea care permit să se afirme că, de exemplu, ideile nu sunt niciodată nici colorate, nici incolore și că, prin urmare, fraza este lipsită de sens (aceste corelații au în vedere un plan al realității în care ideile sunt invizibile, iar culorile se oferă văzului etc.); apoi de acelea care pun în valoare fraza în chestiune ca menționare a unui tip de organizare sintactică corectă, dar lipsită de sens (aceste corelații privesc planul limbii, al legilor și proprietăților acesteia). O frază poate foarte bine să fie ne-semnificantă: în calitate de enunț, ea se raportează, totuși, la ceva.

Cât privește relația care ar caracteriza la propriu enunțul – relație ce pare în mod implicit presupusă de frază sau de propoziție, și care le apare ambelor ca prealabilă –, cum s-o definim? Cum s-o separăm, pentru ea însăși, de raporturile de sens sau de valorile de adevăr cu care este de obicei confundată? Un enunț, oricare ar fi el și oricât de simplu ni l-am imagina, nu are drept *corelat* un individ sau un obiect singular, desemnat de un anumit cuvânt al frazei: în cazul unui enunț precum „Muntele de aur se află în California“, *corelatul* nu este formațiunea reală sau imaginară, posibilă sau absurdă, desemnată de sintagma nominală care îndeplinește funcția de

subiect. *Corelatul* unui enunț nu este, însă, nici o stare de lucruri sau o relație susceptibilă să verifice propoziția (în exemplul ales, includerea spațială a unui anumit munte într-o regiune determinată). În schimb, ceea ce poate fi definit ca fiind *corelatul* enunțului este ansamblul de domenii în care astfel de obiecte pot să apară și în care astfel de relații pot fi identificate: de exemplu, poate fi vorba de un domeniu de obiecte materiale dotate cu un anumit număr de proprietăți fizice constatabile și de relații de mărime perceptibile, sau, dimpotrivă, de un domeniu de obiecte fictive, înzestrate cu proprietăți arbitrare (chiar dacă acestea posedă o anumită constanță și o anumită coerență) și lipsite de o instanță de verificări experimentale sau perceptive; poate fi vorba de un domeniu de localizări spațiale și geografice, cu coordonate, distanțe, relații de învecinare sau incluziune, sau, dimpotrivă, de un domeniu de apartenențe simbolice și de înrudiri secrete; de un domeniu de obiecte care există în chiar clipa și pe aceeași scară a timpului în care se formulează enunțul, sau, dimpotrivă, de un domeniu de obiecte ce aparțin unui cu totul alt prezent – cel indicat și constituit de enunțul însuși, iar nu acela căruia enunțul însuși îi aparține. Un enunț nu are în fața lui (într-un soi de „*tête-à-tête*") un *corelat* – sau o absență de *corelat* – așa cum o propoziție are (sau nu) un referent sau așa cum un nume propriu desemnează un individ (sau pe nimeni). El este legat mai curând de un „referențial" care nu este câtuși de puțin constituit din „lucruri", „fapte", „realități" sau „ființe", ci din legi de posibilitate, din reguli de existență pentru obiectele care sunt numite, desemnate sau descrise în cadrul enunțului și pentru relațiile care sunt, tot aici, afirmate sau negate. Referențialul enunțului constituie locul, condiția, câmpul de emergență, instanța de diferențiere a indivizilor sau obiectelor, a stărilor de lucruri și relațiilor puse în joc de enunțul însuși; el definește posibilitățile de apariție și de delimitare a ceea ce conferă frazei sens și propoziției valoare de adevăr. Acest ansamblu este cel care caracterizează nivelul *enunțiativ* al formulării, în opoziție cu nivelul ei gramatical și cu nivelul ei logic: prin raportarea la aceste diferite domenii de posibilitate, enunțul face dintr-o

sintagmă, sau dintr-o serie de simboluri, o frază căreia i se poate – sau nu – atribui un sens, o propoziție care poate să primească – sau nu – o valoare de adevăr.

În orice caz, este limpede că descrierea acestui nivel enunțiativ nu poate fi făcută nici printr-o analiză formală, nici printr-o investigație semantică și nici printr-o verificare, ci prin analiza raporturilor dintre enunț și spațiile de diferențiere în care el însuși face să apară diferențele.

b) Un enunț se deosebește de o serie oarecare de elemente lingvistice și prin faptul că întreține un raport determinat cu un subiect. Acestui raport trebuie să-i precizăm, în cele ce urmează, natura și să-l deosebim, în special, de relațiile cu care ar putea să fie confundat.

Subiectul enunțului nu trebuie, într-adevăr, redus la elementele gramaticale la persoana întâi care sunt prezente în interiorul frazei. Și aceasta în primul rând deoarece subiectul enunțului nu este interior sintagmei lingvistice; apoi, pentru că un enunț care nu comportă o persoană întâi are, totuși, un subiect; în sfârșit – și mai cu seamă –, pentru că toate enunțurile care au o formă gramaticală fixată (la persoana întâi sau la persoana a doua) nu întrețin un același tip de raport cu subiectul enunțului. Se observă cu ușurință că această relație nu este aceeași într-un enunț de tipul „Seara stă să se lase“ și într-unul de tipul „Orice efect are o cauză“; cât privește un enunț de tipul „Ani de-a rândul, m-am culcat devreme“, raportul cu subiectul care enunță nu este același dacă auzim enunțul cu pricina pronunțat în cursul unei conversații sau dacă îl citim în primul rând al unei cărți intitulate *În căutarea timpului pierdut*.

Acest subiect exterior frazei nu este, oare, pur și simplu individul real care a pronunțat-o sau scris-o? Nu există, știm, semne fără cineva care să le profereze sau, în tot cazul, fără ceva de felul unui element emițător. Pentru ca o serie de semne să existe este nevoie – conform sistemului cauzalităților – de un „autor“ sau de o instanță productivă. Acest „autor“ nu este, însă, identic cu subiectul enunțului; iar raportul de producție pe care el îl întreține cu formularea ca atare nu este superpozabil

raportului dintre subiectul enunțător și ceea ce acesta enunță. Să nu ne oprim – ar fi prea simplu! – la cazul unui ansamblu de semne modelate sau trasate în mod material: producerea lor presupune, într-adevăr, un autor, dar în acest caz nu există nici enunț, nici subiect al enunțului. Am putea evoca, de asemenea, pentru a demonstra disocierea dintre emițătorul de semne și subiectul unui enunț, cazul unui text citit de o terță persoană sau pe acela al actorului recitându-și rolul. Dar acestea sunt cazuri-limită. În general, la o primă privire cel puțin, pare într-adevăr că subiectul enunțului este totuna cu cel care a produs diferitele elemente ale acestuia într-o intenție de semnificare. Lucrurile nu sunt, totuși, atât de simple. În cazul unui roman, știm foarte bine că autorul formulării este individul real al cărui nume figurează pe coperta cărții (deși continuă să se pună problema elementelor dialogate și a frazelor raportate la gândirea unui personaj; ca și aceea a textelor publicate sub pseudonim: se cunosc dificultățile pe care aceste dedublări le provoacă partizanilor analizei interpretative atunci când ei vor să raporteze, integral, formulările respective la autorul textului, la ceea ce acesta a vrut să spună, la ceea ce el gândea, pe scurt, la acel mare text mut, inaparent și uniform la care ei reduc toată această piramidă de niveluri diferite); dar chiar în afara a acestor instanțe de formulare care nu sunt identice cu individul-autor, enunțurile romanului au subiecți diferiți după cum oferă, ca din exterior, reperele istorice și spațiale ale poveștii relatate, sau descriu lucrurile așa cum le-ar vedea un individ anonim, invizibil și neutru, strecurat, în chip magic, printre figurile ficțiunii, sau în sfârșit, după cum expun, ca printr-un act de descifrare lăuntric și nemijlocit, versiunea verbală a ceea ce, în tăcere, simte un personaj. Aceste enunțuri – chiar dacă autorul lor este unul și același, chiar dacă el nu le atribuie altcuiva decât lui însuși, chiar dacă nu inventează ștafete suplimentare între ceea ce este el însuși și textul pe care-l citim – nu presupun aceleași caractere pentru subiectul enunțător; ele nu implică același raport între subiect și ceea ce el tocmai enunță.

Se va spune, poate, că exemplul, atât de des invocat, al textului romanesc nu are valoare probatorie; sau, mai curând,

că el pune în discuție esența însăși a literaturii, iar nu statutul subiectului enunțurilor în general. Caracterul propriu al literaturii ar însemna ca, în cadrul ei, autorul să devină absent, să se ascundă, să-și delege atribuțiunile și să se dividă; iar din această disociere noi nu ar trebui să conchidem, în chip universal, că subiectul enunțului se deosebește în toate privințele – natură, statut, funcție, identitate – de autorul formulării. Totuși, acest decalaj nu se limitează numai la literatură. El este absolut general, în măsura în care subiectul enunțului constituie o funcție determinată, dar care nu este în mod obligatoriu aceeași de la un enunț la altul; în măsura în care el este o funcție goală putând fi îndeplinită de indivizi fără importanță, până la un anumit punct, atunci când aceștia ajung să fomuleze enunțul; totodată, în măsura în care unul și același individ poate să ocupe, pe rând, în cadrul unei serii de enunțuri, diferite poziții și să joace rolul a diferiți subiecți. Să luăm exemplul unui tratat de matematici. În fraza din prefață în care ni se explică de ce a fost scris acest tratat, în ce împrejurări, cărei probleme nesoluționate îi răspunde sau cărei preocupări pedagogice, ce metode folosește, după ce tatonări și ce eșecuri, poziția subiectului enunțiativ nu poate fi ocupată decât de autorul sau de autorii înșiși ai formulării: condițiile de individualizare a enunțului sunt, într-adevăr, foarte stricte, foarte numeroase și, în acest caz, nu permit decât un singur subiect posibil. În schimb însă, dacă în corpul propriu-zis al tratatului întâlnim o propoziție precum „Două cantități egale cu o a treia sunt egale între ele“, subiectul enunțului este poziția absolută neutră, indiferentă față de timp, spațiu, împrejurări, identică în oricare sistem lingvistic și în orice cod de scriere sau de simbolizare, pe care poate s-o ocupe oricare individ pentru a afirma o astfel de propoziție. Pe de altă parte, fraze de tipul „S-a demonstrat deja că...“ presupun, pentru a putea fi enunțate, condiții contextuale precise, care nu erau implicate de formularea precedentă: poziția se găsește în acest caz fixată în interiorul unui domeniu constituit de un ansamblu finit de enunțuri; ea este localizată în cadrul unei serii de evenimente enunțiative care trebuie să se fi produs deja; este instituită într-un timp

demonstrativ ale cărui momente anterioare nu se pierd niciodată și care nu au, prin urmare, nevoie să fie reluate de la capăt și repetate identic pentru a fi făcute din nou prezente (o menționare e suficientă pentru a le reactiva în validitatea lor de origine); în sfârșit, ea este determinată de existența prealabilă a unui anumit număr de operații efective care nu au fost efectuate, poate, de un singur și același individ (cel care vorbește în prezent), dar care îi aparțin de drept subiectului enunțător, se află la dispoziția lui, iar acesta poate să le repună în joc oricând are nevoie. Vom defini subiectul unui atare enunț prin suma acestor cerințe și posibilități; și nu îl vom descrie ca pe un individ care ar fi efectuat în mod real operații, care ar trăi într-un timp fără uitare sau ruptură, care ar fi interiorizat, în orizontul conștiinței sale, un ansamblu întreg de propoziții adevărate și care ar reține, în prezentul viu al gândirii sale, reapariția lor virtuală (acesta nu este, la indivizi, decât cel mult aspectul psihologic și „trăit" al poziției ocupate de ei în calitate de subiecți enunțători).

În mod asemănător, am putea să descriem poziția specifică ocupată de subiectul enunțător în fraze precum „Numesc linie dreaptă orice mulțime de puncte care..." sau „Fie o mulțime finită de elemente oarecare"; și într-un caz și în celălalt, poziția subiectului este legată de existența unei operații în același timp determinate și actuale; și într-un caz și în celălalt, subiectul enunțului este același cu subiectul operației (cel care stabilește definiția este și cel care o enunță; cel care postulează existența este, de asemenea și în același timp, cel care postulează enunțul); și într-un caz și în celălalt, în sfârșit, subiectul leagă, prin această operație și prin enunțul în care ea capătă contur, enunțurile și operațiile lui viitoare (în calitatea lui de subiect enunțător, el acceptă acest enunț ca pe propria lui lege). Există, totuși, o diferență: în primul caz, ceea ce se enunță este o convenție de limbaj – este vorba despre limbajul pe care trebuie să-l utilizeze subiectul enunțător și în interiorul căruia el se definește pe sine; prin urmare, subiectul enunțător și ceea ce se enunță sunt aici de același nivel (în timp ce, pentru o analiză formală, un astfel de enunț implică denivelarea caracteristică

metalimbajului); în cel de-al doilea caz, dimpotrivă, subiectul enunțător face să existe în afara lui un obiect ce aparține unui domeniu deja definit, ale cărui legi de posibilitate au fost deja articulate și ale cărui caractere sunt anterioare enunțării care îl postulează. Am văzut adineauri că poziția subiectului enunțător nu este mereu identică atunci când avem afirmarea unei propoziții adevărate; vedem acum că ea nu este aceeași nici atunci când se pune problema efectuării unei operații în interiorul enunțului însuși.

Nu trebuie, așadar, să concepem subiectul enunțului ca fiind identic cu autorul formulării. Nici din punct de vedere substanțial, nici din punct de vedere funcțional. El nu este, într-adevăr, cauza, originea sau punctul de pornire al fenomenului pe care îl reprezintă articularea scrisă sau orală a unei fraze; nu este nici intenția semnificantă care, intrând în tăcere între cuvinte, le ordonează asemenea corpului vizibil al propriei ei intuiții; nu este, în sfârșit, nici nucleul constant, imobil și identic sieși al unei serii de operații pe care enunțurile nu ar face altceva decât să le vădească, pe rând, la suprafața discursului. Este un loc determinat și gol care poate fi umplut în mod efectiv de către indivizi diferiți; acest loc, însă, în loc să fie definit o dată pentru totdeauna și să se mențină ca atare de-a lungul unui text, al unei cărți sau al unei opere, variază – sau, mai curând, este suficient de variabil pentru a putea fie să persevereze, identic cu sine, de-a lungul mai multor fraze, fie să se modifice în funcție de fiecare în parte. Este o dimensiune ce caracterizează orice formulare înțeleasă ca enunț. Este una dintre trăsăturile care aparțin în exclusivitate funcției enunțiative și care permit descrierea acesteia. Dacă o propoziție, o frază, un ansamblu de semne pot fi numite „enunțuri“ aceasta nu este, prin urmare, în măsura în care a existat, odată, cineva care să le profereze sau să le depoziteze undeva urma provizorie, ci în măsura în care poate fi determinată poziția ocupată de subiect. A descrie o formulare înțeleasă ca enunț nu constă în a analiza raporturile dintre autor și ceea ce el a spus (sau a vrut să spună, sau a spus fără să fi vrut), ci în a determina poziția pe care poate și trebuie s-o ocupe orice individ pentru a fi subiectul acelui enunț.

c) A treia caracteristică a funcției enunțiative: ea nu poate să se exercite fără existența unui domeniu asociat. Acest fapt face din enunț altceva și mai mult decât o simplă asamblare de semne care nu ar avea nevoie, ca să existe, decât de un suport material – suprafață de înscriere, substanță sonoră, materie modelabilă, incizie goală a unei urme. El îl deosebește, însă, totodată și mai cu seamă, de frază și de propoziție.

Fie un ansamblu de cuvinte sau de simboluri. Pentru a decide dacă ele constituie într-adevăr o unitate gramaticală de felul frazei sau o unitate logică de felul propoziției, este necesar și suficient să determinăm legile în conformitate cu care ele au fost construite. „Pierre a sosit ieri" formează o frază, „ieri a Pierre sosit" nu; A+B=C+D constituie o propoziție, ABC+=D, însă, nu. Simpla examinare a elementelor și a repartizării lor prin referire la sistemul – natural sau artificial – al limbii permite distingerea a ceea ce este propoziție de ceea ce nu este și a ceea ce e frază de ceea ce nu e decât simplă îngrămădire de cuvinte. Mai mult, chiar, decât atât: un astfel de examen e de ajuns pentru a determina cărui tip de structură gramaticală îi aparține fraza în chestiune (frază afirmativă, la timpul trecut, cu subiect nominal etc.) sau cărui tip de propoziție îi corespunde seria de semne avută în vedere (o echivalență între două adunări). La limită, s-ar putea concepe o frază sau o propoziție care să se determine „de una singură", fără nici o alta care să-i servească drept context, fără nici un ansamblu de fraze sau de propoziții asociate: chiar și așa, în astfel de condiții, inutile și inutilizabile, ele ar putea fi recunoscute în singularitatea lor.

De bună seamă, se pot aduce o serie de obiecții. Se poate spune, de pildă, că o propoziție nu poate fi stabilită și individualizată ca atare decât cu condiția să cunoaștem sistemul de axiome de care ea ascultă: toate aceste definiții, reguli, convenții de scriere nu formează, oare, un câmp asociat ce nu poate fi despărțit de propoziția ca atare (tot așa cum regulile gramaticale, implicit active în competența subiectului, sunt necesare pentru a putea să recunoaștem o frază, și încă una de

un anumit tip)? Se cuvine, totuşi, notat că acest ansamblu – actual sau virtual – nu este de acelaşi nivel cu propoziţia sau fraza, dar se sprijină pe elementele lor, pe înlănţuirea şi repartizarea posibilă a acestora. Nu le este asociat: e presupus de ele. Se mai poate obiecta şi că multe propoziţii (netautologice) nu pot fi verificate numai pe baza regulilor lor de construcţie, şi că este necesar recursul la referent pentru a decide dacă ele sunt adevărate sau false: adevărată sau falsă, însă, o propoziţie rămâne o propoziţie, şi nu recursul la referent este cel care decide dacă ea este sau nu o propoziţie. La fel şi în cazul frazelor: de multe ori, acestea nu-şi pot produce sensul decât prin raportare la context (fie pentru că presupun elemente „deictice" care trimit la o situaţie concretă, fie pentru că folosesc pronume la persoana întâi sau la a doua care desemnează subiectul vorbitor şi pe interlocutorii acestuia; fie pentru că se servesc de elemente pronominale sau de particule de legătură care trimit la fraze anterioare sau viitoare); faptul că sensul ei nu este complet nu împiedică fraza să fie completă şi autonomă din punct de vedere gramatical. Nu ştim, într-adevăr, prea bine ce anume „vrea să spună" un ansamblu de cuvinte cum ar fi „Am să-ţi spun asta mâine"; oricum, nu putem nici să datăm acest „mâine", nici să-i numim pe interlocutori şi nici să bănuim ce anume trebuie să fie spus. Cu toate acestea, avem de-a face cu o frază perfect delimitată şi conformă regulilor de construcţie ale limbii în care a fost formulată. În sfârşit, se mai poate obiecta şi că, fără context, este de multe ori dificil să defineşti structura unei fraze („Dacă a murit, n-am să ştiu niciodată acest lucru" poate fi construită fie: „În cazul în care a murit, nu voi cunoaşte niciodată acest lucru", fie: „Nu voi fi niciodată înştiinţat de moartea lui"). Aici, însă, este vorba de o ambiguitate perfect definibilă, căreia îi pot fi enumerate posibilităţile simultane şi care face parte din structura proprie frazei. În general, se poate afirma că o frază sau o propoziţie – fie şi izolată, fie ruptă de contextul natural care o clarifică, fie şi desprinsă sau amputată de toate elementele la care, în mod implicit sau nu, ea poate să trimită – rămâne întotdeauna o

frază sau o propoziție pe care este întotdeauna posibil să o recunoști ca atare.

În schimb, funcția enunțiativă – demonstrând, astfel, că nu este doar o simplă construcție cu elemente prealabile – nu poate să se exercite pe o frază sau pe o propoziție în stare liberă. Nu este suficient să spui o frază și nici măcar să o spui într-un raport determinat cu un câmp de obiecte, ori într-un raport stabilit cu un subiect, pentru ca să existe enunț, pentru ca să fie vorba de un enunț: trebuie s-o raportezi la un întreg câmp adiacent. Sau, mai curând, dat fiind că nu tratăm despre un raport suplimentar care s-ar suprapune celorlalte, nu poți spune o frază, nu poți s-o faci să acceadă la o existență de enunț fără să fie folosit și un spațiu colateral. Un enunț are întotdeauna margini populate cu alte enunțuri. Aceste margini se deosebesc de ceea ce se înțelege de obicei prin „context“ – real sau verbal – altfel spus, de ansamblul elementelor de situație și de limbaj care motivează o formulare și îi determină sensul. Se deosebesc de acesta exact în măsura în care îl fac posibil: raportul contextual nu este același între o frază și frazele ce o înconjoară după cum avem de-a face cu un roman sau cu un tratat de fizică; el nu va fi același între o formulare și mediul obiectiv după cum este vorba de o conversație sau de relatarea unei experiențe. Numai pe fondul unui raport mai general între formulări, pe fondul unei întregi rețele verbale efectul de context poate să fie determinat. Aceste margini nu sunt, însă, identice nici cu diferitele texte, cu diferitele fraze pe care subiectul poate să le aibă prezente în minte în momentul în care vorbește; caz în care ele depășesc în extensie aceste vecinătăți psihologice și, până la un anumit punct, le determină, căci în funcție de poziția, de statutul și de rolul jucat de o formulare în rândul tuturor celorlalte – după cum se înscrie în câmpul literaturii sau trebuie să se împrăștie ca o frază indiferentă, după cum face parte dintr-o poveste sau impune o demonstrație –, modul de prezență al celorlalte enunțuri în conștiința subiectului nu va fi același: de la caz la caz, altul este nivelul, alta, forma de experiență juridică, de memorie verbală, de evocare a deja-spus-ului (*du déjà dit*) care sunt întrebuințate în respectivele situații.

Haloul psihologic al unei formulări este comandat de la distanță de dispunerea câmpului enunțiativ.

Câmpul asociat care face dintr-o frază sau dintr-o serie de semne un enunț și care le permite să aibă un context determinat și un conținut reprezentativ individualizat alcătuiește o țesătură complexă. El se constituie, în primul rând, din seria celorlalte formulări în interiorul cărora se înscrie enunțul, formând un element (un joc de replici care alcătuiesc o conversație, arhitectura unei demonstrații, delimitată de premise, pe de o parte, și de concluzii, pe de alta, suita afirmațiilor care compun o poveste). El se constituie, de asemenea, din ansamblul de formulări la care se referă enunțul (implict sau nu) fie pentru a le repeta, fie pentru a le modifica sau adapta, fie pentru a li se opune, fie, în fine, pentru a vorbi, la rândul lui, despre ele: nu există enunț care, într-un fel sau în altul, să nu reactualizeze alte enunțuri (elemente rituale într-o narațiune; propoziții deja admise într-o demonstrație; fraze convenționale într-o conversație). Ele se mai constituie și din ansamblul formulărilor a căror posibilitate ulterioară o pregătește enunțul, formulări care pot veni după el ca o consecință a lui, ca o continuare naturală sau ca o replică a lui (un ordin nu deschide aceleași posibilități enunțiative precum o axiomatică ori ca începutul unei povești). El se constituie, în sfârșit, din ansamblul formulărilor cu care enunțul în chestiune împărtășește același statut, în rândul cărora el apare fără considerente de ordin linear, împreună cu care el va dispărea sau, dimpotrivă, va fi pus în valoare, conservat, sacralizat și oferit, ca obiect posibil, unui discurs viitor (un enunț nu poate fi despărțit de statutul pe care el poate să-l primească în calitate de „literatură“, ca discurs fără importanță menit să fie dat uitării, ca adevăr științific cucerit pentru vecie sau ca un cuvânt profetic etc.). Într-o manieră generală, se poate afirma că o secvență de elemente lingvistice nu constituie un enunț decât dacă este scufundată într-un câmp enunțiativ în care ar apărea, astfel, ca un element singular.

Enunțul nu este proiecția directă, pe planul limbajului, a unei situații determinate sau a unui ansamblu de reprezentări. Nu este o simplă întrebuințare, de către un subiect vorbitor, a

unui anumit număr de elemente și de reguli lingvistice. Din capul locului, de la rădăcină deja, el se delimitează în interiorul unui câmp enunțiativ în care are loc și statut și care dispune pentru el raporturi posibile cu trecutul și îi deschide un viitor eventual. Astfel, orice enunț este specificat: nu există enunț în general, enunț liber, neutru și independent, ci întotdeauna un enunț care face parte dintr-o serie sau dintr-un ansamblu și joacă un anumit rol în mijlocul celorlalte, sprijinindu-se pe ele și deosebindu-se de ele: enunțul se integrează întotdeauna într-un joc enunțiativ, în care el deține o parte numai a lui, oricât de neînsemnată, oricât de infimă ar fi ea. Aceasta în timp ce construcția gramaticală nu are nevoie, pentru a se efectua, decât de elemente și de reguli; în vreme ce am putea concepe, la limită, o limbă (artificială, firește) care nu ar servi, cu totul, decât la construirea unei singure fraze; ori, fiind date alfabetul, regulile de construcție și de transformare a unui sistem, prima propoziție a acestui limbaj ar putea fi definită în chip perfect, lucrurile nu stau deloc astfel în ceea ce privește enunțul. Nu există enunț care să nu presupună alte enunțuri; nu există vreunul care să nu fie înconjurat de un câmp de coexistențe, de efecte de serie și de succesiune, de o repartizare de funcții și roluri. Dacă se poate vorbi despre un enunț este numai în măsura în care o frază (sau o propoziție) figurează într-un punct definit, ocupând o poziție determinată, într-un joc enunțiativ care o depășește.

Pe fondul acesta al coexistenței enunțiative se detașează, la un nivel autonom și descriptibil, raporturile gramaticale dintre fraze, raporturile logice dintre propoziții, raporturile metalingvistice dintre un limbaj–obiect și limbajul care îi definește acestuia regulile, raporturile retorice dintre grupuri (sau elemente) de fraze. Este, firește, foarte la îndemână să analizezi toate aceste raporturi fără să iei ca temă câmpul enunțiativ ca atare, adică domeniul de coexistență în care se exercită funcția enunțiativă. Ele nu pot, însă, să existe și nu sunt susceptibile de analiză decât în măsura în care frazele cu pricina au fost „enunțate“; altfel spus, în măsura în care ele se desfășoară în interiorul unui câmp enunțiativ care le permite să se succeadă,

să se ordoneze, să coexiste și să joace un rol unele în raport cu altele. Enunțul, departe de a constitui principiul de individualizare a ansamblurilor semnificante („atomul" semnificativ, minimumul pornind de la care există sens), este ceea ce situează aceste unități semnificative într-un spațiu în care ele se înmulțesc și se acumulează.

d) În sfârșit, pentru ca o secvență de elemente lingvistice să poată fi considerată și analizată ca enunț, trebuie ca ea să îndeplinească și o a patra condiție: să aibă o existență materială. Putem oare să vorbim despre un enunț dacă o voce nu l-ar articula, dacă o suprafață nu i-ar purta semnele, dacă el nu ar prinde contur într-un element sensibil și dacă nu ar lăsa – fie și doar pentru câteva clipe – o urmă într-o memorie sau într-un spațiu? Am putea noi oare să vorbim despre un enunț ca despre o figură ideală și tăcută? Enunțul este dat totdeauna prin intermediul unei consistențe materiale, chiar dacă aceasta este disimulată și chiar dacă, abia apărută, ea este condamnată imediat să dispară. Și nu numai enunțul are nevoie de această materialitate; ea însăși nu-i este dată ca supliment, o dată ce toate determinările lui sunt fixate: în bună măsură, ea îl constituie. Alcătuită din aceleași cuvinte, încărcată exact cu același sens, menținută în identitatea ei sintactică și semantică, o frază nu constituie același enunț dacă este articulată de cineva în cursul unei conversații sau este tipărită în textul unui roman, dacă a fost scrisă odinioară, cu veacuri în urmă, sau dacă reapare în clipa de față, într-o formulare orală. Coordonatele și statutul material al enunțului fac parte dintre caracterele lui intrinseci. Aceasta este o evidență. Sau aproape. Căci, imediat ce devenim ceva mai atenți, lucrurile se complică și problemele se înmulțesc.

Suntem firește, tentați să afirmăm că dacă enunțul este, cel puțin în parte, caracterizat prin statutul său material, și dacă identitatea sa este sensibilă la orice modificare a acestui statut, la fel se întâmplă și în cazul frazelor și al propozițiilor: materialitatea semnelor nu este, într-adevăr, cu totul indiferentă față de gramatică și chiar față de logică. Se cunosc problemele

teoretice pe care i le pune acesteia din urmă constanța materială a simbolurilor utilizate (cum poate fi definită identitatea unui simbol dincolo de diferitele substanțe în care acesta poate să prindă contur și de variațiile de formă pe care el le îngăduie? Cum putem să-l recunoaștem și să ne asigurăm că este același, din moment ce suntem nevoiți să-l definim ca un „corp fizic concret"?); se cunosc, de asemenea, problemele pe care i le pune noțiunea însăși de suită de simboluri (Ce vrea să însemne a preceda și a urma? A veni „înainte" și a veni „după"? În care spațiu anume are loc o asemenea aranjare?). Încă și mai bine se cunosc raporturile dintre materialitate și limbă: rolul scrisului și al alfabetului, faptul că nici aceeași sintaxă, ori același vocabular, nu sunt folosite într-un text scris și într-o conversație, într-un jurnal și într-o carte, într-o scrisoare sau pe un afiș; mai mult decât atât, există suite de cuvinte care formează fraze cât se poate de bine individualizate și perfect acceptabile dacă apar în titlurile de prima pagină ale unui ziar, dar care, totuși, în cursul unei conversații, nu ar putea nici o clipă să treacă drept o frază cu sens. Cu toate acestea, materialitatea joacă, în cazul enunțului, un rol mult mai important: ea nu este doar principiu de variație, modificare a criteriilor de recunoaștere, determinare a subansamblurilor lingvistice. Ea este constitutivă pentru enunțul însuși: un enunț trebuie să aibă o substanță, un suport, un loc și o dată. Iar când aceste cerințe se modifică, el însuși își schimbă identitatea. Nenumărate întrebări își fac, imediat, apariția: o aceeași frază repetată cu glas tare și apoi cu voce scăzută formează un singur enunț, sau mai multe? Cand învățăm un text pe dinafară, fiecare recitare a lui în parte prilejuiește un enunț diferit, sau trebuie să considerăm că este vorba de unul și același enunț ce se repetă? O frază este tradusă cu deplină fidelitate într-o limbă străină: avem de-a face, într-un astfel de caz, cu două enunțuri distincte sau cu unul singur? Iar într-o recitare colectivă – rugăciune, lecție –, câte enunțuri trebuie avute în vedere? Ținând cont de toate aceste ocurențe multiple, de toate aceste repetiții și transcrieri, cum vom putea stabili identitatea unui enunț?

Problema este, fără doar și poate, complicată de faptul că în cazul de față se confundă adesea niveluri diferite. Să izolăm, mai întâi, multiplicitatea enunțărilor. Vom spune că există enunțare ori de câte ori un ansamblu de semne este emis. Fiecare dintre aceste articulări diferite are propria ei individualitate spațio-temporală. Două persoane pot foarte bine să spună, în același timp, același lucru; din moment ce sunt două, vom avea de-a face cu două enunțări distincte. Unul și același subiect poate să repete de mai multe ori aceeași frază; vor exista tot atâtea enunțări diferite în timp. Enunțarea este un eveniment ce nu se repetă; ea posedă o singularitate situată, datată și ireductibilă. Această singularitate permite, totuși, o seamă de constante: gramaticale, semantice, logice, prin intermediul cărora se poate – neutralizând momentul propriu-zis al enunțării și coordonatele care-l individualizează –, recunoaște forma generală a unei fraze, a unei semnificații, a unei propoziții. Timpul și locul enunțării, suportul material utilizat de aceasta, devin atunci indiferente, cel puțin pentru o parte considerabilă: ceea ce se desprinde este o formă infinit repetabilă, care poate prilejui enunțările cele mai dispersate cu putință. Or, enunțul însuși nu poate fi redus la acest eveniment pur al enunțării, deoarece, în pofida materialității lui, el poate fi repetat: nu va fi greu să afirmăm că o aceeași frază pronunțată de două persoane diferite în împrejurări, totuși, prea puțin diferite, nu constituie decât un singur enunț. Cu toate acestea însă, el nu se reduce la o formă gramaticală sau logică, și aceasta exact în măsura în care, mai mult și într-un alt mod decât ea, el este sensibil la diferențele de materie, de substanță, de timp și de loc. În ce constă, prin urmare, materialitatea caracteristică enunțului, care autorizează anumite tipuri particulare de repetiție? Cum este posibil să vorbim de un același enunț acolo unde există mai multe enunțări distincte, în vreme ce se cuvine să vorbim de mai multe enunțuri acolo unde pot fi recunoscute forme, structuri, reguli de construcție și intenții identice? Cum trebuie înțeles acest regim de *materialitate repetabilă* ce caracterizează enunțul?

Este evident că nu avem de-a face, în acest caz, cu o materialitate sensibilă, calitativă, dată sub formă de culoare, de sunet sau de soliditate şi împărţită prin acelaşi reperaj spaţio-temporal ca şi spaţiul perceptiv. Să luăm un exemplu foarte simplu: un text reprodus de mai multe ori, ediţiile succesive ale unei cărţi, mai mult decât atât – diferitele exemplare ale unui acelaşi tiraj nu prilejuiesc tot atâtea enunţuri distincte: în toate ediţiile *Florilor răului* (cu excepţia variantelor şi a textelor condamnate), întâlnim acelaşi joc de enunţuri; cu toate acestea, nici caracterele, nici cerneala, nici hârtia şi nici, oricum, localizarea textului şi amplasarea semnelor nu sunt aceleaşi: fibra însăşi a materialităţii s-a schimbat. În acest caz însă, aceste „mici" diferenţe nu reuşesc să altereze identitatea enunţului şi să determine apariţia unuia diferit: toate sunt neutralizate în elementul general – material, desigur, dar şi instituţional şi economic – al „cărţii": o carte, oricare i-ar fi numărul de exemplare sau de ediţii, oricare ar fi substanţele diferite pe care ea poate să le utilizeze, reprezintă un loc de echivalenţă exactă pentru enunţuri, constituie pentru ele o instanţă de repetiţie fără schimbare de identitate. Înţelegem, din acest prim exemplu, că materialitatea enunţului nu este câtuşi de puţin definită de spaţiul ocupat sau de data de formulare; ci mai curând de un statut de lucru sau de obiect. Statut niciodată definitiv, ci modificabil, relativ şi tot timpul susceptibil de a fi contestat; de pildă, ştim că pentru istoricii literaturii o ediţie a unei cărţi publicate pe cheltuiala autorului nu are acelaşi statut cu ediţiile postume, că în cazul celei dintâi, enunţurile au o valoare singulară, că nu reprezintă una dintre manifestările posibile ale unuia şi aceluiaşi ansamblu, că ele sunt reperul în raport cu care există şi trebuie să existe repetiţie. La fel, între textul unei Constituţii, al unui testament, al unei revelaţii religioase şi toate manuscrisele sau tipăriturile ce le reproduc exact, cu acelaşi scris, cu aceleaşi caractere şi pe substanţe analoge, nu se poate afirma că există echivalenţă: de o parte avem enunţurile înseşi, de cealaltă, reproducerea lor. Enunţul nu se identifică cu un fragment de materie; identitatea lui, însă, variază cu un regim complex de instituţii materiale.

Căci un enunț poate să fie același ca manuscris pe o foaie de hârtie sau publicat într-o carte; el poate să fie același pronunțat oral, tipărit pe un afiș sau reprodus de un magnetofon; în schimb, atunci când un romancier pronunță o frază oarecare în viața de zi cu zi, după care o introduce întocmai în manuscrisul la care lucrează, atribuind-o unui personaj sau chiar lăsând-o să fie spusă de acea voce anonimă care trece drept vocea autorului, nu se poate afirma în ambele cazuri că este vorba de unul și același enunț. Regimul de materialitate de care ascultă în mod necesar enunțurile ține, prin urmare, mai curând de ordinul instituției decât de acela al localizării spațio-temporale; el definește mai degrabă *posibilități de reînscriere și de transcriere* (dar și praguri și limite) decât individualități limitate și perisabile.

Identitatea unui enunț este supusă și unui al doilea ansamblu de condiții și limite: acelea care îi sunt impuse de ansamblul celorlalte enunțuri în mijlocul cărora el figurează, de domeniul în care enunțul poate fi utilizat și aplicat, de rolul și funcțiile pe care el trebuie să le îndeplinească. Afirmația că pământul este rotund sau aceea că speciile evoluează nu constituie același enunț înainte și după Copernic, înainte și după Darwin; și nu din cauză că sensul cuvintelor s-ar fi schimbat pentru niște formulări atât de simple; ceea ce s-a modificat este raportul acestor afirmații cu alte propoziții, sunt condițiile lor de utilizare și de reinvestire, este câmpul de experiență, de verificări posibile, de probleme de rezolvat la care ele pot fi referite. Degeaba o frază precum „visele sunt realizarea dorințelor“ e repetată de-a lungul veacurilor; ea nu constituie câtuși de puțin același enunț la Platon și la Freud. Schemele de utilizare, regulile de folosire, constelațiile în care pot să joace un rol, virtualitățile lor strategice constituie pentru enunțuri un *câmp de stabilizare* care permite, în pofida tuturor diferențelor de enunțare, repetarea lor identică; același câmp poate, însă, tot atât de bine, sub identitățile semantice, gramaticale sau formale cele mai manifeste, să definească un prag dincolo de care nu mai există echivalență și se impune recunoașterea apariției unui enunț nou. Este, fără îndoială, posibil să mergem încă și mai departe; putem să considerăm că nu există decât unul și același

enunț acolo unde, totuşi, cuvintele, sintaxa, limba însăşi sunt diferite. Fie un discurs şi traducerea lui simultană, fie un text ştiinţific în engleză şi versiunea lui franceză, fie un enunț pe trei coloane în trei limbi diferite: nu există atâtea enunţuri câte limbi puse în joc, ci un singur ansamblu de enunţuri în forme lingvistice diferite. Mai mult, chiar: o informaţie dată poate fi retransmisă cu alte cuvinte, cu o sintaxă simplificată sau într-un cod dinainte convenit; dacă posibilităţile de utilizare şi conţinutul informativ sunt aceleaşi, se poate afirma că este vorba de unul şi acelaşi enunţ.

Nici de data aceasta nu este vorba de un criteriu de individualizare a enunţului, ci mai curând de principiul său de variaţie: enunţul este când mai divers decât structura frazei (şi atunci identitatea lui este mai fină, mai fragilă, mai uşor modificabilă decât aceea a unui ansamblu semantic sau gramatical), când mai constant decât această structură (identitatea lui fiind atunci mai largă, mai stabilă, mai puţin accesibilă variaţiilor). Mai mult: nu numai că identitatea enunţului nu poate fi situată în raport cu aceea a frazei o dată pentru totdeauna, dar ea însăşi este relativă în sine, oscilând în funcţie de utilizarea care se dă enunţului şi de felul în care acesta este manipulat. Atunci când un enunţ este folosit pentru a-i pune în evidenţă structura gramaticală, configuraţia retorică sau conotaţiile pe care le conţine, este evident că el nu poate fi considerat identic în limba lui de origine şi în traducere. În schimb, dacă vrem să-l introducem într-o procedură de verificare experimentală, textul şi traducerea constituie atunci unul şi acelaşi ansamblu enunţiativ. Sau, la o scară macro-istorică, se poate considera că o afirmaţie precum „Speciile evoluează“ formează acelaşi enunţ la Darwin şi la Simpson[1]; la un nivel mai fin şi luând în considerare câmpuri de utilizare mai restrânse (de pildă, „neodarwinismul“ în opoziţie cu sistemul darwinist propriu-zis), avem de-a face, în schimb, cu două enunţuri diferite. Constanţa enunţului, menţinerea identităţii lui de-a lungul evenimentelor singulare ale diferitelor enunţări şi dedublările lui realizate prin identitatea formelor depind, toate, de *câmpul de utilizare* în care el se află investit.

Observăm că enunțul nu trebuie să fie tratat ca un eveniment care s-ar fi produs într-un timp și într-un loc determinate, și pe care ne-ar fi cât se poate de la îndemână să le reamintim – și să le celebrăm de la distanță – într-un act de memorie. Observăm, însă, că el nu este nici o formă ideală oricând actualizabilă într-un corp oarecare, într-un ansamblu indiferent și în condiții materiale lipsite de importanță. Prea repetabil pentru a fi total solidar cu coordonatele spațio-temporale ale nașterii sale (el este altceva decât data și locul apariției lui), prea legat de ceea ce-l înconjoară și îl suportă pentru a fi la fel de liber ca o formă pură (el este altceva decât o lege de construcție ce guvernează asupra unei mulțimi de elemente), enunțul este înzestrat cu o anumită inerție modificabilă, cu o greutate relativă la câmpul în care se află situat, cu o constanță care permite utilizări diverse, cu o permanență temporală care nu are inerția unei simple urme și care nu somnolează peste propriul ei trecut. În vreme ce o enunțare poate fi *reluată* sau *re-evocată*, în vreme ce o formă (lingvistică sau logică) poate fi *reactualizată*, enunțul, în ceea ce îl privește, deține puterea de a fi *repetat*: de fiecare dată, însă, în condiții stricte.

Această materialitate repetabilă ce caracterizează funcția enunțiativă pune în evidență enunțul ca un obiect specific și paradoxal, dar ca un obiect, totuși, printe toate celelalte pe care oamenii le produc, le manipulează, le utilizează, le transformă, le schimbă, le combină, le descompun și le recompun și, eventual, le distrug. În loc să fie un lucru spus o dată pentru totdeauna – și pierdut în trecut precum deciderea unei bătălii, o catastrofă geologică sau moartea unui rege –, enunțul se prezintă cu un statut, simultan cu apariția în materialitatea sa, intră în rețele, se plasează în câmpuri de utilizare, se oferă unor transferuri și modificări posibile, se integrează în operații și în strategii în care identitatea lui se păstrează sau dispare. În felul acesta, enunțul circulă, slujește, se derobează, permite sau împiedică realizarea unei dorințe, este docil sau rebel față de interes, intră în ordinea contestațiilor și a luptelor, devine temă de apropriere ori de rivalitate.

III. Descrierea enunțurilor

Frontul de analiză este acum considerabil deplasat; am vrut să reiau definiția enunțului care fusese suspendată la pornire. Totul se petrecuse și fusese spus ca și cum enunțul ar fi fost o unitate ușor de stabilit și căruia trebuia să-i fie descrise posibilitățile și legile de grupare. Or, revenind asupra propriilor mei pași, am realizat că nu puteam să definesc enunțul ca pe o unitate de tip lingvistic (superioară fonemului și cuvântului, dar inferioară textului); ci că aveam mai curând de-a face cu o funcție enunțiativă, care pune în joc unități diverse (acestea pot coincide uneori cu fraza, alteori cu propoziția; dar sunt făcute uneori din fragmente de fraze, din serii sau din tablouri de semne, dintr-un joc de propoziții sau de formulări echivalente); și că funcția respectivă, în loc să confere un „sens" acestor unități, le pune în raport cu un câmp de obiecte; în loc să le atribuie un subiect, le deschide un ansamblu de poziții subiective posibile; în loc să le fixeze limite, le introduce într-un domeniu de coordonare și de coexistență; în loc să le determine identitatea, le plasează într-un spațiu în care ele sunt investite, utilizate și repetate. Într-un cuvânt, ceea ce a fost, astfel, descoperit nu este enunțul atomic – cu efectul său de sens, cu originea, bornele și individualitatea lui – ci este câmpul de exercitare a funcției enunțiative și condițiile de care ea determină apariția unor unități diverse (care pot să fie, dar nu obligatoriu, de ordin gramatical sau logic). Acum, însă, mă văd pus în fața obligației de a răspunde la două întrebări: ce va trebui să înțelegem, de acum înainte, prin sarcina, propusă inițial, de a descrie enunțurile? Cum poate această teorie a

enunţului să fie ajustată la analiza formaţiunilor discursive care a fost schiţată în absenţa ei?

A

1. Prima preocupare: fixarea vocabularului. Dacă acceptăm să numim *performanţă verbală* – sau, mai bine, *performanţă lingvistică* – orice ansamblu de semne produse în mod efectiv pornind de la o limbă naturală (sau artificială), vom putea să numim *formulare* actul individual (sau, la rigoare, colectiv) care duce la apariţia acestui grup de semne pe un material oarecare şi conform unei forme determinate; formularea reprezintă un eveniment care, de drept cel puţin, este întotdeauna reperabil în funcţie de anumite coordonate spaţio-temporale, poate întotdeauna să fie raportat la un autor şi, eventual, poate să constituie prin el însuşi un act specific (un act „performativ", spun analiştii englezi); vom numi *frază* sau *propoziţie* unităţile pe care gramatica şi, respectiv, logica pot să le recunoască într-un ansamblu de semne: aceste unităţi pot să fie permanent caracterizate prin elementele ce figurează în cuprinsul lor şi prin regulile de construcţie care le unesc; raportate la frază şi la propoziţie, întrebările privind originea, timpul, locul şi contextul nu sunt decât subsidiare; întrebarea decisivă se referă la corectarea lor (fie şi doar sub forma „acceptabilităţii"). Vom numi *enunţ* modalitatea de existenţă proprie acestui ansamblu de semne: modalitatea care îi permite să fie altceva decât o serie de urme, altceva decât o succesiune de mărci pe o substanţă, altceva decât un obiect oarecare fabricat de o fiinţă umană; modalitatea care îi permite să se găsească în raport cu un domeniu de obiecte, să prescrie o poziţie definită oricărui subiect posibil, să se afle situat printre alte performanţe verbale şi să fie, în sfârşit, dotat cu o materialitate repetabilă. Cât priveşte termenul de *discurs*, de care am uzat şi abuzat aici în sensuri cât se poate de diferite, putem acum să înţelegem motivul echivocului său: în modul cel mai general şi mai indecis cu putinţă, el desemna un ansamblu

de performanțe verbale; iar prin discurs se înțelegea atunci ceea ce fusese produs (eventual, tot ceea ce fusese produs) în materie de ansambluri de semne. Dar se înțelegea, totodată, și un ansamblu de acte de formulare, o serie de fraze sau de propoziții. În sfârșit – și acesta este sensul care a fost până la urmă privilegiat (cu primul slujindu-i drept orizont) –, discursul este constituit dintr-un ansamblu de secvențe de semne în măsura în care acestea sunt enunțuri, adică în măsura în care li se pot atribui modalități particulare de existență. Iar dacă voi reuși să demonstrez, așa cum mă voi strădui în cele ce urmează, că legea unei astfel de serii este tocmai ceea ce eu am numit până aici o *formațiune discursivă*, dacă voi reuși să demonstrez că aceasta constituie însuși principiul de dispersie și de repartizare, nu al formulărilor, nu al frazelor, nu al propozițiilor, ci al enunțurilor (în sensul pe care l-am atribuit acestui cuvânt), termenul de discurs va putea să fie fixat: el va fi ansamblul enunțurilor care ține de un același sistem de formare; și voi putea, astfel, să vorbesc despre discursul clinic, despre discursul economic, despre discursul istoriei naturale, despre discursul psihiatric.

Sunt conștient de faptul că aceste definiții nu sunt, în cea mai mare parte a lor, conforme cu uzul curent: lingviștii obișnuiesc să dea cuvântului „discurs“ un sens cu totul diferit; logicienii și analiștii folosesc altfel termenul de enunț. Eu nu urmăresc, însă, să transfer aici, într-un domeniu care nu aștepta decât această rază de lumină, un joc de concepte, o formă de analiză sau o teorie care ar fi fost formate în altă parte; nu caut să utilizez un model aplicându-l, cu eficacitatea care îi e proprie, unor conținuturi noi. Firește, aceasta nu din cauză că aș dori să contest valoarea unui astfel de model; nu pentru că aș căuta, înainte chiar de a-l fi pus la încercare, să-i limitez importanța și să indic în mod imperios pragul pe care el n-ar trebui să-l depășească; ci pentru că aș dori să fac să apară o posibilitate descriptivă, să schițez domeniul de care ea este susceptibilă, să-i definesc limitele și autonomia. Această posibilitate descriptivă se articulează pe altele, diferite, și nu derivă din ele.

Se observă, în special, că analiza enunțurilor nu pretinde a fi o descriere totală, exhaustivă a „limbajului“ sau a „ceea ce a fost spus“. În masa implicată de performanțele verbale, ea se situează la un nivel particular, care trebuie degajat din celelalte, caracterizat în raport cu ele și abstras. Ea, mai cu seamă, nu ia locul unei analize logice a propozițiilor, unei analize gramaticale a frazelor sau unei analize psihologice ori contextuale a formulărilor: constituie o modalitate diferită de a trata performanțele verbale, de a le disocia complexitatea, de a izola termenii ce se intersectează în cadrul lor și de a repera diversele regularități de care ele ascultă. Așezând enunțul în fața frazei și propoziției, nu se încearcă să se regăsească o totalitate pierdută, dar nici să se reînvie – după cum nu ne invită atâtea nostalgii ce nu se lasă reduse la tăcere – plenitudinea cuvântului viu, bogăția verbului ori unitatea profundă a Logosului. Analiza enunțurilor corespunde unui nivel particularizat de descriere.

2. Enunțul nu este, prin urmare, o unitate elementară care ar veni să se adauge sau să se amestece printre unitățile descrise de gramatică și de logică. El nu poate fi izolat pentru același motiv ca și o frază, o propoziție sau un act de formulare. A descrie un enunț nu înseamnă a izola și a caracteriza un segment orizontal; ci a defini condițiile în care s-a exercitat funcția ce a conferit unei serii de semne (care nu este neapărat gramaticală și nici logic structurată) o existență, și încă una specifică. Existență care o face să apară drept altceva decât o pură urmă, mai curând ca un raport cu un domeniu de obiecte; drept altceva decât rezultatul unei acțiuni sau al unei operații individuale, și mai curând ca un joc de poziții posibile pentru un subiect; drept altceva decât o totalitate organică, autonomă, închisă în sine și susceptibilă să confere singură un sens, și mai curând ca un element într-un câmp de coexistență; drept altceva decât un eveniment pasager sau un obiect inert, și mai curând ca o materialitate repetabilă. Descrierea enunțurilor se adresează, pe o dimensiune întrucâtva verticală, condițiilor de existență ale diferitelor ansambluri semnificative. De aici, următorul paradox: ea nu încearcă să ocolească (*contourner*)

performanțele verbale pentru a descoperi un element ascuns în spatele lor sau dedesubtul suprafeței lor aparente, un sens secret ascuns în ele sau care se manifestă prin intermediul lor fără s-o spună; cu toate acestea însă, enunțul nu este deloc vizibil în mod imediat; el nu se oferă într-un mod la fel de manifest ca o structură gramaticală sau logică (chiar dacă aceasta din urmă nu este pe de-a-ntregul clară, chiar dacă este foarte greu de elucidat). Enunțul este în același timp non-vizibil și ne-ascuns.

Ne-ascuns, prin definiție, dat fiind că el caracterizează modalitățile de existență proprii unui ansamblu de semne produse în mod efectiv. Analiza enunțiativă nu poate lua vreodată în discuție altceva decât lucruri spuse, fraze care au fost realmente pronunțate sau scrise, elemente semnificative care au fost trasate sau articulate – și, mai exact, acea singularitate care le face să existe, le oferă privirii, lecturii, unei reactivări eventuale, miilor de utilizări și de transformări posibile, în rând cu celelalte lucruri, dar altfel decât celelalte lucruri. Ea nu se poate referi decât la performanțe verbale înfăptuite, deoarece le analizează la nivelul existenței lor: descriere a lucrurilor spuse, exact în măsura în care acestea au fost spuse. Analiza enunțiativă este, prin urmare, o analiză istorică, dar care se păstrează în afara oricărei interpretări, ea nu cere lucrurilor spuse să declare ce ascund, ceea ce s-a spus prin ele și fără voia lor, ne-spus-ul (*le non-dit*) pe care ele îl acoperă, viermuiala de gânduri, imagini și fantasme ce le bântuie; ci, dimpotrivă, în ce mod există ele, ce înseamnă pentru ele faptul de a fi fost manifestate, de a fi lăsat urme și de a locui acolo, pentru o reutilizare eventuală; ce înseamnă pentru ele faptul de a fi apărut – ele și nu altele în locul lor. Din acest punct de vedere, nu se poate vorbi de enunțuri latente: căci vizată este tocmai patența (*la patence*) limbajului efectiv.

Teză dificil de susținut. Știm foarte bine – și poate chiar încă de când oamenii vorbesc – că de multe ori lucrurile sunt spuse unele în locul altora; că o aceeași frază poate să aibă simultan două semnificații diferite; că un sens manifest, acceptat fără dificultate de toată lumea, poate să ascundă un altul, esoteric sau profetic, pe care o descifrare ceva mai subtilă sau pura

eroziune provocată de timp vor sfârşi prin a-l scoate la lumină; că sub o formulare vizibilă, o alta poate să guverneze, comandând-o, îndesând-o, perturbându-o pe cea dintâi, impunându-i o articulare ce nu-i aparţine decât sieşi; pe scurt, că într-un fel sau în altul, lucrurile spuse spun mai mult decât ceea ce zic ele însele. În fapt însă, aceste efecte de redublare sau dededublare, acest ne-spus (*non-dit*) care este, totuşi, spus (*dit*) nu afectează enunţul, cel puţin aşa cum a fost el definit aici. Polisemia – care autorizează hermeneutica şi descoperirea unui alt sens – are în vedere fraza şi câmpurile semantice pe care aceasta le pune în joc: unul şi acelaşi ansamblu de cuvinte poate prilejui mai multe sensuri şi mai multe construcţii posibile; aşadar, pot exista semnificaţii diferite, întreţesute sau în alternanţă, dar având la bază un soclu enunţiativ care rămâne acelaşi. La fel, reprimarea unei performanţe verbale de către o alta, substituirea sau interferenţa lor reprezintă nişte fenomene ce aparţin nivelului formulării (chiar dacă au incidenţe şi asupra structurilor lingvistice şi logice); dar enunţul însuşi nu este câtuşi de puţin afectat de această dedublare sau refulare, deoarece el reprezintă modalitatea de existenţă a performanţei verbale aşa cum a fost aceasta efectuată. Enunţul nu poate fi considerat drept rezultatul cumulativ sau cristalizarea mai multor enunţuri confuze, abia articulate, ce se resping unele pe altele. Enunţul nu este bântuit de prezenţa ascunsă a ne-spus-ului (*du non-dit*), a semnificaţiilor ascunse, a reprimărilor; din contră: maniera în care aceste elemente ascunse funcţionează şi în care ele pot să fie restituite depinde de modalitatea enunţiativă ca atare: se ştie că „ne-spus"-ul („*le non-dit*"), „reprimatul" nu este acelaşi – nici în structura şi nici în efectul său –, când este vorba de un enunţ matematic şi de un enunţ economic, de o autobiografie şi de relatarea unui vis.

Totuşi, tuturor acestor modalităţi diferite ale *ne-spus*-ului ce pot fi reperate pe fondul câmpului enunţiativ, se cuvine, fără doar şi poate, să le adăugăm o *lipsă* (un *manque*) care, în loc să fie lăuntrică, este corelativă acestui câmp şi joacă un rol în determinarea propriei sale existenţei. Pot, într-adevăr, să existe – şi chiar există, fără îndoială, întotdeauna – în condiţiile de

emergență ale enunțurilor, excluderi, limite sau lacune ce le decupează referențialul, care validază o singură serie de modalități, circumscriu și închid în ele însele grupe de coexistență și împiedică anumite forme de utilizare. Nu trebuie, însă, să confundăm, nici în ceea ce privește statutul și nici în ceea ce privește efectele, lipsa caracteristică a unei regularități enunțiative cu semnificațiile ascunse în ceea ce se găsește formulat în cadrul ei.

3. Or, faptul că enunțul nu este ascuns nu-l face automat vizibil; el nu se oferă percepției, ca purtător manifest al propriilor lui limite și caractere. Este nevoie de o anumită conversiune a privirii și a atitudinii pentru a-l putea recunoaște și examina ca atare. Este, poate, cunoscut prea bine și, astfel, se derobează în permanență; este, poate, asemănător acelor transparențe familiare nouă care, deși nu ascund nimic în densitatea lor, nici nu se oferă în deplină claritate. Nivelul enunțiativ se schițează în chiar proximitatea sa.

Există, pentru aceasta, mai multe motive. Primul dintre ele a fost deja spus: enunțul nu reprezintă o unitate alăturată – deasupra sau dedesubtul – frazelor sau propozițiilor; el se află întotdeauna investit în unități de acest gen sau chiar în secvențe de semne ce nu ascultă de legile acestora (și care pot să fie liste, serii întâmplătoare, tabele; el caracterizează nu ceea ce se oferă prin intermediul lor, sau felul în care ele sunt delimitate, ci însuși faptul că ele sunt date și felul în care acest fapt are loc. El posedă acea cvasi-invizibilitate a lui „există", care se face nevăzut în lucrul despre care se poate spune: „există cutare sau cutare lucru".

Alt motiv: structura semnificantă a limbajului trimite în permanență la altceva; în limbaj, obiectele sunt desemnate, sensul este vizat, iar subiectul este indicat printr-un anumit număr de semne, chiar dacă nu apare prezent în el însuși. Limbajul pare întotdeauna locuit de Celălalt, de altundeva, de ceva distanțat, de ceva îndepărtat; este măcinat de absență. Nu constituie el, oare, locul de apariție a altceva decât el însuși, iar prin această funcție a sa, propria lui existență nu pare cumva a

se spulbera? Or, dacă vrem să descriem nivelul enunțiativ, trebuie să luăm în considerare însăși această existență; să interogăm limbajul nu pe direcția la care el trimite, ci pe dimensiunea care ni-l oferă; să neglijăm puterea pe care o are el de a desemna, de a numi, de a arăta, de a face să apară, de a fi locul sensului și al adevărului, și de a insista, în schimb, asupra momentului – imediat solidificat, imediat prins în jocul semnificantului și semnificatului – care determină existența sa singulară și limitată. Este vorba de o suspendare, în examinarea limbajului, nu numai a punctului de vedere al semnificatului (cum se obișnuiește în momentul de față), ci și a punctului de vedere al semnificantului, pentru a da la iveală faptul că există, și într-un caz și în celălalt, în raport cu anumite domenii de obiecte și cu anumiți subiecți posibili, în raport cu alte formulări și cu unele reutilizări eventuale, *limbaj* pur și simplu.

Ultimul motiv, în sfârșit, al acestei cvasi-invizibilități a enunțului: el este presupus de toate celelalte analize ale limbajului, fără ca acestea să fie vreodată nevoite să-l pună în evidență. Pentru ca limbajul să poată fi luat drept obiect, descompus în niveluri distincte, descris și analizat, trebuie să existe un „dat enunțiativ" care va fi întotdeauna determinat și non-infinit: analiza unei limbi se efectuează întotdeauna pe un corpus de cuvinte și de texte; interpretarea și actualizarea semnificațiilor implicite se bazează mereu pe un grup delimitat de fraze; analiza logică a unui sistem presupune, în rescrierea într-un limbaj formal, un ansamblu dat de propoziții. În ceea ce privește nivelul enunțiativ, acesta este de fiecare dată neutralizat: fie pentru că se definește numai ca un eșantion reprezentativ care permite degajarea unor structuri indefinit aplicabile; fie pentru că se eschivează într-o pură aparență, în spatele căreia trebuie să se dezvăluie adevărul unei alte vorbiri; fie, în sfârșit, pentru că trece drept o substanță indiferentă care servește ca suport unor relații formale. Faptul că este de fiecare dată indispensabil pentru ca analiza să poată avea loc îi suprimă orice fel de pertinență pentru analiza însăși. Iar dacă adăugăm și faptul că toate aceste descrieri nu se pot efectua decât constituind ele însele ansambluri finite de enunțuri, vom înțelege în

acelaşi timp de ce câmpul enunţiativ le înconjoară din toate părţile, de ce ele nu se pot desprinde din el şi de ce nu-l pot lua ca temă în mod direct. A cerceta enunţurile în ele însele nu va însemna, prin urmare, a căuta, dincolo de toate aceste analize şi la un nivel mai profund, un anumit secret sau o anumită rădăcină a limbajului pe care ele ar fi omis-o; ci înseamnă a încerca să faci vizibilă şi analizabilă această atât de apropiată transparenţă care constituie elementul posibilităţii lor.

Nici ascuns, nici vizibil, nivelul enunţiativ se situează la limita limbajului: el nu este, în interiorul acestuia, un ansamblu de caractere care s-ar oferi, fie şi într-un mod nesistematic, experienţei nemijlocite; nu este, însă, în spatele limbajului, nici restul enigmatic şi tăcut pe care el nu-l traduce. El defineşte modalitatea propriei sale apariţii: periferia – mai curând decât organizarea internă, suprafaţa – mai curând decât conţinutul. Dar faptul că această suprafaţă enunţiativă poate fi descrisă dovedeşte că „datul“ (*le donné*) limbajului nu constă pur şi simplu în sfâşierea unei muţenii fundamentale; că vorbele, frazele, semnificaţiile, afirmaţiile, înlănţuirile de propoziţii nu se sprijină direct pe noaptea primară a unei tăceri; ci că brusca apariţie a unei fraze, fulgerul sensului, neaşteptatul index al desemnării izvorăsc tot în domeniul de exercitare al unei funcţii enunţiative; că între limbajul aşa cum este el citit şi auzit, dar şi aşa cum este el deja vorbit, şi absenţa oricărei formulări nu se află viermuiala lucrurilor abia spuse, a tuturor frazelor rămase suspendate, a gândurilor numai pe jumătate verbalizate, a acelui monolog infinit din care numai câteva fragmente ies la lumină; ci, înainte de orice – sau, în tot cazul, înaintea lui (căci el depinde de ele) – condiţiile de care ascultă efectuarea funcţiei enunţiative. Acest fapt mai dovedeşte, totodată, şi că este zadarnic să căutăm, dincolo de analizele structurale, formale sau interpretative ale limbajului, un domeniu eliberat, în sfârşit, de orice pozitivitate, în care libertatea subiectului, efortul fiinţei umane sau deschiderea unei destinări transcendentale ar putea să se desfăşoare nestingherite. Nu este cazul să se obiecteze împotriva metodelor lingvistice şi analizelor logice: „Ce faceţi voi – după ce aţi spus atâtea lucruri despre regulile lui de

construcție – cu limbajul însuși, în plenitudinea corpului său viu? Ce faceți cu această libertate, cu acest sens prealabil oricărei semnificații, fără de care nu ar exista indivizi ce se înțeleg unii cu alții în lucrarea mereu reîncepută a limbajului? Nu știți că, o dată depășite sistemele închise care fac posibil infinitul discursului, fără însă a fi în stare să-l întemeieze și să dea seama de el, ceea ce găsim este indiciul unei transcendențe sau este opera ființei umane? Știți oare că nu ați descris decât câteva caractere ale unui limbaj a cărui emergență și al cărui mod de a fi sunt total ireductibile analizelor voastre?" Astfel de obiecții trebuie înlăturate: căci dacă este adevărat că avem de-a face aici cu o dimensiune ce nu aparține nici logicii, nici lingvisticii, ea nu este, totuși, nici transcendența restaurată, nici drumul redeschis către originea inaccesibilă și nici constituirea, de către ființa umană, a propriilor ei semnificații. Limbajul, în instanța apariției sale și a modului său de a fi, este enunțul însuși; în această calitate, el ține de o descriere care nu este nici transcendentală nici antropologică. Analiza enunțiativă nu prescrie analizelor lingvistice sau logice o limită dincolo de care acestea ar trebui să renunțe și să-și recunoască neputința; ea nu trasează linia ce le închide domeniul; ci se desfășoară doar într-o altă direcție, ce le intersectează. Posibilitatea unei analize enunțiative – dacă am reușit s-o stabilim – trebuie să permită eliminarea încăpățânării transcendentale pe care o anumită formă de discurs filosofic o opune tuturor analizelor limbajului, în numele ființei acestui limbaj și al temeiului în care el ar trebui să-și stabilească originea.

B

Se cuvine să-mi îndrept acum atenția către cel de-al doilea grup de întrebări: cum poate descrierea enunțurilor, astfel definită, să se ajusteze la analiza formațiunilor discursive, ale cărei principii le-am schițat ceva mai înainte? Și invers: în ce măsură se poate afirma că analiza formațiunilor discursive este într-adevăr o descriere a enunțurilor, în sensul pe care tocmai

l-am acordat acestui cuvânt? Este important să se răspundă acestor întrebări; deoarece întreprinderea de care sunt legat de atâţia ani, pe care o dezvoltasem într-un mod oarecum orb, dar căreia încerc acum – fie şi cu preţul unor reajustări şi al îndreptării a numeroase erori şi imprudenţe – să-i surprind profilul de ansamblu, trebuie să-şi închidă cercul în acest punct. S-a putut, deja, observa: nu încerc, în paginile de faţă, să povestesc ce am vrut să fac altădată într-o analiză concretă sau în alta, proiectul pe care îl aveam în minte, obstacolele de care m-am izbit, abandonurile la care am fost silit, rezultatele mai mult sau mai puţin satisfăcătoare pe care am putut să le obţin; nu descriu o traiectorie efectivă pentru a arăta ceea ce ea ar fi putut să fie sau ceea ce ea va fi începând din clipa de faţă: încerc să elucidez în ea însăşi – cu scopul de a o măsura şi de a-i stabili exigenţele –, o posibilitate de descriere pe care am folosit-o fără a-i fi cunoscut prea bine rigorile şi resursele; mai curând decât să cercetez ce am spus şi ce aş fi putut să spun, mă străduiesc să fac să reiasă, în regularitatea care îi e proprie şi pe care nu o stăpânesc decât imperfect, ce anume făcea posibil ceea ce eu afirmam. Se observă, însă şi faptul că eu nu dezvolt aici o teorie, în sensul strict şi tare al termenului: deducerea, pornind de la un anumit număr de axiome, a unui model abstract aplicabil într-un număr nedeterminabil de descrieri empirice. Unui astfel de edificiu, dacă el este în general posibil, nu i-a venit, cu siguranţă, încă timpul. Nu inferez analiza formaţiunilor discursive pornind de la o definiţie a enunţurilor care ar avea valoare de temei; după cum nu inferez nici natura enunţurilor pornind de la ceea ce sunt formaţiunile discursive, aşa cum acestea au putut fi abstrase dintr-o descriere sau alta; ci încerc să arăt cum poate să se organizeze, fără fisuri, fără contradicţii, fără vreun arbitrar intern, un domeniu în care sunt puse în discuţie enunţurile, principiul lor de grupare, marile unităţi istorice pe care ele pot să le constituie precum şi metodele ce permit descrierea lor. Nu procedez prin deducţie lineară, ci mai degrabă prin cercuri concentrice, şi merg când spre cele mai exterioare, când spre cele mai interioare dintre ele: plecând de la problema discontinuităţii în discurs şi de la

singularitatea enunţului (tema centrală), am căutat să analizez, la periferie, anumite forme de grupări enigmatice; însă principiile de unificare ce mi s-au dezvăluit atunci, şi care nu sunt nici gramaticale, nici logice, nici psihologice, şi care, în consecinţă, nu pot avea ca obiect nici fraze, nici propoziţii, nici reprezentări, m-au obligat să mă întorc înspre centru, la problema enunţului; să încerc astfel să elucidez ce anume se cuvine să înţelegem prin enunţ. Şi voi considera nu că am edificat un model teoretic riguros, ci că am degajat un domeniu coerent de descriere, căruia, dacă nu i-am stabilit modelul, cel puţin i-am deschis şi amenajat posibilitatea – dacă voi fi reuşit să „închid cercul" şi să demonstrez că analiza formaţiunilor discursive este centrată într-adevăr pe o descriere a enunţului în ce are acesta mai specific. Într-un cuvânt, dacă voi fi izbutit să demonstrez că despre dimensiunile proprii enunţului este într-adevăr vorba în reperarea formaţiunilor discursive. Mai mult decât de *întemeierea* în drept a unei teorii – şi înainte de a putea să fac, eventual, acest lucru (nu ascund că regret că nu l-am reuşit încă) –, este vorba, pentru moment, de *stabilirea* unei posibilităţi.

Examinând enunţul, ceea ce am descoperit a fost o funcţie care are ca obiect ansambluri de semne, care nu se identifică nici cu „acceptabilitatea" gramaticală, nici cu corectitudinea logică, şi care necesită, pentru a putea să se exercite, următoarele: un referenţial (care nu este propriu-zis un fapt, o stare de lucruri şi nici măcar un obiect, ci un principiu de diferenţiere); un subiect, (nu conştiinţa vorbitoare, nu autorul formulării, ci o poziţie ce poate fi ocupată, în anumite condiţii, de indivizi indiferenţi); un câmp asociat (care nu este contextul real al formulării sau situaţia în care acesta a fost articulată, ci un domeniu de coexistenţă pentru alte enunţuri); o materialitate (care nu reprezintă numai substanţa sau suportul articulării, ci un statut, reguli de transcriere, posibilităţi de utilizare sau de reutilizare). Or, ceea ce a fost descris sub denumirea de formaţiune discursivă sunt, în sens strict, grupuri de enunţuri. Altfel spus, ansambluri de performanţe verbale care nu sunt conectate între ele la nivelul *frazelor* prin legături gramaticale

(sintactice sau semantice); care nu sunt conectate între ele, la nivelul *propoziţiilor*, prin legături logice (de coerenţă formală sau de înlănţuiri conceptuale); care nu sunt conectate între ele nici la nivelul *formulărilor*, prin legături psihologice (identitatea formelor de conştiinţă, constanţa mentalităţilor sau repetarea unui proiect); ci care sunt înlănţuite la nivelul *enunţurilor*. Ceea ce implică posibilitatea de a defini regimul general de care ascultă obiectele lor, forma de dispersie care repartizează în mod regulat lucrurile despre care ele vorbesc, sistemul referenţialelor lor; ceea ce implică, de asemenea, posibilitatea de a defini regimul general de care ascultă diferitele moduri de enunţare, repartizarea posibilă a poziţiilor subiective şi sistemul ce le defineşte şi le prescrie; ceea ce implică, totodată, posibilitatea de a defini regimul comun tuturor domeniilor asociate, formele de succesiune, de simultaneitate, de repetiţie de care acestea sunt susceptibile, precum şi sistemul ce uneşte toate aceste câmpuri de coexistenţă; ceea ce implică, în sfârşit, posibilitatea de a defini regimul general de care ascultă statutul acestor enunţuri, felul în care ele sunt instituţionalizate, acceptate, folosite, reutilizate, combinate între ele, modul în care ele devin obiecte de apropriere, instrumente pentru dorinţe şi interese, elemente pentru o strategie. A descrie enunţuri, a descrie funcţia enunţiativă pe care ele o manifestă, a analiza condiţiile în care se exercită această funcţie, a parcurge diferitele domenii pe care ea le presupune, dar şi felul în care ele se articulează înseamnă a proceda la punerea în evidenţă a ceea ce ar putea să se individualizeze ca o formaţiune discursivă. Sau, ceea ce echivalează cu a spune acelaşi lucru, dar în direcţie opusă: formaţiunea discursivă reprezintă sistemul enunţiativ general de care ascultă un grup de performanţe verbale, sistem care nu este singurul ce-l guvernează, dat fiind că el însuşi ascultă, la rândul său, conform propriilor lui dimensiuni, de sistemele logic, lingvistic şi psihologic. Ceea ce a fost definit ca „formaţiune discursivă“ scandează planul general al lucrurilor spuse la nivelul specific al enunţurilor. Cele patru direcţii în care ea este analizată (formarea obiectelor, formarea poziţiilor subiective,

formarea conceptelor și formarea opțiunilor strategice) corespund celor patru domenii în care se exercită funcția enunțiativă. Iar dacă formațiunile discursive sunt libere în raport cu marile unități retorice ale textului și cărții, dacă ele nu au drept lege rigoarea unei arhitecturi deductive, dacă nu se identifică cu opera unui autor, aceasta este pentru că ele pun în joc nivelul enunțiativ cu regularitățile care îl caracterizează, iar nu nivelul gramatical al frazelor, cel logic al propozițiilor sau cel psihologic al formulării.

Pornind de aici, pot fi avansate câteva propoziții care se găsesc în inima tuturor acestor analize.

1. Se poate afirma că reperarea formațiunilor discursive, independent de celelalte principii de unificare, actualizează nivelul specific al enunțului; dar tot atât de bine se poate afirma și că descrierea enunțurilor ori a modului în care se organizează nivelul enunțiativ conduce la individualizarea formațiunilor discursive. Cele două demersuri sunt egal justificate și reversibile. Analiza enunțului și analiza formațiunii sunt stabilite în mod corelativ. Când va fi să vină, în sfârșit, ziua întemeierii teoriei, o ordine deductivă va trebui definită efectiv.

2. Un enunț aparține unei formațiuni discursive în același fel cum o frază aparține unui text, iar o propoziție unui ansamblu deductiv. Dar în timp ce regularitatea unei fraze e definită de legile unei limbi, iar aceea a unei propoziții de legile unei logici, regularitatea enunțurilor este definită de formațiunea discursivă ca atare. Apartenența și legea ei sunt una; fapt câtuși de puțin paradoxal, deoarece formațiunea discursivă se caracterizează nu prin principii de construcție, ci printr-o dispersie de fapt, din moment ce ea nu este o condiție de posibilitate pentru enunțuri, ci o lege de coexistență, și din moment ce enunțurile, la rândul lor, nu reprezintă niște elemente interșanjabile, ci niște ansambluri ce se caracterizează prin modalitatea lor de existență.

3. Putem acum, prin urmare, să dăm un sens deplin definiţiei „discursului“ sugerate mai sus. Vom numi discurs un ansamblu de enunţuri în măsura în care ele ţin de aceeaşi formaţiune discursivă; el nu formează o unitate retorică sau formală, infinit repetabilă şi căreia i se poate semnala (şi, dacă e cazul, chiar explica) apariţia şi utilizarea în istorie; el este constituit dintr-un număr limitat de enunţuri, pentru care este posibilă definirea unui ansamblu de condiţii de existenţă. Discursul astfel înţeles nu este o formă ideală şi atemporală care ar avea, în plus, şi o istorie; problema nu constă, aşadar, în a ne întreba cum şi de ce el a putut să apară şi să capete contur într-un anumit punct al timpului; el este istoric în totalitate – fragment de istorie, unitate şi discontinuitate în sânul istoriei înseşi, punând problema propriilor lui limite, a decupajelor sale, a transformărilor sale, a modurilor specifice ale temporalităţii sale mai curând decât pe aceea a apariţiei lui abrupte în mijlocul tuturor complicităţilor timpului.

4. În sfârşit, ceea ce am numit „practică discursivă“ poate căpăta, acum, o precizare. Ea nu poate fi confundată cu operaţia expresivă prin care un individ formulează o idee, o dorinţă, o imagine; nici cu activitatea raţională ce poate fi exercitată într-un sistem de inferenţă; nici, în sfârşit, cu „competenţa“ unui subiect vorbitor în momentul în care acesta construieşte fraze gramaticale; practica discursivă reprezintă un ansamblu de reguli anonime, istorice, întotdeauna determinate în timpul şi în spaţiul care au definit condiţiile de exercitare ale funcţiei enunţiative într-o epocă dată, şi pentru o arie socială, economică, geografică şi lingvistică dată.

Nu îmi mai rămâne, acum, decât să răstorn analiza şi, după ce am legat formaţiunile discursive de enunţurile pe care ele le descriu, să caut utilizarea legitimă a acestor noţiuni într-o altă direcţie, spre exterior de data aceasta: ce anume putem să descoperim prin intermediul lor, cum pot ele să ocupe un loc printre alte metode de descriere, în ce măsură pot ele să modifice şi să redistribuie domeniul istoriei ideilor. Înainte,

însă, de a efectua această răsturnare și pentru a putea s-o operez într-un plus de securitate, voi mai întârzia un moment în dimensiunea pe care tocmai am explorat-o, încercând să precizez ce impune și ce exclude analiza câmpului enunțiativ și a formațiunilor ce-l scandează.

IV. Raritate, exterioritate, cumul

Analiza enunţiativă ia în considerare un efect de raritate.

În majoritatea timpului, analiza discursului se află plasată sub dublul semn al totalităţii şi pletorei. Astfel, se arată felul în care diferitele texte cu care avem de-a face trimit unele la altele, se organizează într-o figură unică, intră în convergenţă cu diferite instituţii şi practici şi posedă semnificaţii care pot fi comune unei întregi epoci. Fiecare element luat în considerare este socotit drept expresia unei totalităţi din care el face parte şi care îl depăşeşte. Se substituie, astfel, diversităţii lucrurilor spuse un soi de mare text uniform, niciodată articulat ca atare până acum, şi care aduce pentru prima oară la lumină ceea ce oamenii „au vrut să spună“ nu numai prin vorbele şi textele lor, prin discursurile şi scrierile lor, ci şi prin instituţiile, practicile, tehnicile şi obiectele pe care ei le produc. În comparaţie cu acest „sens“ implicit, suveran şi comunitar, enunţurile, în proliferarea lor, apar ca supra-abundente, dat fiind că toate trimit numai la el, iar acest sens este singurul care constituie adevărul lor: pletoră, aşadar, a elementelor semnificante în raport cu acest semnificat unic. Însă, deoarece acest sens prim şi ultim îşi face simţită prezenţa prin intermediul formulărilor manifeste, dat fiind că el se ascunde sub ceea ce apare şi care îl dedublează în secret, înseamnă, aşadar, că fiecare discurs deţine puterea de a spune altceva decât ceea ce efectiv spune şi de a învălui, astfel, o pluralitate de sensuri: pletoră, prin urmare, a semnificatului în raport cu un semnificant unic. Studiat în felul acesta, discursul este în acelaşi timp plenitudine şi bogăţie infinită.

Analiza enunțurilor și a formațiunilor discursive deschide o direcție cu totul opusă: ea vrea să determine principiul conform căruia au putut să apară exclusiv acele ansambluri semnificante care au fost enunțate. Ea caută să stabilească o lege de raritate. Această sarcină comportă mai multe aspecte:

– Ea pornește de la principiul că *totul* nu este întotdeauna efectiv spus; în comparație cu ceea ce ar fi putut fi enunțat într-o limbă naturală, în comparație cu combinațiile nelimitate ale elementelor lingvistice, enunțurile (oricât de numeroase) sunt mereu în deficit; ținând cont de gramatică și de tezaurul de vocabular de care oamenii dispun într-o epocă dată, nu există, în total, decât relativ puține lucruri care sunt spuse. Va fi căutat, prin urmare, principiul de rarefacție sau, măcar, de incompletitudine al câmpului formulărilor posibile așa cum este acesta deschis de către limbă. Formațiunea discursivă se manifestă, așadar, atât ca principiu de scandare în multitudinea încâlcită a discursurilor, cât și ca principiu de vacuitate în câmpul limbajului.

– Enunțurile sunt studiate la limita care le separă de ceea ce nu e spus, în instanța care le face să apară excluzându-le pe toate celelalte. Nu se pune problema de a face să vorbească muțenia care le înconjoară și nici de a regăsi tot ceea ce, în ele și alături de ele, a tăcut sau a fost redus la tăcere. Nu este vorba nici de a studia obstacolele care au împiedicat cutare descoperire, care au oprit cutare formulare, care au refulat cutare formă de enunțare, cutare semnificație inconștientă sau cutare raționalitate în devenire; ci de a defini un sistem limitat de prezențe. Formațiunea discursivă nu este, așadar, o totalitate în dezvoltare, având propriul său dinamism și propria ei inerție specifică, ducând cu sine, într-un discurs neformulat, ceea ce ea nu mai spune, ceea ce nu spune încă și ceea ce o contrazice pentru moment; nu este o germinație fertilă și anevoioasă, ci o repartizare de lacune, de goluri, de absențe, de limite, de delimitări.

– Totuși, aceste „excluderi“ nu sunt puse în legătură cu vreo refulare sau reprimare; nu se presupune că rămâne ceva ascuns și subiacent sub enunțurile manifeste. Enunțurile sunt analizate

nu ca ocupând locul altor enunțuri, căzute sub linia de emergență posibilă, ci ca aflându-se întotdeauna la locul lor. Ele sunt reașezate într-un spațiu care este desfășurat în totalitate și care nu comportă nici o reduplicare. Nu există text subteran. Deci, nici pletoră. Domeniul enunțiativ se situează în întregime la propria lui suprafață. Aici, fiecare enunț ocupă un loc care nu-i aparține decât lui. Descrierea nu constă, așadar, în privința unui enunț, în a regăsi ne-spus-ul căruia acesta îi ocupă locul (*de quel non-dit il occupe le place*); nici a felului în care enunțul ar putea fi redus la un text tăcut și comun; ci dimpotrivă, în a determina amplasamentul singular pe care el îl ocupă, care sunt ramificațiile în sistemul formărilor ce permit reperarea localizării sale și modul în care el se izolează în câmpul dispersiei generale a enunțurilor.

– Această raritate a enunțurilor, forma lacunară și fragmentară a câmpului enunțiativ, faptul că puține lucruri pot fi efectiv spuse până la urmă, explică de ce enunțurile nu sunt, asemenea aerului pe care îl respirăm, o transparență infinită; ci lucruri ce se transmit și sunt conservate, care au o valoare și care fac obiectul unor tentative de apropriere; care sunt repetate, reproduse, transformate; cărora li se pregătesc circuite prestabilite și li se conferă un statut instituțional; lucruri care sunt dedublate nu numai prin copiere și traducere, ci și prin exegeză, comentariu și proliferare internă a sensului. Deoarece enunțurile sunt rare, ele sunt strânse în totalități care le unifică și, în același timp, sunt multiplicate sensurile care locuiesc fiecare enunț în parte.

Spre deosebire de toate aceste interpretări, a căror existență însăși nu este posibilă decât grație rarității efective a enunțurilor dar care, cu toate acestea, o ignoră, și, dimpotrivă, ia drept temă bogăția compactă a ceea ce este spus, analiza formațiunilor discursive se întoarce spre această raritate ca atare; o ia drept obiect explicit; încearcă să-i determine sistemul singular; și, prin chiar acest lucru, dă seama de faptul că poate să existe, în acest caz, interpretare. A interpreta este un mod de a reacționa la sărăcia enunțiativă și de a o compensa prin multiplicarea sensului; un mod de a vorbi pornind de la ea

şi în pofida ei. A analiza o formaţiune discursivă înseamnă, însă, a căuta legea acestei sărăcii, a o măsura şi a-i determina forma specifică. Înseamnă, prin urmare, a cântări „valoarea“ enunţurilor. Valoare ce nu e definită de adevărul lor şi care nu e decisă de prezenţa unui conţinut secret; dar care le caracterizează locul pe care acestea îl ocupă, capacitatea de circulaţie şi de schimb precum şi posibilitatea lor de transformare nu numai în economia discursurilor, ci şi în administrarea, în general, a tuturor tipurilor de izvoare rare. Astfel conceput, discursul încetează a mai fi ceea ce este el pentru atitudinea exegetică: o comoară inepuizabilă din care pot fi extrase mereu noi bogăţii, de fiecare dată imprevizibile; providenţă care a vorbit întotdeauna dinainte, deja, şi care ne face să auzim, atunci când ne pricepem să ascultăm, oracole retrospective; el apare sub forma unui bun – finit, limitat, dezirabil, util –, care are propriile lui reguli de apariţie, dar şi propriile condiţii de apropriere şi de folosire; un bun care pune, drept consecinţă, încă din momentul existenţei sale (şi nu doar în „aplicaţiile“ lui „practice“) problema puterii; un bun care constituie, prin însăşi natura sa, obiectul unei lupte, şi chiar al unei lupte politice.

Altă trăsătură caracteristică: analiza enunţurilor le tratează pe acestea în forma sistematică a exteriorităţii. De obicei, descrierea istorică a lucrurilor spuse este traversată în întregime de opoziţia dintre interior şi exterior; şi comandată pe de-a-ntregul de misiunea revenirii de la această exterioritate – care nu ar fi altceva decât contingenţă sau pură necesitate materială, corp vizibil sau traducere incertă – către nucleul esenţial al interiorităţii. A întreprinde istoria a ceea ce a fost spus înseamnă, atunci, a reface în sens invers travaliul expresiei: a reveni de la enunţurile conservate de-a lungul timpului şi risipite prin întreg spaţiul către secretul lăuntric care le-a precedat, s-a depus în ele şi a fost, acolo (în toate sensurile cuvântului), trădat. În felul acesta este degajat nucleul subiectivităţii întemeietoare. Subiectivitate care rămâne întotdeauna retrasă în raport cu istoria manifestă; şi care află, dedesubtul evenimentelor, o altă istorie, mai serioasă, mai tainică, mai

fundamentală, mai apropiată de origine, mai intim legată de orizontul ei ultim (și, prin urmare, mai stăpână peste determinările sale). Această istorie diferită, care curge pe sub istoria manifestă ce anticipează neîncetat asupra ei înseși și adună la nesfârșit trecutul, ar putea foarte bine fi descrisă – în mod sociologic sau psihologic – ca evoluție a mentalităților; i se poate oricând acorda un statut filosofic în opera de reunificare a Logosului sau în teleologia rațiunii; putem prea bine, în sfârșit, să ne preocupăm de purificarea ei prin problematica unei urme care ar fi, înaintea oricărui cuvânt, deschidere a înscrierii și distanțare a timpului amânat – de fiecare dată, este vorba de o reinvestire a aceleiași teme istorico-transcendentale.

Temă de care analiza enunțiativă încearcă să se debaraseze pentru a restitui enunțurile purei lor dispersii. Pentru a putea să le analizeze într-o exterioritate fără doar și poate paradoxală, dat fiind că nu trimite la nici o formă adversă de interioritate. Pentru a putea să le privească în discontinuitatea lor, fără a fi obligată să le raporteze, printr-una din acele decalări care le scoate din circuit și le face neesențiale, la o deschidere sau la o diferență cu mult mai fundamentală. Pentru a putea să surprindă însăși eruperea lor, în locul și la momentul în care aceasta s-a produs. Pentru a putea să regăsească incidența lor de eveniment. Este cert că, în loc de exerioritate, mai convenabil ar fi să vorbim despre „neutralitate“, dar și acest cuvânt trimite cu mult prea mare ușurință la o suspendare a credinței, la o dispariție sau la o punere între paranteze a oricărei poziții de existență, când problema care se pune este de a regăsi acel exterior în care să se repartizeze evenimentele enunțiative, în relativa lor raritate, în vecinătatea lor lacunară, în spațiul lor desfășurat.

– Această sarcină presupune un câmp al enunțurilor care să nu fie descris ca o „traducere“ a unor operații sau procese ce se derulează în altă parte (în gândirea oamenilor, în conștiința sau inconștientul lor, în sfera constituirilor transcendentale); ci care să fie acceptat, în modestia lui empirică, drept locul unor evenimente, regularități, raportări, modificări determinate, ca și al unor transformări sistematice; pe scurt, care să fie tratat nu ca rezultatul sau urma a altceva, ci ca un domeniu practic

autonom (chiar dacă dependent) și care poate să fie descris la propriul său nivel (chiar dacă se cere articulat pe altceva decât pe el însuși).

– Ea presupune, de asemenea, ca acest domeniu enunțiativ să nu fie raportat nici la un subiect individual, nici la ceva de ordinul conștiinței colective și nici la o subiectivitate transcendentală; ci să fie descris ca un câmp anonim a cărui configurație definește locul posibil al subiecților vorbitori. Se cuvine să nu mai situăm enunțurile în raport cu o subiectivitate suverană, ci să recunoaștem în diferitele forme ale subiectivității vorbitoare efecte caracteristice câmpului enunțiativ.

– În consecință, ea presupune ca în transformările, în seriile succesive și în derivațiile sale, câmpul enunțurilor să nu mai asculte de temporalitatea conștiinței ca de modelul său necesar. Nu trebuie să sperăm – cel puțin nu la acest nivel și în această formă de descriere – să putem scrie o istorie a lucrurilor spuse care să fie, cu perfectă îndreptățire, totodată în forma sa, în regularitatea și în natura sa, istoria unei conștiințe – individuale sau anonime –, a unui proiect, a unui sistem de intenții, a unui ansamblu de finalități. Timpul discursurilor nu reprezintă traducerea, într-o cronologie vizibilă, a timpului obscur al gândirii.

Analiza enunțurilor se efectuează, prin urmare, fără trimitere la un *cogito*. Ea nu pune întrebarea cu privire la cel care vorbește, care se manifestă sau se ascunde în ceea ce spune, care își exercită, luând cuvântul, libertatea sa suverană sau care se supune fără s-o știe unor constrângeri pe care le percepe cu dificultate. Ea se situează, în fapt, la nivelul lui „se spune“ – iar prin aceasta se cuvine să înțelegem nu un soi de opinie comună, de reprezentare colectivă ce s-ar impune fiecărui individ în parte; nici o mare voce anonimă care ar vorbi în mod obligatoriu prin intermediul discursurilor fiecăruia; ci ansamblul lucrurilor spuse, relațiile, regularitățile și transformările ce pot fi observate în cadrul lui, domeniul în care anumite figuri, anumite intersectări semnalează locul singular al unui subiect

vorbitor şi pot primi denumirea de autor. „Nu contează cine vorbeşte“, dar ceea ce se spune, nu se spune din oricare loc. Cel care vorbeşte se află prins în chip necesar în jocul unei exteriorităţi.

A treia trăsătură a analizei enunţiative: ea se adresează unor forme specifice de cumul, care nu pot fi identificate nici cu o interiorizare sub forma amintirii şi nici cu o totalizare indiferentă a documentelor. De obicei, atunci când se analizează discursuri deja efectuate, acestea sunt considerate ca fiind afectate de o esenţială inerţie: hazardul le-a conservat, sau grija oamenilor şi iluziile pe care aceştia au putut să şi le facă cu privire la valoarea şi la nemuritoarea demnitate a vorbelor lor; dar ele nu mai sunt, în prezent, decât nişte organisme îngrămădite sub praful bibliotecilor, dormind un somn în care nu au încetat să alunece încă din momentul când au fost pronunţate, când au fost uitate iar efectul lor vizibil s-a pierdut în timp. Ele sunt cel mult susceptibile de a fi, în chip fericit, luate din nou în seamă şi în grijă prin intermediul lecturii; pot, cel mult, să se dovedească purtătoare ale unor mărci care să trimită la instanţa enunţării lor; în cel mai bun caz, aceste mărci, o dată descifrate, pot să elibereze, prin intermediul unui soi de memorie ce traversează timpul, semnificaţii, gânduri, dorinţe, fantasme îngropate. Aceşti patru termeni – lectură – urmă – descifrare – memorie (oricare ar fi privilegiul ce se acordă unuia sau altuia dintre ei, şi oricare ar fi extensia metaforică ce i se conferă şi care-i permite să-i subsumeze pe ceilalţi trei) – definesc sistemul care ne permite, în mod obişnuit, să smulgem discursul trecut din inerţia ce-l caracterizează şi să regăsim, pentru o clipă, ceva din vivacitatea lui pierdută.

Or, ceea ce este propriu analizei enunţiative nu e faptul de a trezi textele din somnul lor actual pentru a le regăsi, incantându-le mărcile încă vizibile pe suprafaţa lor, fulgerul naşterii; dimpotrivă, este vorba de a le urmări de-a lungul somnului lor sau, mai curând, de a scoate temele înrudite ale somnului, uitării, originii pierdute, şi de a căuta acel mod de existenţă care poate să caracterizeze enunţurile, independent de enunţarea lor, în desimea timpului în care ele subzistă, sunt

conservate, reactivate și utilizate, dar în care ele sunt, totodată, dar nu ca urmare a unei destinări originare, uitate și, eventual, chiar distruse.

– Această analiză presupune ca enunțurile să fie privite în *remanența* proprie lor, dar care nu este aceea a unei trimiteri – mereu actualizabile – la evenimentul trecut al formulării lor. A spune că enunțurile sunt remanente nu înseamnă a spune că ele persistă în câmpul memoriei sau că este posibilă regăsirea a ceea ce ele au vrut să spună; ci că ele se conservă grație unui anumit număr de suporturi și de tehnici materiale (dintre care cartea nu este, bineînțeles, decât un exemplu), în funcție de anumite tipuri de instituții (printre altele, biblioteca) și prin anumite modalități statutare (care nu sunt aceleași după cum este vorba de un text religios, de o reglementare de drept sau de un adevăr științific). Mai înseamnă, totodată, și că ele sunt investite în tehnici care le pun în aplicare în practici care derivă din ele, în raporturi sociale care s-au constituit – sau modificat – prin intermediul lor. Mai înseamnă, în sfârșit, și că lucrurile nu au câtuși de puțin același mod de existență, același sistem de relații cu ceea ce le înconjoară, aceleași scheme de folosire și aceleași posibilități de transformare după ce au fost spuse. Departe ca această menținere de-a lungul timpului să reprezinte prelungirea accidentală sau fericită a unei existențe făcute să dispară o dată cu clipa, remanența face cu deplină îndreptățire parte din enunț; uitarea și distrugerea nu reprezintă, într-o anumită privință, decât gradul zero al acestei remanențe. Pe fondul pe care ea îl constituie, jocurile memoriei și ale amintirii pot să se desfășoare în voie.

– Această analiză presupune, de asemenea, și ca enunțurile să fie tratate conform formei de *aditivitate* care le este specifică. Într-adevăr, tipurile de grupare între enunțuri succesive nu sunt pretutindeni aceleași și ele nu procedează niciodată prin simplă îngrămădire sau juxtapunere de elemente succesive. Enunțurile matematice nu se adiționează unele altora la fel ca textele religioase sau ca actele de jurisprudență (au, și unele și altele, un mod specific de a se compune, de a se anula, de a se exclude, de a se completa, de a forma grupuri mai mult sau mai puțin de nedisociat și dotate cu proprietăți singulare). În

plus, aceste forme de aditivitate nu sunt date o dată pentru totdeauna și nici pentru o categorie determinată de enunțuri: observațiile medicale din zilele noastre alcătuiesc un corpus care nu ascultă de aceleași legi de compoziție ca și culegerile de cazuri din secolul al XVIII-lea; matematicile moderne nu-și acumulează enunțurile după același model cu geometria lui Euclid.

– Analiza enunțiativă presupune, în sfârșit, luarea în considerare a fenomenelor de *recurență*. Orice enunț comportă un câmp de elemente antecedente prin raportare la care el se situează, dar pe care are puterea să le redistribuie conform unor noi raporturi. El își constituie propriul său trecut, își definește, din masa a ceea ce îi precedă, propria-i filiație, redesenează ceea ce-l face posibil sau necesar, exclude ceea ce nu poate să fie compatibil cu el. Iar enunțul postulează acest trecut enunțiativ ca adevăr câștigat, ca un eveniment care s-a produs, ca o formă ce poate fi modificată, ca o materie bună de transformat și ca un obiect despre care se poate vorbi etc. În comparație cu toate aceste posibilități de recurență, memoria și uitarea, redescoperirea sensului sau reprimarea lui, departe de a constitui niște legi fundamentale, nu reprezintă decât niște figuri singulare.

Descrierea enunțurilor și a formațiunilor discursive trebuie, așadar, să se elibereze de sub tutela imaginii atât de frecvente și atât de încăpățânate a reîntoarcerii. Ea nu pretinde a reveni, pe deasupra unui timp care nu ar fi decât cădere, latență, uitare, îngropare sau rătăcire, la momentul fundamental când cuvântul nu era încă angajat în nici o materialitate, nu era destinat nici unei persistențe și se menținea în dimensiunea nedeterminată a deschiderii. Ea nu încearcă să constituie, pentru acel deja-spus (*le déja-dit*) momentul paradoxal al celei de-a doua lui nașteri: nu invocă o auroră aflată pe punctul de a reveni. Ci dimpotrivă, tratează enunțurile în masa densă a cumulului în care ele sunt prinse și pe care acestea nu încetează, totuși, s-o modifice, s-o tulbure, s-o răstoarne și uneori chiar s-o distrugă.

A descrie un ansamblu de enunțuri nu ca pe o totalitate închisă și pletorică a unei semnificații, ci ca pe o figură lacunară

și ciopârțită; a descrie un ansamblu de enunțuri nu prin referire la interioritatea unei intenții, a unei gândiri sau a unui subiect, ci conform dispersiei unei exteriorități; a descrie un ansamblu de enunțuri nu pentru a regăsi în ele momentul sau urma originii, ci formele specifice ale unui cumul nu înseamnă, cu siguranță, a da naștere unei interpretări, a descoperi un fundament, a degaja acte de constituire; nu înseamnă nici a decide în privința unei raționalități și nici a parcurge o teleologie. Înseamnă a stabili ceea ce m-aș grăbi să numesc o *pozitivitate*. A analiza o formațiune discursivă înseamnă, așadar, a trata un ansamblu de performanțe verbale la nivelul enunțurilor și al formei de pozitivitate ce le caracterizează; sau, mai pe scurt, a defini tipul de pozitivitate al unui discurs. Dacă, înlocuind căutarea totalităților cu analiza rarității, tema întemeierii transcendentale cu descrierea raporturilor de exterioritate și căutarea originii cu analiza cumulurilor, voi fi calificat drept pozitivist, ei bine, voi spune că sunt un pozitivist fericit. Și, dintr-o dată, nu mai sunt deloc supărat că am folosit în mai multe rânduri (chiar dacă într-un mod încă orb) termenul de pozitivitate pentru a desemna de departe ghemul de ițe pe care încercam să-l descurc.

V. A priori *istoric și arhiva*

Pozitivitatea unui discurs – precum acela al istoriei naturale, al economiei politice sau al medicinei clinice – îi descrie acestuia unitatea de-a lungul timpului, unitate aflată mai presus de operele individuale, de cărți și de texte. Această unitate nu ne permite, desigur, să decidem cine spunea adevărul, cine raționa în chip riguros, cine se conforma cel mai mult propriilor lui postulate, Linné sau Buffon, Quesnay sau Turgot[1], Broussais[2] sau Bichat; ea nu ne permite nici să precizăm care dintre aceste opere era cel mai aproape de o destinație inițială – sau ultimă –, ce ar formula în modul cel mai radical proiectul general al unei științe. Ceea ce ea ne permite, însă, să vedem este măsura în care Buffon și Linné (sau Turgot și Quesnay, Broussais și Bichat) vorbeau despre „același lucru", plasându-se la „același nivel" sau la „aceeași distanță", desfășurând „același câmp conceptual", opunându-se pe „același câmp de luptă"; ea ne permite, de asemenea, să ne dăm seama de ce nu se poate spune că Darwin vorbește despre același lucru ca Diderot, că Laennec îl continuă pe Van Swieten sau că Jevons[3] le dă un răspuns fiziocraților. Ea definește un spațiu limitat de comunicare. Spațiu relativ restrâns, dat fiind că el este departe de a avea amploarea unei științe considerate în întreaga ei devenire istorică, de la cea mai îndepărtată origine și până la împlinirea ei actuală; spațiu mai extins, totuși, decât jocul influențelor care a putut să se exercite de la un autor la altul sau decât domeniul polemicilor explicite. Operele diferite, cărțile împrăștiate, toată această masă de texte ce aparțin unei aceleași formațiuni discursive, ca și puzderiei de autori ce se cunosc sau se ignoră, se critică, se invalidează unii pe alții, se

fură, se întâlnesc fără s-o știe și-și încrucișează cu obstinație discursurile lor singulare într-o urzeală pe care nu o stăpânesc defel, căreia nu-i întrezăresc întregul și a cărei suprafață o bănuiesc cu dificultate, toate aceste figuri și individualități diverse nu comunică numai prin înlănțuirea logică a propozițiilor pe care le avansează, prin recurența temelor sau prin încăpățînarea unei semnificații transmise, uitate, redescoperite; ele comunică prin forma de pozitivitate a discursului lor. Sau, mai precis, această formă de pozitivitate (și condițiile de exercitare a funcției enunțiative) definește un câmp în care pot, eventual, să se desfășoare identitării formale, continuități tematice, translări de concepte, jocuri polemice. În felul acesta, pozitivitatea joacă rolul a ceea ce am putea să numim un *a priori istoric.*

Juxtapuse, aceste două cuvinte produc un efect oarecum strident; înțeleg prin ele un *a priori* care ar fi nu o condiție de validitate pentru judecăți, ci o condiție de realitate pentru enunțuri. Nu este vorba de a regăsi ceea ce ar putea să legitimeze o aserțiune, ci de a izola condițiile de emergență ale enunțurilor, legea coexistenței lor cu alte enunțuri, forma specifică a modului lor de a fi, principiile după care ele subzistă, se transformă și dispar. Un *a priori* nu al unor adevăruri care ar putea să nu fie niciodată spuse și nici oferite în mod real experienței; ci al unei istorii care e dată, deoarece este aceea a lucrurilor efectiv spuse. Rațiunea utilizării acestui termen oarecum barbar rezidă în faptul că acest *a priori* trebuie să dea seama de enunțuri în dispersia lor, în toate faliile deschise de non-coerența lor, în încâlcirea și înlocuirea lor reciprocă, în simultaneitatea lor – care nu este una unificabilă – și în succesiunea lor, care nu e una deductibilă; într-un cuvânt, el are de dat seamă de faptul că discursul nu are doar un sens sau un adevăr, ci și o istorie, și încă una specifică, care nu îl reduce la legile unei deveniri străine. El trebuie, de exemplu, să arate că istoria gramaticii nu reprezintă proiecția în câmpul limbajului și al problemelor sale specifice a unei istorii care ar fi, în general, aceea a rațiunii sau a unei mentalități, a unei istorii, în orice caz, pe care ea ar împărtăși-o cu medicina, cu mecanica

sau cu teologia; ci că ea comportă un tip de istorie – o formă de dispersie în timp, un mod de succesiune, de stabilitate şi reactivare, o viteză de derulare sau de rotaţie – care îi aparţine la propriu, chiar dacă nu este total lipsită de relaţii cu celelalte tipuri de istorie. În plus, acest *a priori* nu scapă nici el istoricităţii: el nu constituie, pe deasupra evenimentelor, şi într-un cer nemişcat, o structură atemporală; se defineşte drept ansamblul regulilor ce caracterizează o anumită practică discursivă: or, aceste reguli nu se impun din exterior elementelor pe care le pun în relaţie; sunt angajate în chiar lucrurile pe care le leagă unele de altele; iar dacă nu se modifică o dată cu cel mai neînsemnat dintre aceste lucruri, ele sunt cele care le modifică, transformându-se împreună cu lucrurile atunci când ating anumite praguri decisive. Acel *a priori* al pozitivităţilor nu reprezintă numai sistemul unei dispersii temporale; este el însuşi un ansamblu transformabil.

În comparaţie cu acele *a priori* formale, a căror jurisdicţie domneşte fără contingenţă, *a priori istoric* este o figură pur empirică; pe de altă parte însă, dat fiind că permite surprinderea discursurilor din perspectiva devenirii lor efective, el trebuie să poată da seama de faptul că un anume discurs este capabil, la un moment dat, să primească şi să folosească ori, dimpotrivă, să excludă, să uite sau să ignore cutare sau cutare structură formală. El nu poate să dea seama (prin intermediul a ceva de ordinul unei geneze psihologice sau culturale) de acele *a priori* formale; în schimb, permite înţelegerea felului în care acestea din urmă pot avea în istorie puncte de ancorare, locuri de inserţie, de erupere sau de emergenţă, domenii sau ocazii de folosire ca şi de înţelegere a modului în care această istorie poate să fie nu contingenţă absolut extrinsecă, nu necesitate a formei ce-şi desfăşoară propria ei dialectică, ci regularitate specifică. Nimic n-ar fi, prin urmare, mai plăcut, dar şi mai inexact decât conceperea acestui *a priori* istoric ca un *a priori* formal şi dotat, în plus, cu o istorie: vastă figură imobilă şi vidă care ar ţâşni într-o bună zi la suprafaţa timpului, care ar exercita asupra gândirii oamenilor o tiranie căreia nimeni nu i se poate sustrage şi care, apoi, ar dispărea brusc într-o eclipsă

pe care nici un eveniment nu ar fi prevestit-o: transcendental sincopat, joc de forme intermitente. *A priori* formal și *a priori* istoric nu sunt nici de același nivel și nici de aceeași natură: dacă se intersectează este pentru că ocupă două dimensiuni diferite.

Astfel articulat, potrivit unor *a priori* istorice, astfel caracterizat prin diferite tipuri de pozitivitate și astfel scandat de formațiuni discursive distincte, domeniul enunțurilor își pierde aparența de câmpie monotonă, întinsă la nesfârșit, pe care i-am atribuit-o la început, atunci când vorbeam despre „suprafața discursurilor"; de asemenea, el încetează să apară și ca elementul inert, neted și neutru unde sunt aduse la același nivel – fiecare însă conform propriei sale mișcări sau animate de cine știe ce dinamică obscură –, teme, idei, concepte, cunoștințe. Avem de-a face, acum, cu un volum complex, în cuprinsul căruia se diferențiază regiuni eterogene și se desfășoară, conform unor reguli specifice, practici care nu pot să se suprapună. În loc să vedem aliniindu-se, pe paginile deschise ale marii cărți mitice a istoriei, cuvinte ce traduc în caractere vizibile gânduri născute anterior și în altă parte, întâlnim, în masa densă a practicilor discursive, sisteme care instituie enunțurile ca pe niște evenimente (avându-și propriile lor condiții și propriul domeniu de apariție) și ca pe niște lucruri (comportând fiecare propria sa posibilitate și propriul său câmp de utilizare). Tuturor acestor sisteme de enunțuri (parțial evenimente, parțial lucruri) propun să le spunem *arhivă*.

Prin acest termen nu înțeleg suma textelor pe care o cultură le-a conservat fără s-o vrea ca documente ale propriului ei trecut sau ca mărturie a identității ei păstrate; nu înțeleg nici instituțiile care, într-o societate dată, permit înregistrarea și conservarea acelor discursuri cărora li se dorește păzită memoria și menținerea la dispoziția tuturor. Este vorba, mai curând – și dimpotrivă –, de ceea ce face ca atâtea lucruri spuse de atâția oameni și de atâtea mii și mii de ani, să nu fi apărut numai în conformitate cu legile gândirii sau numai în funcție de jocul împrejurărilor, să nu fie doar semnalizarea, la nivelul performanțelor verbale, a ceea ce a putut să se petreacă în ordinea spiritului sau în aceea a lucrurilor; este vorba de faptul

că ele au apărut graţie unui întreg joc de relaţii ce caracterizează nivelul discursiv la propriu; că, în loc să fie nişte întruchipări accidentale şi grefate parcă la întâmplare pe nişte procese mute, ele iau naştere conform unor regularităţi specifice; pe scurt, că dacă există lucruri spuse – acestea, şi nu altele –, raţiunea imediată a acestui fapt nu trebuie căutată în lucrurile care sunt spuse şi nici la oamenii care le-au spus, ci în sistemul discursivităţii, în posibilităţile şi imposibilităţile enunţiative pe care acesta le pregăteşte. Arhiva este în primul rând legea a ceea ce poate să fie spus, sistemul care guvernează apariţia enunţurilor ca evenimente singulare. Arhiva este, însă, şi ceea ce face ca toate aceste lucruri spuse să nu se îngrămădească la infinit într-o multitudine amorfă, să nu se înscrie nici într-o linearitate neîntreruptă şi nici să nu dispară în voia exclusivă a unor accidente externe; ci ca ele să se grupeze în figuri distincte, să se compună unele cu altele în raporturi multiple, să se păstreze sau să dispară conform unor regularităţi specifice; ceea ce face ca ele să nu se îndepărteze de noi în acelaşi ritm cu timpul, ci ca unele care strălucesc cu mare putere, asemenea unor aştri foarte apropiaţi, să ne vină, de fapt, de foarte departe, în vreme ce altele, strict contemporane, sunt deja de o extremă paloare. Arhiva nu este ceea ce salvează, în pofida evaporării lui mediate, evenimentul enunţului şi ceea ce conservă, pentru memoriile viitoare, starea lui civilă de evadat; este ceea ce, la rădăcina însăşi a enunţului–eveniment şi în chiar corpul prin care acesta ni se oferă, defineşte din capul locului *sistemul enunţiabilităţii lui*. Arhiva nu este nici aceea care strânge praful enunţurilor redevenite inerte, permiţând miracolul eventual al reînvierii lor: este aceea care defineşte modul de actualitate al enunţului-lucru; este *sistemul funcţionării lui*. Departe de a fi ceea ce unifică tot ceea ce a fost spus în vastul murmur confuz al *unui* discurs, departe de a fi numai ceea ce ne asigură că existăm în sânul discursu*lui* păstrat, ea este ceea ce diferenţiază discursuri*le* în existenţa lor multiplă şi le specifică în durata lor proprie.

Între *limba* care defineşte sistemul de construcţie al frazelor posibile şi *corpusul* care adună pasiv cuvintele pronunţate,

arhiva definește un nivel particular: acela al unei practici care determină apariția unei multiplicități de enunțuri ca tot atâtea evenimente regulate, ca tot atâtea lucruri oferite tratării și manipulării. Ea nu are greutatea tradiției; și nu constituie biblioteca fără de timp și loc a tuturor bibliotecilor; nu este, însă, nici uitarea primitoare care deschide în fața oricărui cuvânt nou câmpul în care acesta să-și exercite libertatea; între tradiție și uitare, ea face posibilă apariția regulilor unei practici care permite totodată enunțurilor să subziste și să se modifice în mod regulat. Arhiva este *sistemul general al formării și transformării enunțurilor*.

Este evident că nu se poate descrie în mod exhaustiv arhiva unei societăți, a unei culturi sau a unei civilizații; nici chiar, fără îndoială, arhiva unei întregi epoci. În plus, nouă ne este imposibil să descriem propria noastră arhivă, dat fiind că noi vorbim în interiorul regulilor ei, dat fiind că ea este cea care atribuie lucrurilor pe care putem să le spunem – și ei înseși, ca obiect al discursului nostru – modalitățile lor de apariție, formele lor de existență și coexistență, sistemul lor de cumul, de istoricitate și de dispariție. În totalitatea ei, arhiva nu este descriptibilă; și este cu neputință de evitat (*incontournable*) în actualitatea ei. Ea se oferă pe fragmente, regiuni și niveluri, cu atât mai pe deplin, fără doar și poate, și cu atât mai multă claritate, cu cât mai mult timp ne separă de ea: la limită, dacă n-ar fi raritatea documentelor, analizarea ei ar necesita cel mai mare recul cronologic posibil. Dar, cu toate acestea, cum ar putea o asemenea descriere a arhivei să se justifice pe sine, cum ar putea să elucideze ceea ce o face posibilă, să repereze locul de unde ea însăși vorbește, să-și controleze datoriile și drepturile, să-și probeze și să-și elaboreze conceptele – cel puțin în stadiul de față al cercetării, în care ea nu poate să-și definească posibilitatea decât în chiar momentul exercitării lor –, dacă s-ar încăpățâna să nu descrie vreodată altceva decât orizonturile cele mai îndepărtate? Nu trebuie oare să ne apropiem cât mai mult cu putință de această pozitivitate de care ea însăși ascultă și de acest sistem de arhivă care ne permite să vorbim în clipa de față despre arhivă în general? Nu trebuie oare să limpezim,

fie şi oblic, acest câmp enunţiativ din care ea însăşi face parte? Analiza arhivei comportă, prin urmare, o regiune privilegiată: în acelaşi timp apropiată nouă, dar diferită de actualitatea noastră, bordura timpului este cea care ne înconjoară prezentul, care îl domină şi îl semnalează în alteritatea lui; este ceea ce, în afara noastră, ne delimitează. Descrierea arhivei îşi desfăşoară posibilităţile (şi controlul asupra acestor posibilităţi proprii) pornind de la discursurile care tocmai au încetat a mai fi ale noastre; pragul ei de existenţă este instituit de ruptura ce ne desparte de ceea ce noi nu mai putem spune şi de ceea ce cade în afara practicii noastre discursive: ea începe o dată cu exteriorul propriului nostru limbaj; locul ei este distanţa (*l'écart*) la care se situează propriile noastre practici discursive. Din acest punct de vedere, ea echivalează cu o diagnosticare a noastră înşine. Şi nu pentru că ea ne-ar permite să întocmim lista trăsăturilor noastre distinctive şi să schiţăm dinainte figura pe care o vom avea în viitor. Ci pentru că ne desprinde din propriile noastre continuităţi; ea risipeşte astfel identitatea temporală în care ne place să ne privim pe noi înşine pentru a conjura rupturile istoriei; frânge firul teleologiilor transcendentale; iar, acolo unde gândirea antropologică interoga fiinţa omului sau subiectivitatea acestuia, ea face să explodeze diferitul şi exteriorul. Astfel înţeles, diagnosticul nu stabileşte o constatare a identităţii noastre prin jocul deosebirilor. Stabileşte faptul că suntem diferenţă, că raţiunea noastră este diferenţa discursurilor, istoria noastră – diferenţa timpurilor, eul nostru – diferenţa măştilor. Că diferenţa, departe de a fi origine uitată şi îngropată, este tocmai această dispersie care suntem şi pe care o săvârşim.

Scoaterea la lumină, niciodată încheiată, niciodată pe de-a-ntregul deplină a arhivei formează orizontul general căruia îi aparţin descrierea formaţiunilor discursive, analiza pozitivităţilor, reperarea câmpului enunţiativ. Dreptul cuvintelor – care nu coincide cu acela al filologilor – ne îngăduie să conferim tuturor acestor cercetări titlul de *arheologie*. Acest termen nu incită la căutarea nici unui început; nu înrudeşte analiza cu nici o săpătură sau sondaj geologic. El desemnează

tema generală a unei descrieri care interoghează deja-spus-ul (*le déjà-dit*) la nivelul existenței lui: la acela al funcției enunțiative ce se exercită în el, al formațiunii discursive căruia el îi aparține, al sistemului general de arhivă care îl guvernează. Arheologia descrie discursurile ca pe niște practici specificate în elementul arhivei.

IV

DESCRIEREA ARHEOLOGICĂ

I. Arheologia și istoria ideilor

Putem să inversăm acum sensul demersului; putem să coborîm în aval şi, o dată parcurs domeniul formaţiunilor discursive şi al enunţurilor, o dată schiţată teoria lor generală, să ne ocupăm de posibilele domenii de aplicaţie. Să vedem puţin la ce poate fi făcută să servească această analiză pe care, printr-un joc, poate un pic cam prea solemn, am botezat-o „arheologie". Chiar trebuie, de altfel, să facem acest lucru: căci, pentru a fi cinstit, lucrurile stau, pentru moment, destul de îngrijorător. Plecasem de la o problemă relativ simplă: cadenţarea discursului în funcţie de nişte mari unităţi care nu erau câtuşi de puţin cele ale operelor, autorilor, cărţilor sau temelor. Şi iată că, numai pentru a stabili care ar putea fi aceste mari unităţi, am deschis şantierul unei întregi serii de noţiuni (formaţiuni discursive, pozitivitate, arhivă), am definit un domeniu (enunţurile, câmpul enunţiativ, practicile discursive) şi am încercat să fac să reiasă specificitatea unei metode care să nu fie nici formalizatoare, nici interpretativă; cu alte cuvinte, am recurs la un întreg aparat, al cărui caracter greoi şi a cărui – fără doar şi poate –, bizară maşinărie sunt destul de împovărătoare. Şi aceasta din două sau poate chiar trei motive: există deja suficiente metode capabile să descrie şi să analizeze limbajul pentru a nu fi o dovadă de orgoliu nemăsurat să vrei să mai adaugi una în plus. Şi, apoi, pusesem sub semnul întrebării anumite unităţi de discurs precum „cartea" sau „opera" pentru că le bănuiam a nu fi atât de imediate şi de evidente pe cât păreau: este, însă, rezonabil să le opui unităţi obţinute cu preţul unui asemenea efort, după atâtea şi atâtea tatonări şi conform unor principii atât de obscure încât a fost

nevoie de sute de pagini pentru a le elucida? Iar ceea ce toate aceste instrumente sfârşesc prin a delimita, faimoasele „discursuri“ cărora ele le reperează identitatea sunt, oare, aceleaşi cu figurile (numite „psihiatrie“, „economie politică“ sau „istorie naturală“) de la care, empiric, plecasem şi care mi-au servit drept pretext pentru a pune la punct acest straniu arsenal? În chip cât se poate de necesar, mă văd obligat acum să dau seama de eficacitatea descriptivă a noţiunilor pe care m-am străduit să le definesc. Trebuie să ştiu dacă maşina funcţionează şi ce anume poate ea să producă. Ce este în stare, aşadar, să ne ofere această „arheologie“, ceva ce alte descrieri nu ar fi capabile să ne dea? Care este recompensa pentru o atât de anevoioasă întreprindere?

O primă bănuială îşi face numaidecât simţită prezenţa. M-am comportat ca şi cum aş fi descoperit un domeniu nou şi, pentru a-l inventaria, aş fi avut nevoie de unităţi de măsură şi de repere inedite. În fapt însă, nu m-am instalat eu oare în spaţiul binecunoscut, şi încă de multă vreme, sub numele de „istoria ideilor“? Nu la el am făcut eu oare, în mod implicit, aluzie, chiar şi atunci, în două sau trei rânduri, când am încercat să mă distanţez? Dacă aş fi vrut să nu-mi întorc privirile de la el, n-ar fi fost oare posibil să găsesc chiar în cuprinsul lui, gata pregătit, gata analizat, tot ceea ce căutam? În fond, poate că nu sunt altceva decât un istoric al ideilor. Însă unul ruşinos sau, dacă vreţi, prezumţios. Un istoric al ideilor care a dorit să-şi reînnoiască integral disciplina; care a vrut, fără doar şi poate, să-i confere acea rigoare pe care atâtea alte descrieri, destul de învecinate, au cucerit-o recent; dar care, incapabil să modifice cu adevărat această veche formă de analiză, incapabil s-o facă să treacă pragul ştiinţificităţii (fie pentru că o astfel de metamorfoză este imposibilă pentru totdeauna, fie pentru că nu a avut forţa de a săvârşi el însuşi această transformare), declară, în scopul de a induce în eroare, că a făcut şi a vrut să facă tot timpul altceva. Toată această nouă ceaţă, pentru a ascunde că ai rămas în acelaşi peisaj, înrădăcinat într-un pământ bătrân, uzat până la mizerie! Nu am dreptul să fiu liniştit atâta timp cât nu mă voi fi separat de „istoria ideilor“, atâta timp cât nu voi fi

reușit să arăt prin ce anume analiza arheologică se deosebește de descrierile acesteia.

Nu este ușor să caracterizezi o disciplină precum istoria ideilor: obiect incert, granițe prost desenate, metode împrumutate cam de peste tot, demers lipsit de rectitudine și de fixitate. Se pare, totuși, că i se pot recunoaște două roluri. Pe de o parte, ea povestește istoria părților secundare (*des à-côtés*) și a marginilor. Nu istoria științelor, ci a acelor moduri de cunoaștere imperfecte, deficitar întemeiate, care nu au reușit niciodată să atingă, de-a lungul unei existențe obstinate, forma științificității (istoria alchimiei mai curând decât aceea a chimiei, a spiritelor animale sau a frenologiei mai curând decât a fiziologiei, a temelor atomistice și nu a fizicii). Istoria acelor filosofii din umbră care bântuie literaturile, arta, științele, dreptul, morala și până și viața cotidiană a oamenilor; istoria acelor tematisme seculare ce nu s-au cristalizat niciodată într-un sistem riguros și individualizat, ci au format filosofia spontană a celor care nu filosofează. Istorie nu a literaturii, ci a acelei rumori laterale, a acelui scris cotidian atât de repede estompat care nu dobândește niciodată statutul de operă sau care este imediat decăzut din el: analiza subliteraturilor, a almanahurilor, a revistelor și ziarelor, a succeselor trecătoare, a autorilor inavuabili. Definită astfel – dar vedem îndată cât de greu este să-i fixăm niște limite precise –, istoria ideilor se ocupă cu acea gândire insidioasă, cu acel joc de reprezentări care circulă anonim între oameni; în interstițiile marilor monumente discursive, ea face să apară solul friabil pe care acestea se sprijină. Este disciplina limbajelor imprecise, a operelor informe și a temelor ne-legate. Analiză a opiniilor mai mult decât a cunoașterii, a erorilor mai mult decât a adevărului, nu a formelor de gândire, ci a tipurilor de mentalitate.

Pe de altă parte însă, istoria ideilor își stabilește ca sarcină să traverseze disciplinele existente, să le trateze și să le reinterpreteze. Într-un astfel de caz, ea constituie un stil de analiză sau o punere în pespectivă, mai curând decât un domeniu marginal. Își asumă câmpul istoric al științelor, al literaturilor și al filosofiilor: în cuprinsul căruia, însă, ea descrie cunoștințele ce au servit drept fond empiric și nereflectat (*non réfléchi*) al unor

formalizări ulterioare; ea încearcă să regăsească experienţa imediată pe care discursul o transcrie; urmăreşte geneza care, plecând de la reprezentări primite de-a gata sau dobândite, va da naştere unor sisteme şi opere. Arată, în schimb, felul în care, puţin câte puţin, aceste mari figuri astfel constituite se descompun: modul în care temele se detaşează unele de altele, îşi continuă viaţa izolat, cad în desuetudine sau se recompun într-un nou mod. Istoria ideilor este, astfel, disciplina începuturilor şi a sfârşiturilor, descrierea continuităţilor obscure şi a revenirilor, reconstituirea dezvoltărilor în forma lineară a istoriei. Dar ea poate totodată, prin chiar acest fapt, să descrie, de la un domeniu la altul, întregul joc al schimburilor şi al intermediarilor: ea arată felul în care cunoaşterea ştiinţifică se răspândeşte, dă naştere unor concepte filosofice şi, eventual, capătă formă în opere literare; arată felul în care diferite probleme, noţiuni şi teme pot să emigreze din câmpul filosofic în care au fost formulate în direcţia unor discursuri ştiinţifice sau politice; ea pune în raport opere cu instituţii, habitudini sau comportamente sociale, tehnici, nevoi şi practici mute; încearcă să ne facă să retrăim formele cele mai elaborate de discurs în peisajul concret, în mediul de creştere şi de dezvoltare în care acestea s-au născut. Devine, în acest caz, o disciplină a interferenţelor, o descriere a cercurilor concentrice care înconjoară operele, le scot în evidenţă, le leagă între ele şi le inserează în tot ce nu este totuna cu ele.

Se poate observa cu uşurinţă felul în care aceste două roluri ale istorei ideilor se articulează unul cu celălalt. În forma cea mai generală, se poate afirma că ea descrie fără încetare – şi în toate direcţiile în care acest proces are loc – trecerea de la non-filosofie la filosofie, de la non-ştiinţificitate la ştiinţă, de la non-literatură la opera ca atare. Este analiza naşterilor surde, a corespondenţelor îndepărtate, a permanenţelor ce persistă sub schimbările aparente, a formărilor lente care profită de pe urma a mii de complicităţi oarbe, a acelor figuri globale care se organizează treptat, condensându-se brusc în punctul extrem al operei. Geneză, continuitate, totalizare: iată care sunt marile teme ale istoriei ideilor, cele prin care aceasta comunică cu o

anumită formă, devenită acum tradițională, de analiză istorică. În aceste condiții, este firesc că oricine mai are încă această idee – de-acum întrucât depășită – referitoare la istorie, la metodele, exigențele și posibilitățile ei, nu poate concepe abandonarea unei discipline precum istoria ideilor; sau, mai curând, consideră că orice altă formă de analiză a discursurilor reprezintă o trădare a istoriei înseși. Or, descrierea arheologică este tocmai o abandonare a istoriei ideilor, o respingere sistematică a postulatelor și procedurilor acesteia, o tentativă de a face o cu totul altă istorie a ceea ce oamenii au spus. Faptul că unii nu recunosc în această întreprindere istoria de pe vremea copilăriei lor, că o deplâng pe aceasta din urmă și că invocă, într-o epocă ce nu-i mai aparține, această mare umbră a trecutului, constituie, fără îndoială, o dovadă a fidelității lor extreme. Însă acest zel conservator are darul de a-mi confirma acțiunea și de a mă liniști în privința a ceea ce am vrut să realizez.

Între analiza arheologică și istoria ideilor, punctele de separație sunt numeroase. Voi încerca să stabilesc în cele ce urmează patru diferențe care îmi par capitale: cu privire la determinarea noutății; cu privire la analiza contradicțiilor; cu privire la descrierile comparative; și cu privire, în sfârșit, la reperarea transformărilor. Speranța mea este că aceste diferite puncte vor permite sesizarea particularităților analizei arheologice și, eventual, măsurarea capacității ei descriptive. Să ne mulțumim, pentru moment, cu evidențierea câtorva principii de bază.

1. Arheologia încearcă să definească nu gândurile, reprezentările, imaginile, temele sau obsesiile ce se ascund sau se manifestă în discursuri; ci discursurile înseși, discursurile înțelese ca practici care ascultă de niște reguli. Ea nu tratează discursul ca *document*, ca semn a altceva, ca element care ar trebui să fie transparent, dar căruia suntem nevoiți să-i străpungem de multe ori opacitatea neavenită pentru a atinge în sfârșit, acolo unde ea este ținută în rezervă, profunzimea esențialului; arheologia se adresează discursului în propriul său volum, în calitatea lui de *monument*. Nu este o disciplină interpretativă:

nu caută un „alt discurs“, mai bine ascuns. Refuză să fie „alegorică“.

2. Arheologia nu încearcă să regăsească tranziția continuă și insensibilă care leagă, în pantă ușoară, discursurile de ceea ce le precede, le înconjoară și le urmează. Ea nu pândește momentul în care, pornind de la ceea ce nu erau încă, ele au devenit ceea ce sunt; și nici momentul în care, dizolvându-și trăinicia propriei lor figuri, acestea încep să își piardă puțin câte puțin identitatea. Problema ei este, dimpotrivă, aceea de a defini discursurile în propria lor specificitate; de a arăta prin ce anume jocul regulilor pe care ele le întrebuințează este ireductibil la oricare altul; de a le urmări de-a lungul suprafețelor și muchiilor lor exterioare pentru a le scoate cât mai pregnant în evidență. Ea nu merge, prin progresie lentă, de la câmpul confuz al opiniei până la singularitatea sistemului sau la stabilitatea definitivă a științei; nu este câtuși de puțin o „doxologie“, ci o analiză diferențială a modalităților de discurs.

3. Arheologia nu ascultă de figura suverană a operei; ea nu caută câtuși de puțin să surprindă momentul în care aceasta s-a smuls din orizontul anonim. Nu vrea să regăsească punctul enigmatic în care individualul și socialul se inversează, trecând unul în celălalt. Nu este nici psihologie, nici sociologie, și în general, nici antropologie a creației. Opera nu reprezintă pentru ea o decupare pertinentă, chiar dacă ar fi vorba de o resituare a ei în contextul global sau în rețeaua de cauzalități ce o susțin. Arheologia definește tipuri și reguli ale unor practici discursive care traversează operele individuale, care uneori le comandă în totalitate și le domină nelăsând să le scape nimic; dar care, alteori, nu le guvernează decât parțial. Instanța subiectului creator, înțeles ca rațiune de a fi a unei opere și ca principiu al unității ei, îi este total străină.

4. În sfârșit, arheologia nu caută să restituie ceea ce a putut să fie gândit, voit, vizat, simțit, dorit de către oameni în chiar momentul în care ei își proferau discursul; ea nu își propune să

regăsească nucleul fugitiv în care autorul şi opera fac schimb de identitate; în care gândirea se menţine încă în imediata sa proximitate *(au plus près de soi)*, în forma încă nealterată a aceluiași (*du même*), iar limbajul nu s-a desfăşurat încă în dispersia spaţială şi succesivă a discursului. Altfel spus, ea nu încearcă să repete ceea ce a fost spus, regăsindu-l în însăşi identitatea lui. Nu pretinde a se eclipsa pe sine însăşi în modestia ambiguă a unei lecturi care ar permite revenirea, în deplina ei puritate, a luminii îndepărtate, precare, aproape stinse, a originii. Nu este nimic mai mult şi nimic altceva decât o rescriere (*une réécriture*): adică, în forma menţinută a exteriorităţii, o transformare reglementată a ceea ce a fost deja scris. Nu este o întoarcere la secretul însuşi al originii, ci descrierea sistematică a unui discurs–obiect.

II. Originalul și regulatul

În general, istoria ideilor tratează câmpul discursurilor ca un domeniu cu două valori; orice element reperat în cuprinsul lui poate fi caracterizat ca vechi sau nou, inedit sau repetat, tradițional sau original, conform unui tip mediu sau deviant. Prin urmare, pot fi deosebite două categorii de formulări: acelea care, valorizate și relativ puțin numeroase, apar pentru prima dată și nu au antecedente asemănătoare lor, care vor servi, eventual, drept model pentru altele și, în această măsură, merită să treacă drept creații originale; și acelea care, banale, cotidiene, masive, nu sunt responsabile pentru ele însele, derivând, uneori pentru a-l repeta textual, din ceea ce a fost deja spus. Istoria ideilor acordă un statut fiecăreia dintre aceste două grupe; însă nu le supune unui același fel de analiză: descriind-o pe prima, ea povestește istoria invențiilor, a schimbărilor, a metamorfozelor, arată felul în care adevărul s-a smuls din eroare, modul în care conștiința s-a trezit din somnurile ei succesive, felul în care forme noi au apărut rând pe rând pentru a compune peisajul care acum este al nostru; istoricului îi revine misiunea de a regăsi linia continuă a unei evoluții, pornind de la aceste puncte izolate, de la aceste rupturi succesive. Cealaltă grupă, dimpotrivă, manifestă istoria ca inerție și apăsare, ca lentă acumulare a trecutului și ca sedimentare tăcută a lucrurilor spuse; aici, enunțurile se cuvin tratate în masă și în funcție de ceea ce au în comun; singularitatea lor de eveniment poate fi neutralizată; își pierd din importanță, dar pierd și identitatea autorului lor, ca și momentul și locul lor de apariție; întinderea lor este, în schimb, cea care se cere măsurată: până unde și până când ele se repetă,

prin ce canale sunt răspândite, în ce grupuri circulă; ce orizont general desenează ele pentru gândirea oamenilor, ce limite îi impun; și în ce fel, caracterizând o epocă, permit ele deosebirea acesteia de altele: astfel se descrie o serie de figuri globale. În primul caz, istoria ideilor descrie o succesiune de evenimente de gândire; în cel de-al doilea, avem de-a face cu suprafețe neîntrerupte de efecte; în primul, se reconstituie emergența adevărurilor sau a formelor; în cel de-al doilea, sunt restabilite solidaritățile uitate, iar discursurile sunt redate relativității lor proprii.

Este adevărat că istoria ideilor nu încetează să determine diverse raporturi între aceste două instanțe; nici o clipă vreuna din ele nu este analizată în stare pură: istoria ideilor descrie conflictele dintre vechi și nou, rezistența lucrurilor deja cucerite, represiunea pe care acestea o exercită asupra a ceea ce nu a fost încă vreodată spus, recuperările prin care ele îl maschează, uitarea în care, uneori, ele reușesc să îl arunce; dar ea descrie, în același timp, și facilitățile care, în mod obscur și de la distanță, pregătesc discursurile viitoare, descrie repercusiunea descoperirilor, viteza și întinderea răspândirii lor, procesele lente de înlocuire sau bruștele zdruncinături ce bulversează limbajul familiar; descrie integrarea noului în câmpul deja structurat al cunoștințelor dobândite, alunecarea progresivă a originalului în tradițional sau reaparițiile deja spus-ului (*du déjà-dit*) și readucerea la lumină a originarului. Această încrucișare nu o împiedică, însă, să păstreze tot timpul o analiză bipolară a vehiculului și a noului. Analiză care reinvestește problematica originii în elementul empiric al istoriei și în fiecare dintre momentele acesteia: în fiecare operă, în fiecare carte, în cel mai neînsemnat text, problema care se pune este, atunci, aceea de regăsi punctul de ruptură, de a stabili, cu o cât mai mare precizie posibilă, separația dintre masa implicită a ceea ce deja există (*du déjà-là*), fidelitatea poate involuntară față de opinia admisă, legea fatalităților discursive și vivacitatea creației, saltul în diferența ireductibilă. Această descriere a originalităților care pare de la sine înțeleasă pune, totuși, două probleme metodologice deosebit de dificile: aceea a asemănării

și aceea a precesiunii. Ea presupune, într-adevăr, că se poate stabili un soi de mare serie unică în interiorul căreia fiecare formulare în parte ar putea fi datată în funcție de anumite repere cronologice omogene. Dacă privim, însă, ceva mai îndeaproape, se poate pune întrebarea dacă Grimm[1], cu legea sa referitoare la mutațiile vocalice, îl precede pe Bopp[2] (care a citat-o, a utilizat-o, i-a găsit aplicații și i-a impus unele ajustări) în același fel și pe aceeași linie temporală cu Cœurdoux și Anquetil-Duperron[3] (constatând analogii între greacă și sanscrită), care au anticipat cu privire la definiția limbilor indo-europene și i-au precedat pe întemeietorii gramaticii comparate. Și dacă Saussure[4] este „precedat" de Pierce[5], cu semiotica sa, de Arnauld[6] și Lancelot, cu analiza clasică a semnului, de stoici și teoria semnificantului în cadrul aceleiași serii și conform aceluiași mod de anterioritate. Precesiunea nu este un dat ireductibil și prim; nu poate să joace rolul de măsură absolută care ar permite cântărirea fiecărui discurs în parte și distingerea originalului de ceea ce este repetitiv. Reperarea antecedentelor nu este suficientă, de una singură, pentru determinarea unei ordini discursive: ea se subordonează, dimpotrivă, discursului analizat, nivelului ales, scării stabilite. Desfășurând discursul de-a lungul unui calendar și atribuind o dată fiecăruia dintre elementele lui componente, nu obținem ierarhia definitivă a precesiunilor și a originalităților; aceasta este întotdeauna legată de sistemele de discurs pe care ea încearcă să le pună în valoare.

Cât privește asemănarea dintre două sau mai multe formulări ce se succed, aceasta pune, la rândul ei, o serie întreagă de probleme. În ce sens și conform căror criterii putem oare să afirmăm: „acest lucru a fost deja spus", „același lucru mai poate fi întâlnit și în cutare text", „această propoziție este deja foarte apropiată de aceea" etc.? Ce este identitatea, parțială sau totală, în ordinea discursului? Faptul că două enunțări sunt perfect identice, că sunt compuse din exact aceleași cuvinte folosite cu exact aceleași sensuri nu ne dă voie, știm foarte bine, să le identificăm în mod absolut. Chiar dacă s-ar întâmpla să găsim la Diderot și Lamarck, sau la Benoît de Maillet și la

Darwin, aceeași formulare a principiului evolutiv, nu am putea să considerăm că este vorba, și la unii, și la alții, de unul și același eveniment discursiv, care ar fi fost supus, de-a lungul timpului, unei serii de repetiții. Exhaustivă, identitatea nu constituie un criteriu; cu atât mai puțin atunci când e parțială, când cuvintele nu sunt utilizate de fiecare dată cu același sens sau când un același nucleu semnificativ este aprehendat prin intermediul unor cuvinte diferite: în ce măsură putem noi oare să afirmăm că este vorba de aceeași temă organicistă care apare în discursurile și vocabularele atât de diferite ale lui Buffon, Jussieu și Cuvier[7]? Și invers, putem noi oare să afirmăm că același cuvânt, „organizare“, acoperă același sens la Daubenton[8], Blumenbach[9] și Geoffroy Saint-Hilaire[10]? În general, între Cuvier și Darwin și același Cuvier și Linné (sau Aristotel), de exemplu, avem de-a face cu unul și același tip de asemănare? Nu există asemănare în sine, imediat recognoscibilă, între formulări: analogia lor reprezintă un efect al câmpului discursiv în care are loc reperarea ei.

Nu este, prin urmare, legitim să cerem, pe negândite, de la textele pe care le studiem să-și prezinte titlul de originalitate și să le întrebăm dacă dețin blazonul care, aici, se măsoară după absența strămoșilor. Întrebarea aceasta nu poate să aibă sens decât în cadrul unor serii foarte exact definite, al unor ansambluri cărora le-au fost stabilite limitele și domeniul, și între niște repere care să delimiteze câmpuri discursive suficient de omogene*. A căuta, însă, în imensa acumulare a deja-spus-ului, textul care seamănă „dinainte“ cu un text ulterior, a cotrobăi pentru a regăsi în istorie jocul anticipărilor și al ecourilor, a merge până la germenii primi sau a coborî până la ultimele urme, a sublinia, rând pe rând, referitor la o operă, fidelitatea ei față de tradiție și partea ei de ireductibilă singularitate, a face să-i urce sau să-i coboare cota de originalitate, a spune că gramaticienii de la Port-Royal nu au inventat absolut nimic sau a descoperi că Cuvier avea mai mulți predecesori

* În această manieră G. Canguilhem a stabilit suita de propoziții care, de la Willis și până la Prochaska, a permis definiția reflexului.

decât ne-am fi închipuit reprezintă niște amuzamente simpatice, dar târzii, de istorici în pantaloni scurți.

Descrierea arheologică se adresează practicilor discursive la care trebuie raportate faptele de succesiune dacă nu vrem să le stabilim într-un mod sălbatic și naiv, adică în termeni de merit. La nivelul la care se plasează descrierea arheologică, opoziția dintre originalitate și banalitate nu este, așadar, pertinentă: între o formulare inițială și fraza care, ani sau secole mai târziu, o repetă mai mult sau mai puțin exact, ea nu stabilește nici o ierarhie de valoare; și nu face o diferențiere radicală. Ea caută să stabilească doar *regularitatea* enunțurilor. În acest caz, regularitatea nu se opune neregularității care, în marginile opiniei curente sau ale textelor celor mai frecventate, ar caracteriza enunțul deviant (anormal, profetic, retardat, genial sau patologic); ea desemnează, pentru orice performanță verbală, oricum ar fi ea (extraordinară sau banală, unică în genul ei sau repetată de mii de ori), ansamblul condițiilor în care se exercită funcția enunțiativă ce îi asigură și îi definește existența. Astfel înțeleasă, regularitatea nu caracterizează o anumită poziție centrală între limitele unei curbe statistice – nu poate, prin urmare, să aibă valoare de indice de frecvență sau de probabilitate; ea individualizează un câmp efectiv de apariție. Orice enunț este purtătorul unei anumite regularități, de care nu poate fi disociat. Nu trebuie, prin urmare, să opunem regularitatea unui enunț neregularității altuia (care ar fi mai puțin așteptat, mai singular, mai bogat în inovație), ci altor regularități ce caracterizează alte enunțuri.

Arheologia nu caută, prin urmare, invenții; ea se arată insensibilă față de momentul (emoționant, nu încape îndoială) în care, pentru prima dată, cineva a fost sigur de un anumit adevăr; ea nu încearcă să restituie lumina acestor dimineți de sărbătoare. Însă nu face aceasta pentru a se ocupa de fenomenele medii ale opiniei și de cenușiul a ceea ce toată lumea, într-o epocă, poate să repete. Ceea ce caută ea în textele lui Linné sau Buffon, Petty sau Ricardo, Pinel sau Bichat nu este stabilirea listei sfinților fondatori; ci punerea în evidență a regularității unei practici discursive. Practică activă, în mod identic, la toți

succesorii lor cel mai puțin originali și la mulți dintre predecesorii lor; și practică ce dă seama, în chiar opera lor, nu numai de afirmațiile cele mai originale (la care nimeni nu se gândise înaintea lor), ci și de cele pe care ei le-au preluat și chiar copiat de la înaintașii lor. O descoperire nu este cu nimic mai puțin regulată, din punct de vedere enunțiativ, decât textul care o repetă și o difuzează; regularitatea este la fel de operantă, de eficace și de activă deopotrivă în cazul unei banalități, și în acela al unei afirmații insolite. Într-o astfel de descriere, nu poate fi admisă o diferență de natură între enunțurile creatoare (care aduc pe lume ceva nou, emit o informație inedită și sunt, într-o anumită privință, „active") și enunțurile imitative (care primesc și repetă informația, rămânând așa-zis „pasive"). Câmpul enunțurilor nu reprezintă un ansamblu de plaje inerte separate de momente fecunde; este un domeniu activ de la un capăt la celălalt.

Această analiză a regularităților enunțiative se deschide în mai multe direcții care vor trebui, poate, într-o bună zi, examinate cu mai multă atenție.

1. O anumită formă de regularitate caracterizează, prin urmare, un ansamblu de enunțuri, fără a fi nici necesar, nici posibil să se facă o diferență între ceea ce ar fi nou și ceea ce nu ar fi. Aceste regularități – vom reveni asupra acestui lucru – nu sunt, însă, date o dată pentru totdeauna; nu este vorba de aceeași regularitate în cazul lui Tournefort și Darwin, Lancelot și Saussure, Petty și Keynes[11]. Avem, prin urmare, de-a face cu câmpuri omogene de regularități enunțiative (fiecare câmp caracterizează o formațiune discursivă), însă aceste câmpuri sunt diferite unele de altele. Or, nu este obligatoriu ca trecerea spre un nou câmp de regularități enunțiative să fie însoțită de schimbări corespondente la toate celelalte niveluri ale discursului. Putem întâlni performanțe verbale care sunt identice din punctul de vedere al gramaticii (al vocabularului, al sintaxei și, în general, al limbii); care sunt identice și din punctul de vedere al logicii (al structurii propoziționale sau al sistemului deductiv în care ea se află situată); dar care, *din*

punct de vedere enunțiativ, sunt diferite. Astfel, de exemplu, formularea raportului cantitativ dintre prețuri și masa monetară aflată în circulație poate fi făcută cu aceleași cuvinte – sau prin cuvinte sinonime – și obținută prin același raționament; ea, însă, nu este identică la Gresham[12] sau Locke[13] și la marginaliștii din secolul al XIX-lea; și într-un caz, și în celălalt, ea nu ține de același sistem de formare a obiectelor și conceptelor. Se cuvine, așadar, să distingem între *analogie lingvistică* (sau traductibilitate), *identitate logică* (sau echivalență) și *omogenitate enunțiativă*. Numai aceste omogenități fac obiectul arheologiei. Ea poate, prin urmare, să ia act de apariția unei practici discursive noi sub veșmântul unor formulări verbale care rămân analoage din punct de vedere lingvistic sau echivalente din punct de vedere logic (reluând, uneori cuvânt cu cuvânt, vechea teorie a frazei-atribuire și a verbului–copulă, gramaticienii de la Port-Royal au inaugurat, astfel, o regularitate enunțiativă căreia arheologia trebuie să-i descrie specificitatea). Invers, ea poate să neglijeze anumite diferențe de vocabular și să treacă prin câmpuri semantice sau organizări deductive distincte dacă este în măsură să recunoască, în două puncte diferite și în pofida acestei eterogenități, o anumită regularitate enunțiativă (din acest punct de vedere, teoria limbajului de acțiune, cercetările despre originea limbilor, stabilirea rădăcinilor primitive așa cum le întâlnim în secolul al XVIII-lea nu sunt „noi“ în raport cu analizele „logice“ efectuate de Lancelot).

Vedem schițându-se astfel un anumit număr de rupturi și de articulări. Nu mai este cu putință să se afirme că o descoperire, formularea unui principiu general sau definirea unui proiect inaugurează, și încă într-un mod masiv, o fază nouă în istoria discursului. Nu mai trebuie să căutăm punctul de origine absolută sau de revoluție radicală pornind de la care totul se organizează, totul devine posibil și necesar, totul e abolit pentru a o lua de la capăt. Avem de-a face cu evenimente de tipuri și de niveluri diferite, prinse în trame istorice distincte; instaurarea unei noi omogenități enunțiative nu presupune câtuși de puțin faptul că, de acum înainte, vreme de decenii sau

chiar secole, oamenii vor spune și vor gândi același lucru; ea nu presupune nici definirea, explicită sau nu, a unui anumit număr de principii din care ar decurge tot restul, cu titlul de consecință. Omogenitățile (sau eterogenitățile) enunțiative se intersectează cu continuități (și modificări) lingvistice și cu identități (și diferențe) logice fără ca și unele, și altele să înainteze cu același pas sau să se comande în mod necesar unele pe altele. Există, totuși, între ele un anumit număr de raporturi și de interdependențe al căror domeniu, fără îndoială deosebit de complex, va trebui inventariat.

2. Altă direcție de cercetare: ierarhiile interioare regularităților enunțiative. Am văzut că orice enunț ține de o anumită regularitate, că nici unul, prin urmare, nu ar putea fi considerat ca o simplă creație sau ca o miraculoasă dezordine a geniului. Dar am văzut, totodată, și că nici un enunț nu poate fi considerat inactiv, funcționând ca umbra sau copia abia reale ale unui enunț inițial. Întregul câmp enunțiativ este în același timp regulat și în alertă: nu doarme; cel mai neînsemnat enunț – cel mai discret sau cel mai banal – întrebuințează întregul joc al regulilor în funcție de care îi sunt formate obiectul, modalitatea, conceptele pe care le folosește și strategia din care face parte. Aceste reguli nu sunt niciodată date într-o formulare, ele traversează enunțurile și le constituie un spațiu de coexistență; așadar, nu poate fi găsit un enunț singular care le-ar articula numai pentru el. Cu toate acestea, anumite grupuri de enunțuri folosesc aceste reguli în forma lor cea mai generală și mai larg aplicabilă; pornind de la ele, se poate observa modul în care alte obiecte, alte concepte, alte modalități enunțiative și alte opțiuni strategice pot fi formate pe baza unor reguli mai puțin generale și cu domenii de aplicație mai specificate. Se poate, astfel, descrie un arbore al *derivării* enunțiative: la bază, enunțurile care întrebuințează regulile de formare în extensia lor cea mai vastă; în vârf, și după un anumit număr de ramificări, enunțurile care folosesc aceeași regularitate, însă mai fin articulată, mai bine delimitată și localizată în extensia ei.

Arheologia are, astfel, capacitatea – iar aceasta este una dintre temele ei principale – de a construi arborele de derivare al unui discurs. De pildă, acela al Istoriei naturale. Ea va așeza la rădăcină, cu titlul de *enunțuri rectoare*, pe cele care privesc definirea structurilor observabile și a câmpului de obiecte posibile, pe cele care prescriu formele de descriere și codurile perceptive de care discursul se poate sluji, pe cele care scot la iveală posibilitățile cele mai generale de caracterizare și care deschid, în felul acesta, un întreg domeniu de concepte de construit, pe cele, în sfârșit, care deși constituie o opțiune strategică, lasă loc unui număr cât mai mare de opțiuni ulterioare. Și va găsi, la extremitatea opusă a ramurilor, sau cel puțin pe parcursul unui întreg hățiș, „descoperiri“ (precum aceea a seriilor fosile), transformări conceptuale (precum noua definiție dată genului), apariții ale unor noțiuni inedite (precum aceea de mamifer sau de organism), puneri la punct ale unor tehnici (principii de organizare a colecțiilor, metode de clasificare și de realizare a nomenclatorului). Această derivare ce pornește de la enunțurile rectoare nu poate fi confundată cu o deducție pe bază de axiome; și nici nu trebuie asimilată cu germinarea unei idei generale sau a unui nucleu filosofic, ale căror semnificații s-ar desfășura treptat sub formă de experiențe și de conceptualizări precise; după cum nu trebuie considerată nici o geneză psihologică ce pornește de la o descoperire, care, puțin câte puțin, și-ar dezvolta consecințele și și-ar înmulți posibilitățile. Ea diferă de toate aceste parcursuri și se cuvine descrisă în autonomia ei. Pot fi, astfel, descrise derivațiile arheologice ale Istoriei naturale fără a începe cu axiomele ei nedemonstrabile sau cu temele ei fundamentale (de pildă, continuitatea naturii) și fără a lua drept punct de pornire și drept fir director primele descoperiri sau primele abordări (cele ale lui Tournefort înaintea celor ale lui Linné, cele ale lui Jonston înaintea celor ale lui Tournefort). Ordinea arheologică nu se confundă nici cu aceea a sistematicităților, nici cu aceea a succesiunilor cronologice.

Vedem, însă, deschizându-se un întreg domeniu de întrebări posibile. Căci, deși aceste ordini diferite sunt specifice și

posedă fiecare propria ei autonomie, între ele trebuie să existe raporturi și dependențe. Pentru unele dintre formațiunile discursive, ordinea arheologică nu diferă, poate, prea mult de ordinea sistematică, după cum, în alte cazuri, ea poate să urmeze firul succesiunilor cronologice. Aceste paralelisme (sau, din contră, distorsiunile ce pot fi întâlnite în alte părți) merită să fie analizate. Important, în tot cazul, este să nu confundăm aceste întocmiri diferite, să nu căutăm într-o „descoperire" inițială sau în originalitatea unei formulări principiul din care totul să poată fi dedus și derivat; să nu căutăm într-un principiu general legea regularităților enunțiative sau a investițiilor individuale; să nu-i cerem derivării arheologice să reproducă ordinea timpului sau să scoată în evidență o schemă deductivă.

Nimic nu ar fi mai fals decât să vedem în analiza formațiunilor discursive o tentativă de periodizare totalitară: cu începere dintr-un anumit moment și pentru un anumit timp, toată lumea ar gândi în același fel, în pofida diferențelor de suprafață, ar spune același lucru, prin intermediul unui vocabular polimorf, și ar produce un soi de discurs imens ce ar putea fi parcurs, la întâmplare, în toate sensurile. Dimpotrivă, arheologia descrie un nivel de omogenitate enunțiativă care are propriul său decupaj temporal și care nu antrenează după sine toate celelalte forme de identitate și de diferență ce pot fi reperate în limbaj; iar la acest nivel, ea stabilește un anumit mod de întocmire, o serie de ierarhii și un întreg hățiș care fac imposibilă o sincronie masivă, amorfă și dată global, o dată pentru totdeauna. În unitațile atât de confuze pe care le numim „epoci", ea face să țâșnească, fiecare cu propria ei specificitate, anumite ;„perioade enunțiative" articulate între ele, însă fără a se confunda cu acestea în ceea ce privește conceptele, fazele teoretice, stadiile de formalizare și etapele evoluției lingvistice.

III. Contradicțiile

Istoria ideilor acordă de obicei un credit de coerență discursului pe care îl analizează. I se întâmplă să constate cumva o neregularitate în folosirea cuvintelor, mai multe propoziții incompatibile, un joc de semnificații ce nu se potrivesc unele cu altele, concepte care nu pot fi sistematizate împreună? Consideră de datoria ei să găsească, la un nivel mai mult sau mai puțin profund, un principiu de coeziune care să organizeze discursul și să-i restituie o unitate ascunsă. Această lege a coerenței constituie o regulă euristică, o obligație de procedură și aproape un imperativ moral al cercetării: să nu multiplici în mod inutil contradicțiile; să nu te lași indus în eroare de micile diferențe; să nu acorzi o pondere prea mare schimbărilor, regretelor, revenirilor asupra trecutului, polemicilor; să nu presupui că discursul oamenilor este în permanență minat din interior de contradicțiile generate de dorințele lor, de influențele pe care ei le-au suportat sau de condițiile în care ei își duc viața; ci să admiți că, dacă vorbesc, dacă poartă un dialog, ei o fac tocmai pentru surmonta aceste contradicții și pentru a găsi punctul pornind de la care ele ar putea fi dominate. Dar această coerență reprezintă și un rezultat al cercetării ca atare: ea definește unitățile terminale care împlinesc analiza; descoperă organizarea internă a unui text, forma de dezvoltare a unei opere individuale sau locul de întâlnire între discursuri diferite. Ești obligat s-o presupui ca să o poți reconstitui, și nu poți fi sigur că ai aflat-o decât dacă o urmărești până suficient de departe și suficient de mult timp. Ea apare ca un optimum: cel mai mare număr posibil de contradicții rezolvate prin mijloacele cele mai simple.

Or, mijloacele folosite sunt foarte numeroase şi, prin chiar acest fapt, coerenţele găsite pot fi dintre cele mai diferite. De pildă, analizând adevărul propoziţiilor şi relaţiile care le unesc, se poate defini un câmp de non-contradicţie logică: atunci se va descoperi o sistematicitate; se va trece de la corpul vizibil al frazelor către acea pură arhitectură ideală pe care ambiguităţile gramaticii sau supraîncărcarea semnificantă a cuvintelor au mascat-o, fără îndoială în aceeaşi măsură în care au tradus-o. În sens invers însă, urmând firul analogiilor şi al simbolurilor, se poate regăsi o tematică mai mult imaginară decât discursivă, mai mult afectivă decât raţională şi mai apropiată de dorinţă decât de concept; forţa ei animă, însă pentru a le topi imediat într-o unitate treptat transformabilă, figuri dintre cele mai opuse cu putinţă; ceea ce se descoperă este, atunci, o continuitate plastică, parcursul unui sens ce capătă formă în reprezentări, imagini şi metafore dintre cele mai diverse. Tematice sau sistematice, aceste coerenţe pot să fie explicite sau nu: ele pot fi căutate la nivelul reprezentărilor conştiente în cazul subiectului vorbitor, dar pe care discursul său – din raţiuni de circumstanţă sau dintr-o incapacitate legată de forma însăşi a limbajului său – nu a izbutit să le exprime; dar ele mai pot fi căutate şi în anumite structuri care l-ar fi constrâns pe autor într-o mai mare măsură decât ar fi reuşit el însuşi să le construiască şi care i-ar fi impus acestuia, fără ca el să-şi dea seama, postulate, scheme operatorii, reguli lingvistice, un ansamblu de afirmaţii şi de credinţe fundamentale, tipuri de imagini şi o întreagă logică a fantasmei. Poate să fie vorba, în sfârşit, de coerenţe stabilite la nivelul unui individ – al biografiei sau al circumstanţelor singulare ale discursului său –, care, însă, pot fi stabilite şi în funcţie de repere mai largi, atribuindu-li-se dimensiunile diacronice şi colective ale unei epoci, ale unei forme generale de conştiinţă, ale unui tip de societate, ale unui ansamblu de tradiţii sau ale unui peisaj imaginar comun unei întregi culturi. Sub toate aceste forme, coerenţa astfel descoperită joacă de fiecare dată acelaşi rol: să arate că toate contradicţiile imediat vizibile nu reprezintă nimic mai mult decât o sclipire de suprafaţă; şi că acest întreg joc de străluciri

dispersate trebuie legat de un focar unic. Contradicția reprezintă iluzia unei unități ce se ascunde sau care este ținută ascunsă: ea nu-și are locul decât în decalajul dintre conștiință și inconștient, gândire și text, idealitate și corpul contingent al expresiei. Oricum, analiza are datoria de a suprima, pe cât posibil, contradicția.

La capătul acestui travaliu rămân doar contradicțiile reziduale – accidente, defecte, fisuri – sau, dimpotrivă, răsare, ca și cum întreaga analiză ar fi condus către ea în surdină și împotriva voinței, contradicția fundamentală: punerea în evidență, la originea însăși a sistemului, a unor postulate incompatibile, intersectarea unor influențe cu neputință de conciliat, difracție primă a dorinței, conflict economic și politic ce opune o societate ei înseși – toate acestea, în loc să apară ca tot atâtea elemente de suprafață care ar trebui reduse, se dezvăluie până la urmă ca un principiu organizator, ca o lege fondatoare și secretă care dă seama de toate contradicțiile minore și le conferă un temei solid: pe scurt, un model pentru toate celelalte opoziții. O astfel de contradicție, departe de a fi o aparență sau un accident al discursului, departe de a reprezenta starea de care acesta se cere eliberat pentru a putea da, în sfârșit, frâu liber adevărului său desfășurat, constituie însăși legea existenței sale: numai pornind de la ea își face el apariția, începând să vorbească tocmai pentru a o traduce și, în același timp, a o depăși; tocmai pentru a fugi de ea, în vreme ce ea renaște neîncetat prin intermediul lui, continuă și reîncepe la nesfârșit; tocmai pentru că acesta se situează tot timpul dincoace de el și pentru că nu poate niciodată, prin urmare, s-o evite complet (*la contourner entièrement*), el se schimbă, se metamorfozează, scapă cu de la sine putere de propria-i continuitate. Contradicția funcționează, atunci, de-a lungul discursului, ca principiu al istoricității acestuia.

Istoria ideilor recunoaște, așadar, două niveluri de contradicție: acela al aparențelor ce se rezolvă în unitatea profundă a discursului; și al fundamentelor ce dau naștere discursului însuși. În raport cu primul nivel de contradicții, discursul reprezintă figura ideală ce se cere curățată de prezența

lor accidentală, de corpul lor prea vizibil; în raport cu cel de-al doilea nivel, discursul reprezintă figura empirică pe care contradicțiile o pot adopta și a cărui aparentă coeziune trebuie distrusă pentru ca acestea să poată fi în sfârșit regăsite în eruperea și violența lor. Discursul este drumul de la o contradicție la alta: dacă dă naștere celor pe care le vedem este pentru că ascultă de cea pe care o ascunde. A analiza discursul înseamnă a face să dispară și să reapară contradicțiile; înseamnă a face manifest jocul pe care acestea îl joacă în sânul lui; înseamnă a face manifest și modul în care el poate să le exprime, să le materializeze și să le împrumute o aparență fugitivă.

Pentru analiza arheologică, contradicțiile nu sunt nici aparențe de surmontat, nici principii secrete care ar trebui date la iveală. Sunt obiecte de descris pentru ele însele, fără a căuta punctul de vedere din care pot fi risipite sau nivelul la care ele se radicalizează și, din efecte, devin cauze. Să luăm un exemplu simplu și deja evocat, de mai multe ori, în paginile de față: principiul fixist al lui Linné a fost, în secolul al XVIII-lea, contrazis nu atât de descoperirea acelei *Peloria*, care nu i-a modificat decât modalitățile de aplicare, cât mai cu seamă de un anumit număr de afirmații „evoluționiste“ ce pot fi întâlnite la Buffon, Diderot, Bordeau, Maillet și mulți alții. Analiza arheologică nu constă în a arăta că, dedesubtul acestei opoziții și la un nivel de mai mare esențialitate, toată lumea accepta un anumit număr de teze fundamentale (continuitatea naturii și plenitudinea ei, corelația dintre formele recente și climă, trecerea aproape insesizabilă de la ceea ce nu este viu la viu); ea nu constă nici în a arăta că o atare opoziție reflectă, în domeniul particular al istoriei naturale, un conflict mai general care împarte în două tabere întreaga cunoaștere și gândire a secolului al XVIII-lea (conflictul dintre tema unei creații ordonate, dobândite o dată pentru totdeauna, desfășurate fără vreun secret ireductibil, și tema unei naturi colcăitoare, înzestrate cu puteri misterioase, desfășurându-se puțin câte puțin în istorie și dând peste cap toate ordinile spațiale în funcție de marele avânt al timpului). Arheologia încearcă să arate felul în

care cele două afirmații, atât cea fixistă cât și cea „evoluționistă". își au locul comun într-o anumită descriere a speciilor și a genurilor: această descriere ia ca obiect structura vizibilă a organelor (forma, mărimea, numărul și dispunerea acestora în spațiu), pe care poate să o limiteze în două feluri (la ansamblul organismului sau la unele dintre elementele acestuia, determinate fie pentru importanța, fie pentru comoditatea lor taxinomică); se obține atunci, în cel de-al doilea caz, un tabel regulat, dotat cu un număr de căsuțe definite, și constituind întrucâtva programul oricărei creații posibile (astfel încât actuală, viitoare încă sau deja dispărută, ordinea speciilor și a genurilor este definitiv fixată); și, în primul caz, grupuri de înrudire care rămân nedefinite și deschise, separate unele de altele și tolerând, într-un număr nedeterminat, noi forme oricât de apropiate de cele preexistente. Derivând, astfel, contradicția dintre două teze dintr-un anumit domeniu de obiecte, din delimitările și împărțirea acestuia, noi nu o rezolvăm; nu descoperim punctul de conciliere. Dar nici nu o transferăm la un nivel mai fundamental; ci definim locul în care ea se instalează; facem să apară ramificarea alternativei; localizăm divergența și locul în care se juxtapun cele două discursuri. Teoria structurii nu reprezintă un postulat comun, un fond de credință general împărtășit deopotrivă de Linné și de Buffon, o solidă și fundamentală afirmație care ar împinge la nivelul unei controverse accesorii conflictul dintre evoluționism și fixism; ci însuși principiul incompatibilității dintre ele, legea ce guvernează derivarea și coexistența lor. Luând contradicțiile ca obiect al descrierii, analiza arheologică nu încearcă să descopere, în locul lor, o formă sau o tematică comune, ci se străduiește să determine măsura și forma abaterii lor (*de leur écart*). În comparație cu o istorie a ideilor, care ar dori să topească contradicțiile în unitatea seminocturnă a unei figuri globale sau să le trasmută într-un principiu general, abstract și uniform de interpretare și explicare, arheologia descrie diferitele *spații de disensiune*.

Ea renunță, prin urmare, să mai trateze contradicția ca pe o funcție generală ce se exercită la toate nivelurile în același fel, și pe care analiza ar trebui fie s-o suprime în totalitate, fie s-o

readucă la o formă primă și constructivă: marelui joc al contradicției – prezente sub mii de chipuri, apoi suprimate și, în sfârșit, restituite prin conflictul major în care culminează –, ea îi substituie analiza diferitelor tipuri de contradicție, a diferitelor niveluri în conformitate cu care poate fi reperată și a diferitelor funcții pe care contradicția poate să le exercite.

Diferite tipuri, mai întâi. Anumite contradicții se localizează numai în planul propozițiilor și al aserțiunilor, fără a afecta cu nimic regimul enunțiativ care le-a făcut posibile: de pildă, în secolul al XVIII-lea, teza caracterului animal al fosilelor se opune tezei, mai tradiționale, a naturii lor minerale; desigur, consecințele care au putut fi extrase din aceste două teze sunt numeroase și bat departe; dar se poate demonstra că ele iau naștere în cadrul aceleiași formațiuni discursive, în același punct din cuprinsul acesteia și în conformitate cu aceleași condiții de exercitare a funcției enunțiative; sunt niște contradicții *derivate* arheologic și care constituie un stadiul terminal. Altele, dimpotrivă, depășesc limitele unei formațiuni discursive și opun teze care nu țin de aceleași condiții de enunțare: astfel, fixismul lui Linné este contrazis de evoluționismul lui Darwin, dar numai în măsura în care neutralizăm diferența dintre Istoria naturală, căreia îi aparține cel dintâi, și biologie, de care ține cel de-al doilea. Este vorba, în acest caz, de niște contradicții *extrinseci*, care trimit la opoziția dintre formațiuni discursive distincte. Pentru descrierea arheologică (și fără a ține seama aici de posibilele mișcări de du-te vino ale procedurii), această opoziție constituie acel *terminus a quo*, în vreme ce contradicțiile derivate constituie un *terminus ad quem* al analizei. Între aceste două extreme, descrierea arheologică prezintă ceea ce am putea să numim contradicțiile *intrinseci*: cele care se desfășoară în interiorul formațiunii discursive ca atare și care, născute într-un punct al sistemului de formațiuni, determină apariția unor sub-sisteme: de pildă, pentru a rămâne la exemplul Istoriei naturale din secolul al XVIII-lea, contradicția care opune analizele „metodice" analizelor „sistematice". În acest caz, opoziția nu este câtuși de puțin una terminală: nu avem două propoziții contradictorii referitoare la aceluiași

obiect și nici două utilizări incompatibile ale aceluiași subiect, ci pur și simplu două modalități de a forma enunțuri, caracterizate și una, și cealaltă de anumite obiecte, de anumite poziții ale subiectivității, de anumite concepte și de anumite opțiuni strategice. Aceste sisteme nu sunt, totuși, prime: căci se poate arăta în ce punct ele derivă, ambele, din una și aceeași pozitivitate, aceea a Istoriei naturale. Numai aceste opoziții *intrinseci* sunt pertinente pentru analiza arheologică.

Diferite niveluri, apoi. O contradicție arheologică intrinsecă nu reprezintă un fapt pur și simplu, pe care ar fi suficient să-l constatăm ca pe un principiu sau să-l explicăm ca pe un efect. Este un fenomen complex, care se distribuie pe mai multe planuri ale formațiunii discursive. Astfel, pentru Istoria naturală sistematică și pentru Istoria naturală metodică, care nu au încetat să se opună una alteia pe parcursul unei întregi părți a secolului al XVIII-lea, pot fi recunoscute următoarele: o *inadecvare* a obiectelor (într-un caz se descrie aspectul general al plantei, în celălalt, câteva variabile dinainte determinate; într-un caz se descrie totalitatea plantei – sau cel puțin părțile ei cele mai importante –, în celălalt, un anumit număr de elemente alese în mod arbitrar pentru comoditatea lor taxinomică; uneori se ține seama de diferitele stadii de creștere și de maturizare ale plantei, alteori observația se limitează la un moment și la un stadiu de vizibilitate optime); o *divergență* a modalităților enunțiative (în cazul analizei sistematice a plantei, se aplică un cod perceptiv și lingvistic riguros și în funcție de o scară constantă; pentru descrierea metodică, codurile sunt relativ libere, iar scările de reperare pot să oscileze); o *incompatibilitate* a conceptelor (în cadrul „sistemelor", conceptul de caracter generic reprezintă o marcă arbitrară, însă nu înșelătoare, pentru a desemna genurile; în cadrul „metodelor", același concept trebuie să acopere definiția reală a genului); în sfârșit, o *excludere* reciprocă a opțiunilor teoretice (taxinomia sistematică face posibil „fixismul", chiar dacă acesta este corectat prin ideea unei creații continuate în timp și care desfășoară puțin câte puțin elementele tabloului, sau de ideea unor catastrofe naturale ce ar fi perturbat, prin intermediul

privirii noastre actuale, ordinea lineară a vecinătăților naturale, dar care exclude posibilitatea unei transformări pe care metoda o acceptă, fără a o presupune însă în mod absolut.

Funcțiile. Toate aceste forme de opoziție nu joacă același rol în cadrul practicii discursive: ele nu constituie, în mod omogen, niște obstacole de depășit sau un principiu de creștere. Nu-i de ajuns, în tot cazul, să căutăm în ele cauza fie a încetinirii, fie a accelerării istoriei; timpul se introduce în adevărul și în idealitatea discursului pornind de la altceva decât forma vidă și generală a opoziției. Aceste opoziții reprezintă, de fiecare dată, niște momente funcționale determinate. Unele dintre ele asigură o *dezvoltare adițională* a câmpului enunțiativ: deschid secvențe de argumentare, de experiență, de verificări și inferențe diverse; permit determinarea de obiecte noi, suscită noi modalități enunțiative, definesc noi concepte sau modifică câmpul de aplicație al celor existente: nimic, însă, nu se modifică în sistemul de pozitivitate al discursului ca atare (așa s-a întâmplat în cazul discuțiilor purtate de naturaliștii secolului al XVIII-lea referitoare la granița dintre mineral și vegetal, la limitele vieții și ale naturii și la originea fosilelor); astfel de procese aditive pot să rămână deschise sau, dimpotrivă, să fie închise în mod decisiv de o demonstrație care le respinge sau de o descoperire care le scoate din joc. Alte opoziții induc o *reorganizare* a câmpului discursiv: acestea pun problema traducerii posibile a unui grup de enunțuri în altul, aceea a punctului de coerență care ar putea să le articuleze unul cu celălalt, precum și aceea a integrării lor comune într-un spațiu mai general (astfel, opoziția sistem–metodă, în cazul naturaliștilor din secolul al XVIII-lea, induce o serie de tentative de rescriere a ambelor într-o singură formă de descriere, pentru a conferi metodei rigoarea și regularitatea sistemului și pentru a face să coincidă arbitrarul sistemului cu analizele concrete ale metodei); nu este însă vorba de noi obiecte, de noi concepte, de noi modalități enunțiative care s-ar adăuga în mod linear celor vechi; ci de obiecte de un alt nivel (mai general sau mai particular), de concepte care au altă structură și alt câmp de aplicație, de enunțări de un alt tip fără ca, totuși, regulile de formare să fie,

astfel, modificate. Alte opoziții joacă, în sfârșit, un rol *critic*; ele pun în joc existența și „acceptabilitatea" practicii discursive; definesc punctul imposibilității sale efective și al schimbării sale de sens istoric (astfel, descrierea, în cadrul Istoriei naturale înseși, a solidarităților organice și a funcțiilor ce se exercită, prin intermediul unor variabile anatomice, în anumite condiții definite de existență, nu mai permite, cel puțin cu titlul de formațiune discursivă autonomă, o Istorie naturală care să fie o știință taxinomică a ființelor constituită pornind de la caracterele lor vizibile).

O formațiune discursivă nu reprezintă, prin urmare, textul ideal, continuu și lipsit de asperități ce curge pe sub multitudinea de contradicții și le rezolvă în unitatea calmă a unei gândiri coerente; nu reprezintă nici suprafața pe care s-ar oglindi, în mii de aspecte diferite, o contradicție retrasă (*en retrait*) tot timpul, dar pretutindeni dominantă. Reprezintă, mai curând, un spațiu de multiple disensiuni, un ansamblu de opoziții diferite, cărora trebuie să le fie descrise nivelurile și rolurile. Analiza arheologică abolește, așadar, primatul unei contradicții care își are modelul în afirmarea și negarea simultane ale uneia și aceleiași propoziții. Nu, însă, pentru a nivela toate opozițiile în anumite forme generale de gândire și a le pacifica cu de-a sila prin recursul la un *a priori* constrângător. Este vorba, dimpotrivă, de a repera, în cadrul unei practici discursive determinate, punctul în care ele se constituie, de a defini forma pe care ele o îmbracă, raporturile ce se instaurează între ele și domeniul asupra căruia ele domnesc. Este vorba, pe scurt, de a menține discursul în asperitățile lui nenumărate; și de a suprima, în consecință, tema unei contradicții în mod uniform pierdute și regăsite, rezolvate și mereu renăscânde, în elementul nediferențiat al Logosului.

IV. *Faptele comparative*

Analiza arheologică individualizează şi descrie formaţiuni discursive. Ceea ce înseamnă că ea trebuie să le compare, să le opună pe unele altora în simultaneitatea în care ele se prezintă, să le deosebească de cele care nu au acelaşi calendar, să le pună în legătură, în ce au ele mai specific, cu practicile non-discursive ce le înconjoară şi care le slujesc drept element general. Cu totul diferit, şi din acest punct de vedere, de descrierile epistemologice sau „arhitectonice" care analizează structura internă a unei teorii, studiul arheologic se declină întotdeauna la plural: el se exercită într-o multitudine de registre, parcurge interstiţii şi abateri, îşi are domeniul acolo unde unităţile se juxtapun, se separă, îşi fixează graniţele, stau faţă în faţă şi desenează între ele spaţii albe. Atunci când se adresează unui tip particular de discurs (acela al psihiatriei în *Istoria nebuniei* sau acela al medicinii în *Naşterea clinicii*), el o face pentru a-i stabili, prin comparaţie, bornele cronologice; dar şi pentru a descrie, în acelaşi timp cu ele şi în corelaţie cu ele, un câmp instituţional, un ansamblu de evenimente, de practici, de decizii politice, o înlănţuire de procese economice în care apar oscilaţii demografice, tehnici de asistenţă, cereri ale mâinii de lucru, niveluri diferite ale şomajului etc. Dar el mai poate, de asemenea, printr-un soi de apropiere laterală (ca în *Cuvintele şi lucrurile*), să pună în joc mai multe pozitivităţi distincte, cărora le compară stadiile concomitente de-a lungul unei perioade determinate de timp şi pe care le confruntă cu alte tipuri de discurs care şi-au ocupat locul într-o epocă dată.

Toate aceste analize sunt, însă, foarte diferite de cele practicate în mod curent.

1. Comparația, aici, este întotdeauna limitată și regională. Departe de a dori să provoace apariția unor forme generale, arheologia caută să deseneze configurații singulare. Atunci când confruntă Gramatica generală, Analiza bogățiilor și Istoria naturală din epoca clasică, ea nu o face pentru a grupa trei manifestări – peste măsură de încărcate cu valoare expresivă și în mod cu totul straniu neglijate până în momentul de față – ale unei mentalități care ar fi generală în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea; nici pentru a reconstitui, pornind de la un model redus și de la un domeniu singular, formele de raționalitate active în întreaga știință clasică; și nici măcar pentru a lumina profilul cel mai puțin cunoscut al unui portret cultural pe care îl credeam familiar. Nu am vrut să demonstrez că oamenii veacului al XVIII-lea se interesau, în general, mai mult de ordine decât de istorie, mai mult de clasificare decât de devenire și mai curând de subiecte decât de mecanismele de cauzalitate. Ceea ce m-a interesat a fost evidențierea unui ansamblu bine determinat de formațiuni discursive, între care există un anumit număr de raporturi descriptibile. Aceste raporturi nu debordează asupra unor domenii limitrofe și nu pot fi transferate, din aproape în aproape, la ansamblul discursurilor contemporane lor și nici, cu atât mai puțin, la ceea ce obișnuim să numim „spiritul clasic“: ele se limitează strict la triada examinată și nu funcționează decât în interiorul domeniului astfel specificat. Acest ansamblu interdiscursiv se află el însuși, și sub forma lui de grup, în relație cu alte tipuri de discursuri (cu analiza reprezentării, teoria generală a semnelor și „ideologia“, pe de o parte; și cu matematicile, Analiza algebrică și încercarea de instaurare a unei *mathesis*, pe de altă parte). Aceste raporturi interne și externe sunt cele care caracterizează Istoria naturală, Analiza bogățiilor și Gramatica generală ca un ansamblu specific și permit recunoașterea, în cazul lor, a unei *configurații interdiscursive*.

În ceea ce îi privește pe cei care ar putea să spună: „De ce nu ai vorbit și despre cosmologie, fiziologie sau exegeza biblică? Oare chimia dinainte de Lavoisier[1], matematica lui

Euler[2] sau istoria lui Vico[3] nu ar fi capabile, dacă ar fi supuse examinării, să invalideze toate analizele întâlnite în *Cuvintele și lucrurile*? Nu există în inventiva bogăţie a secolului al XVIII-lea multe alte idei care să nu poată intra în cadrul rigid al arheologiei?“, acestora, legitimei lor nerăbdări şi tuturor contraexemplelor pe care ei – o ştiu prea bine – ar putea să le ofere, le-aş răspunde: evident! Sunt nu numai de acord că analiza mea e limitată; dar chiar vreau acest lucru şi i-l impun. Ceea ce ar constitui pentru mine un adevărat contraexemplu ar fi tocmai posibilitatea de a spune: toate relaţiile pe care le-ai descris referitor la cele trei formaţiuni particulare, toate reţelele prin care se articulează unele cu altele teoria atribuirii, a articulării, a desemnării şi a derivării, toată această taxinomie care se sprijină pe o caracterizare discontinuă şi pe o continuitate a ordinii pot fi regăsite uniform şi în acelaşi fel în geometrie, în mecanica raţională, în fiziologia umorilor şi a germenilor, în critica istoriei sfinte şi în cristalografia incipientă. Aceasta ar fi, cu adevărat, dovada că nu am descris, aşa cum am pretins, o *regiune de interpozitivitate*, ci am caracterizat spiritul sau ştiinţa unei epoci, altfel spus, exact ceea ce întreprinderea mea îşi propusese să nu facă. Relaţiile descrise de mine au valoare pentru definirea unei configuraţii particulare; ele nu reprezintă câtuşi de puţin nişte semne pentru descrierea, în întregul său, a portretului unei culturi. Amatorii de *Weltanschauung* vor fi, fără îndoială, dezamăgiţi; însă, ţin în mod expres ca descrierea iniţiată de mine să nu fie de acelaşi tip cu a lor. Ceea ce în cazul lor, ar putea trece drept lacună, uitarea sau eroare, pentru mine constituie eliminare deliberată şi metodică.

Mi s-ar mai putea spune, însă, şi în modul următor: ai confruntat Gramatica generală cu Istoria naturală şi cu Analiza bogăţiilor. De ce nu, însă, şi cu Istoria aşa cum era aceasta practicată în aceeaşi epocă, cu critica biblică, cu retorica sau cu teoria artelor frumoase? Nu ai fi descoperit, oare, în felul acesta, un cu totul alt câmp de interpozitivitate? Care este privilegiul deţinut de cel pe care l-ai descris? În ceea ce priveşte privilegiul, nici nu poate fi vorba de aşa ceva: ceea ce

eu am descris nu este decât unul dintre ansamblurile descriptibile; dacă, într-adevăr, aş relua Gramatica generală şi dacă aş încerca să definesc raporturile ei cu disciplinele istorice şi cu critica textuală, aş asista, mai mult ca sigur, la schiţarea unui cu totul alt sistem de relaţii; iar descrierea ar scoate la iveală o reţea interdiscursivă care nu s-ar suprapune celei dintâi, ci ar intersecta-o în unele dintre punctele ei. La fel, taxinomia naturaliştilor ar putea fi confruntată nu numai cu gramatica şi cu economia, ci şi cu fiziologia şi cu patologia: şi aici, o dată în plus, s-ar schiţa noi interpozitivităţi (să se compare relaţiile taxinomie–gramatică–economie, analizate în *Cuvintele şi lucrurile*, cu relaţiile taxinomie–patologie studiate în *Naşterea clinicii*). Aceste reţele nu există, prin urmare, într-un număr dinainte definit; numai proba analizei poate să arate dacă ele există şi care dintre ele există (astfel spus, care dintre ele sunt susceptibile de a fi descrise). În plus, nici una dintre formaţiunile discursive nu face parte (în tot cazul, nu în mod necesar) numai din unul dintre aceste sisteme; dimpotrivă, ele intră simultan în mai multe câmpuri de relaţii, în care nu ocupă acelaşi loc şi nu exercită aceeaşi funcţie (raporturile taxinomie–patologie nu sunt izomorfe cu raporturile taxinomie–gramatică; raporturile gramatică–analiză a bogăţiilor nu sunt izomorfe cu raporturile gramatică–exegeză).

Orizontul căruia i se adresează arheologia nu este, prin urmare, *o* ştiinţă, *o* raţionalitate, *o* mentalitate, *o* cultură; este o încâlceală de interpozitivităţi ale căror limite şi puncte de intersecţie nu pot fi fixate dintr-o dată. Arheologia: o analiză comparativă destinată nu să reducă diversitatea discursurilor şi să traseze unitatea care se cuvine să le totalizeze, ci să le repartizeze diversitatea în cadrul unor figuri diferite. Comparaţia arheologică nu are un efect unificator, ci unul multiplicator.

2. Confruntând Gramatica generală, Istoria naturală şi Analiza bogăţiilor din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, am putea să ne întrebăm ce idei aveau în comun, în acea epocă, lingviştii, naturaliştii şi teoreticienii economiei; am putea să ne întrebăm care erau postulatele implicite pe care ei le

presupuneau împreună, în pofida diversităţii teoriilor lor, şi căror principii generale se supuneau ei într-un mod, poate, nemărturisit; am putea să ne întrebăm ce influenţă a exercitat analiza limbajului asupra taxinomiei sau ce rol a jucat ideea unei naturi ordonate în teoria bogăţiei; am mai putea, de asemenea, să studiem şi răspândirea respectivă a acestor tipuri diferite de discurs, prestigiul care îi era recunoscut fiecăruia în parte, valorizarea datorată vechimii (sau, dimpotrivă, datei recente) şi rigorii lor mai mari, canalele de comunicare şi căile pe care au fost efectuate schimburile de informaţie; am putea, în sfârşit, reîntâlnindu-ne, astfel, cu analize cât se poate de tradiţionale, să ne întrebăm în ce măsură Rousseau, de pildă, a transferat în analiza limbii şi a originii ei cunoştinţele şi experienţa sa de botanist; care erau categoriile comune aplicate de Turgot atât în analiza monedei, cât şi în teoria limbajului şi a etimologiei; în ce fel ideea unei limbi universale, artificiale şi perfecte fusese remaniată şi întrebuinţată de clasificatori precum Linné sau Adanson. Toate aceste întrebări ar fi, desigur, perfect legitime (sau măcar unele dintre ele...). Dar nici unele, nici altele nu sunt pertinente la nivelul arheologiei.

Ceea ce aceasta vrea să scoată în evidenţă este, în primul rând – în specificitatea şi distanţa menţinute ale diverselor formaţiuni discursive –, jocul analogiilor şi al diferenţelor aşa cum apar acestea la nivelul regulilor de formare. Fapt care implică cinci sarcini distincte:

a) Să arate felul în care elemente discursive complet diferite pot să fie formate plecând de la reguli analoge (conceptele gramaticii generale – precum cele de verb, de subiect, de complement, de rădăcină – sunt formate pornind de la aceleaşi dispoziţii ale câmpului enunţiativ – teoriile atribuirii, articulării, desemnării şi derivării – ca şi conceptele, totuşi, foarte diferite, radical eterogene ale Istoriei naturale şi ale Economei); să pună în evidenţă *izomorfisme arheologice* între formaţiuni distincte.

b) Să arate în ce măsură aceste reguli se aplică în acelaşi fel sau nu, se înlănţuie în aceeaşi ordine sau nu, sunt dispuse, în

cadrul diferitelor tipuri de discurs, după acelaşi model sau nu (Gramatica generală aşază una după alta, în chiar această ordine, teoria atribuirii, teoria articulării, teoria desemnării şi teoria derivării; Istoria naturală şi Analiza bogăţiilor le grupează pe primele două şi, respectiv, pe ultimele două, înlănţuindu-le însă în ordine inversă): să definească *modelul arheologic* al fiecărei formaţiuni în parte.

c) Să arate felul în care concepte perfect diferite (precum cele de valoare şi de caracter specific sau cele de preţ şi de caracter generic) pot să ocupe poziţii analoge în ramificaţia sistemelor lor de pozitivitate – fiind, astfel, înzestrate cu o *izotopie arheologică* –, chiar dacă domeniul lor de aplicaţie, gradul de formalizare şi mai cu seamă geneza lor istorică le fac cu totul străine unele de altele.

d) Să arate, în schimb, cum poate una şi aceeaşi noţiune (desemnată, eventual, prin unul şi acelaşi cuvânt) să acopere două elemente distincte din punct se vedere arheologic (noţiunile de origine şi de evoluţie nu au nici acelaşi rol, nici acelaşi loc şi nici acelaşi mod de formare în sistemul de pozitivitate al Gramaticii generale şi în acela al Istoriei naturale); să indice *decalajele arheologice*.

e) Să arate, în sfârşit, modul în care se pot stabili relaţii de subordonare sau de complementaritate de la o pozitivitate la alta (astfel, în raport cu analiza bogăţiei şi cu aceea a speciilor, descrierea limbajului joacă un rol dominant în epoca clasică, în măsura în care ea constituie teoria semnelor de instituire care dedublează, marchează şi reprezintă reprezentarea însăşi): să stabilească *corelaţiile arheologice*.

Nimic, în toate aceste descrieri, nu-şi află sprijinul în determinarea de influenţe, schimburi, informaţii transmise, comunicare. Ceea ce nu înseamnă o negare a acestora şi nici o contestare a faptului că ele ar putea face vreodată obiectul unei descrieri. Ci, mai degrabă, o distanţare măsurată faţă de ele, decalarea nivelului de atac al analizei şi scoaterea în evidenţă a ceea ce le-a făcut posibile; reperarea punctelor în care a putut să aibă loc proiectarea unui concept asupra altuia, fixarea

izomorfismelor care au permis transferul de metode sau tehnici, indicarea vecinătăţilor, a simetriilor şi a analogiilor care au îngăduit generalizările; într-un cuvânt, descrierea câmpului de vectori şi de receptivitate diferenţială (de permeabilitate şi de impermeabilitate) care a reprezentat o condiţie de posibilitate istorică pentru jocul schimburilor. O configuraţie de interpozitivitate este cu totul altceva decât o grupare de discipline învecinate; ea nu constituie numai un fenomen observabil de asemănare; şi nici doar raportul global al mai multor discipline faţă de altele diferite; ea reprezintă legea ce guvernează asupra comunicărilor dintre ele. Aşadar, să nu spunem: dat fiind că Rousseau, şi alţii împreună cu el, au reflectat, rând pe rând, asupra ordinii speciilor şi originii limbii, între taxinomie şi gramatică s-au stabilit relaţii şi s-au produs schimburi; dat fiind că Turgot, după Law şi Petty, a vrut să trateze moneda ca semn, economia şi teoria limbajului s-au apropiat una de cealaltă şi istoria lor mai poartă şi astăzi urma acestor tentative. Ci să spunem, mai degrabă – dacă avem de gând să întreprindem o descriere arheologică –, că întocmirile respective ale acestor trei pozitivităţi au fost de aşa natură încât la nivelul operelor, al autorilor, al existenţelor individuale, al proiectelor şi al tentativelor, astfel de schimburi pot fi întâlnite.

3. Arheologia scoate, de asemenea, la lumină şi raporturile dintre formaţiunile discursive şi diferite domenii non-discursive (instituţii, evenimente politice, practici şi procese economice). Astfel de apropieri nu urmăresc evidenţierea unor mari continuităţi culturale şi nici izolarea unor mecanisme de cauzalitate. În faţa unui ansamblu de fapte enunţiative, arheologia nu se întreabă ce anume a putut să le motiveze (de aşa ceva se ocupă cercetarea contextelor de formulare); ea nu încearcă nici să afle ce anume se exprimă prin intermediul lor (aceasta este sarcina hermeneuticii); ea se străduieşte să determine felul în care regulile de formare de care ţine respectivul ansamblu de fapte enunţiative – reguli ce caracterizează pozitivitatea căreia acesta îi aparţine – pot să fie legate de anumite sisteme non-discursive: ea caută să definească forme specifice de articulare.

Să luăm exemplul medicinii clinice, a cărei instituire, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, este contemporană cu o serie întreagă de evenimente politice, de fenomene economice şi de modificări instituţionale. Între toate aceste fapte şi organizarea unei medicini spitaliceşti este uşor să bănuim, cel puţin la modul intuitiv, existenţa unor legături. Dar cum oare se cuvin ele analizate? O analiză simbolică ar vedea în organizarea medicinei clinice şi în procesele istorice care i-au fost concomitente două expresii simultane, care se reflectă şi se simbolizează una pe cealaltă, care îşi servesc reciproc drept oglindă şi ale căror semnificaţii sunt prinse într-un joc nesfârşit de trimiteri: două expresii care nu exprimă nimic altceva decât forma ce le este comună. Astfel, ideile medicale de solidaritate organică, de coeziune funcţională, de comunicare la nivelul ţesuturilor – şi abandonarea principiului de clasificare a maladiilor în beneficiul unei analize a interacţiunilor corporale – ar corespunde (pentru a le reflecta, dar şi pentru a se oglindi în ele) unei practici politice care, sub stratificări încă feudale, descoperă raporturi de tip funcţional, solidarităţi economice, o societate ale cărei dependenţe şi reciprocităţi trebuiau să asigure, sub forma colectivităţii, un *analogon* al vieţii. O analiză cauzală, în schimb, ar consta în examinarea măsurii în care schimbările politice sau procesele economice au putut să determine conştiinţa oamenilor de ştiinţă – orizontul şi direcţia interesului lor, sistemul lor de valori, felul lor de a percepe lucrurile, stilul caracteristic al raţionalităţii lor; astfel, într-o epocă în care capitalismul industrial începea să devină conştient de nevoia sa de mână de lucru, boala a căpătat o dimensiune socială: menţinerea sănătăţii, vindecarea, asistenţa oferită bolnavilor săraci, căutarea cauzelor şi a focarelor patogene s-au transformat într-o sarcină colectivă pe care statul trebuie, pe de o parte, să şi-o asume şi, pe de altă parte, s-o supravegheze. De aici derivă punerea în valoare a corpului ca unealtă de lucru, preocuparea de a raţionaliza medicina după modelul altor ştiinţe, eforturile pentru menţinerea nivelului de sănătate al unei populaţii, grija acordată terapeuticii, păstrării efectelor ei şi înregistrării fenomenelor de lungă durată.

Arheologia își plasează analiza la un alt nivel: fenomenele de expresie, de reflectare și de simbolizare nu reprezintă, pentru ea, decât efectele unei lecturi globale pornite în căutarea analogiilor formale și a translărilor de sens; în ceea ce privește relațiile cauzale, acestea nu pot să fie determinate decât la nivelul contextului sau al situației și la acela al efectului lor asupra subiectului vorbitor; în orice caz, atât unele, cât și celelalte nu pot fi reperate decât o dată definite pozitivitățile în care apar și regulile conform cărora s-au format aceste pozitivități. Câmpul de relații ce caracterizează o formațiune discursivă reprezintă locul din care simbolizările și efectele pot să fie surprinse, situate și determinate. Dacă arheologia apropie discursul medical de un anumit număr de practici este pentru a descoperi raporturi mai puțin „imediate“ decât expresia, dar mult mai directe decât acelea ale unei cauzalități mijlocite de conștiința subiecților vorbitori. Ea își propune să arate nu felul în care practica politică a determinat sensul și forma discursului medical, ci cum și în ce calitate face ea parte dintre condițiile de emergență, de inserție și de funcționare ale celei de-a doua. Acest raport poate fi reperat la mai multe niveluri. Mai întâi, la acela al decupării și delimitării obiectului medical: firește, nu în sensul că, o dată cu începutul secolului al XIX-lea, practica politică ar fi fost aceea care i-a impus medicinei noi obiecte, precum leziunile la nivel de țesut sau corelațiile anatomo-fiziologice; ci în sensul că ea a deschis noi câmpuri de reperare a obiectelor medicale (aceste câmpuri sunt constituite de masa populației încadrate și supravegheate din punct de vedere administrativ, judecate în funcție de anumite norme de viață și de sănătate și analizate conform unor forme documentare și statistice de înregistrare; ele sunt constituite, de asemenea, de marile armate populare ale epocii revoluționare și napoleoniene, cu forma lor specifică de control medical; constituite, finalmente, de instituțiile de asistență spitalicească ce au fost definite, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, în funcție de nevoile economice ale epocii și de poziția reciprocă a diferitelor clase sociale). Acest raport dintre practica politică și discursul medical mai poate fi văzut apărând

și în ceea ce privește statutul acordat medicului, care devine titularul nu doar privilegiat, ci aproape exclusiv al acestui discurs, sub forma raportului instituțional pe care medicul poate să-l aibă cu bolnavul spitalizat sau cu clientela lui privată, în modalitățile de predare și difuzare ce sunt prescrise sau autorizate în cazul acestui tip de cunoaștere. În sfârșit, acest raport mai poate fi surprins și în ceea ce privește funcția acordată discursului medical sau rolul pe care i se cere să-l joace atunci când se pune problema de a emite judecăți despre indivizi, de a lua decizii administrative, de a impune normele unei societăți, de a traduce – pentru a le „soluționa" sau pentru a le disimula – conflicte de un alt ordin, de a oferi modele de tip natural analizelor asupra societății și practicilor ce o privesc. Nu este, așadar, vorba de a indica modul în care practica politică a unei societăți date a constituit sau a modificat conceptele medicale și structura teoretică a patologiei; ci de a arăta felul în care discursul medical, ca practică adresată unui anumit câmp de obiecte, aflată în posesia unui anumit număr de indivizi statutar desemnați și trebuind, în sfârșit, să exercite anumite funcții în cadrul societății, se articulează pe o serie de practici care îi sunt exterioare și care nu sunt, la rândul lor, de natură discursivă.

Dacă, prin această analiză, arheologia suspendă tema expresiei și pe aceea a reflectării, dacă își interzice să vadă în discurs suprafața de proiecție simbolică a unor evenimente sau procese situate în altă parte, nu este pentru a reveni la o înlănțuire cauzală care ar putea fi descrisă punct cu punct și care ar permite punerea în relație a unei descoperiri cu un eveniment sau a unui concept cu o structură socială. Dar, pe de altă parte, dacă ea suspendă o astfel de analiză cauzală, dacă vrea să evite trecerea impusă prin instanța subiectului vorbitor, nu este pentru a asigura independența suverană și solitară a discursului; ci pentru a descoperi domeniul de existență și de funcționare al unei practici discursive. Altfel spus, descrierea arheologică a discursurilor își află desfășurarea în dimensiunea unei istorii generale; ea încearcă să descopere domeniul

instituţiilor, al proceselor economice şi al raporturilor sociale pe care poate să se articuleze o formaţiune discursivă; se străduieşte să arate ce anume face ca autonomia discursului şi specificitatea lui să nu-i confere acestuia un statut de pură idealitate şi de totală independenţă istorică; ceea ce îşi propune ea să pună în evidenţă este nivelul singular la care istoria poate să dea naştere unor tipuri definite de discurs, care îşi au propriul lor tip de istoricitate şi care se află în relaţie cu un întreg ansamblu de istoricităţi diverse.

V. Schimbarea și transformările

Cum stau, atunci, lucrurile în ceea ce privește descrierea arheologică a schimbării? Istoriei tradiționale a ideilor i se pot aduce câte critici teoretice vom vrea și vom putea: ea are de partea ei cel puțin faptul de a considera drept temă esențială fenomenele de succesiune și de înlănțuire temporală, de a le analiza conform schemelor evoluției, descriind astfel desfășurarea istorică a discursurilor. Arheologia, în schimb, nu pare a trata istoria decât pentru a o îngheța. Pe de o parte, descriind formațiunile discursive, ea neglijează seriile temporale care pot să se manifeste în cadrul acestora; caută reguli generale valabile în mod uniform, și în același fel, în toate punctele timpului: oare nu impune ea, astfel, unei dezvoltări poate lente și imperceptibile, figura constrângătoare a unei sincronii? În această „lume a ideilor" prin ea însăși atât de labilă, în care figurile aparent cele mai stabile dispar atât de repede și unde, în schimb, se produc atâtea neregularități ce vor primi abia mai târziu un statut definitiv, în care viitorul anticipează întotdeauna în ceea ce îl privește, în vreme ce trecutul nu încetează să se deplaseze, nu scoate arheologia oare în evidență un soi de gândire imobilă? Și, pe de altă parte, atunci când recurge la cronologie, ea nu pare a o face decât pentru a fixa, la limitele pozitivităților, două puncte de ancorare: momentul în care acestea iau naștere și acela în care ele dispar, ca și cum durata nu ar fi utilizată decât pentru fixarea acestui calendar rudimentar, în vreme ce fusese eliminată cu totul din analiza propriu-zisă; ca și cum nu ar exista timp decât în clipa goală a rupturii, în falia albă și paradoxal atemporală când o formațiune se substituie, pe neașteptate, alteia. Sincronie a pozitivităților,

instantaneitate a substituirilor: timpul se vede eschivat şi, o dată cu el, dispare însăşi posibilitatea unei descrieri istorice. Discursul este smuls de sub imperiul legii devenirii şi se instalează într-o atemporalitate discontinuă. Împietreşte pe fragmente: aşchii precare de eternitate. Dacă ar fi aşa, ar fi cu totul în zadar: mai multe eternităţi ce se succed, un joc de imagini fixe ce se eclipsează, pe rând, unele pe altele, toate acestea nu fac o mişcare, un timp sau o istorie.

Lucrurile se cer privite, însă, ceva mai de îndeaproape.

A

În primul rând, aparenta sincronie a formaţiunilor discursive. Un lucru este cât se poate de adevărat: degeaba sunt regulile investite în fiecare enunţ în parte, degeaba sunt, în consecinţă, refolosite cu fiecare dintre ele – ele nu se modifică de fiecare dată; le putem regăsi active în enunţuri sau în grupuri de enunţuri extrem de dispersate în timp. Am văzut, de exemplu, că aproape de-a lungul unui secol – de la Tournefort şi până la Jussieu –, diferitele obiecte ale Istoriei naturale ascultau de o seamă de reguli de formare identice; am văzut că teoria distribuirii este aceeaşi şi joacă acelaşi rol la Lancelot, Condillac[1] şi Destutt de Tracy[2]. Mai mult chiar, am văzut şi că ordinea enunţurilor conform derivării arheologice nu reproducea în mod obligatoriu ordinea succesiunilor: la Beauzée pot fi întâlnite enunţuri care, din punct de vedere arheologic, sunt anterioare acelora pe care le putem întâlni în *Gramatica* de la Port-Royal. Aşadar, într-o astfel de analiză există efectiv o suspendare a *suitelor temporale* – mai bine spus, a calendarului formulărilor. Însă această suspendare are tocmai scopul de a face să apară relaţii ce caracterizează temporalitatea formaţiunilor discursive şi o articulează în serii a căror intersectare nu împiedică câtuşi de puţin analiza.

a) Arheologia defineşte regulile de formare ale unui ansamblu de enunţuri. Ea manifestă, în felul acesta, modul în care o

succesiune de evenimente poate – și chiar în ordinea în care acestea apar –, să devină obiect de discurs, să fie înregistrată, descrisă, explicată, să fie elaborată sub formă de concepte și să ofere prilejul unei opțiuni teoretice. Arheologia analizează gradul și forma de permeabilitate a unui discurs: ea pune la dispoziție principiul articulării lui într-un lanț de evenimente succesive; definește operatorii cu ajutorul cărora evenimentele se transcriu în enunțuri. Ea nu contestă, de pildă, raportul existent între analiza bogățiilor și marile fluctuații monetare din secolul al XVII-lea și de la începutul celui de-al XVIII-lea; încearcă să arate ce anume, din aceste crize, putea să se ofere ca obiect al discursului, cum puteau acestea să fie conceptualizate în cadrul discursului, cum puteau interesele ce se înfruntau în cadrul acestor procese să-și desfășoare, tot aici, strategiile. Sau, la fel, ea nu pretinde că holera din 1832 nu ar fi reprezentat un eveniment pentru medicină: arheologia arată maniera în care discursul clinic a întrebuințat regulile, pentru ca un întreg domeniu de obiecte medicale să poată fi atunci reorganizat, astfel încât s-a făcut posibilă utilizarea unui întreg ansamblu de metode de înregistrare și de notare, precum și abandonarea conceptului de inflamare ori lichidarea definitivă a vechii probleme teoretice a febrelor. Arheologia nu neagă posibilitatea apariției de noi enunțuri aflate în corelație cu anumite evenimente „exterioare". Sarcina ei este aceea de a arăta cu ce condiție poate să existe între ele o astfel de corelație și în ce constă aceasta (care îi sunt limitele, forma, codul, legea de posibilitate). Ea nu evită acea mobilitate a discursurilor care le face să se miște în ritmul evenimentelor; încearcă să repereze nivelul la care aceasta se declanșează – ceea ce am putea să numim nivelul de *ambreiaj* evenimențial. (Ambreiaj care este specific fiecărei formațiuni discursive în parte și care nu are aceleași reguli, aceiași operatori și aceeași sensibilitate în analiza bogățiilor și în economia politică, de exemplu, sau în vechea medicină a „constituțiilor". ori în epidemiologia modernă.)

b) Apoi, nu toate regulile de formare atribuite de arheologie unei anumite pozitivități au aceeași generalitate: unele sunt mai particulare și derivă din altele. Această subordonare poate să fie una doar ierarhică, dar ea poate să comporte și un vector

temporal. Astfel, în Gramatica generală, teoria verbului–atribuire și aceea a numelui–articulare sunt legate una de cealaltă: cea de-a doua derivă din prima, însă fără să se poată determina între ele o ordine de succesiune (alta decât aceea, deductivă sau retorică, aleasă pentru expunere). În schimb, analiza complementului și căutarea rădăcinilor nu puteau să apară (sau să reapară) decât o dată dezvoltată analiza frazei atributive și conceperea numelui ca semn analitic al reprezentării. Alt exemplu: în epoca clasică, principiul continuității ființelor este implicat de clasificarea speciilor în funcție de caracterele structurale; și, în acest sens, ele sunt simultane; în schimb, abia după ce această clasificare a fost întreprinsă, lacunele și absențele au putut să fie interpretate în conformitate cu categoriile unei istorii a naturii, a pământului și a speciilor. Cu alte cuvinte, ramificarea arheologică a regulilor de formare nu constituie o rețea uniform simultană: există raporturi, ramificații, derivări neutre din punct de vedere temporal; după cum există altele care presupun o direcție temporală determinată. Arheologia nu ia, prin urmare, drept model nici o schemă pur logică de simultaneități și nici o succesiune lineară de evenimente: ea încearcă să semnaleze intersectarea unor relații obligatoriu succesive cu alte relații diferite. Să nu credem, așadar, că un sistem de pozitivitate reprezintă o figură sincronică ce nu ar putea fi percepută decât punând ansamblul proceselor diacronice între paranteze. Departe de a fi indiferentă la succesiune, arheologia repereaza *vectorii temporali de derivare.*

Arheologia nu încearcă, prin urmare, să trateze ca simultan ceea ce se oferă ca succesiv; ea nu caută să înghețe timpul și să substituie fluxului său de evenimente niște corelații care schițează o figură imobilă. Ceea ce suspendă ea este tema conform căreia succesiunea ar reprezenta un dat absolut: o înlănțuire originară și de nedisociat căreia discursul i-ar fi supus prin chiar legea finitudinii lui; ca și tema conform căreia nu există în discurs decât o singură formă și un singur nivel de succesiune. Acestor teme ea le substituie o serie de analize care scot la iveală atât diferitele forme de succesiune ce se suprapun în cadrul discursului (iar prin forme nu trebuie să înțelegem

doar ritmurile sau cauzele, ci şi seriile înseşi), cât şi modul în care se articulează succesiunile astfel specificate. În loc să urmeze firul unui calendar originar, prin raportare la care să stabilească cronologia evenimentelor succesive sau simultane, aceea a proceselor scurte sau de durată, precum şi cea a fenomenelor instantanee şi a permanenţelor, arheologia încearcă să arate cum poate să existe succesiune şi la ce niveluri diferite pot fi identificate succesiuni distincte. Pentru constituirea unei istorii arheologice a discursului se impune, prin urmare, renunţarea la două modele care şi-au impus, vreme îndelungată, imaginea: modelul linear al vorbirii (şi, în parte cel puţin, al scrierii), în care toate evenimentele se succed unele după altele, cu excepţia efectelor de coincidenţă şi de suprapunere; şi modelul fluxului de conştiinţă, al cărui prezent îşi scapă neîncetat lui însuşi în deschiderea permanentă a viitorului şi în retenţia trecutului (*la rétention du passé*). Oricât de paradoxal ar putea să pară, formaţiunile discursive nu au acelaşi model de istoricitate precum cursul conştiinţei ori linearitatea limbajului. Discursul, cel puţin în forma în care îl analizează arheologia, adică nivelul pozitivităţii lui, nu este o conştiinţă care ar ajunge să-şi instaleze proiectul în forma exterioară a limbajului; nu este o limbă plus un subiect care să o vorbească. Este o practică înzestrată cu propriile ei forme de înlănţuire şi de succesiune.

B

Într-o mult mai mare măsură decât istoria ideilor, arheologia vorbeşte despre tăieturi, falii, goluri, forme cu totul noi de pozitivitate şi redistribuiri bruşte. A face istoria economiei politice însemna, dintr-un punct de vedere tradiţional, a căuta tot ce putuse să-l preceadă pe Ricardo, tot ceea ce putuse să constituie o schiţă preliminară a analizelor lui, a metodelor şi noţiunilor principale proprii acestora, a tot ceea ce putuse să mărească gradul lor de probabilitate; a face istoria gramaticii comparate însemna a regăsi urma – cu mult înainte de Bopp şi Rask – unor cercetări prealabile asupra filiaţiei şi înrudirii

limbilor; însemna a determina rolul pe care Anquetil-Duperron putuse să-l joace în constituirea unui domeniu indo-european; însemna scoaterea la lumină a celei dintâi comparații, efectuate în 1769, între conjugările în sanscrită și în latină; însemna, la nevoie, coborârea în timp până la Harris[3] sau Ramus[4]. Arheologia procedează exact pe dos: ea caută mai curând să rupă toate aceste fire pe care răbdarea istoricilor le-a urzit; ea multiplică diferențele, șterge liniile de comunicare și se străduiește să facă trecerile mai dificile; nu încearcă să demonstreze că analiza fiziocratică a producției o pregătea pe aceea a lui Ricardo; nu consideră pertinent, pentru propriile ei analize, să afirme că Cœurdoux îl pregătește pe Bopp.

Ce anume motivează această insistență asupra discontinuităților? La drept vorbind, ea nu este paradoxală decât raportată la obișnuința istoricilor. Aceasta, de fapt – cu preocuparea ei pentru continuități, treceri, anticipări, schițări prealabile – intră, de multe ori, în plin paradox. De la Daubenton la Cuvier, de la Anquetil la Bopp, de la Graslin, Turgot sau Forbonnais la Ricardo, în ciuda unei distanțe cronologice atât de reduse, diferențele sunt multiple și de naturi foarte diverse: unele sunt localizate, altele sunt generale; unele se referă la metode, altele la concepte; este vorba, în cazul lor, când de domeniul obiectelor, când de întregul instrumentar lingvistic. Încă și mai frapant apare exemplul medicinei: în numai un sfert de secol, între 1790 și 1815, discursul medical s-a modificat mai profund decât din secolul al XVII-lea, decât din Evul Mediu, fără îndoială, și poate chiar decât de pe vremea medicinei grecești până în acel moment: modificări care au determinat apariția unor obiecte (leziuni organice, focare profunde, alterări ale țesuturilor, căi și forme de difuziune interorganică, semne și corelați anatomo-clinice) și a unor tehnici de observare, de detectare a focarului patologic și de înregistrare cu totul noi; a unei împărțiri perceptive diferite și a unui vocabular descriptiv aproape în întregime nou; a unor jocuri de concepte și a unor distribuiri nosografice inedite (anumite categorii de multe ori centenare, dacă nu chiar milenare – precum acelea de febră sau de constituție – dispar, iar unele boli

existente de când lumea – precum tuberculoza – sunt în sfârşit izolate şi numite). Să le lăsăm, aşadar, celor care, din nebăgare de seamă, nu ar fi deschis niciodată *Nosografia filosofică* sau *Tratatul asupra membranelor* grija de a spune că arheologia inventează diferenţe în mod arbitrar. Ea se străduieşte doar să le ia în serios: să le descurce iţele, să determine felul în care ele se repartizează, se presupun, se prescriu şi se subordonează unele pe altele, căror categorii distincte le aparţin; este vorba, într-un cuvânt, de a descrie aceste diferenţe, însă nu fără a stabili, între ele, sistemul propriilor lor diferenţe. Dacă există, totuşi, un paradox al arheologiei, acesta nu constă în faptul că ea ar multiplica diferenţele, ci în acela că îşi interzice să le reducă – răsturnând, în felul acesta, valorile încetăţenite. Pentru istoria ideilor, diferenţa, aşa cum apare ea, reprezintă fie o eroare, fie o capcană; în loc să se lase oprită de ea, sagacitatea analizei trebuie, dimpotrivă, să încerce s-o dejoace: să găsească dedesubtul ei o diferenţă mai mică şi deasupra ei, una încă şi mai limitată, şi tot aşa la nesfârşit până la limita ideală care ar fi non-diferenţa perfectei continuităţi. Arheologia, în schimb, ia ca obiect al descrierii ceea ce, de obicei, se consideră a fi un obstacol: proiectul ei nu este să depăşească diferenţele, ci să le analizeze, să spună în ce anume constau ele la drept vorbind, şi să le *diferenţieze*. Cum operează ea această diferenţiere?

1. În loc să considere că discursul nu este alcătuit decât dintr-o serie de evenimente omogene (formulările individuale), arheologia distinge, în masa propriu-zisă a discursului, mai multe planuri posibile de evenimente: planul enunţurilor înseşi, în emergenţa lor singulară; planul apariţiei obiectelor, a tipurilor de enunţare, a conceptelor şi a opţiunilor strategice (sau a transformărilor care le afectează pe cele deja existente); planul derivărilor unor noi reguli de formare pe baza unor reguli folosite deja – însă de fiecare dată în elementul uneia şi aceleiaşi pozitivităţi; în sfârşit, la un al patrulea nivel, planul în care are loc substituirea unei formaţiuni discursive cu o alta (sau planul apariţiei şi dispariţiei, pur şi simplu, a unei pozitivităţi). Aceste evenimente, – de departe, cele mai rare – sunt şi cele mai importante pentru arheologie: oricum, doar ea

le poate face să apară. Acestea nu constituie, însă, obiectul exclusiv al descrierii sale; am greși dacă am crede că ele le prescriu în mod imperativ pe toate celelalte și că induc rupturi analoge și simultane în diferitele planuri pe care am putut să le distingem. Evenimentele ce se produc în masa discursului nu se află în echilibru unele față de altele. Desigur, apariția unei formațiuni discursive este de multe ori corelativă unei ample înnoiri a obiectelor, a formelor de enunțare, a conceptelor și a strategiilor (principiu care nu este, totuși, universal: Gramatica generală, de pildă, a fost instaurată în secolul al XVII-lea fără prea multe modificări vizibile operate în cadrul tradiției gramaticale); însă nu este posibilă fixarea conceptului determinat sau a obiectului particular care îi manifestă dintr-o dată prezența. Un astfel de eveniment nu trebuie, prin urmare, descris conform categoriilor care pot să convină emergenței unei formulări sau apariției unui nou termen. Inutil, așadar, să-i adresăm întrebări de felul: „Cine e autorul? Cine a vorbit? În ce împrejurări și în interiorul cărui context? Animat de ce intenții și în scopul realizării cărui proiect?" Apariția unei noi pozitivități nu este semnalată de o frază nouă – neașteptată, surprinzătoare, logic imprevizibilă și deviantă din punct de vedere stilistic –, ce ar ajunge să se insereze într-un text în care ar anunța fie începutul unui nou capitol, fie intervenția unui nou vorbitor. Ea constituie un eveniment de un cu totul alt tip.

2. Pentru a analiza astfel de evenimente, este insuficient să constați modificări și să le raportezi imediat fie la modelul – teologic și estetic – al creației (cu transcendența și cu întregul joc al originalităților și invențiilor lui), fie la modelul psihologic al conștientizării (cu preliminariile lui obscure, cu anticipările, împrejurările favorabile și capacitățile lui de restructurare), fie, în sfârșit, la modelul biologic al evoluției. Trebuie să definești cât mai precis cu putință în ce anume constau aceste modificări: altfel spus, să substitui referinței nediferențiate la *schimbare* – în același timp conținător general al tuturor evenimentelor și principiu abstract al succesiunii lor – analiza *transformărilor*. Dispariția unei pozitivități și emergența alteia implică mai multe tipuri de transformări. Mergând de la cele mai particulare până la cele mai generale, putem și trebuie să descriem: felul în care s-au transformat

diferitele elemente ale unui sistem de formare (care au fost, de pildă, variațiile ratei șomajului și ale cererilor pentru ocuparea unui loc de muncă, care au fost deciziile politice privind corporațiile și universitatea, care au fost nevoile cele noi, precum și noile posibilități de asistență de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – elemente ce fac, toate, parte din sistemul de formare al medicinei clinice); felul în care s-au transformat relațiile caracteristice ale unui sistem de formare (cum s-a modificat, de exemplu, la jumătatea secolului al XVII-lea, raportul dintre câmpul perceptiv, codul lingvistic, mediația instrumentală și informație, pus în joc de discursul referitor la ființele vii, permițând, astfel, definirea obiectelor proprii Istoriei naturale); felul în care s-au transformat raporturile dintre diferitele reguli de formare (de exemplu, cum modifică biologia ordinea și dependența pe care Istoria naturală le stabilise între teoria caracterizării și analiza derivărilor temporale); felul, în sfârșit, în care se transformă raporturile dintre diferitele pozitivități (în ce mod relațiile dintre Filologie, Biologie și Economie modifică relațiile dintre Gramatică, Istoria naturală și Analiza bogățiilor; cum se descompune configurația interdiscursivă schițată de raporturile privilegiate dintre aceste trei discipline; cum se modifică raporturile lor respective cu matematicile și cu filosofia; cum se conturează un loc pentru alte formațiuni discursive, și în special pentru acea interpozitivitate care va primi denumirea de științe umane). În loc să invoce forța cea vie a schimbării (ca și cum aceasta ar fi propriul său principiu), în loc, de asemenea, să-i caute cauzele (ca și cum ea nu ar fi decât un simplu efect), arheologia încearcă să stabilească sistemul de transformări în care constă anume „schimbarea"; ea încearcă să elaboreze această noțiune goală și abstractă pentru a-i conferi statutul analizabil de transformare. Este lesne de înțeles de ce anumite spirite, atașate vechilor metafore prin intermediul cărora, vreme de un secol și jumătate, a fost imaginată istoria (mișcare, flux, evoluție), nu văd în acest fapt decât o negare a istoriei și o afirmare frustă a discontinuității; ele nu pot să admită, în fapt, desprinderea schimbării de toate aceste modele întâmplătoare, abolirea în același timp a întâietății ei de lege universală și a statutului său de efect general și înlocuirea ei cu analiza unor transformări diverse.

3. A spune că o formațiune discursivă ia locul alteia nu echivalează cu a spune că o întreagă lume de obiecte, de enunțări, de concepte, de opțiuni teoretice absolut noi își face brusc apariția, cu totul pregătită și organizată, într-un text care ar institui-o o dată pentru totdeauna; ci înseamnă a spune că a avut loc o transformare generală de raporturi, care nu alterează, însă, obligatoriu toate elementele; că enunțurile ascultă de noi reguli de formare, și nu este același lucru cu a spune că toate obiectele și conceptele, toate enunțările și toate opțiunile teoretice dispar. Din contră – pe baza acestor noi reguli pot fi descrise și analizate fenomene de continuitate, de revenire și de repetiție: nu trebuie, într-adevăr, să uităm faptul că o regulă de formare nu este nici determinarea unui obiect, nici caracterizarea unui tip de enunțare și nici forma ori conținutul unui concept, ci principiul multiplicității și al dispersării lor. Unul – sau mai multe – dintre aceste elemente poate să rămână identic (să-și păstreze decupajul, caracteristicile, structurile), aparținând, însă, unor sisteme diferite de dispersie și ținând de niște legi de formare distincte. Pot fi, așadar, întâlnite fenomene precum acestea: elemente care se mențin neschimbate de-a lungul mai multor pozitivități distincte, forma și conținutul rămânându-le aceleași, în vreme ce formațiunile lor sunt eterogene (de pildă, circulația monetară ca obiect, mai întâi, al Analizei bogățiilor și, ulterior, al Economei politice; conceptul de caracter mai întâi în Istoria naturală, apoi în Biologie); elemente care se constituie, se modifică, se organizează într-o anumită formațiune discursivă și care, o dată stabilizate, apar în alta (de pildă, conceptul de reflex, căruia G. Canguilhem i-a pus în evidență formarea în știința clasică, de la Willis la Prochaska, urmată de pătrunderea lui în fiziologia modernă); elemente care își fac apariția târziu, ca o derivare ultimă, într-o anumită formațiune discursivă și care ajung să ocupe un loc de prim ordin într-o formațiune ulterioară (de pildă, noțiunea de organism, apărută la sfârșitul secolului al XVIII-lea în Istoria naturală, ca rezultat al întregii întreprinderi taxinomice de caracterizare, și care devine conceptul major al biologiei din epoca lui Cuvier; sau noțiunea de focar lezional creată de Morgagni, devenită, ulterior, unul dintre conceptele de bază ale medicinei clinice); în sfârșit elemente ce reapar după o

perioadă de cădere în desuetudine, de uitare sau chiar de invalidare (de pildă, revenirea la un fixism de tip linnéan în cazul unui biolog precum Cuvier; sau reactivarea vechii idei de limbă originară în secolul al XVIII-lea). Pentru arheologie, problema nu este aceea de a nega aceste fenomene sau de a încerca să le diminueze importanţa; ci, dimpotrivă, de a le măsura şi de a încerca să dea seama de ele: cum pot să existe astfel de permanenţe sau astfel de repetări, astfel de înlănţuiri de lungă durată sau astfel de curbe ce trec dincolo de timp? Arheologia nu socoteşte ceea ce este continuu drept datul prim şi ultim care trebuie să dea seama de tot restul; dimpotrivă, consideră că ceea ce este acelaşi (*le même*), repetitivul şi neîntreruptul pun cel puţin tot atâtea probleme ca şi rupturile; pentru ea, identicul şi continuumul nu constituie ceea ce se cuvine să aflăm la capătul analizei; ele apar în elementul unei practici discursive; ascultă la rândul lor de regulile de formare ale pozitivităţilor; departe de a manifesta inerţia fundamentală şi liniştitoare la care ne place să raportăm schimbarea, sunt ele însele formate în mod activ şi regulat. Iar celor care ar fi tentaţi să-i reproşeze arheologiei analiza privilegiată a discontinuumului, tuturor agorafobicilor istoriei şi ai timpului, tuturor celor care confundă ruptura cu iraţionalitatea le voi răspunde: „Prin utilizarea pe care i-o daţi, voi sunteţi cei care devalorizaţi continuumul. Voi îl trataţi ca pe un element-suport la care tot restul trebuie să fie raportat; îl transformaţi în legea dintâi, în greutatea esenţială a oricărei practici discursive; aţi vrea ca orice modificare să fie analizată în cadrul câmpului acestei inerţii, aşa cum tot ce este mişcare se analizează în câmpul gravitaţiei. Nu-i conferiţi, însă, acest statut decât neutralizându-l şi împingându-l, la limita exterioară a timpului, spre o pasivitate originală. Arheologia îşi propune să inverseze această dispunere, sau, mai curând (căci nu se pune problema de a acorda discontinuumului rolul atribuit până acum continuităţii, să facă să joace unul contra celuilalt continuumul şi discontinuumul: să arate felul în care continuumul este format conform aceloraşi condiţii şi după aceleaşi reguli ca şi dispersia; şi faptul că el intră – în aceeaşi măsură ca şi diferenţele, invenţiile, noutăţile sau devierile – în câmpul practicii discursive."

4. Apariția și dispariția pozitivităților, jocul de substituiri pe care ele le prilejuiesc nu constituie un proces omogen care s-ar derula pretutindeni la fel. Nu trebuie să credem că ruptura ar fi un soi de mare derivă generală căreia i-ar fi supuse, în același timp, toate formațiunile discursive: ruptura nu reprezintă un timp mort și nediferențiat ce se intercalează – fie și numai pentru o clipă – între două faze manifeste; nu este acel lapsus lipsit de durată care separă două epoci și desfășoară, de o parte și de alta a unei falii, două timpuri eterogene; este, de fiecare dată, o discontinuitate specificată de un anumit număr de transformări distincte între niște pozitivități definite. Astfel încât analiza tăieturilor arheologice are ca scop să stabilească – între atâtea modificări diverse – analogii și diferențe, ierarhii, complementarități, coincidențe și decalaje: într-un cuvânt, să descrie dispersia discontinuităților înseși.

Ideea uneia și aceleiași tăieturi care ar segmenta dintr-o dată, la un moment dat, toate formațiunile discursive – întrerupându-le dintr-o singură mișcare și reconstituindu-le după aceleași reguli – nu poate fi admisă. Contemporaneitatea mai multor transformări nu înseamnă exacta lor coincidență cronologică: fiecare transformare poate să aibă indicele ei particular de „vâscozitate“ temporală. Istoria naturală, Gramatica generală și Analiza bogățiilor s-au constituit în moduri analoge și toate trei în cursul aceluiași secol al XVII-lea; însă sistemul de formare al analizei bogățiilor era legat de un mare număr de condiții și de practici non-discursive (circulația mărfurilor, manipulările monetare cu efectele lor, sistemul de protejare a comerțului și manufacturilor, oscilațiile cantității de metal monetizat): de aici, încetineala unui proces care s-a derulat pe parcursul a mai mult de un secol (de la Grammont până la Cantillon), în vreme ce transformările care conduseseră la instituirea Gramaticii și a Istoriei naturale nu avuseseră nevoie de mai mult de douăzeci și cinci de ani. Invers, transformările contemporane, analoge și legate între ele, nu trimit la un model unic, care s-ar reproduce de mai multe ori la suprafața discursurilor și le-ar impune tuturor o formă strict identică de ruptură: atunci când am descris ruptura arheologică ce a dat naștere filologiei, biologiei și economiei, am tot arătat felul în care aceste trei pozitivități erau legate unele de altele (prin dispariția analizei semnului și a teoriei reprezentării), ce efecte

simetrice putea să producă respectiva ruptură (ideea unei totalități și a unei adaptări organice în cazul ființelor vii; ideea unei coerențe morfologice și a unei evoluții reglate în cazul limbilor; ideea unei forme de producție care are legile ei interne și limitele ei de evoluție); era, însă, vorba de a arăta și care erau diferențele specifice ale acestor transformări (în special felul în care istoricitatea se introduce într-un mod particular în aceste trei pozitivități, făcând, astfel, ca raporturile lor cu istoria să nu fie identice, chiar dacă toate au un raport bine definit cu aceasta).

În sfârșit, există decalaje importante între diferitele rupturi arheologice, și uneori chiar între formațiuni discursive foarte apropiate și legate prin numeroase raporturi. Așa cum se întâmplă, de pildă, în cazul disciplinelor limbajului și al analizei istorice: marea transformare care a dus la nașterea, în cei dintâi ani ai secolului al XIX-lea, a gramaticii istorice și comparate, precedă cu mai bine de o jumătate de veac mutația discursului istoric: ceea ce face ca sistemul de interpozitivitate în care filologia se afla prinsă să înregistreze profunde remanieri în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fără ca pozitivitatea filologiei să fie pusă la îndoială. De aici, fenomene de „decalaj pe pachete" (*«décalage en briques»*), din care poate fi citat cel puțin un alt exemplu notoriu: concepte precum cele de plus-valoare sau de scădere tendențială a ratei profitului, așa cum le întâlnim la Marx, pot fi descrise pe baza sistemului de pozitivitate deja folosit la Ricardo; or, aceste concepte (care sunt noi, dar ale căror reguli de formare nu sunt astfel) apar – chiar și la Marx – ca ținând în același timp de o cu totul altă practică discursivă: cea în care ele sunt formate conform unor legi specifice, ocupă o poziție diferită și nu apar în cadrul acelorași înlănțuiri; această nouă pozitivitate nu reprezintă o transformare a analizelor lui Ricardo; ele nu constituie o nouă economie politică; în cazul lor, este vorba de un discurs a cărui instituire a avut loc în legătură cu derivarea anumitor concepte economice, dar care, în replică, definește condițiile în care se exercită discursul economiștilor, putând, astfel, să funcționeze ca o teorie și ca o critică a economiei politice.

Arheologia dezarticulează sincronia tăieturilor tot așa cum a desfăcut unitatea abstractă a schimbării și a evenimentului.

Epoca nu constituie nici unitatea de bază, nici orizontul și nici obiectul ei: dacă, totuși, vorbește despre epoci, o face numai în legătură cu anumite practici discursive determinate și ca rezultat al propriilor ei analize. Epoca clasică, deseori menționată în analizele arheologice, nu reprezintă o figură temporală care își impune unitatea și forma goală tuturor discursurilor; ea este denumirea ce poate fi dată unui amestec complex de continuități și discontinuități, de modificări interioare pozitivităților, de formațiuni discursive care apar și dispar. La fel, *ruptura* nu reprezintă, pentru arheologie, o obsesie a analizelor ei, limita asupra căreia ea atrage atenția de la distanță fără, însă, a putea nici s-o determine, nici să-i găsească o specificitate: ruptura este numele dat transformărilor care afectează regimul general al uneia sau mai multor formațiuni discursive. Astfel, Revoluția Franceză – deoarece în jurul ei s-au focalizat, până acum, toate analizele arheologice – nu joacă rolul unui eveniment exterior în raport cu discursurile, căruia s-ar cuveni, pentru a gândi corect, să-i regăsim efectul de ruptură în toate discursurile; ea funcționează ca un ansamblu complex, articulat, descriptibil de transformări care au lăsat intacte un anumit număr de pozitivități, care au fixat, pentru altele, reguli ce continuă să fie și în prezent ale noastre și care au instituit, totodată, anumite pozitivități ce s-au descompus recent sau încă se descompun sub privirile noastre.

VI. Știință și cunoaștere

O delimitare nemărturisită, al cărei principiu nu a fost oferit și al cărei principiu nici măcar nu a fost precizat, s-a impus în toate analizele de până acum. Toate exemplele invocate au aparținut, fără excepție, unui domeniu foarte restrâns. Sunt departe nu de a fi inventariat, ci măcar de a fi sondat imensul domeniu al discursului: ce anume m-a făcut să neglijez în mod sistematic textele „literare", „filosofice" sau „politice"? În aceste regiuni, formațiunile discursive și sistemele de pozitivitate să nu ocupe oare nici un loc? Și, dacă tot am vrut să nu depășesc ordinul științelor, de ce am evitat matematicile, fizica sau chimia? De ce nu am făcut apel decât la atâtea discipline îndoielnice, încă informe și menite să nu treacă, poate, niciodată pragul științificității? Într-un cuvânt, ce raport există între arheologie și analiza științelor?

a) *Pozitivități, discipline, științe*

O primă întrebare: sub termenii oarecum stranii de „formațiune discursivă" și „pozitivitate", arheologia nu descrie oare, pur și simplu, niște pseudo-științe (precum psihopatologia), niște științe aflate în stadiul de preistorie (precum istoria naturală) sau altele pe de-a-ntregul infiltrate de ideologie (precum economia politică)? Nu reprezintă ea cumva modul de analiză privilegiat a ceea ce este sortit să rămână pe veci într-un stadiu cvasi-științific? Dacă numim „discipline" niște ansambluri de enunțuri care își împrumută modul de organizare de la modele științifice, care tind spre coerență și

demonstrativitate, care sunt acceptate, instituționalizate, difuzate și uneori predate ca științe, în învățământ, nu se poate oare afirma că arheologia descrie discipline care nu sunt efectiv niște științe, în vreme ce epistemologia ar descrie științe care s-au format pornind de la (sau în pofida) disciplinelor existente?

Răspunsul la toate aceste întrebări este unul negativ. Arheologia nu descrie discipline. Sau, cel mult, acestea, în desfășurarea lor manifestă, pot servi drept nadă pentru descrierea pozitivităților; nu-i fixează, însă, acesteia niște limite: nu-i impun decupaje definitive; nu se regăsesc ca atare la capătul analizei; astfel, nu poate fi stabilită o relație biunivocă între disciplinele instituite și formațiunile discursive.

Iată un exemplu al acestei distorsiuni. Punctul de pornire al *Istoriei nebuniei* îl constituia apariția unei discipline psihiatrice la începutul secolului al XIX-lea. Această disciplină nu avea nici același conținut, nici aceeași organizare internă, nici același loc în cadrul medicinei, nici aceeași funcție practică și nici același mod de utilizare ca tradiționalul capitol al „bolilor de cap" sau al „bolilor nervoase" ce putea fi întâlnit în tratatele de medicină din secolul al XVIII-lea. Or, interogând această nouă disciplină, s-au descoperit două lucruri: ceea ce a făcut-o posibilă în epoca în care ea a apărut, ceea ce a determinat această schimbare de proporții în economia conceptelor, a analizelor și a demonstrației a fost un întreg joc de raporturi între spitalizare, internare, condițiile și procedurile excluziunii sociale, regulile de jurisprudență, normele muncii industriale și ale moralei burgheze, pe scurt, un întreg ansamblu ce caracterizează, pentru această practică discursivă, formarea enunțurilor ei; această practică nu se manifestă, însă, numai într-o disciplină cu statut și pretenții științifice; o găsim folosită și în texte juridice, expresii literare, reflecții filosofice, decizii de ordin politic, discuții cotidiene și opinii. Formațiunea discursivă căreia disciplina psihiatrică ne permite să-i reperăm existența este departe de a fi coextensivă cu aceasta: o depășește cu mult și o investește din toate părțile. Mai mult, însă, decât atât: urcând pe firul timpului și căutând ceva care ar fi putut să premeargă, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea,

instaurarea psihiatriei, am văzut că nu există nici o disciplină prealabilă acesteia: ceea ce spuneau medicii epocii clasice cu privire la manii, deliruri, melancolii, boli nervoase nu constituia în nici un caz o disciplină autonomă, ci cel mult o rubrică în analiza febrelor, a alterărilor înregistrate de umori sau a afecţiunilor creierelor. Cu toate acestea, în pofida absenţei oricărei discipline instituite, exista, totuşi, o practică discursivă, cu propria ei regularitate şi propria ei consistenţă. Această practică discursivă se afla investită în medicină, desigur, dar şi în regulamentele administrative, în textele literare şi filosofice, în cazuistică, în teoriile sau proiectele de muncă obligatorie şi de asistenţă pentru cei săraci. În epoca clasică avem, prin urmare, de-a face cu o formaţiune discursivă şi cu o pozitivitate perfect accesibile descrierii, cărora nu le corespunde, însă, nici o disciplină definită ce ar putea fi comparată cu psihiatria.

Dar, dacă este adevărat că pozitivităţile nu constituie nişte simple dublete ale unor discipline instituite, nu se poate oare afirma că ele reprezintă schiţa unor ştiinţe viitoare? Sub denumirea de formaţiune discursivă nu se desemnează oare proiecţia retrospectivă a ştiinţelor asupra propriului lor trecut, umbra pe care ele o aruncă peste tot ce le-a precedat şi care pare, astfel, a le fi profilat dinainte? Ceea ce, de pildă, a fost descris ca analiză a bogăţiilor sau ca gramatică generală, atribuindu-li-se o autonomie poate cu totul artificială, nu era oare, pur şi simplu, economia politică în stadiu incoativ sau o fază prealabilă instituirii unei ştiinţe în sfârşit riguroase a limbajului? Printr-o mişcare retrogradă a cărei legitimitate ar fi, fără doar şi poate, greu de stabilit, nu încearcă oare arheologia să regrupeze într-o practică discursivă independentă toate elementele eterogene şi dispersate a căror complicitate s-a dovedit necesară pentru instituirea unei ştiinţe?

Şi de data aceasta, răspunsul este unul negativ. Ceea ce s-a analizat sub denumirea de Istorie naturală nu adună într-o figură unică tot ceea ce, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, putea trece drept schiţa unei ştiinţe a vieţii şi putea să figureze în genealogia legitimă a acesteia. Pozitivitatea astfel evidenţiată dă într-adevăr seama de un anumit număr de enunţuri

referitoare la asemănările și diferențele dintre ființe, structura lor vizibilă, caracterele lor specifice și generice, posibila lor clasificare, discontinuitățile ce le despart și trecerile ce le unesc; dar ea lasă pe dinafară multe alte analize, care datează totuși din aceeași epocă și care schițează, și ele, figura ancestrală a biologiei: analiza mișcării reflexe (care se va dovedi atât de importantă în constituirea unei anatomo-fiziologii a sistemului nervos), teoria germenilor (care pare a fi o anticipare a problemelor evoluției și geneticii), explicarea creșterii animale și vegetale (care va reprezenta una dintre marile întrebări ale fiziologiei organismelor în general). Chiar mai mult decât atât: departe de a anticipa asupra .unei viitoare biologii, Istoria naturală – discurs taxinomic legat de teoria semnelor și de proiectul unei științe a ordinii – excludea, prin soliditatea și autonomia ei, constituirea unei științe unitare a vieții. La fel, formațiunea discursivă descrisă sub numele de Gramatică generală nu dă seama – departe de așa ceva – de tot ceea ce a putut fi spus, în epoca clasică, cu privire la limbaj și a cărui moștenire sau repudiere, dezvoltare sau critică trebuia s-o aflăm mai târziu sub forma filologiei: ea lasă pe dinafară metodele exegezei biblice, ca și acea filosofie a limbajului formulată la Vico și Herder. Formațiunile discursive nu sunt, prin urmare, viitoarele științe surprinse în momentul în care, încă inconștiente de ele însele, se constituie în tăcere: ele nu se găsesc, de fapt, într-o stare de subordonare teleologică în raport cu ortogeneza științelor.

Trebuie, oare, atunci să afirmăm că nu poate să existe știință acolo unde există pozitivitate și că pozitivitățile, acolo unde pot fi ele descoperite, exclud întotdeauna științele? Trebuie oare să presupunem că, în loc să se afle într-o relație cronologică cu științele, pozitivitățile se găsesc într-o situație de alternativă? Că reprezintă, întrucâtva, figura pozitivă a unui anumit defect epistemologic? Și în acest caz, însă, se poate oferi un contra-exemplu. Medicina clinică nu este cu siguranță o știință. Nu numai din pricina faptului că nu corespunde criteriilor formale și nu atinge nivelul de rigoare la care putem să ne așteptăm din partea fizicii, a chimiei sau chiar a fiziologiei; ci și pentru că

ea presupune o aglutinare, prea puţin organizată, de observaţii empirice, de încercări şi de rezultate brute, de reţete, de prescripţii terapeutice, de regulamente instituţionale. Cu toate acestea însă, această non-ştiinţă nu exclude ştiinţa: de-a lungul secolului al XIX-lea, ea a stabilit raporturi bine definite între ştiinţe perfect constituite precum fiziologia, chimia sau microbiologia; mai mult chiar, a dat naştere unor discursuri precum cel al anatomiei patologice, căreia ar fi fără doar şi poate o prezumţie să-i alipim titlul de falsă ştiinţă.

Formaţiunile discursive nu pot fi, prin urmare, identificate nici cu ştiinţele, nici cu disciplinele abia ştiinţifice, nici cu acele figuri ce schiţează de la distanţă ştiinţele care urmează să se constituie şi nici cu formele care exclud din capul locului orice fel de ştiinţificitate. Cum stau, în acest caz, lucrurile în ceea ce priveşte raportul dintre pozitivităţi şi ştiinţe?

b) *Cunoaşterea*

Pozitivităţile nu caracterizează forme de cunoaştere, fie acestea condiţii *a priori* şi necesare sau forme de raţionalitate întrebuinţate, pe rând, de istorie. Ele nu definesc, însă, nici stadiul cunoştinţelor într-un anumit moment al timpului: nu stabilesc bilanţul a ceea ce, cu începere din acel moment, a putut să fie demonstrat şi a căpătat statutul de achiziţie definitivă, şi nici bilanţul a ceea ce, în schimb, era acceptat fără probe şi demonstraţii suficiente sau a ceea ce era admis printr-o credinţă comună sau prin forţa imaginaţiei. A analiza pozitivităţi înseamnă a arăta conform căror reguli o practică discursivă poate să formeze grupuri de obiecte, ansambluri de enunţări, jocuri de concepte şi serii de opţiuni teoretice. Elementele astfel formate nu constituie o ştiinţă cu o structură de idealitate definită; sistemul lor de relaţii este în mod cert cu mult mai puţin strict; în cazul lor dar nu este vorba nici de cunoştinţe îngrămădite unele lângă altele, provenite din experienţe, tradiţii sau descoperiri eterogene şi păstrate laolaltă doar de identitatea subiectului ce le deţine. Ele reprezintă instanţa pornind de la

care se elaborează propoziții coerente (sau nu), se dezvoltă descrieri mai mult sau mai puțin exacte, se efectuează verificări și se desfășoară teorii. Alcătuiesc prealabilul a ceea ce se va dovedi și va funcționa ca o cunoaștere sau ca o iluzie, ca un adevăr admis sau ca o eroare denunțată, ca o achiziție definitivă sau ca un obstacol depășit. Observăm că acest prealabil nu poate fi analizat ca un dat, ca o experiență trăită, încă total angajată în imaginar sau în percepție, pe care umanitatea, de-a lungul istoriei sale, ar fi trebuit s-o reia în forma raționalității sau pe care fiecare individ în parte ar trebui s-o traverseze pentru propriul său folos dacă dorește să regăsească semnificațiile ideale investite și ascunse în el. Nu este vorba, în cazul acestui prealabil, de o pre-cunoaștere sau de un stadiu arhaic din cadrul mișcării ce face trecerea de la cunoașterea imediată la apodicticitate; ci de elementele care trebuie să fi fost formate de o practică discursivă pentru ca, eventual, un discurs științific să ia ființă, fiind specificiat nu numai prin formă și rigoare, ci și prin obiectele cu care are de-a face, prin tipurile de enunțare pe care le pune în joc, prin conceptele pe care le mânuiește și prin strategiile la care recurge. În felul acesta, știința nu este raportată la ceea ce a trebuit sau trebuie să fie trăit pentru ca intenția de idealitate ce o caracterizează să fie fondată; ci la ceea ce a trebuit – sau trebuie – să fie spus pentru ca să poată să existe un discurs care, la nevoie, să răspundă unor criterii experimentale sau formale de științificitate.

Acest ansamblu de elemente, formate în mod reglementat de o practică discursivă și care sunt indispensabile pentru constituirea unei științe, chiar dacă nu sunt destinate în mod obligatoriu să-i dea naștere, poate fi numit *cunoaștere*. O cunoaștere este dată de acele elemente despre care se poate vorbi în cadrul unei practici discursive care este specificată prin aceasta: domeniul constituit de diferitele obiecte care vor dobândi – sau nu – un statut științific (cunoașterea caracteristică psihiatriei în secolul al XIX-lea nu reprezintă suma a ceea ce s-a crezut a fi adevărat, ci ansamblul conduitelor, singularităților, deviațiilor despre care se poate vorbi în cadrul discursului psihiatric); o cunoaștere reprezintă, de asemenea,

spaţiul în interiorul căruia subiectul poate să ocupe o poziţie pentru a vorbi despre obiectele cu care are de-a face în discursul său (în acest sens, cunoaşterea specifică medicinei clinice se compune din funcţiile de privire, de interogare, de descifrare, de înregistrare şi de decizie pe care poate să le exercite subiectul discursului medical); o cunoaştere mai reprezintă şi câmpul de coordonare şi de subordonare a enunţurilor în care conceptele apar, se definesc, se aplică şi se transformă (la acest nivel, cunoaşterea asociată Istoriei naturale, în secolul al XVIII-lea, nu este suma a ceea ce a fost spus, ci ansamblul modalităţilor şi al amplasamentelor în funcţie de care orice enunţ nou poate să fie integrat în ceea ce este deja-spus (*déjà-dit*); o cunoaştere se defineşte, în sfârşit, prin posibilităţile de utilizare şi de apropiere pe care le oferă discursul (astfel, cunoaşterea caracteristică economiei politice, în epoca clasică, nu este teza diferitelor teze susţinute, ci ansamblul punctelor ei de articulare cu alte discursuri sau cu alte practici care nu sunt de ordin discursiv). Există cunoaşteri independente de ştiinţe (care nu reprezintă nici schiţa istorică şi nici reversul trăit al acestora), nu există, însă, şi cunoaştere fără o practică discursivă definită; iar orice practică discursivă poate fi definită prin cunoaşterea pe care ea o formează.

În loc să parcurgă axa conştiinţă–cunoştinţă–ştiinţă (din care nu poate fie eliminat indicele de subiectivitate), arheologia parcurge axa următoare: practică discursivă–cunoaştere–ştiinţă. Şi, în timp ce istoria ideilor află punctul de echilibru al analizei sale în elementul cunoştinţei (fiind obligată astfel, fie şi împotriva voinţei ei, să reîntâlnească interogaţia transcendentală), arheologia află punctul de echilibru al analizei ei în cunoaştere, adică într-un domeniu în care subiectul este în mod necesar situat şi dependent, fără a putea vreo clipă să figureze ca titular (ca activitate transcendentală sau în calitate de conştiinţă empirică).

Se înţelege, în aceste condiţii, că este necesar să distingem cu grijă între *domeniile ştiinţifice* şi *teoriile arheologice*: decupajul şi principiile lor de organizare sunt total diferite. Nu aparţin unui domeniu de ştiinţificitate decât acele propoziţii

care ascultă de anumite legi de construcție; afirmațiile care ar avea același sens, care ar spune același lucru și care ar fi la fel de adevărate ca ele – dar care nu ar ține de aceeași științificitate – ar fi excluse din acest domeniu: ceea ce *Visul lui d'Alembert*[1] spune cu privire la devenirea speciilor poate foarte bine să traducă unele dintre conceptele sau ipotezele științifice ale epocii; poate, de asemenea, să constituie o anticipare a unui adevăr viitor; nu ține de domeniul de științificitate al Istoriei naturale, ci aparține, în schimb, teritoriului ei arheologic, însă doar cu condiția de a face dovada folosirii acelorași reguli de formare ca în cazul lui Linné, Buffon, Daubenton sau Jussieu. Teritoriile arheologice pot să traverseze atât texte „literare" sau „filosofice", cât și texte științifice. Cunoașterea nu se află investită numai în demonstrații, ci și în ficțiuni, în reflecții, în narațiuni, în regulamente instituționale sau în decizii politice. Teritoriul arheologic al Istoriei naturale cuprinde și *Palingenezia filosofică* sau *Telliamed*[2] cu toate că aceste texte nu corespund, în mare parte, normelor științifice admise în epocă și încă și mai puțin, cu siguranță, acelora care vor fi impuse mai târziu. Teritoriul arheologic al Gramaticii generale conține reveriile unui Fabre d'Olivet[3] (care nu au primit niciodată un statut științific și care se înscriu mai curând în registrul gândirii mistice) în egală măsură cu analiza propozițiilor atributive (acceptată, pe-atunci, cu lumina evidenței și în care gramatica generativă își poate recunoaște azi propriu-i adevăr prefigurat).

Practica discursivă nu coincide cu elaborarea științifică pe care o poate prilejui; iar cunoașterea pe care ea o formează nu reprezintă nici schița grosolană, nici subprodusul cotidian al unei științe constituite. Științele – nu importă, pentru moment, diferența dintre discursurile cu prezumție sau statut de științificitate și discursurile care fac dovada efectivă a criteriilor formale ale acesteia – științele, așadar, apar în elementul unei formațiuni discursive și pe fondul unei cunoașteri. Fapt care deschide două serii de probleme: care pot fi locul și rolul unei regiuni de științificitate în interiorul teritoriului arheologic în care ea se conturează? Conform cărei ordini și căror procese are loc emergența unei regiuni de științificitate în cadrul unei

formațiuni discursive date? Acestor probleme nu li se poate oferi, aici și acum, un răspuns: cel mult, poate fi indicată direcția în care ele ar putea fi, probabil, analizate.

c) *Cunoaștere și ideologie*

O dată constituită, o știință nu reia pe cont propriu și conform înlănțuirilor care îi sunt specifice tot ceea ce alcătuia practica discursivă în interiorul căreia ea apare; și nici nu împrăștie cunoașterea care o înconjoară pentru a o trimite în preistoria erorilor, a prejudecăților și fanteziilor. Anatomia patologică nu a redus și adus la normele de științificitate pozitivitatea medicinei clinice. Domeniul cunoașterii nu reprezintă un șantier epistemologic ce ar dispărea în știința care îl împlinește. Știința (sau ceea ce trece drept așa ceva) se localizează într-un câmp de cunoaștere, unde joacă un anumit rol. Acest rol variază în funcție de diferitele formațiuni discursive și se modifică o dată cu mutațiile pe care acestea le înregistrează. Ceea ce se prezenta în epoca clasică drept cunoștință medicală a bolilor minții ocupa în cunoașterea nebuniei un loc cât se poate de limitat: nu constituia decât una dintre suprafețele de contact, printre multe altele (jurisprudență, cazuistică, reglementare polițienească etc.); în schimb, analizele psihopatologice din secolul al XIX-lea, care țineau și ele să treacă drept o cunoștință științifică a maladiilor mentale, au jucat un rol cu totul diferit și cu mult mai important în cunoașterea cu privire la nebunie (și anume, rolul de model și de instanță de decizie). La fel, discursul științific (sau cu pretenție științifică) nu asigură aceeași funcție în cunoașterea economică specifică secolului al XVII-lea și în aceea a secolului al XIX-lea. În fiecare formațiune discursivă în parte există un raport specific între știință și cunoaștere; iar analiza arheologică, în loc să definească între ele un raport de excluziune sau de sustragere (căutând ce anume din sfera cunoașterii scapă și continuă să reziste științei și ce anume din câmpul științei continuă să fie compromis de vecinătatea și influența cunoașterii), trebuie să indice în mod

pozitiv felul în care o știință se înscrie și funcționează în elementul cunoașterii.

Desigur că în acest spațiu de joc se stabilesc și se specifică raporturile dintre ideologie și științe. Dominația ideologiei asupra discursului științific și funcționarea ideologică a științelor nu se articulează la nivelul structurii lor ideale (chiar dacă ele pot să se traducă aici într-un mod mai mult sau mai puțin vizibil), nici la nivelul utilizării lor tehnice într-o societate (chiar dacă aceasta poate avea efecte și în acest loc) și nici la nivelul conștiinței subiecților implicați; ele se articulează acolo unde știința se decupează pe fondul cunoașterii. Întrebarea referitoare la ideologie poate fi adresată științei numai în măsura în care aceasta, fără să se identifice cu cunoașterea, dar și fără să o suprime sau să o excludă, se localizează în interiorul ei, structurează unele dintre obiectele ei, sistematizează unele dintre enunțările ei și formalizează unele dintre conceptele și strategiile ei; numai în măsura în care această elaborare împarte cunoașterea, o modifică și o redistribuie parțial sau o confirmă și o lasă să fie ceea ce este tot parțial; numai în măsura în care știința își află locul în interiorul unei regularități discursive și în măsura în care, în felul acesta, ea se desfășoară și funcționează într-un întreg câmp de practici, discursive sau nu. Într-un cuvânt, ceea ce ideologia adresează științei nu este întrebarea cu privire la situațiile sau practicile pe care aceasta le reflectă într-un mod mai mult sau mai puțin conștient; nu este nici chestiunea utilizării ei eventuale și a tuturor folosirilor eronate de care ea poate să aibă parte; este întrebarea referitoare la existența ei ca practică discursivă și la funcționarea ei în rândul celorlalte practici.

Se poate afirma, în mare, și ignorând orice mediație și orice specificitate, că economia politică joacă un anumit rol în societatea capitalistă, că ea servește interesele clasei burgheze, că a fost creată de aceasta și pentru aceasta, că poartă, în sfârșit, stigmatele originii sale chiar și în conceptele și în arhitectura ei logică; însă orice descriere cât de cât exactă a raporturilor dintre structura epistemologică a economiei și funcția ei

ideologică va trebui să treacă prin analiza formaţiunii discursive care i-a dat naştere precum şi a ansamblului de obiecte, concepte şi opţiuni teoretice pe care aceasta a fost nevoită să le elaboreze şi să le sistematizeze; atunci, va trebui arătat felul în care practica discursivă care a dat naştere unei astfel de pozitivităţi a funcţionat alături de alte practici, care puteau să fie de ordin discursiv, dar şi de ordin politic sau economic.

Fapt care ne permite să avansăm un anumit număr de propoziţii:

1. Ideologia nu exclude ştiinţificitatea. Puţine discursuri au acordat un loc mai mare ideologiei decât discursul clinic şi acela al economiei politice: fapt care nu constituie un motiv suficient pentru a califica ansamblul enunţurilor lor drept eronat, contradictoriu sau lipsit de obiectivitate.

2. Contradicţiile, lacunele, defectele teoretice pot să semnaleze funcţionarea ideologică a unei ştiinţe (sau a unui discurs cu pretenţii ştiinţifice); ele pot permite determinarea punctului în care edificiul începe să aibă propriile sale efecte. Dar analiza acestei funcţionări trebuie făcută la nivelul pozitivităţii şi al raporturilor dintre regulile de formare şi structurile ştiinţificităţii.

3. Corectându-se, îndreptându-şi erorile, cizelându-şi formalizările, un discurs nu-şi încetează neapărat relaţiile cu ideologia. Rolul jucat de aceasta nu scade pe măsură ce creşte rigoarea, iar falsul se risipeşte.

4. A ataca funcţionarea ideologică a unei ştiinţe pentru a o face să devină evidentă şi pentru a o modifica nu este totuna cu a da în vileag presupoziţiile filosofice pe care ea poate să le conţină; nu înseamnă a reveni la fundamentele care au făcut-o posibilă şi care o legitimează: înseamnă a o pune în discuţie în calitatea ei de formaţiune discursivă; înseamnă a ataca nu contradicţiile formale ale propoziţiilor ei, ci sistemul de formare al obiectelor, al tipurilor de enunţare, al conceptelor şi

al opţiunilor ei teoretice. Înseamnă a o considera ca o practică alături de alte practici.

d) *Diferitele praguri şi cronologia lor*

Mai multe emergenţe distincte pot fi descrise referitor la o formaţiune discursivă. Momentul pornind de la care o practică discursivă se individualizează şi devine autonomă, momentul, aşadar, în care funcţionează un singur şi acelaşi sistem de formare a enunţurilor sau momentul în care acest sistem se transformă, poate fi numit *prag de pozitivitate.* Atunci când, în jocul unei formaţiuni discursive, un ansamblu de enunţuri se desprinde, pretinde că pune în valoare (chiar şi fără să reuşească) norme de verificare şi de coerenţă şi exercită faţă de cunoaştere o funcţie dominantă (de model, de critică sau de verificare), vom spune că formaţiunea discursivă respectivă trece un *prag de epistemologizare.* Atunci când figura epistemologică astfel schiţată ascultă de un anumit număr de criterii formale şi când enunţurile sale nu mai răspund unor reguli arheologice de formare, ci în plus, anumitor legi de construcţie a propoziţiilor, vom spune că ea a trecut un *prag de ştiinţificitate.* În sfârşit, atunci când acest discurs ştiinţific va putea, la rândul său, să definească axiomele care îi sunt necesare, elementele pe care el le utilizează, structurile propoziţionale care îi sunt legitime şi transformările pe care el le acceptă, în momentul în care va putea, astfel, să desfăşoare, pornind de la el însuşi, edificiul formal pe care îl constituie, vom spune că a trecut *pragul formalizării.*

Repartizarea în timp a acestor diferite praguri, succesiunea lor, decalajul sau eventuala lor coincidenţă, felul în care ele pot să se comande sau să se implice unele pe altele, condiţiile în care, pe rând, ele se instaurează, toate acestea constituie pentru arheologie unul dintre domeniile majore de explorare. Cronologia lor nu este, într-adevăr, nici regulată şi nici omogenă. Formaţiunile discursive nu le trec, toate, cu acelaşi pas şi în acelaşi timp, ci împart istoria cunoştinţelor umane în mai multe vârste: într-o epocă în care multe pozitivităţi au trecut deja pragul formalizării, multe altele nu l-au atins încă pe cel al

științificității și nici măcar pe cel al epistemologizării. Mai mult decât atât: nu toate formațiunile discursive trec succesiv aceste diferite praguri ca prin stadiile naturale ale unei maturizări biologice în care singura variabilă ar constitui-o timpul de latență sau durata intervalelor. În realitate, avem de-a face cu evenimente a căror dispersie nu este una evolutivă: ordinea lor singulară reprezintă unul dintre caracterele specifice ale fiecărei formațiuni discursive în parte. Iată câteva exemple de astfel de diferențe.

Există cazuri în care pragul de pozitivitate este trecut mult înaintea pragului de epistemologizare: astfel, psihopatologia, ca discurs cu pretenții științifice, a epistemologizat la începutul secolului al XIX-lea, prin Pinel, Heinroth și Esquirol, o practică discursivă care îi preexistase cu mult și care își dobândise de multă vreme autonomia și sistemul propriu de regularitate. Se poate, însă, întâmpla și ca aceste două praguri să se suprapună în timp, iar instaurarea unei pozitivități să coincidă cu emergența unei figuri epistemologice. Uneori, pragurile de științificitate sunt legate de trecerea de la o pozitivitate la alta; alteori, ele diferă de aceasta; astfel, trecerea de la Istoria naturală (cu științificitatea ei proprie) la biologie (ca știință nu a clasificării ființelor, ci a corelațiilor specifice dintre diferitele organisme) nu s-a petrecut în epoca lui Cuvier fără transformarea unei pozitivități în alta; în schimb, medicina experimentală a lui Claude Bernard[4], apoi microbiologia lui Pasteur[5] au modificat tipul de științificitate cerut de anatomia și fiziologia patologice fără însă ca formațiunea discursivă a medicinei clinice, așa cum fusese ea instituită în epocă, să se afle scoasă din joc. La fel, noua științificitate instituită în disciplinele biologice de către evoluționism nu a modificat pozitivitatea biologică care fusese definită în epoca lui Cuvier. În cazul economiei, desprinderile sunt deosebit de numeroase. În secolul al XVII-lea, se poate recunoaște un prag de pozitivitate; el coincide aproximativ cu practica și teoria mercantilismului; dar epistemologizarea lui nu se va produce decât ceva mai târziu, la finalul secolului sau la începutul celui următor, prin Locke și Cantillon. Cu toate acestea, secolul al XIX-lea, prin Ricardo, marchează în același

timp un nou tip de pozitivitate și o nouă formă de epistemologizare, pe care Cournot[6] și Jevons le vor modifica la rândul lor, exact în aceeași epocă în care Marx, pornind de la economia politică, va determina apariția unei practici discursive cu totul noi.

A nu recunoaște în știință decât acumularea lineară a adevărurilor sau ortogeneza rațiunii, a nu recunoaște în ea o practică discursivă cu nivelurile, pragurile și rupturile ei diverse echivalează cu a te condamna să nu poți descrie decât o singură separare istorică căreia îi plimbi la nesfârșit modelul de-a lungul timpului și pentru orice formă de cunoaștere: separarea dintre ceea ce nu este încă științific și ceea ce este în mod definitiv. Întreaga masă a desprinderilor, întreaga dispersie a rupturilor, întregul decalaj al efectelor lor și jocul interdependenței lor sunt, astfel, reduse la actul monotom al unei întemeieri ce trebuie neîncetat repetată.

Nu există, desigur, decât o singură știință pentru care nu se poate opera o distincție între aceste diferite praguri și nici descrie, între ele, un asemenea ansamblu de decalaje: matematicile, unica practică discursivă care a trecut dintr-o dată pragul de pozitivitate, pragul de epistemologizare, pragul științificității și pragul formalizării. Însăși posibilitatea existenței ca atare a matematicilor presupunea ca pentru ele să fie dat de la bun început ceea ce rămâne dispersat de-a lungul istoriei, în toate celelalte cazuri: pozitivitatea lor primă trebuia să constituie o practică discursivă deja formalizată (chiar dacă și alte formalizări mai aveau să fie operate). De aici, desigur, faptul că instituirea lor este în același timp atât de enigmatică (atât de puțin accesibilă analizei, atât de concentrată în forma începutului absolut) și atât de valorificată (dat fiind că apare în același timp ca origine și ca întemeiere); de aici decurge și faptul că, în cel dintâi gest al celui dintâi matematician, oamenii au văzut constituirea unei idealități care s-a desfășurat de-a lungul istoriei și nu a fost pusă la îndoială decât pentru a fi repetată și purificată; de aici, faptul că începutul matematicilor este interogat nu atât ca un eveniment istoric, cât mai cu seamă cu titlul de principiu de istoricitate: de aici, în sfârșit,

decurge faptul că, pentru toate celelalte ştiinţe, descrierea genezei lor istorice, a tatonărilor şi eşecurile lor, a târziei lor impuneri este raportată la modelul meta-istoric al unei geometrii ce apare pe neaşteptate şi o dată pentru totdeauna din practicile obişnuite ale măsurării terenurilor. Dar dacă luăm instituirea discursului matematic drept prototip pentru naşterea şi devenirea tuturor celorlalte ştiinţe, riscăm să omogenizăm toate formele singulare de istoricitate, să reducem la instanţa unei singure tăieturi toate pragurile diferite pe care poate să le treacă o practică discursivă şi să reproducem problematica originii la nesfârşit, în toate momentele timpului: nefăcând, în felul acesta, altceva decât să reînnoim drepturile analizei istorico-transcendentale. Matematicile au fost în mod cert un model pentru majoritatea discursurilor ştiinţifice, în efortul lor de atingere a rigorii formale şi a demonstrativităţii; însă pentru istoricul care interoghează devenirea efectivă a ştiinţelor, ele constituie un exemplu prost ales – în orice caz, un exemplu care nu poate să fie generalizat.

e) *Diferitele tipuri de istorie a ştiinţelor*

Multiplele praguri pe care le-am reperat permit forme distincte de analiză istorică. O analiză, mai întâi, la nivelul formalizării: este tocmai istoria pe care matematicile nu încetează s-o povestească despre ele însele în procesul propriei lor elaborări. Ceea ce au fost ele la un moment dat (domeniul, metodele, obiectele pe care le definesc, limbajul pe care îl folosesc) nu este niciodată azvârlit în câmpul exterior al non-ştiinţificităţii; ci este neîncetat redefinit (fie şi cu titlul de regiune căzută în desuetudine sau atinsă provizoriu de sterilitate) în interiorul edificiului formal pe care ele îl constituie; acest trecut apare ca un caz particular, ca un model naiv, ca o schiţă parţială şi insuficient generalizată a unei teorii mai abstracte, mai puternice şi de un nivel mai înalt; matematicile retranscriu parcursul lor istoric real într-un vocabular al învecinărilor, al dependenţelor, al subordonărilor, al formalizărilor

progresive, al generalităților ce se înglobează unele pe altele. Pentru această istorie a matematici*lor* (aceea pe care ele o constituie și aceea pe care ele o povestesc cu privire la ele însele), algebra lui Diophantos[7] nu reprezintă o experiență rămasă suspendată, ci un caz particular al Algebrei așa cum o cunoaștem începând cu Abel[8] și Galois[9]; metoda greacă a exhaustiunilor nu a constituit un impas care a trebuit ocolit, ci un model naiv al calculului integral. Fiecare peripeție istorică are propriul său nivel și propria ei localizare formală. Avem de-a face, în acest caz, cu o *analiză recurențială,* ce nu poate fi efectuată decât în interiorul unei științe constituite și numai o dată ce se trece pragul ei de formalizare*.

Cea de-a doua este analiza istorică ce se situează pe pragul științificității și care își pune întrebări asupra felului în care acesta a putut fi trecut pornindu-se de la figuri epistemologice diverse. Este vorba de a ști, de exemplu, cum a reușit un concept – încărcat, încă, de metafore și de conținuturi imaginare – să se purifice și să dobândescă statut și funcție de concept științific. De a ști cum a putut o regiune de experiență, deja reperată și deja articulată parțial, dar încă traversată de utilizări practice imediate și de valorizări afective, să se constituie într-un domeniu științific. De a ști, în general vorbind, cum a izbutit o știință să se instituie depășind un nivel preștiințific care în același timp o pregătea și îi opunea dinainte rezistență, cum a putut ea să învingă obstacolele și limitele ce-i mai stăteau, încă, în cale. Gaston Bachelard și Georges Canguilhem sunt cei care au furnizat modelul acestei istorii. Ea nu este obligată, asemenea analizei recurențiale, să se situeze în interiorul științei înseși, să-i reașeze episoadele în edificiul pe care aceasta îl constituie și să-i istorisească formalizarea în vocabularul formal care îi este astăzi propriu: nici nu ar putea să facă, de fapt, așa ceva, deoarece ea arată de ce anume s-a eliberat știința și indică tot ceea ce aceasta a trebuit să lase în afara ei pentru a putea atinge pragul științificității. Prin chiar acest fapt, descrierea

---

* Cf. asupra acestui subiect, Michel Serres, *Les Anamnèses mathématiques* (în volumul *Hermès ou la communication*, p. 78).

respectivă ia drept normă ştiinţa constituită; istoria pe care ea o povesteşte este în mod obligatoriu cadenţată de opoziţia dintre adevăr şi eroare, raţional şi iraţional, obstacol şi fecunditate, puritate şi impuritate, ştiinţific şi neştiinţific. Avem de-a face, în cazul ei, cu o *istorie epistemologică* a ştiinţelor.

Al treilea tip de analiză istorică: acela care îşi ia drept ţintă pragul de epistemologizare – punctul de clivaj dintre formaţiunile discursive definite prin pozitivitatea lor şi anumite figuri epistemologice, care nu sunt cu toate, în mod necesar, nişte ştiinţe (şi care nici nu vor reuşi, poate, să devină vreodată). La acest nivel, ştiinţificitatea nu serveşte drept normă: ceea ce se încearcă a fi pus în lumină în această *istorie arheologică* sunt practicile discursive, în măsura în care acestea dau naştere unei cunoaşteri şi în măsura în care această cunoaştere dobândeşte statutul şi rolul de ştiinţă. A întreprinde o istorie a ştiinţelor la acest nivel nu echivalează cu a descrie formaţiuni discursive fără a ţine seama de structurile epistemologice; înseamnă a arăta cum anume este cu putinţă ca instaurarea unei ştiinţe şi, eventual, trecerea ei către formalizare să-şi fi aflat posibilitatea şi incidenţa într-o formaţiune discursivă şi în modificările înregistrate de pozitivitatea acesteia. Este vorba, aşadar, pentru o astfel de analiză, de a contura istoria ştiinţelor pornind de la o descriere a practicilor discursive; de a defini cum anume, conform cărei regularităţi şi graţie căror modificări aceasta a putut să facă loc proceselor de epistemologizare, să atingă normele de ştiinţificitate şi să ajungă, poate, până la pragul de formalizare. Căutând nivelul practicii discursive în masa istorică a ştiinţelor, nu se urmăreşte readucerea lui la un nivel profund şi originar şi nici la solul experienţei trăite (la acel teren care se oferă, neregulat şi fragmentat, înaintea oricărei geometrii sau la acel cer care scânteiază prin măsurătorile tuturor astronomiilor); se caută apariţia – între pozitivităţi, cunoaştere, figuri epistemologice şi ştiinţe – a întregului joc de diferenţe, relaţii, abateri, decalaje, independenţe, autonomii, ca şi a felului în care istoricităţile proprii fiecăreia dintre acestea se articulează unele pe altele.

Analiza formațiunilor discursive, a pozitivităților și a cunoașterii în raporturile lor cu figurile epistemologice și cu științele este aceea pe care am numit-o, pentru a o deosebi de celelalte forme posibile de istorie a științelor, analiza *epistemei*. Se va bănui, poate, că epistema este ceva asemănător unei viziuni a lumii, unei felii de istorie comună tuturor cunoștințelor și care i-ar impune fiecăreia în parte aceleași norme și aceleași postulate, ceva de felul unei anumite structuri de gândire pe care oamenii unei epoci nu pot s-o evite – o mare legislație scrisă o dată pentru totdeauna de o mână anonimă. Ceea ce se înțelege, în fapt, prin *epistemă* este ansamblul relațiilor care pot să unească, într-o epocă dată, practicile discursive care dau naștere unor figuri epistemologice, unor științe și, eventual, unor sisteme formalizate; modul conform căruia, în fiecare dintre aceste formațiuni discursive, se situează și sunt operate trecerile la epistemologizare, la științificitate și la formalizare; repartizarea acestor praguri care pot să coincidă, să se subordoneze unele altora sau să fie decalate în timp; raporturile laterale care pot să existe între figuri epistemologice sau științe, în măsura în care acestea țin de practici discursive învecinate, dar distincte. Epistema nu este o formă de cunoaștere sau un tip de raționalitate care, traversând științele cele mai diverse, ar manifesta unitatea suverană a unui subiect, a unui spirit sau a unei epoci; ea reprezintă ansamblul relațiilor ce pot fi descoperite, pentru o epocă dată, între științe atunci când acestea sunt analizate la nivelul regularităților discursive.

Descrierea epistemei prezintă, prin urmare, mai multe trăsături esențiale: ea deschide un câmp inepuizabil și nu i se poate pune niciodată punct; ea nu are drept scop reconstituirea sistemului de postulate de care ascultă toate cunoștințele unei epoci, ci parcurgerea unui câmp indefinit de relații. În al doilea rând, epistema nu este o figură imobilă care, apărută într-o bună zi, ar fi chemată să dispară la fel de brusc: ea constă într-un ansamblu mobil de împărțiri, decalaje și coincidențe ce se instituie și se descompun. În plus, epistema, înțeleasă ca ansamblu de raporturi între științe, figuri epistemologice, pozitivități și practici discursive, permite surprinderea jocului

de constrângeri şi limitări care, la un moment dat, sunt impuse discursului: însă această limitare nu este una negativă, care opune cunoaşterii, ignoranţa, raţionamentului – imaginaţia, experienţei – fidelitatea faţă de aparenţe, iar reveria – inferenţelor şi deducţiilor; epistema nu este ceea ce se poate şti într-o anumită epocă ţinând cont de insuficienţele tehnice, de habitudinile mentale sau de limitele impuse de tradiţie; este ceea ce face posibilă existenţa figurilor epistemologice şi a ştiinţelor în pozitivitatea practicilor discursive. Vedem, în sfârşit, că analiza epistemei nu reprezintă un mod de a relua întrebarea critică („fiind dat ceva precum ştiinţa, care îi este dreptul sau legitimitatea?"); ea este o interogaţie care acceptă datul ştiinţei numai cu scopul de a se întreba ce înseamnă pentru această ştiinţă faptul de a fi dată. În enigma discursului ştiinţific, ceea ce ea subliniază nu este dreptul acestuia de a fi o ştiinţă, ci faptul că el există. Iar punctul în care ea se desparte de toate filosofiile cunoaşterii îl constituie faptul că ea nu raportează acest fapt la instanţa unei donaţii originare care ar întemeia, într-un subiect transcendental, faptul şi dreptul, ci la procesele unei practici istorice.

f) *Alte arheologii*

O întrebare rămâne în suspensie: poate fi concepută o analiză arheologică susceptibilă să scoată în evidenţă regularitatea unei cunoaşteri, dar care să nu-şi propună să o analizeze în direcţia figurilor epistemologice şi a ştiinţelor? Orientarea în direcţia epistemei este oare singura accesibilă arheologiei? Aceasta trebuie să fie – în mod exclusiv – un anumit mod de a interoga istoria ştiinţelor? Altfel spus: limitându-se, până acum, la regiunea discursurilor ştiinţifice, arheologia s-a supus unei necesităţi pe care nu poate s-o încalce, sau nu a făcut decât să schiţeze, pe un exemplu particular, nişte forme de analiză care pot beneficia de o cu totul altă extensiune?

Mă găsesc, pentru moment, într-un stadiu prea puţin avansat pentru a putea să răspund în mod definitiv la această întrebare.

Pot, însă, să îmi imaginez – sub rezerva, încă, a multor probe care ar trebui trecute şi a multor tatonări – nişte arheologiii care s-ar dezvolta în direcții diferite. Să luăm, de pildă, o posibilă descriere arheologică a „sexualității". Pot foarte bine să văd acum cum ar putea fi ea orientată în direcția epistemei: aş arăta în ce fel au luat naştere, în secolul al XIX-lea, nişte figuri epistemologice precum biologia sau psihologia sexualității; şi prin ce fel de ruptură s-a instituit, o dată cu Freud, un discurs de tip ştiinţific. Pot să întrezăresc, însă, şi o altă posibilitate de analiză: în loc să studiem comportamentul sexual al oamenilor într-o epocă dată (căutându-i legea într-o structură socială, într-un inconştient colectiv sau într-o anumită atitudine morală), în loc să descriem ce anume au putut oamenii să gândească referitor la sexualitate (ce interpretare religioasă îi dădeau, ce valorizare sau reprobare făceau să apese asupra ei, care erau conflictele de opinie sau de morală pe care ea putea să le suscite), noi ne-am întreba dacă nu este cumva investită o practică discursivă în aceste conduite şi în aceste reprezentări; dacă sexualitatea, în afara oricărei orientări în direcția unui discurs ştiinţific, nu reprezintă cumva un ansamblu de obiecte despre care se poate vorbi (sau despre care este interzis să se vorbească), un câmp de enunțări posibile (indiferent dacă este vorba de expresii lirice sau de prescripții juridice), un ansamblu de concepte (care pot, desigur, să se prezinte sub forma elementară a unor noțiuni sau teme) şi un joc de opțiuni (care poate să se manifeste în coerența conduitelor sau în diferite sisteme de prescripție). O astfel de arheologie, dacă ar reuşi să-şi atingă scopul, ar arăta felul în care interdicțiile, excluderile, limitele, valorizările, libertățile, transgresiunile sexualității, toate manifestările ei, verbale sau nu, sunt legate de o anumită practică discursivă. Ea ar pune în evidență – nu, fireşte, ca pe un adevăr ultim al sexualității, ci ca pe una dintre dimensiunile conform căreia aceasta ar putea fi descrisă – un anumit „mod de a vorbi"; şi s-ar arăta maniera în care acest mod de a vorbi este investit nu în nişte discursuri ştiinţifice, ci într-un sistem de interdicții şi de valori. Am avea, astfel, de-a face cu o analiză

efectuată nu în direcţia epistemei, ci în direcţia a ceea ce ar putea fi numit etică.

Iată, însă, şi exemplul unei alte orientări posibile. Pentru a analiza un tablou, putem să reconstituim discursul latent al pictorului; să vrem să regăsim murmurul intenţiilor sale transcrise, până la urmă, nu în cuvinte, ci sub formă de linii, suprafeţe şi culori; putem încerca, aşadar, să degajăm această filosofie implicită considerată a forma viziunea lui asupra lumii. Putem, de asemenea, să interogăm ştiinţa – sau cel puţin opiniile – epocii şi să încercăm să recunoaştem ce anume a putut pictorul să împrumute de la ele. Analiza arheologică ar avea, în acest caz, un scop diferit: ea ar încerca să descopere dacă spaţiul, distanţa, profunzimea, culoarea, lumina, proporţiile, volumele şi contururile nu au fost cumva, în aceeaşi epocă, numite, enunţate, conceptualizate într-o practică discursivă; şi dacă nu cumva cunoaşterea prilejuită de această practică discursivă a fost investită nu numai în teorii şi în speculaţii, în forme de învăţământ şi în reţete, ci şi în procedee, în tehnici şi chiar şi în gestul ca atare al pictorului. Nu ar fi vorba, într-un astfel de caz, de a demonstra că pictura este un anumit mod de a semnifica şi de a „spune“ care are particularitatea de a se lipsi de cuvinte. Ar trebui arătat că într-una din dimensiunile ei, cel puţin, pictura este o practică discursivă ce capătă contur în tehnici şi în efecte. Astfel descrisă, pictura nu este o pură viziune care se cere, apoi, transcrisă în materialitatea spaţiului; ea nu este nici un gest nud, ale cărui semnificaţii mute şi indefinit vide ar trebui degajate prin interpretări ulterioare. Ea apare ca pe de-a-ntregul traversată – independent de cunoştinţele ştiinţifice şi de temele filosofice – de pozitivitatea unei cunoaşteri.

O analiză de acest fel mi se pare, de asemenea, posibilă şi în ceea ce priveşte cunoaşterea politică. Prin intermediul ei, am putea încerca să vedem dacă nu cumva comportamentul politic al unei societăţi, al unui grup sau al unei clase este traversat de o practică discursivă determinată şi descriptibilă. O astfel de pozitivitate nu ar coincide, desigur, nici cu teoriile politice vehiculate într-o epocă şi nici cu determinările economice: ea

ar defini ce anume din cuprinsul politicii poate să devină obiect de enunțare, formele pe care această enunțare poate să le îmbrace, conceptele pe care ea le pune în mișcare și opțiunile strategice ce se operează în cadrul ei. În loc să analizăm această cunoaștere – fapt oricând posibil – în direcția epistemei căreia ea poate să îi dea naștere, am analiza-o în direcția comportamentelor, a luptelor, conflictelor, deciziilor și tacticilor. Am face, astfel, să apară o cunoaștere politică ce nu este de ordinul unei teoretizări secunde a practicii și care nu reprezintă nici o punere în practică a teoriei. Dat fiind că este în mod reglementat formată de o practică discursivă ce se desfășoară alături de alte practici și se articulează cu ele, ea nu este câtuși de puțin o expresie care ar „reflecta“, într-un mod mai mult sau mai puțin adecvat, un anumit număr de „date obiective“ sau de practici reale. Ea se înscrie din capul locului în câmpul diferitelor practici în care își află în același timp specificarea, funcțiile și rețeaua dependențelor sale. Dacă o astfel de descriere este posibilă, vedem că nu este obligatoriu să trecem prin instanța unei conștiințe individuale sau colective pentru a identifica locul de articulare al unei practici și al unei teorii politice; că nu este nevoie să vedem în ce măsură această conștiință poate, pe de o parte, să exprime niște condiții mute și, pe de altă parte, să se dovedească sensibilă la anumite adevăruri teoretice astfel, nu am mai fi obligați să punem problema psihologică a unei luări la cunoștință; am avea de analizat formarea și transformările unei cunoașteri. Problema nu ar fi, de pildă, aceea de a determina momentul apariției unei conștiințe revoluționare sau rolurile pe care au putut să le joace condițiile economice și travaliul de elucidare teoretică în geneza acestei conștiințe; nu ar mai trebui să trasăm biografia generală și exemplară a omului revoluționar sau să dezgropăm rădăcinile proiectului său; ci să arătăm felul în care au căpătat formă o practică discursivă și o cunoaștere revoluționară ce se investesc în comportamente și strategii, care prilejuiesc o teorie a societății și care operează interferența și mutuala transformare atât a unora, cât și a celorlalte.

Întrebării formulate mai înainte – arheologia nu se ocupă decât de ştiinţe? nu reprezintă decât o analiză a discursurilor ştiinţifice? – i se poate da acum un răspuns. Unul de două ori negativ. Ceea ce încearcă arheologia să descrie nu este ştiinţa în structura ei specifică, ci domeniul, cu totul diferit, al *cunoaşterii.* În plus, chiar dacă se ocupă de cunoaştere în raporturile acesteia cu figurile epistemologice şi cu ştiinţele, arheologia poate să interogheze, totodată, discursul într-o direcţie cu totul diferită şi să-l descrie într-un alt fascicol de relaţii. Orientarea în direcţia epistemei nu este decât singura care a fost explorată până în momentul de faţă. Motivul îl constituie faptul că, printr-o tendinţă ce caracterizează, fără doar şi poate, culturile noastre, formaţiunile discursive nu încetează să se epistemologizeze. Numai interogând ştiinţele, istoria lor, strania lor unitate, dispersia şi rupturile lor, domeniul pozitivităţilor a putut să apară; numai în interstiţiile discursurilor ştiinţifice jocul formaţiunilor discursive a putut să fie surprins. În aceste condiţii, nu trebuie să ne mire faptul că regiunea cea mai fertilă, cea mai accesibilă descrierii arheologice este tocmai acea „epocă clasică", care, între Renaştere şi secolul al XIX-lea, a fost martora epistemologizării atâtor pozitivităţi; după cum nu trebuie să ne mire nici faptul că formaţiunile discursive şi regularităţile specifice ale cunoaşterii s-au conturat tocmai acolo unde nivelurile ştiinţificităţii şi formalizării au fost cel mai greu de atins. Acesta nu reprezintă, însă, decât punctul preferenţial de atac; pentru arheologie însă, nu este singurul domeniu impus.

V

CONCLUZIE

– De-a lungul întregii cărţi, aţi încercat să vă delimitaţi, pe cât a fost cu putinţă, de „structuralism“ sau măcar de ceea ce se înţelege îndeobşte prin acest cuvânt. Aţi ţinut să atrageţi în mai multe rânduri atenţia că nu-i utilizaţi nici metodele, nici conceptele; că nu faceţi trimitere la procedurile descrierii lingvistice; că nu vă preocupă formalizarea. Ce semnifică, însă, toate aceste diferenţieri, dacă nu faptul că nu aţi reuşit să folosiţi ceea ce poate să fie pozitiv în analizele structurale, ceea ce ele aduc ca rigoare şi eficacitate demonstrativă? Dacă nu faptul că domeniul pe care aţi încercat să-l trataţi se dovedeşte rebel faţă de acest gen de întreprindere şi că bogăţia lui n-a încetat să scape din schemele în care aţi vrut să-l închideţi? Plin de dezinvoltură, v-aţi travestit neputinţa în metodă; şi ne înfăţişaţi acum ca pe o diferenţă explicit voită distanţa invincibilă ce vă separă şi vă va separa întotdeauna de o adevărată analiză structurală.

Căci nu aţi reuşit să ne induceţi în eroare. Este adevărat că, în golul lăsat de metodele pe care Dvs. nu le utilizaţi, aţi îngrămădit la repezeală o serie întreagă de noţiuni care par cu totul străine de conceptele admise acum de cei care descriu limbi sau mituri, opere literare sau basme; aţi vorbit despre formaţiuni, despre pozitivităţi, despre cunoaştere, despre practici discursive: o întreagă panoplie de termeni cărora aţi fost foarte mândru să le subliniaţi la fiecare pas singularitatea şi puterile miraculoase. Aţi mai fi fost, însă, nevoit să inventaţi atâtea ciudăţenii dacă nu v-ar fi venit neinspirata idee de a aplica unui domeniu – care le era perfect ireductibil – câteva dintre temele fundamentale ale structuralismului, şi chiar dintre

acelea care constituie postulatele lui cele mai contestabile şi filosofia lui cea mai suspectă? E ca şi cum aţi fi reţinut din metodele contemporane de analiză nu cercetarea empirică şi serioasă, ci două sau trei teme care constituie mai mult nişte extrapolări decât nişte principii necesare ale acesteia.

Procedând astfel, aţi vrut să reduceţi dimensiunile proprii discursului, să-i neglijaţi iregularitatea specifică, să ocultaţi partea lui de iniţiativă şi de libertate şi să compensaţi dezechilibrul pe care el îl introduce în limbă: aţi dorit să închideţi din nou această deschidere. După modelul unei anumite forme de lingvistică, aţi căutat să vă lipsiţi de subiectul vorbitor; aţi crezut că este posibilă curăţarea discursului de toate referinţele lui antropologice şi tratarea lui ca şi cum nici n-ar fi fost vreodată formulat de cineva, ca şi cum nu ar fi luat naştere în nişte împrejurări particulare, ca şi cum nu ar fi traversat de reprezentări şi ca şi cum nu s-ar adresa nimănui. I-aţi aplicat, în sfârşit, un principiu de simultaneitate: aţi refuzat să vedeţi că discursul, spre deosebire, probabil, de limbă, este esenţialmente istoric, că nu este constituit din elemente disponibile, ci din evenimente reale şi succesive ce nu pot fi analizate în afara timpului în care el s-a desfăşurat.

– Aveţi dreptate: am ignorat transcendenţa discursului; descriindu-l, am refuzat să-l fac să trimită la o subiectivitate; nu am vrut să pun în valoare, mai presus de orice, caracterul său diacronic, ca şi cum aceasta ar trebui să fie forma lui generală. Dar toate acestea nu au avut câtuşi de puţin scopul de a extinde în afara domeniului limbii nişte concepte şi nişte metode ce fuseseră încercate în interiorul ei. Dacă am vorbit despre discurs nu am făcut-o în nici un caz pentru a demonstra că mecanismele şi procesele limbii se păstrează neatinse în el; ci, mai degrabă, pentru a face să apară, în masa performanţelor verbale, diversitatea nivelurilor posibile de analiză; pentru a arăta că, pe lângă metodele de structurare lingvistică (sau cele ale interpretării), poate fi definită o descriere specifică a enunţurilor, a formării lor şi a regularităţilor proprii discursului. Dacă am suspendat referinţa la subiectul vorbitor nu a fost pentru a descoperi nişte legi de construcţie sau nişte forme care

ar fi aplicate în acelaşi fel de toţi subiecţii vorbitori şi nici pentru a da cuvântul marelui discurs universal care ar fi împărtăşit de toţi oamenii trăitori într-o epocă. M-a interesat, dimpotrivă, să arăt în ce anume constau diferenţele şi cum este cu putinţă ca oamenii, în interiorul unei aceleiaşi practici discursive, să vorbească despre obiecte diferite, să aibă păreri opuse şi opţiuni contradictorii; m-a interesat, de asemenea, să arăt prin ce anume se deosebesc practicile discursive unele de altele; pe scurt, am vrut nu să elimin problema subiectului, ci să definesc poziţiile şi funcţiile pe care subiectul poate să le ocupe în diversitatea discursurilor. În sfârşit, aşa cum aţi putut să constataţi, nu am negat istoria, ci am suspendat categoria generală şi vidă de schimbare, pentru a face să devină vizibile transformări de niveluri diferite; eu refuz un model uniform de temporalizare pentru a descrie, referitor la fiecare practică discursivă în parte, regulile de acumulare, de excludere, de reactivare, formele de derivare şi modurile de ambreiaj conform unor succesiuni diverse care îi sunt specifice.

Nu am vrut, prin urmare, să extind întreprinderea structuralistă în afara limitelor ei legitime. Şi veţi fi, sper, de acord că nu am folosit nici măcar o singură dată termenul de structură în *Cuvintele şi lucrurile*. Să lăsăm, însă, dacă sunteţi de acord, polemicile cu privire la „structuralism"; ele îşi supravieţuiesc lor înseşi cu mare dificultate în regiuni abandonate, în prezent, de cei care cercetează cu adevărat; lupta respectivă, care a putut să fie fecundă, nu mai este purtată acum decât de mimi şi măscărici.

– Degeaba încercaţi să vă eschivaţi de la aceste polemici, nu veţi putea să scăpaţi de întrebare. Căci nu cu structuralismul avem noi ce avem. Îi recunoaştem cu dragă inimă justeţea şi eficacitatea: când este vorba de a analiza o limbă, mitologii, poveşti populare, poeme, vise, opere literare, filme chiar, descrierea structuralistă scoate la iveală anumite relaţii care, în absenţa ei, nu ar fi putut fi izolate; ea permite definirea elementelor recurente, cu formele lor de opoziţie şi cu criteriile lor de individualizare; ea îngăduie, de asemenea, stabilirea legilor de construcţie, a echivalenţelor şi a regulilor de transformare.

Şi, în ciuda unor reticenţe care au putut să apară la început, suntem, acum, cu totul de acord că limba, inconştientul, imaginaţia oamenilor ascultă de legi de structură. Ceea ce respingem, însă, în mod absolut este ceea ce faceţi Dvs.: faptul că discursurile ştiinţifice pot să fie analizate în succesiunea lor fără a le referi la ceva precum o conştiinţă constituantă, fără a recunoaşte chiar şi în ezitările lor deschiderea unui proiect originar sau unei teleologii fundamentale, fără a admite profunda continuitate care le uneşte şi le conduce până în punctul de unde noi putem să le reluăm; faptul că se poate, astfel, întrerupe devenirea raţiunii şi elibera istoria gândirii de orice fel de index de subiectivitate. Să restrângem, însă, discuţia: admitem că se poate vorbi, în termeni de elemente şi de reguli de construcţie, despre limbaj în general, despre limbajul de aiurea şi de altădată care este acela al miturilor sau despre acel limbaj, puţin cam străin, oricum l-am privi, care este limbajul inconştientului nostru sau al faptelor noastre; însă limbajul cunoaşterii noastre, acest limbaj pe care îl vorbim acum şi aici, acest discurs structural însuşi ce ne permite să analizăm atâtea alte limbaje, noi considerăm acest limbaj ca fiind ireductibil în densitatea lui istorică. Nu se poate, totuşi, să treceţi cu vederea faptul că numai pornind de la el, de la geneza lui lentă, de la devenirea lui obscură ce l-a adus până în stadiul de azi, putem să vorbim în clipa de faţă despre celelalte discursuri în termeni de structuri; el este cel care ne-a dat această posibilitate şi acest drept; el formează pata oarbă pornind de la care lucrurile ce ne înconjoară se aşază aşa cum le vedem astăzi. Că e posibil să ne jucăm cu elemente, relaţii şi discontinuităţi atunci când analizăm legende indo-europene sau tragedii de Racine, suntem perfect de acord; că se poate să te lipseşti, atât cât este posibil, de o interogaţie cu privire la subiecţii vorbitori, iarăşi suntem de acord; dar că având autoritatea acestor analize izbutite pentru a extinde la nesfârşit analiza, pentru a ajunge până la formele de discurs care le face posibile şi pentru a pune în discuţie însuşi locul din care noi vorbim astăzi – ni se pare un lucru de contestat. Istoria acestor analize – în care

subiectivitatea se eschivează – îşi păstrează, oricât n-ar vrea, transcendenţa ei proprie.

– Am impresia că într-adevăr aici (într-o mult mai mare măsură decât în problema uzată a structuralismului) se situează punctul central al acestei controverse, dar şi acela al rezistenţei voastre. Permiteţi-mi aşadar, în joacă, fireşte, deoarece ştiţi foarte bine că nu am o propensiune aparte pentru interpretare, să vă spun cum am înţeles eu discursul vostru de adineauri. „Bineînţeles – spuneaţi în surdină – că acum suntem nevoiţi, în ciuda tuturor luptelor de ariergardă pe care le-am purtat, să acceptăm ca discursurile deductive să fie formalizate; bineînţeles că trebuie să suportăm să fie descrisă nu atât istoria unui suflet sau un proiect de existenţă, ci arhitectura unui sistem filosofic; bineînţeles că, orice am putea să gândim despre acest lucru, suntem datori să tolerăm analizele care raportează operele literare nu la experienţa trăită a unui individ, ci la structurile limbii. Fireşte că am fost obligaţi să abandonăm toate acele discursuri pe care le reduceam odinioară la suveranitatea conştiinţei. Dar ceea ce am pierdut de mai bine de o jumătate de secol deja, înţelegem să recuperăm acum la un nivel secund, prin analiza tuturor acestor analize sau, măcar, prin interogaţia fundamentală pe care le-o adresăm. Ne vom întreba, prin urmare, de unde vin ele, care este destinaţia istorică ce le traversează fără ca ele să-şi dea seama, ce naivitate le face să fie oarbe la condiţiile care le fac posibile şi în ce închidere metafizică cade pozitivismul lor rudimentar. Şi, dintr-o dată, devine lipsit de importanţă faptul că, până la urmă, inconştientul nu este, aşa cum am crezut şi am afirmat sus şi tare, limita implicită a cunoştinţei; faptul că o mitologie încetează a mai fi o viziune asupra lumii şi faptul că un roman devine altceva decât versantul exterior al unei experienţe trăite; căci ţinem sub o atentă supraveghere raţiunea care instituie toate aceste noi „adevăruri“: nici ea, nici trecutul ei, nici ceea ce o face posibilă, nici ceea ce o face să ne fie proprie nu scapă determinării transcendentale. Acesteia îi vom adresa noi acum – şi suntem decişi să nu renunţăm nici o clipă la ea – întrebarea cu privire la originar, la constituirea primă, la orizontul

teleologic, la continuitatea temporală. Ea, această gândire ce se actualizează astăzi ca fiindu-ne proprie, va fi cea pe care o vom menţine sub dominaţia istorico-transcendentală. Iată de ce, chiar dacă suntem siliţi să îndurăm, de voie, de nevoie, toate structuralismele, nu putem accepta nici o clipă să se atingă cineva de această istorie a gândirii care este istoria despre noi înşine; nu putem accepta să fie tăiate toate acele fire transcendentale care au legat-o, cu începere din secolul al XIX-lea, de problematica originii şi a subiectivităţii. Celui care se va apropia de această fortăreaţă în care am fost constrânşi să ne refugiem, dar în care avem de gând să rezistăm cât putem, îi vom repeta, cu gestul care împiedică profanarea: *Noli tangere.*"

Iată, însă, că eu am cutezat să mă apropii. Şi nu pentru că aş fi sigur de victorie sau de armele mele. Ci pentru că mi s-a părut că aici se află, pentru moment, esenţialul: în eliberarea istoriei gândirii din supunerea faţă de transcendental. Pentru mine, problema nu a fost câtuşi de puţin s-o structuralizez, aplicând la devenirea cunoaşterii şi la geneza ştiinţelor nişte categorii care se dovediseră eficiente în domeniul limbii. Trebuia să analizez această istorie într-o discontinuitate pe care nici o teleologie nu ar putea s-o reducă dinainte; să o reperez într-o dispersie pe care nici un orizont prealabil nu ar putea s-o închidă din nou; s-o las să se desfăşoare într-un anonimat căruia nici un fel de constituire transcendentală să nu-i poată impune forma subiectului; s-o deschid în direcţia unei temporalităţi care să nu promită revenirea nici unei aurore. Se impunea, de aceea, s-o curăţ de orice narcisism transcendental; trebuia s-o eliberez din cercul originii pierdute şi regăsite în care fusese închisă; şi să arăt că istoria gândirii nu poate să aibă acel rol revelator al momentului transcendental pe care mecanica raţională nu-l mai are de la Kant, nici idealităţile matematice pierdute o dată cu Husserl şi nici semnificaţiile lumii percepute – abandonate de la Merleau-Ponty[1] încoace – în pofida eforturilor depuse de aceştia pentru a-l descoperi.

Şi sunt convins că, în fond, în ciuda echivocului introdus de controversa aparentă în jurul structuralismului, ne-am înţeles cât se poate de bine; vreau să spun: am înţeles perfect ce avem

de gând să facem şi unii, şi ceilalţi. Era cât se poate de firesc ca voi să apăraţi drepturile unei istorii continue, deschisă atât travaliului unei teleologii, cât şi proceselor indefinite ale cauzalităţii; nu însă pentru a o proteja de o invazie structurală care i-ar fi ignorat mişcarea, spontaneitatea şi dinamismul intern; de fapt, voi doreaţi să garantaţi puterea unei conştiinţe constituante, pentru că aceasta era, în realitate, cea pusă la îndoială. Or, această apărare trebuia să aibă loc în altă parte, nu pe terenul propriu-zis al dezbaterii: căci dacă i-aţi fi recunoscut unei cercetări empirice, unei mărunte lucrări de istorie dreptul de a contesta dimensiunea transcendentală, aţi fi cedat în privinţa esenţialului. De unde decurge o serie întreagă de deplasări. Prima: a trata arheologia ca o căutare a originii, a acelor *a priori* formale, a actelor de întemeiere, într-un cuvânt ca un soi de fenomenologie istorică (când dimpotrivă, pentru ea este vorba de a elibera istoria de sub tutela fenomenologiei) şi a-i obiecta, atunci, că eşuează în atingerea ţelului propus şi că nu descoperă altceva decât o serie de fapte empirice. Apoi, a opune descrierii arheologice, preocupării ei de a stabili praguri, rupturi şi transformări, adevărata lucrare a istoricilor, care ar consta în semnalarea de continuităţi (când de mai multe zeci de ani, preocuparea istoricilor nu mai este deloc aceasta); şi a-i reproşa, astfel, lipsa de preocupare pentru empiricităţi. Apoi, în continuare, a o considera drept o întreprindere ce urmăreşte să descrie totalităţi culturale, să omogenizeze diferenţele cele mai manifeste şi să regăsească universalitatea formelor constrângătoare (când ea urmăreşte, de fapt, să definească specificitatea singulară a practicilor discursive) şi a-i obiecta, în acest chip, diferenţe, modificări şi mutaţii. În sfârşit, a o desemna ca reprezentând un import al structuralismului în domeniul istoriei (chiar dacă metodele şi conceptele ei nu permit nici cea mai mică confuzie) şi a arăta, atunci, că ea nu poate să funcţioneze ca o adevărată analiză structurală.

Dar tot acest joc de deplasări şi de necunoaşteri este perfect coerent şi necesar. El furniza şi un avantaj secundar: posibilitatea de a vă adresa în diagonală tuturor acelor forme de structuralism pe care sunteţi obligaţi să le toleraţi şi cărora a

trebuit deja să le cedaţi foarte mult teren; şi de a le spune: „Vedeţi, aşadar, la ce vă expuneţi dacă vă atingeţi de domeniile care sunt încă în stăpânirea noastră; procedeele voastre, care au, poate, în altă parte, o oarecare validitate, şi-ar atinge, aici, limitele; ar lăsa să vă scape întregul conţinut concret pe care vreţi să-l analizaţi; ceea ce v-ar sili să renunţaţi la empirismul vostru prudent; şi să treceţi, împotriva voinţei voastre, într-o stranie ontologie a structurii. Fiţi, prin urmare, atât de înţelepţi şi limitaţi-vă la teritoriile pe care, desigur, le-aţi cucerit, dar pe care ne vom preface de-acum înainte că vi le-am cedat de bună voie, dat fiind că noi suntem cei care le fixăm limitele." Cât priveşte avantajul principal, acesta constă, fără îndoială, în mascarea crizei în care ne aflăm de multă vreme şi care nu face decât să crească în amploare: criză în care este vorba tocmai de acea reflecţie transcendentală cu care filosofia s-a identificat de la Kant încoace; în care este vorba de acea tematică a originii, de acea promisiune a revenirii prin care ne-am obişnuit să eschivăm diferenţa prezentului nostru; în care este vorba de o gândire antropologică care subordonează toate aceste interogaţii întrebării cu privire la om şi permite evitarea unei analize a practicii; în care este vorba despre toate ideologiile umaniste; în care este vorba – în sfârşit şi mai presus de orice – despre statutul subiectului. Iată care este controversa pe care doriţi s-o mascaţi şi de la care speraţi – cred – să deturnaţi atenţia, continuând jocurile plăcute de-a geneza şi sistemul, de-a sincronia şi devenirea, de-a relaţia şi cauza, de-a structura şi istoria. Sunteţi siguri că nu practicaţi o metateză teoretică?

– Să presupunem că aveţi dreptate şi că dezbaterea se situează acolo unde spuneţi Dvs.; să presupunem că este într-adevăr vorba despre apărarea şi atacarea ultimei redute a gândirii transcendentale şi să admitem, de asemenea, că discuţia noastră de azi are loc în interiorul crizei despre care vorbiţi: care este, în acest caz, legitimitatea discursului Dvs.? De unde vine el şi de unde şi-a luat dreptul de a vorbi? În ce fel ar putea să se legitimeze? Dacă nu aţi făcut altceva decât o anchetă empirică consacrată apariţiei şi transformării discursurilor, dacă aţi descris ansambluri de enunţuri, figuri epistemologice,

formele istorice ale unei cunoaşteri, cum aţi putea să evitaţi naivitatea caracteristică tuturor pozitivismelor? Şi cum ar putea întreprinderea Dvs. să se opună problemelor originii şi recursului necesar la un subiect constituant? Dacă, însă, pretindeţi a deschide o interogaţie radicală, dacă intenţionaţi să vă plasaţi discursul la nivelul la care noi înşine ne plasăm, atunci ştiţi foarte bine că el va intra în jocul nostru şi că nu va face altceva decât să prelungească, la rândul său, această dimensiune de care, totuşi, discursul încearcă să se elibereze. Prin urmare, el fie nu ne atinge, fie noi ni-l revendicăm. În orice caz, aveţi datoria să ne spuneţi ce reprezintă aceste discursuri pe care, de aproape zece ani, vă încăpăţânaţi să ni le ţineţi fără a fi încercat nici măcar o singură dată să le stabiliţi starea civilă. Pe scurt, ce sunt ele: istorie sau filosofie?

– Întrebarea aceasta, trebuie să vă mărturisesc, mă pune în dificultate într-o mai mare măsură decât obiecţiile de până acum. Ea nu mă surprinde, de fapt, dar mi-ar fi convenit s-o mai ţin, o vreme, suspendată. Aceasta deoarece, pentru moment, şi fără a fi capabil să-i prevăd deocamdată un termen, discursul meu nu numai că nu a determinat locul de unde vorbeşte, dar evită şi solul pe care ar putea să se sprijine. Este un discurs despre discursuri: însă nu caută să găsească în ele o lege ascunsă, o origine îngropată, pe care n-ar trebui decât s-o elibereze; nu vrea nici să stabilească prin el însuşi şi plecând de la el însuşi teoria generală în raport cu care alte discursuri ar constitui nişte modele concrete. Este vorba de a desfăşura o dispersie care nu poate fi redusă la un sistem unic de diferenţe, o împrăştiere ce nu se raportează la nişte axe absolute de referinţă; este vorba de a opera o de-centrare (*décentrement*) care să nu permită privilegiul nici unui centru. Un astfel de discurs nu are rolul de a risipi uitarea, de a regăsi, în adâncul lucrurilor spuse, acolo unde acestea tac, momentul naşterii lor (indiferent că este vorba de crearea lor empirică sau de actul transcendental ce le conferă o origine); nu vrea să fie o reconstituire a originarului sau o reamintire a adevărului. Datoria lui, dimpotrivă, este aceea de *a face* diferenţele: de a le constitui ca obiecte, de a le analiza şi de a le defini conceptul.

În loc să parcurgă câmpul discursurilor pentru a reface pe cont propriu totalizările suspendate, în loc să caute în ceea ce a fost spus acel *alt* discurs ascuns care rămâne, însă, *acelaşi* (în loc, prin urmare, să interpreteze partitura *alegoriei* şi pe aceea a *tautologiei*), el operează neîncetat diferenţierile, este *diagnostic.* Dacă filosofia este memorie şi revenire a originii, ceea ce fac eu nu poate fi în nici un caz considerat filosofie; iar dacă istoria gândirii constă în a reda viaţă unor figuri pe jumătate dispărute, ceea ce fac eu nu este nici istorie.

– Din ceea ce aţi spus adineauri trebuie reţinut cel puţin faptul că arheologia Dvs. nu este o ştiinţă. O lăsaţi în aer, cu statutul incert al unei descrieri. Încă, fără doar şi poate, unul dintre acele discursuri care ar vrea să treacă drept o disciplină aflată în stadiul de schiţă; ceea ce le procură autorilor lor dublul avantaj de a nu fi obligaţi să le întemeieze ştiinţificitatea explicită şi riguroasă şi de a le deschide spre o generalitate viitoare care să le elibereze de hazardul naşterii lor; încă unul dintre acele proiecte ce se justifică prin ceea ce nu sunt, amânând tot timpul ceea ce formează esenţialul sarcinii lor, momentul verificării lor şi instituirea definitivă a coerenţei lor; încă una dintre acele întemeieri anunţate în număr atât de mare începând din secolul al XIX-lea: căci este cunoscut faptul că, în câmpul teoretic modern, gânditorilor le place să inventeze nu sisteme demonstrabile, ci discipline cărora li se deschide posibilitatea, li se schiţează programul, iar al căror viitor şi destin le sunt încredinţate altora. Or, abia ce le este trasată epura, le vedem dispărând împreună cu autorii lor. Iar câmpul pe care ele ar fi trebuit să-l cultive rămâne steril pe vecie.

– Este adevărat că nu am prezentat niciodată arheologia ca pe o ştiinţă şi nici drept cele dintâi temeiuri ale unei ştiinţe viitoare. Ceea ce m-a interesat a fost să întocmesc nu atât planul unui edificiu ulterior, cât mai cu seamă rezumatul – fie şi aducându-i numeroase corecţii – a ceea ce am întreprins cu ocazia unor anchete concrete. Termenul de arheologie nu are câtuşi de puţin valoare de anticipare; el nu face decât să desemneze una dintre liniile de atac pentru analiza performanţelor verbale; să specifice un nivel: acela al enunţului şi al

arhivei; să determine şi să clarifice un domeniu: regularităţile enunţiative, pozitivităţile; să introducă în joc concepte precum cele de reguli de formare, derivare arheologică sau *a priori* istoric. Dar în aproape toate dimensiunile sale şi pe aproape toate suprafeţele ei, întreprinderea are legături cu ştiinţe, cu analize de tip ştiinţific şi cu teorii răspunzând unor criterii de rigoare. Ea are, în primul rând, un raport cu ştiinţe ce se constituie şi îşi stabilesc normele în cunoaşterea descrisă din punct de vedere arheologic: pentru ea, acestea reprezintă tot atâtea *ştiinţe–obiect*, precum au fost deja anatomia patologică, filologia, economia politică sau biologia. Ea are, de asemenea, legătură şi cu forme ştiinţifice de analiză de care se deosebeşte fie prin nivel, fie prin domeniu, fie prin metode, şi cu care se învecinează de-a lungul unor linii de demarcaţie caracteristice; atacând, în masa lucrurilor spuse, enunţul definit ca funcţie de realizare a *performanţei* verbale, ea se deosebeşte de o cercetare al cărei câmp privilegiat ar fi *competenţa* lingvistică: în vreme ce o atare descriere constituie un model generator pentru a defini acceptabilitatea enunţurilor, arheologia încearcă să stabilească o serie de reguli de formare, pentru a le defini condiţiile de realizare; de aici, între aceste două moduri de analiză, apare un anumit număr de analogii, dar şi de diferenţe (în special în ceea ce priveşte nivelul posibil de formalizare); pentru arheologie, o gramatică generativă joacă, în orice caz, rolul unei *analize conexe*. Pe de altă parte, descrierile arheologice, în derularea lor şi din punctul de vedere al câmpurilor pe care le parcurg, se articulează cu alte discipline: încercând să definească, în afara oricărei referinţe la o subiectivitate psihologică sau constituantă, diferitele poziţii ale subiectului pe care enunţurile pot să le implice, arheologia se intersectează cu o întrebare pe care o pune azi psihanaliza; încercând să scoată la iveală regulile de formare ale conceptelor, modurile de succesiune, de înlănţuire şi de coexistenţă ale enunţurilor, ea se întâlneşte cu problema structurilor epistemologice; studiind formarea obiectelor, câmpurile în care acestea apar şi se specifică, studiind, totodată, condiţiile de apropriere ale discursurilor, ea se întâlneşte cu analiza formaţiunilor sociale. Acestea

constituie, pentru arheologie, tot atâtea *spații corelative.* În sfârșit, în măsura în care este posibilă constituirea unei teorii generale a producțiilor, arheologia, ca analiză a regulilor proprii diferitelor practici discursive, își va afla ceea ce putem să numim *teoria ei cuprinzătoare* (*sa théorie enveloppante*).

Dacă așez arheologia alături de atâtea alte discursuri deja constituite nu este pentru a o face să beneficieze, prin contiguitate sau contaminare, de un statut pe care ea nu ar fi în stare să și-l ofere ei înseși; și nici pentru a-i asigura un loc, definitiv conturat, în interiorul unei constelații fixe; ci pentru a face să apară, o dată cu arhiva, formațiunile discursive, pozitivitățile, enunțurile și condițiile lor de formare, precum și un domeniu specific. Domeniu care nu a făcut încă obiectul nici unei analize (cel puțin în ceea ce el poate să aibă mai particular și mai ireductibil la interpretări și formalizări); domeniu, însă, căruia nimic nu-i poate garanta dinainte – în punctul de reperare, încă rudimentar, în care mă găsesc în prezent – că va rămâne stabil și autonom. La urma urmei, este foarte posibil ca arheologia să nu facă altceva decât să joace rolul unui instrument care să permită articularea, într-un mod mai puțin imprecis decât în trecut, a analizei formațiunilor sociale și a descrierilor epistemologice; sau legarea unei analize a pozițiilor subiectului de o teorie a istoriei științelor; sau, în sfârșit, situarea locului de intersectare dintre o teorie generală a producției și o analiză generativă a enunțurilor. S-ar putea descoperi, până la urmă, că arheologia nu este decât numele dat unei anumite părți a conjuncturii teoretice proprie contemporaneității noastre. Dacă această conjunctură constituie prilejul unei discipline individualizabile, ale cărei prime caractere și limite globale se află schițate aici, sau dacă ea suscită un mănunchi de probleme a căror coerență actuală nu va împiedica reluarea lor ulterioară în altă parte și în alt mod, la un nivel mai înalt sau conform unor metode diferite, nu pot, pentru moment, să hotărăsc aici. Și, la drept vorbind, nu eu voi fi acela care va hotărî în această privință. Accept ca discursul meu să dispară la fel ca figura care l-a susținut până în clipa de față.

– Vă folosiţi într-un mod foarte straniu de libertatea pe care le-o refuzaţi celorlalţi. Căci vă acordaţi întregul câmp al unui spaţiu liber pe care nu vreţi nici măcar să-l calificaţi. Uitaţi însă grija pe care v-aţi asumat-o – de a închide discursul celorlalţi în sisteme de reguli? Uitaţi toate constrângerile pe care le descrieţi cu atâta meticulozitate? Nu le-aţi retras oare indivizilor dreptul de a interveni personal în pozitivităţile în care se situează discursurile lor? Aţi legat cea mai neînsemnată dintre vorbele lor de nişte obligaţii care condamnă la conformism cea mai măruntă dintre inovaţiile lor. Revoluţia vi se pare uşoară când este vorba de Dvs. înşivă, însă dificilă când este vorba de ceilalţi. Ar fi, fără îndoială, preferabil să aveţi o conştiinţă mai clară a condiţiilor în care vorbiţi şi, în schimb, o mai mare încredere în acţiunea reală a oamenilor şi în posibilităţile lor.

– Mă tem să nu comiteţi o dublă greşeală: cu privire la practicile discursive pe care am încercat să le definesc şi cu privire la partea pe care voi înşivă o rezervaţi libertăţii umane. Pozitivităţile pe care eu am încercat să le stabilesc nu trebuie să fie înţelese ca un ansamblu de determinări ce se impun din exterior gândirii indivizilor sau o locuiesc din interior şi cu anticipaţie; ele constituie mai curând ansamblul condiţiilor în funcţie de care se exercită o practică, în funcţie de care această practică dă naştere unor enunţuri parţial sau în întregime noi, în funcţie de care, în sfârşit, ea poate să se modifice. Este vorba nu atât de bornele impuse iniţiativei subiecţilor, cât de câmpul în care ea se articulează (fără a-i constitui centrul), de regulile pe care ea le foloseşte (fără ca ea să fi fost cea care le-a inventat sau formulat) şi de relaţiile care îi slujesc drept suport (fără ca ea să le fie rezultatul ultim ori punctul de convergenţă). Este vorba de a face în aşa fel încât practicile discursive să apară în complexitatea şi densitatea lor; de a arăta că a vorbi înseamnă a face ceva – altceva decât a exprima ceea ce gândeşti, de a traduce ceea ce ştii sau de a aplica structurile unei limbi; de a arăta că a adăuga un enunţ unei serii preexistente de enunţuri înseamnă a face un gest complicat şi costisitor, care presupune anumite condiţii (şi nu doar o situaţie, un context şi nişte motive) şi care comportă anumite reguli

(diferite de regulile logice și lingvistice de construcție); de a arăta că o schimbare în ordinea discursului nu presupune „idei noi“, oarece inventivitate și creativitate ori o mentalitate diferită, ci anumite transformări operate în interiorul unei practici, eventual în cele învecinate și în articularea lor comună. Nu am negat, departe de mine acest gând, posibilitatea de a transforma discursul: i-am retras suveranității subiectului acest drept exclusiv și instantaneu.

Ca să închei, aș vrea să vă pun, și eu, o întrebare: ce părere aveți despre schimbare și, să spunem, despre revoluție, cel puțin în ordinea științifică și în câmpul discursurilor, dacă le legați de temele sensului, ale proiectului, ale originii și reîntoarcerii, ale subiectului constituant, într-un cuvânt de întreaga tematică ce-i garantează istoriei prezența universală a Logosului? Ce posibilitate le acordați, din moment ce le analizați potrivit unor metafore dinamice, biologice, evoluționiste în care este dizolvată de obicei problema dificilă și specifică a mutației istorice? Mai exact: ce statut politic puteți să-i acordați discursului, din moment ce nu vedeți în el decât o minusculă transparență ce scânteiază o clipă la granița dintre lucruri și gânduri? Practica discursului revoluționar și a discursului științific în Europa, de aproape două sute de ani, n-a reușit să vă scoată din cap ideea conform căreia cuvintele sunt vânt, un șușotit exterior, un zgomot de aripi abia perceptibil în seriozitatea istoriei? Sau trebuie cumva să ne imaginăm că, pentru a refuza această lecție, vă încăpățânați să ignorați, în propria lor existență, practicile discursive și doriți să mențineți, împotriva ei, o istorie a spiritului, a cunoștințelor, a rațiunii, a ideilor și a opiniilor? În ce anume constă, așadar, această spaimă a voastră care vă face să răspundeți în termeni de conștiință atunci când vi se vorbește despre o practică, despre condițiile ei, despre regulile și transformările ei istorice? Ce fel de teamă este aceea care vă împinge să căutați pe deasupra tuturor limitelor, rupturilor, cataclismelor și scandărilor, marele destin istorico-transcendental al Occidentului?

La această întrebare, sunt convins că răspunsul nu poate să fie altfel decât politic. S-o lăsăm, pentru astăzi, în suspensie. Dar poate că va trebui s-o reluăm, cât de curând, dar în alt mod.

Cartea de față nu a fost scrisă decât cu scopul de a rezolva câteva dificultăți preliminare. Știu, ca oricare altul, că cercetările despre care vorbesc și pe care am început să le întreprind cu aproape zece ani în urmă sunt destul de „ingrate“, în sensul strict al termenului. Știu că este supărător să tratezi discursul plecând nu de la blânda, muta și intima conștiință ce se exprimă în el, ci de la un ansamblu obscur de reguli anonime. Că este neplăcut să scoți la iveală limitele și necesitățile unei practici acolo unde ne obișnuiserăm să privim desfășurându-se, într-o deplină transparență, jocurile geniului și ale libertății. Că reprezintă o provocare să tratezi ca un fascicul de transformări această istorie a discursurilor animată, până de curând, de metamorfozele liniștitoare ale vieții sau de continuitatea intențională a trăitului (*du vécu*). Că este, în sfârșit, insuportabil, – ținând cont de ceea ce fiecare vrea să pună, ori crede că pune din „el însuși“ în propriu-i discurs atunci când începe să vorbească –, să decupezi, să analizezi, să combini și să recompui toate aceste texte revenite, acum, la tăcere fără ca în ele să transpară chipul transfigurat al autorului: „Cum adică? Atâtea cuvinte îngrămădite, atâtea semne depuse pe atât de multă hârtie și oferite atâtor priviri, un zel atât de mare pentru a le menține dincolo de gestul care le articulează, o pietate atât de profundă dedicată conservării și întipăririi lor în memoria oamenilor, toate acestea pentru ca nimic să nu rămână din biata mână care le-a desenat, din neliniștea care încerca să se aline în ele și din această viață încheiată, care nu le mai are de-acum decât pe acestea pentru a supraviețui? Este oare posibil ca discursul, în determinarea lui cea mai profundă, să nu fie «urmă»? Și ca murmurul lui să nu fie locul imortalităților fără substanță? Va trebui, oare, să admitem că timpul discursului nu este timpul conștiinței adus la dimensiunile istoriei sau, dimpotrivă, timpul istoriei prezent sub forma conștiinței? Trebuie, oare, să presupun că discursul meu nu are nimic de-a face cu supraviețuirea mea? Și că, vorbind, eu nu îmi conjur moartea,

ci o institui? Sau, mai degrabă, că îmi abolesc orice interioritate în acest exterior atât de indiferent, atât de *neutru* în raport cu viaţa mea încât nu este nici o diferenţă între viaţa şi moartea mea?"

Tuturor acestora, le înţeleg foarte bine stinghereala. Le-a fost, fără doar şi poate, destul de greu să recunoască faptul că istoria, economia, practicile lor sociale, limba pe care o vorbesc, mitologia strămoşilor şi până şi fabulele care le-au fost povestite în copilărie ascultă de nişte reguli care nu sunt, toate, accesibile conştiinţei; nu mai vor să fie deposedaţi, în plus, şi de acest discurs în care îşi doresc să poată spune imediat, fără nici un pic de distanţă, ceea ce gândesc, cred sau îşi imaginează; vor prefera mai curând să nege că discursul ar fi o practică complexă şi diferenţiată, supusă unor reguli şi unor transformări analizabile, decât să fie privaţi de tandra certitudine, atât de consolatoare, de a putea să schimbe dacă nu lumea, dacă nu viaţa, cel puţin „sensul" lor prin simpla prospeţime a unui cuvânt care n-ar izvorî decât din ei şi s-ar menţine în imediata proximitate a sursei, la nesfârşit. Atâtea lucruri, în propriul lor limbaj, le-au scăpat deja: nu mai vor să le scape, în plus, şi *ceea ce spun*, acest mărunt fragment de discurs – spus sau citit, nu contează – a cărui plăpândă şi nesigură existenţă are datoria să le poarte viaţa mai departe încă şi mai multă vreme. Nu pot să suporte (şi trebuie să-i înţelegem) să audă spunându-li-se: „Discursul nu este viaţa: timpul lui nu este timpul vostru; în el, nu veţi reuşi să vă împăcaţi cu moartea; se poate să-l fi omorât pe Dumnezeu sub povara a tot ceea ce aţi spus; dar să nu vă închipuiţi că veţi face, din tot ceea ce spuneţi, un om care să trăiască mai mult decât El."

Note

Introducere

1. *Georges Canguilhem* (n. 1904), filosof francez contemporan, unul dintre principalii renovatori, în Franţa, ai epistemologiei, disciplină în care le-a succedat lui Jean Cavaillés şi Gaston Bachelard. Fost profesor de istoria şi filosofia ştiinţelor la Sorbona, Canguilhem a fost elev al lui Alain şi a beneficiat de studii atât filosofice, cât şi medicale. Interesat de formarea (istoria critică) a conceptelor ştiinţifice (în special a celor de normă, normativitate şi valorizare), de specificitatea istoriei ştiinţelor, de filosofia conceptului şi a viului şi de epistemologia biologică, G. C. a elaborat o operă deosebit de influentă, îndeosebi pentru autori precum Fr. Dagognet (filosofia biologică şi teoria generală a obiectelor culturale), P. Bourdieu şi, mai ales, M. Foucault, care a tras consecinţele cele mai radicale din această filosofie critică. Printre principalele sale lucrări se numără: *La Connaissance de la vie* (1952, 1965), *La Formation du concept de réflexe aux XVIIème et XVIIIème siécles* (1955), *L'Idée de médecine expérimentale selon Claude Bernard* (1965), *Le Normal et le pathologique* (1943, 1966) - capodopera sa filosofică - *Études d'histoire et de philosophie des sciences* (1968).

Alături de Georges Dumézil şi Jean Hyppolite, Georges Canguilhem a jucat, atât în existenţa şi cariera academică a lui M. Foucault, cât şi în substanţa propriu-zisă a gândirii acestuia, un rol de prim ordin, pozitiv, care nu ar putea fi rezumat aici. Relaţiile, atât de complexe, dintre M. Foucault şi Canguilhem au fost studiate de principalul biograf foucaldian, Didier Eribon, în biografia intitulată *Michel Foucault* (Paris, Flammarion, 1989, réd. 1991) şi în lucrarea *Michel Foucault et ses contemporains* (Fayard, 1994).

2. *Michel Serres* (n. 1930), filosof şi scriitor francez contemporan, membru al Academiei Franceze. Fost ofiţer de marină şi apoi universitar (predă la Sorbona şi Stanford, SUA), M. S. a consacrat o teză lui Leibniz (*Le système de Leibniz et ses modèles mathématiques*, 1968), principala sa operă fiind impresionanta serie intitulată *Hermés* (5 vol., 1969-1980), căreia i se adaugă numeroase texte despre literatură şi artă (*Jouvences. Sur Jules Verne*, 1974; *Feux et signaux de brume. Zola*, 1975; *Esthétiques. Sur Carpaccio*, 1975) şi eseuri mai generale (*Le Parasite*, 1980; *Genèse*, 1982; *Détachement*, 1983; *Les Cinq sens*, 1986; *Statues*, 1989; *Le Contrat naturel*, 1990; *Les Tiers instruit*, 1991), în

care talentul său de scriitor se manifestă pe deplin. Preocupat de istoria ideilor și a filosofiei, de epistemologie și filosofia științei, a ajuns să definească, anti-Comte și anti-Bachelard, un „nou spirit științific“ și este recunoscut, astăzi, ca unul dintre părinții „noii antropologii“ a științelor și tehnicilor (P. Lévy, Bruno Latour, J. De Rosnay, M. Authier etc.), obsedat de Enciclopedie și invenție, de ecologie și educație, dar mai ales de comunicare, M. S. îi acordă acesteia din urmă o valoare de transcendență în raport cu știința și cu practicile, cărora, după el, le slujește drept condiția de posibilitate primordială.

3. *Martial Guéroult* (1891-1976), istoric și filosof francez al filosofiei, fost profesor la Sorbona și Collège de France, inițiatorul așa-numitei metode a structurilor în istoria filosofiei, autor al unor monografii despre Fichte, Malebranche, Maimonide, Leibniz, Descartes, Berkeley și Spinoza. Principala sa operă este, însă, *Dianoematica*, apărută postum și compusă din două volume: *Histoire de l'histoire de la philosophie* (1984) și *Philosophie de l'histoire de la philosophie* (1979). „Dianoematica“ este știința sistemelor filosofice considerate în realitatea lor istorică, istoria filosofiei privită ca disciplină autonomă.

I. Regularitățile discursive

I. Unitățile discursului

1. *Tratatul despre conice*, sau, după unii exegeți, *Eseul despre conice* este unul dintre numeroasele texte aparținând lui Blaise Pascal (1623-1662) încă nedescoperite în integralitatea lor de către cercetători. Scris în 1940, pe când Pascal nu avea decât 14 ani, *Tratatul* este cunoscut, direct, doar după primele câteva pagini, importanța lui pentru istoria matematicilor (generalizarea metodelor lui Viète, 1540-1603, considerat adevăratul întemeietor al algebrei) fiind apreciată doar indirect, prin mărturiile celor care l-au putut consulta. (Un *Tratat despre conice* a mai lăsat și marele geometru al Antichității, Apollonius din Perga, 262-190 a.Chr., cel care a introdus termenii de parabolă, elipsă, hiperbolă.)

2. *Un coup de dés jamais n'abolira le hasard* („Un zar aruncat nu va aboli niciodată hazardul“), poem de Mallarmé, ținând în același timp de versul liber și de poemul în proză, publicat în 1897, compus dintr-o lungă și unică frază descompusă în patru grupe tipografice diferite repartizate pe 21 de pagini, astfel încât să includă blancul în trama însăși a operei. Este considerat una dintre creațiile de temelie ale modernității literare.

3. *Gilles de Laval, baron de Rais* (1404-1440), apropiat și protector al lui Jeanne d'Arc pe câmpul de bătălie, devotat cauzei lui Charles VII,

a scris, în memoria eroinei ulterior sanctificate, un *Asediu al Orleans-ului* și, ca unul dintre cei mai bogați nobili ai Europei epocii sale, a colecționat cărți rare (printre care și o copie a *Cetății lui Dumnezeu* a Sfântului Augustin) și a organizat servicii religioase fastuoase. Devenit, pentru meritele sale, Mareșal al Franței, s-ar fi ocupat de alchimie, ajungând să fie declarat eretic de către Inchiziție, care îi confiscă proprietățile. În 1440 i se intentează un răsunător proces, în care este acuzat de nu mai puțin de 47 de delicte și crime abominabile, printre care: conjurare de demoni, pact cu Diavolul, perversiuni sexuale împotriva copiilor, sacrificii umane (actul inchizitorial de acuzare suna astfel: „eretic, apostat, conjurator al demonilor..., crime și vicii contra naturii, sodomie, sacrilegiu și violare a imunității Sfintei Biserici"). Supus la tortură, în cadrul unui proces plin de iregularități chiar și pentru categoria proceselor de erezie atât de frecvente în epocă, promite să mărturisească „de bună voie și nesilit de nimeni", recunoscând întreținerea de relații sexuale nefirești cu peste 200 de copii, băieți și fete în egală măsură, de vârste cuprinse între șase și optsprezece ani, relatarea în amănunt a agoniilor victimelor sale, pe care obișnuia să le taie în bucăți, umplându-i de oroare pe cei prezenți la proces. Pe 16 octombrie 1440, la Nantes, Gilles de Rais a fost sugrumat, trupul neînsuflețit fiindu-i expus la stâlpul infamiei, în văzul lumii (vezi descrierea torturării, asemănătoare, a „regicidului" Damiens in Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi*, trad. B. Ghiu, București, Humanitas, 1997, cap. I). Gilles de Rais este considerat unul dintre primii, și printre cei mai celebri, „serial killers" din istorie, Thomas Mann afirmând despre el că încarnează „religioasa măreție a damnatului [...] sfânt și criminal".

4. *Ulise*, roman de James Joyce, capodoperă a literaturii secolului XX, scris între 1913 și 1921 și apărut în 1922, la Paris (extrase publicate anterior în presa anglo-saxonă fiind interzise sub acuza de obscenitate). Parodie savantă a *Odiseii* lui Homer, „acțiunea" romanului se petrece într-o singură zi (joi, 16 iunie 1904), conducându-i pe cei doi eroi, Stephen Dedalus (Telemac) și Leopold Bloom (Ulise), prin vastul univers reprezentat doar de orașul Dublin. Parodierea epopeii homerice este departe de a epuiza semnificațiile romanului, care este o adevărată *summa* de simboluri, aluzii culturale, procedé scripturale și jocuri. (În românește, a doua ediție a romanului a apărut în 1996, la Editura Univers, în traducerea lui Mircea Ivănescu.)

5. *Le Théâtre et son double*, celebră culegere de eseuri despre teatru scrise de Antonin Artaud (1896-1948) între 1931 și 1935 și publicată în 1938, în care autorul expune principiile unui „teatru al cruzimii" menit a readuce spiritul la „sursa conflictelor sale" printr-o „contopire a gândirii,

gestului şi actului". (În româneşte: A. Artaud, *Teatrul şi dublul său*, trad. Voichiţa Sasu şi Diana Tihu-Suciu, Cluj, Editura Echinox, 1997.)

6. Având în vedere „epistema" modernităţii de secol XX la care Foucault face, aici, trimitere în mod atât de lapidar, credem că este vorba nu de *Tractatus theologico-politicus* (1670) ori de *Tractatus politicus* (1677) ale lui Spinoza, sau de alte „tratate", ci mai curând de *Tractatus logico-philosophicus* al lui Ludwig Wittgenstein (1922), considerat, în ciuda (sau poate tocmai datorită) dificultăţii sale, unul dintre textele principale ale filosofiei contemporane.

II. Formaţiunile discursive

1. *Thomas Willis* (1621-1675), anatomist şi fiziologist englez, considerat unul dintre cei mai importanţi din secolul al XVII-lea. Se numără printre întemeietorii neurologiei şi ai psihiatriei. Influenţat, din punct de vedere filosofic, de Gassendi şi Boyle, a exercitat, la rândul-i, o influenţă ştiinţifică şi filosofică importantă şi durabilă, de pildă în chestiunea inteligenţei animale (*De anima brutorum*, 1672). Este autorul celui dintâi tratat cu privire la creierul uman, pe care l-a descris în detaliu, deosebind, în special, materia cenuşie şi materia albă. A studiat leziunile encefalului şi reflexele, şi a fost cel dintâi care a remarcat gustul zaharat al urinii diabeticilor.

2. *Jean Martin Charcot* (1825-1893), medic şi profesor francez de anatomie patologică, întemeietor al celebrei Şcoli de Neurologie de la spitalul parizian Salpêtrière, unde a fost audiat, printre alţii, şi de Freud (în formarea căruia a deţinut un rol considerabil şi recunoscut), P. Janet şi G. Marinescu. A studiat, prin metoda anatomoclinică, scleroza în plăci, boala lui Parkinson şi poliomielita (scleroza laterală amiotrofică poartă numele de „maladia lui Charcot"). A contribuit la dezvoltarea patologiei nervoase, în special prin lucrările sale despre isterie şi hipnoză, vrând să demonstreze că există leziuni cerebrale anatomic vizibile responsabile de isterie şi fiind, din acest punct de vedere, contrazis, pe bună dreptate, atât de Şcoala de la Nancy, cât şi de Freud. Lucrări: *Leçons sur les maladies du système nerveux faites à la Salpêtrière* (1872-1887), *Leçons de mardi* (1889), *L'Hystérie*.

3. *Sir William Petty* (1623-1687), economist şi statistician englez, (preocupat, de asemenea, de cartografie, marină şi medicină). Medic al trupelor engleze din Irlanda, apoi consilier al lui Cromwell şi Charles al II-lea, a apărat libertatea comercială şi, ca analist al bogăţiilor, a fost unul dintre primii care au recunoscut faptul că preţul mărfurilor ţine de munca necesară producerii lor şi că averea unei naţiuni depinde de comerţul său exterior, esenţială, din acest punct de vedere, fiind

densitatea populației, nu volumul acesteia și nici mărimea țării. Pentru Petty, există o raționalitate a bogăției naționale. Opere: *A Treatise of Taxes and Contributions* (1662), *The Political Anatomy of Ireland* (1672), *Political Arithmetick* (1691).

4. *Franz Ernst Neumann* (1798-1895), fizician german. S-a ocupat de reflexia și refracția luminii și a introdus noțiunea de „potențial" în electrocinetică.

5. *Philippe Pinel* (1745-1826), medic francez, mai întâi la spitalul Bicêtre, apoi la Salpêtrière, maestrul lui Esquirol. A studiat în special maladiile mentale și i se recunoaște meritul – cu adevărat istoric – de a fi abolit metodele terapeutice brutale la care erau supuși, până atunci, alienații. Dintre operele sale, citabile sunt mai cu seamă o *Nostalgie de la philosophie* (1798-1818) și un *Traité médico-philosophique sur l'aliénation mentale ou la manie* (1801), în care Pinel împarte bolile mentale în patru categorii: melancolia, mania, demența și idiotismul. S-a preocupat de „tratamentul moral" al nebuniei, considerând că boala mentală este o boală la fel cu cele organice. A preconizat izolarea alienatului de mediul său de viață și internarea lui în instituții specializate. Este considerat întemeietorul psihiatriei moderne.

6. *Jean-Étienne Dominique Esquirol* (1772-1840), medic alienist francez, continuator al lui Pinel, considerat, ca și acesta, unul dintre întemeietorii psihiatriei moderne. A pus bazele clinicii și nosografiei psihiatrice, aflându-se la originea instituțiilor psihiatrice franceze actuale. Autor – în lucrarea *Des maladies mentales considérés sous le rapport médical, hygiènique et médico-légal* (1838) – al unei clasificări a delirurilor și demențelor.

7. *Eugen Bleuler* (1857-1939), psihiatru elvețian. Influențat de psihanaliză, a încercat s-o aplice în tratamentul psihozelor, în special în acela al schizofreniei, prin care el înțelege acele stări patologice având ca simptom esențial „ruptura" (din gr. *schizo*) contactului cu realitatea și disocierea funcțiilor psihice.

8. *François Marie Xavier Bichat* (1771-1802), medic și anatomist francez, întemeietorul anatomiei generale (care va purta, ulterior, numele de histologie). Încetând să mai studieze organe particulare, ci țesuturile din care acestea sunt constituite, descoperă faptul că organe diferite pot fi alcătuite dintr-un același țesut. Ca fiziologist, a fost unul dintre autorii doctrinei vitaliste, definind viața ca „ansamblul funcțiilor ce se opun morții".

9. *René Laennec* (1781-1826), medic francez, inventatorul stetoscopului, cu ajutorul căruia a studiat în detaliu afecțiunile pulmonare și cardiace, fiind și un popularizator al metodei auscultației. Ca întemeietor al medicinei anatomoclinice, a studiat îndeosebi ciroza de origine alcoolică.

10. *Dom Claude Lancelot* (1615-1695), călugăr jansenist de la Port-Royal și gramatician francez, unul dintre întemeietorii așa-numitelor Petites écoles de Port-Royal. A publicat mai multe *Nouvelles Méthodes* de învățare a limbilor latină (1644), greacă (1655), italiană și spaniolă (1660), ca și *Le Jardin des racines grecques* (1657), lucrare despre rădăcinile lexicale grecești. A contribuit la cercetarea teoretică a limbajului, redactând, împreună cu A. Arnauld și alții, celebra *Grammaire générale et raisonnée* sau *Grammaire de Port-Royal* (1660). După închiderea, în momentul declanșării, între 1656 și 1660, a prigoanei împotriva jansenistilor, a Micilor Școli, a fost educator, iar apoi s-a retras la mânăstrirea Saint-Cyran, de unde, din pricina tot a pozițiilor sale religioase, a fost, o dată în plus, izgonit la mânăstirea Quimperlé.

Jansenismul, căruia Lancelot i-a rămas permanent credincios, este o doctrină creștină derivată din gândirea lui Jansénius (alias Cornelius Jansen, 1585-1638, teolog olandez venit la Paris – unde a și murit de ciumă – și care s-a opus politicii lui Richelieu de aliere cu protestanții olandezi, rămas celebru ca autor al lucrării *Augustinus*, 1628, în care încearcă să restaureze doctrina Sfântului Augustin despre grație și predestinare, doctrină îmblânzită de teologii iezuiți Lessius și Molina pentru a face loc liberului arbitru și meritelor ființei umane; *Augustinus* a fost condamnată, în 1641, de Inchiziție și apoi de Papa Urban VIII), care a înflorit în special la Louvain, adevărat focar de augustinism, opusă iezuitismului și, în sfera politicii, absolutismului. Controversa dintre jansenism și iezuitism a durat din secolul al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea, fiind marcată de persecuții și exilări îndreptate în special împotriva „solitarilor de la Port-Royal", acest adevărat focar de opoziție, în acea epocă.

11. *Nicolas Beauzée* (1717-1789), gramatician francez din Secolul Luminilor, colaborator la *Marea Enciclopedie* a lui Diderot și D'Alembert, pentru care a redactat principalele articole referitoare la limbaj (îndeosebi cele despre „limbă", „gramatică", „uz", „sintaxă" etc.), îndrăznind să-l critice, în descendență raționalistă, pe Diderot, cel din *Lettre sur les sourds et muets*. A fost implicat în controversa privitoare la ordinea cuvintelor în limba franceză, așa-numită „ceartă a inversiunilor". Deși autor al unei *Grammaire générale* (1767) de succes în epocă, prima care a cutezat să-și mai atribuie acest titlu după Gramatica de la Port-Royal, din 1660, Beauzée este, astăzi, un autor căzut într-o relativă uitare. (Cf. Fr. Julliard, „Ordre des mots et pensée linguistique au Siècle des Lumières: l'exemple de Nicolas Beauzée", *Mémoire de licence à l'Université de Lausanne*, 1997.)

12. *Charles Pinot Duclos* (1704-1772), romancier și moralist francez, autor al unor *Confessions du comte de **** (1741) de inspirație libertină. Prieten al filosofilor și libertinilor, a scris și niște *Considérations sur les*

mœurs de ce siècle (1751), al său *Commentaire sur la grammaire générale et raisonnée de Port-Royal* (1754) aflându-se la originea *Eseului despre originea limbilor* al lui Rousseau.

13. *Georges Louis Leclerc, conte de Buffon* (1707-1788), celebru naturalist și scriitor francez, autor al unei *Histoire naturelle* (în aproape 40 de volume, scrise între 1749 și 1804) și (împreună cu, printre alții, Daubenton) al lucrării *Époques de la nature*. A fost intendent al grădinii regale (astăzi, Muzeul Național de Istorie Naturală) și a organizat celebra, și astăzi, *Jardin des Plantes* din Paris. Preocupat de întemeierea cunoașterii științifice pe fapte de experiență, a criticat caracterul, după el prea sistematic, al clasificării speciilor efectuate de Linné. A crezut în generația spontanee, explicând geneza speciilor pornind de la niște „molecule organice". A admis un transformism limitat, sub influența mediului, a hranei și a masticației. În *Discours sur le style* (1753) s-a arătat preocupat de scrisul corect, de ordinea ideilor și de adaptarea expresiei la subiect.

14. *Charles Darwin* (1809-1882), naturalist (geolog, biolog), explorator și psiholog englez, a pus bazele teoriei evoluției biologice, explicând, pentru prima oară, variabilitatea speciei prin acțiunea, directă sau indirectă, a mediului, prin folosirea, sau nefolosirea, anumitor organe (idee exprimată anterior și de Lamarck, care a exercitat o puternică influență asupra lui Darwin) și prin acțiunea micilor variații bruște și spontane influențate de mecanismul selecției naturale, pe care a definit-o ca fiind „persistența celui mai apt, conservarea diferențelor și a variațiilor individuale favorabile și eliminarea variațiilor dăunătoare". În cadrul „luptei pentru existență", selecția naturală menține, prin intermediul morții diferențiatoare, echilibrul dintre specie și mediu. A fost influențat și de Malthus (1766-1834), care, în al său *Eseu asupra principiului populației* (1798; trad. rom. 1992, Editura Științifică), partizan al politicii economice liberale și ostil măsurilor de asistență adoptate de stat, a susținut teza conform căreia populația crește mai repede decât resursele de hrană, provocând dezechilibre ce conduc omenirea la foamete, pentru refacerea echilibrului existând mijloace distructive (epidemii, războaie) și preventive (limitarea voluntară a natalității).

15. *David Ricardo* (1772-1823), capitalist și economist englez, teoretician al capitalismului liberal. Sistematizând principiile elaborate anterior de Adam Smith (căruia nu-i împărtășea optimismul) și pornind de la teoria lui Malthus, a stabilit legea rentei funciare diferențiale (profit excedentar realizat în exploatările cu condițiile de producție cele mai favorabile), consecință a creșterii populației, care antrenează o creștere a prețului vieții, provocând astfel o creștere a veniturilor proprietarilor de pământuri și o sărăcire a celorlalte categorii. Acestei teorii (care pregătește teoria marxistă a „plus-valorii") i se adaugă teoria

„valorii-muncă" (determinare a valorii mărfurilor pe baza costului lor de producție) și a „salariului natural" (minimumul necesar pentru a se asigura supraviețuirea lucrătorului și a familiei acestuia). Partizan al liberalismului economic, Ricardo considera că liberul schimb permite diferitelor țări să profite de pe urma unei „diviziuni internaționale a muncii". Ca unul dintre primii teoreticieni ai economiei politice clasice, pentru care munca reprezintă sursa tuturor valorilor, i-a influențat decisiv atât pe teoreticienii neoliberalismului, cât și pe cei ai socialismului științific. Principala sa operă: *Principii de economie politică* (1817).

16. *Benoît (sau Bernard) de Maillet* (1656-1738), diplomat și geolog francez, autor al unei *Description de l'Égypte* (1735), cunoscut, însă, mai ales pentru *Telliamed* (anagrama propriului nume) ou *Entretiens d'un philosophe indien avec un missionnaire français sur la diminution de la mer, la formation de la Terre, l'origine de l'homme* (1748), în care susține că toate ființele existente au luat naștere din apa mării.

17. *Théophile de Bordeu* (1722-1776), medic francez, cunoscut pentru lucrările sale despre apele termale și despre glande. A colaborat la *Enciclopedie* și a fost, împreună cu Barthez, unul dintre întemeietorii vitalismului (doctrină de inspirație aristotelică, opusă mecanicismului, „potrivit căreia fenomenul vieții nu poate fi explicat pe deplin în termeni pur materiali, în organele vii existând ceva ne-material care le diferențiază de corpurile neînsuflețite", A. Flew, ed., *Dicționar de filosofie și logică*, București, Humanitas, 1996, p. 355).

18. *François Quesnay* (1694-1774), medic și economist francez, întemeietorul școlii fiziocrate, conform căreia numai agricultura constituie sursa bogăției ce se repartizează în întregul corp social. Și-a expus doctrina în două articole din *Enciclopedie*, cele despre „fermier" (1756) și despre „grâne" (1757), și în lucrarea *Tableau économique* (1758).

III. Formarea obiectelor

1. *Johann Christian August Heinroth* (1773-1843), medic și psihiatru german, profesor celebru la Leipzig, autor al unor lucrări precum *Contribuții la studiul bolii* (1810), *Tulburările sufletului* (1818) și *Sistemul medicinei fizico-judiciare* (1825). Pozițiile sale filosofice se apropie de cele ale lui Herder, și se opun pozițiilor exprimate de Schelling, Fichte și mai ales Hegel.

2. *Gerard, baron Van Swieten* (1700-1772), medic olandez. Ca prim medic, la Curtea din Viena, al împărătesei Maria Tereza, a întemeiat o școală medicală de mare succes, fiind inventarorul unei licori (care-i poartă numele) utilizată în trecut pentru tratarea sifilisului.

3. *Emil Kraepelin* (1855-1926), psihiatru german, autorul unui *Tratat de psihiatrie* (1883), prin care a căutat să introducă în psihiatrie rigoarea științelor naturale, repartizând psihozele în două mari grupe, în funcție de evoluția și de stadiul lor ultim, deosebind, pe de o parte, psihoza maniaco-depresivă, tratabilă, și, pe de altă parte, demența precoce, incurabilă, distincție, ulterior, des criticată.

IV. Formarea modalităților enunțiative

1. *Giambattista Morgagni* (1682-1771), anatomist italian, profesor la Universitatea din Padova, întemeietorul anatomiei patologice, autor al lucrării *De sedibus et causis morborum* (1761), în care, pe lângă rezultatele observațiilor postmortem, este înregistrată și istoria diferitelor boli.

V. Formarea conceptelor

1. *Carl von Linné* (1707-1778), naturalist și scriitor suedez, medic și botanist al regelui, profesor la Uppsala. A pus la punct, mai întâi în domeniul botanicii, apoi în cel al zoologiei, o nomenclatură binară, în care fiecare ființă vie e desemnată prin gen (comun mai multor specii) și specie (care îi e proprie). Deși adept al invariabilității speciilor, întemeindu-și de multe ori descrierile pe caracterizări arbitrare, este cel care a deschis calea biologiei moderne. Lucrări mai importante: *Systema Naturae, Fundamenta botanica, Genera plantarum.*

2. *Ulisse Aldrovandi* (1522-1605), naturalist italian, creatorul, la Bologna (unde a și predat), al primei grădini botanice (Giardino dei Semplice) și autorul multor lucrări de istorie naturală, marcate de direcția naturalist-enciclopedică.

3. *Joseph Pittou de Tournefort* (1656-1708), botanist și călător francez, profesor la Jardin du Roi (viitorul *Muséum d'histoire naturelle*), autorul unei clasificări a plantelor care face din el un precursor al lui Linné (*Éléments de botanique, ou Méthode pour connaître les plantes*, 1694).

4. *Michel Adanson* (1727-1806), botanist francez, autor (în urma unui voiaj de studii în Senegal) al unei monumentale clasificări a plantelor (*Familles de plantes*, 1736), în care accentul e pus pe continuitatea formelor vegetale, anunțând, astfel, prin unele dintre vederile sale, lucrările lui A. L. de Jussieu și Lamarck.

5. *Antoine Laurent de Jussieu* (1748-1836), botanist francez, provenind dintr-o familie de botaniști și medici, profesor la Jardin du Roi, apoi la *Muséum d'histoire naturelle*, autorul unei expuneri a

principiilor aflate la baza metodei naturale de clasificare a plantelor (*Genera plantarum secundum ordines naturales disposita*, 1788).

VI. Formarea strategiilor

1. *Richard Cantillon* (1680-1733), bancher, economist şi demograf francez de origine irlandeză, mort asasinat la Londra. Stabilit la Paris, a fost unul dintre principalii beneficiari ai experienţei lui Law, al cărui rival era. Al său *Essai sur la nature du commerce en général* (1755) oferă una dintre primele vederi de ansamblu asupra activităţii economice în general. Cantillon susţine teza că pământul şi munca reprezintă sursa bogăţiilor. Asemeni mercantiliştilor (elaborată în secolele XVI-XVII, în urma descoperirii, în America de Nord, a minelor de aur şi argint, doctrina mercantilistă susţine că metalele preţioase reprezintă esenţiala avuţie a statelor, preconizând, în consecinţă, o politică protecţionistă), Cantillon derivă valoarea monedei şi nivelul preţurilor din cantitatea de metal preţios obţinută de o naţiune, însă, contrar acestora, se arată pesimist în privinţa posibilităţilor de îmbogăţire la nesfârşit a unei ţări exclusiv prin intermediul comerţului exterior. A studiat, de asemenea, şi relaţiile dintre faptele economice şi cele demografice, formulând noţiunile de populaţie maximală şi populaţie optimală. Este considerat unul dintre principalii inspiratori ai fiziocraţilor şi ai lui Adam Smith.

2. *John Law* (1671-1729), capitalist scoţian. După ce a studiat sistemele financiare şi bancare ale diverselor ţări europene, a publicat nişte *Consideraţii asupra numerarului şi comerţului* (1705). Considerând că statul e responsabil de avuţia unei ţări, a preconizat crearea unei bănci de stat, a unui sistem de credit şi circulaţia banilor din hârtie. A avut ocazia să-şi pună aceste idei în practică în Franţa, sub Regenţă. Astfel, el a creat, în 1716, o bancă privată (Banca Generală), care avea dreptul de a emite bilete de bancă, apoi a înfiinţat Compania Occidentului (1717) şi, în sfârşit, pentru a putea rambursa datoria publică şi în ciuda opoziţiei manifestate de Fermierii Generali (Fermele Generale fuseseră create de Colbert, pentru o mai eficientă colectare a contribuţiilor), a pus bazele unui „sistem“ care unea Banca, Compania şi Statul, deţinând controlul asupra comerţului exterior (în Mississippi, China, India) şi asupra marilor întreprinderi ale regatului. Creditul public şi comerţul au fost, astfel, repuse, provizoriu, pe picioare, „sistemul“ fiind imitat şi în alte ţări europene. Imprudenţa emisiunilor fiscale, febra speculativă şi acţiunile inamicilor lui Law (fraţii Pâris) au provocat, însă, falimentul, Law, devenit supraintendent al Finanţelor, fiind nevoit să fugă (1720). Amintirea acestui răsunător eşec a apăsat foarte greu asupra evoluţiei vieţii financiare din Franţa.

3. *Jean-Baptiste Colbert* (1619-1683), om de stat francez, succesorul, ca ministru de stat, al lui Fouquet, la dizgrațierea căruia va fi participat activ. Va cumula funcții dintre cele mai înalte în regat și se va ocupa, practic, vreme de peste două decenii, de întreaga administrație a acestuia, cu excepția afacerilor externe și de război. Opera lui Colbert, intim legată de apogeul atins de monarhia franceză sub domnia lui Ludovic XIV, se înscrie în procesul de restaurare a autorității monarhice și a puterii regale. Colbert a restaurat finanțele, creând bugetul public, mărind veniturile, diminuând cheltuielile statului și ridicând impozitele indirecte. În plan legislativ, a înființat Camera de Justiție și a mărit competența intendenților regali, care au fost cei mai eficienți agenți ai centralizării monarhice. A reușit să realizeze o anumită unitate legislativă, dat fiind că sub direcția sa au fost elaborate ordonanțele civilă și cea penală (1670), cu privire la ape și păduri, comerț și marină. Colbert a reușit, astfel, să pună ordine în haosul judiciar și administrativ pe care-l moștenise, voința sa fiind aceea de a îmbogăți țara pentru a face poporul capabil să finanțeze „gloria monarhului". Creând manufacturile regale, ce beneficiau de multe și importante privilegii, el a urmărit o ridicare a calității produselor de lux și, astfel, o expansiune economică a regatului. Colbertismul a fost, de altfel, definit ca un mercantilism, doctrină ce concepea comerțul ca un „război al banilor" și în care se punea problema asigurării plus-valorii exporturilor asupra importurilor, în vederea achiziționării de metale prețioase. Din cauze multiple și complexe, mutația capitalistă vizată de Colbert nu a putut fi înfăptuită.

4. *Joseph Pâris*, zis *Pâris-Duverney* (1684-1770), cel mai cunoscut dintre cei patru frați Pâris – bancheri și financiari francezi – îmbogățiți ca furnizori ai armatelor Italiei și Flandrei în timpul războaielor Ligii de Augsburg și de succesiune la tronul Austriei. Însărcinat de contele de Noailles cu finanțele regatului, el a mărit considerabil prețurile, fapt care a dus la creșterea mizeriei populare și la extinderea fenomenului cerșetoriei, provocând chiar revolte. A căzut, astfel, în dizgrația lui Ludovic XIV și a fost înlăturat de Law, încercând să se opună „sistemului" pus la punct de acesta, prin crearea unei adunări generale de acționari, dar fiind, până la urmă, nevoit să părăsească Parisul și să se exileze în provincie. După falimentul și fuga lui Law, a jucat el însuși un rol important în reorganizarea finanțelor, devenind unul dintre principalii creditori ai statului, adevărat ministru de finanțe ocult. În 1751, Pâris-Duverney va contribui decisiv la întemeierea și construirea Școlii Militare din Paris, al cărei prim-intendent a și fost.

5. *Fiziocrații* au fost un grup de economiști (Quesnay, Baudeau, Mirabeau, Condorcet, Gournay, Turgot) din secolul al XVIII-lea, a căror doctrină considera că principala sursă a bogăției o reprezintă agricultura,

drept care preconiza o politică economică liberală capabilă să asigure dezvoltarea acestui sector.

6. *Utilitarism.* „Doctrina etică probabil cea mai celebră în tradiţia filosofiei morale anglofone, menită să explice de ce unele acţiuni sunt juste, iar altele nejuste. [...] Epoca de glorie a utilitarismului a fost de la sfârşitul secolului al XVIII-lea până în ultimul sfert al secolului al XIX-lea. Cei trei exponenţi clasici ai săi au fost Jeremy Bentham (1748-1832), John Stuart Mill (1806-1873) şi Henry Sidgwick (1838-1900)“ (Antony Flew, ed., *Dicţionar de filosofie şi etică*, *op. cit.*, p. 348). Conform acestei doctrine, „utilul sau ceea ce ne poate aduce maximum de fericire“ trebuie să reprezinte scopul suprem al tuturor acţiunilor umane. Bentham – autor de care Foucault s-a arătat în mai multe rânduri intens interesat (vezi, de pildă, în *A supraveghea şi a pedepsi*, paginile referitoare la *Panopticon*) – este şi autorul unei adevărate „aritmetici a plăcerilor“.

III. Enunţul şi arhiva

I Definirea enunţului

1. „*Speech acts theory*“ a fost creată de filosoful britanic John Langshaw Austin (1911-1960), unul dintre reprezentanţii de seamă ai „filosofiei analitice“ şi ai „limbajului obişnuit“, direcţie cunoscută şi sub denumirea de Şcoala de la Oxford. După ce l-a studiat pe Leibniz şi Aristotel şi tradus pe Frege, Austin şi-a îndreptat atenţia spre analiza limbajului banal şi colectiv, căruia i-a atribuit un rol primordial pentru filosofie, deosebind între enunţurile „constative“ şi cele „performative“, între forţa „ilocuţionară“ (care, pe lîngă că este o „locuţie“ care spune ceva, produce o realitate) şi cea „perlocuţionară“ (acţiune asupra interlocutorului prin chiar faptul de a spune ceva). Opere: *Philosophical Papers* (1961), *Sense and Sensibilia* (1962) şi *How to Do Things with Words* (1962).

II. Funcţia enunţiativă

1. *George Gaylord Simpson* (n. 1902), paleontolog american, autor a numeroase lucrări despre toate grupurile de mamifere, a elaborat o nouă teorie asupra evoluţiei, „teoria sintetică“, sinteză de teze neodarwiniste, matematice, genetice, biofizice.

V. A priori *istoric și arhiva*

1. *Anne-Robert-Jacques Turgot, baron de L'Aulne* (1727-1781), om politic și economist francez. Deși sortit unei cariere ecleziastice, a frecventat mediul filosofilor, publicând niște *Lettres sur la tolérance* și, în *Enciclopedie*, un remarcabil articol despre etimologie. Autor, de asemenea, al unei lucrări de economie, *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses* (1776). În calitate de controlor general al Finanțelor (1774), s-a arătat preocupat de înlocuirea nenumăratelor taxe existente în epocă cu un impozit teritorial unic (prin desființarea vămilor interioare), și a întreprins multe reforme economice, instituind, mai întâi (sub influența fiziocraților, a lui Gournay în special, de care, totuși, se deosebește prin accentul pus pe utilitatea industriei și a comerțului), libertatea comerțului și a circulației grânelor (1774), apoi libertatea muncii (1776), prin suprimarea corporațiilor. Toate aceste reforme i-au atras ostilitatea din partea deținătorilor de privilegii, astfel încât Turgot a sfârșit prin a fi, în 1776, dizgrațiat.

2. *François Broussais* (1772-1838), medic francez. Teoria sa, intitulată „medicină fiziologică", vede în inflamarea țesuturilor cauza exclusivă a bolilor, preconizând ca terapie dieta și sângerarea. A încercat să-și extindă teoria și dincolo de domeniul bolilor organice, în psihologie (*Traité de l'irritation et de la folie*).

3. *William Stanley Jevons* (1835-1882), economist și logician englez. Studiind problema fixării tarifelor pe calea ferată, ajunge să formuleze (în același timp cu C. Menger și L. Walras) o teorie a valorii bazată pe gradul final de utilitate al unui bun (utilitate marginală) și a modului de repartizare a veniturilor (principiul productivității marginale a capitalului), vrând, astfel, să demonstreze superioritatea liberalismului asupra socialismului. Lucrări: *Teoria economiei politice* (1871), *Relațiile dintre stat și lumea muncii* (1882). Este unul dintre întemeietorii școlii marginaliste, a cărei teză principală este că valoarea de schimb depinde de utilitatea ultimei unități disponibile a unui produs.

IV. Descrierea arheologică

II. Originalul și regulatul

1. *Jacob Grimm* (1785-1863), întemeietorul filologiei germane, a cules și publicat, în spiritul romantismului, împreună cu fratele său, Wilhelm Grimm (1786-1859), basmele și legendele germanice (*Poezia maeștrilor cântăreți*, 1811; *Povești pentru copii*, 1812; *Legende germane*, 1818; *Legenda eroică germană*, 1929). Fraților Grimm li se datorează și

o *Istorie a limbii germane* (1848), precum și un *Dicționar german* (1852-1858).

2. *Franz Bopp* (1791-1867), lingvist german, părintele de necontestat al lingvisticii moderne și în particular al celei comparate, autorul *Sistemului de conjugare în limba sanscrită* (1816) și al monumentalei *Gramatici comparate a limbilor sanscrită, zend, latină, lituaniană, slavă veche, gotică și germană* (publicată în 6 părți, între 1833 și 1852). Animat de interesul filologic, de sorginte romantică, pentru istoria culturilor și a religiilor și dorind să descopere rațiunea comună și adâncă a totalității limbilor („organismul" lor), Bopp a știut să se țină la distanță de marile interpretări romantice și de generalizările marilor săi contemporani germani și să descopere în morfologia verbului și a numelui un adevărat sistem al formelor funcționale. Solicitat de W. von Humboldt, a fost profesor la Berlin.

3. *Abraham Hyacinthe Anquetil–Duperron* (1731-1805), orientalist francez, pasionat de limba și religia vechii Persii, a călătorit în Indii, unde a studiat cărțile sacre ale lui Zoroastru și a fost inițiat în cultul focului. În 1771, a publicat o traducere în latină a cărții *Zend Avesta*.

4. *Ferdinand de Saussure* (1857-1913), lingvist elvețian, autorul *Cursului de lingvistică generală*, reconstituit în 1916 de o parte dintre elevii săi (printre care și C. Bally), care pune bazele unei lingvistici desprinse de filologie și ale unei științe structurale a sensului și a exercitat o mare influență asupra dezvoltării lingvisticii și semiologiei, mai întâi în Europa (Hjelmslev, Benveniste), apoi în întreaga lume și, totodată, mult în afara lingvisticii, în cadrul a ceea ce, în anii '60, avea să poarte denumirea generală de structuralism (Lévy-Strauss, Merleau-Ponty, Lacan etc.). Saussure este cel care a introdus câteva dintre marile distincții, fondatoare pentru lingvistica secolului XX, precum *langue* (sistem abstract, fapt social) / *parole* (realitate observabilă, individuală); și *sincronie* (domeniu al funcționării) / *diacronie* (domeniu al evoluțiilor). El consideră limba ca un sistem (structură) de diferențe, iar teoria semnului elaborată de el (bazată de opoziția *semnificat / semnificant)* alimentează proiectul unei științe generale a semnelor (semiologie).

5. *Charles Sanders Peirce* (1839-1914), filosof și logician american, întemeietorul, alături de W. James, al pragmatismului, curent deosebit de influent în filosofia nord-americană. „Pragmatismul așa cum l-a formulat Peirce era o metodă filosofică de a stabili semnificațiile conceptelor și ale credințelor, metodă conform căreia ideea noastră despre orice lucru este ideea privind efectele sensibile ale acestuia, deosebite în conformitate cu semnificația lor practică. Adevărate sunt acele idei la care și-ar da asentimentul cercetătorii serioși după o temeinică examinare [...]. În eseul *Fixarea convingerii*, Peirce scoate în evidență deosebirea practică dintre credință (convingere) și îndoială:

prima călăuzeşte acţiunea, cea de-a doua stimulează cercetarea în strădania de a ajunge la o credinţă (convingere). Dezacordul cu definiţia «adevărului» avansată în scrierile lui William James l-a făcut pe Peirce (în 1878) să-şi reboteze propria teorie «pragmatism»" (A. Flew, ed., *Dicţionar de filosofie şi logică*, *op. cit.*, p 257). Peirce a predat matematica şi astronomia la Harvard, este întemeietorul ştiinţei generale a semnelor (semiotica) şi un precursor al teoriilor ulterioare asupra semnificaţiei. Opere: *Collected Papers*, 8 vol., 1931-1958.

6. *Antoine Arnauld*, supranumit şi Marele Arnauld (1612-1694), teolog, filosof şi logician francez, şeful partidului jansenist (vezi supra nota 10. p. 263). Exclus de la Sorbona în 1656, prieten cu Pascal, se retrage la Port-Royal după o perioadă de clandestinitate. Pe lângă rolul eminent deţinut în istoria creştinismului, Arnauld este şi o figură de prim-plan în istoria logicii şi a filosofiei limbajului, fiind adeptul unei teorii de esenţă carteziană, conform căreia sintaxa limbilor naturale reprezintă realizarea unei analize raţionale şi universale efectuate de către subiectul gânditor. Opere: *De la fréquente communion* (1643), *Apologie pour les Saints-Pères* (1651), *Lettre d'un docteur de Sorbonne à une personne de condition* şi *Seconde Lettre à un duc et pair* (1655), *Grammaire générale et raisonnée* sau *Grammaire de Port-Royal* (1660, în colaborare cu Lancelot; vezi supra, *idem*), *Logique de Port-Royal* (1662, în colaborare cu Nicole), *La Perpétuité de la foi* (1669-1679, în colaborare cu Nicole).

7. *Georges Cuvier* (1769-1832), zoolog şi paleontolog francez, întemeietorul anatomiei comparate, autorul a două principii anatomice de bază: acela al subordonării organelor (preponderenţa anumitor organe asupra funcţionării de ansamblu) şi acela al corelaţiei dintre forme (rezultând din echilibrul naturii). Cuvier a încercat să stabilească o clasificare zoologică (vertebrate, articulate, moluşte şi rodiate) şi, pornind de la studierea fosilelor, a reuşit să demonstreze existenţa unor specii dispărute, punând, astfel, bazele paleontologiei. Lucrările sale (printre care *Leçons d'anatomie comparée*, 1800-1805; *Recherches sur les ossements fossiles*, 1812-1813; *Le Régne animal distribué selon son organisation*, 1816-1817; *Description géologique des environs de Paris*, 1822; *Discours sur les révolutions de la surface du globe*, 1825; *Histoire naturelle des poissons*, 1828) au servit drept bază teoriilor transformiste, chiar dacă Cuvier însuşi era mai curând adeptul teoriei preformării şi fixismului, ca şi al aceleia a catastrofismului, combătând ideile lui Lamarck şi Geoffroy Saint-Hilaire.

8. *Louis Jean-Marie D'Aubenton*, zis *Daubenton* (1716-1800), naturalist francez, colaborator la redactarea *Istoriei naturale* a lui Buffon (vezi supra) pentru descrierea anatomică a mamiferelor. A reuşit aclimatizarea în Franţa a oii merinos.

9. *Johann Friedrich Blumenbach* (1752-1840), medic și naturalist german, unul dintre întemeietorii antropologiei, a stabilit o paralelă între om și animale și (în lucrarea *De generis humani varietate nativa*, 1803) a descris foarte detaliat caracterele distinctive ale celor cinci „varietăți" umane: caucaziană, mongolică, etiopiană, americană și malaeziană.

10. *Étienne Geoffroy Saint-Hilaire* (1772-1844), naturalist francez. În 1798, participă la expediția lui Napoleon Bonaparte în Egipt, unde adună observații efectuate pe diferite specii animale, în special reptile și pești. Lucrările sale de anatomie comparată și de paleontologie (dintre care merită citate *Philosophie anatomique*, 1818-1822, și *Principes de philosophie géologique*, 1830) sunt ghidate de ideea existenței unui plan unic de organizare a ființelor vii și de principii precum acela al echilibrului dintre organe (dezvoltarea unuia atrage după sine atrofierea altuia) și mai ales acela al existenței unor conexiuni anatomice (relațiile dintre organe nu se schimbă), punând, astfel, bazele anatomiei comparate. A susținut, împotriva lui Cuvier, teoria epigenezei și transformismul, afirmând că modificările speciilor se datorează influențelor directe exercitate de mediu. Este creatorul menajeriei de la Jardin des Plantes.

11. *John Maynard Keynes* (1883-1946), economist și bancher englez, a predat economia la Cambridge și a avut diferite însărcinări din partea guvernului britanic. Delegat la Conferința de pace (1919), a demisionat pentru a-și manifesta opoziția față de dispozițiile Tratatului de la Versailles, care cereau din partea Germaniei învinse importante reparații, expunându-se motivele demisiei în *Consecințele economice ale păcii* (1919). Ținut o vreme departe de treburile publice, a criticat politica deflaționistă a guvernului britanic, criticând, totodată, decisiv și tezele economiei politice clasice referitoare la echilibrul economic și la mecanismele lui de autoreglare. *Tratatul despre monedă* (1931) și *Teoria generală a ocupării forței de muncă* (1936) au fost scrise imediat după marea criză economică din 1929. Judecând în termeni macro-economici, Keynes explică subocuparea forței de muncă printr-o insuficiență a cheltuielilor de consum, prin scăderea eficacității marginale a capitalului și prin rata prea ridicată a dobânzilor ce antrenează o scădere a investițiilor. Devenit economistul oficial al Marii Britanii, subguvernator al Băncii Angliei, înnobilat, primește însărcinarea de a elabora un proiect de stabilizare internațională a monedelor (Planul Keynes). Acest plan, împreună cu planul american opus (Planul White) a dus, la Conferința de Bretton-Woods (1944), la crearea Fondului Monetar Internațional și a Băncii Internaționale pentru Reconstrucție și Dezvoltare. Teoriile lui Keynes au exercitat o puternică influență asupra gândirii economice a secolului XX.

12. *Sir Thomas Gresham* (1519-1579), bancher englez, „negustor al regelui" la Anvers, apoi mare bancher al Coroanei sub Elisabeta I, a contribuit la restaurarea monedei şi a întemeiat Bursa din Londra (Royal Exchange, 1571). În lucrarea *Cercetare cu privire la prăbuşirea schimburilor* (1558), lansează teza conform căreia, atunci când într-o ţară există două monede în circulaţie, „cea rea o înlătură pe cea bună", aceasta din urmă încetând să mai circule şi fiind tezaurizată.

13. *John Locke* (1632-1704), filosof englez, considerat drept creatorul empirismului clasic britanic, autor al *Eseului despre intelectul uman*, în care critică ineismul lui Descartes şi formulează din punct de vedere empirist problema originii şi limitelor cunoaşterii, anunţând, totodată, analiza „ideologică" de secol XVIII (Hume, Condillac), prin legătura operată între empirism şi logică. În *Scrisoare despre toleranţă* (1689) şi *Tratatul despre guvernarea civilă* (1690), Locke se afirmă ca unul dintre marii apărători ai liberalismului.

IV. Faptele comparative

1. *Antoine Laurent de Lavoisier* (1743-1794), chimist francez, creatorul chimiei moderne, mort ghilotinat în timpul Terorii, după ce, numit, în 1775, responsabil cu pulberile şi salpetrul la Arsenal, făcuse din laboratorul său de aici unul dintre centrele ştiinţifice cele mai cunoscute din Europa, activând şi ca Fermier General (vezi supra). A introdus experimentarea riguroasă, prin utilizarea sistematică a balanţei, enunţând principiul conservării masei şi a elementelor chimice (Principiul lui Lavoisier). A fost primul care a impulsionat progresul concepţiilor teoretice asupra chimiei. A descoperit rolul oxigenului în ardere, plasând acest element în centrul sistemului său (chimie pneumatică). În 1783, a descoperit compoziţia apei, respingând total vechea doctrină a flogisticului (fluid imaginar ce ar asigura combustia). A stabilit, împreună cu Guyton de Morveau, Fourcroy şi Berthollet, o nouă nomenclatură chimică, raţională, bazată pe noţiunea modernă de element chimic (1787). În *Traité élémentaire de chimie* (1780), a oferit prima imagine de ansamblu asupra chimiei devenite ştiinţă.

2. *Leonhard Euler* (1707-1783), matematician şi fizician elveţian, membru al Academiei şi Ştiinţă din Sankt-Petersburg (unde a şi murit), a condus, între 1741 şi 1766, la invitaţia lui Frederic II, secţia de matematică şi fizică a Academiei din Berlin. *Tratatul de mecanică generală* (1736) este o aplicare raţională a rezultatelor analizei matematice la mecanică, aici apărând „unghiurile lui Euler", care permit determinarea poziţiei unui solid în mişcare în interiorul unui triedru. A

inventat, în 1744, calculul variațiilor, pe care l-a expus în *Tratatul despre izoperimetri.*

3. *Giambattista Vico* (1668-1744), istoric, jurist și filosof italian, autorul monumentalei lucrări *Principiile unei științe noi cu privire la natura comună a națiunilor* (1725, trad. rom. Nina Façon, București, Univers, 1972), în care, criticând raționalismul cartezian și sprijinindu-se pe o metodă filologic-comparativă, Vico studiază formarea, dezvoltarea și decăderea națiunilor, care, după el, trec, toate, prin trei faze succesive: epoca zeilor, epoca eroilor și epoca oamenilor (teoria ciclică a așa-numitelor „corsi e ricorsi").

V. Schimbarea și transformările

1. *Étienne Bonnot de Condillac* (1715-1780), filosof francez, autorul, în perioada când îi frecventa pe Fontenelle, Rousseau și Diderot, al unui *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (1749) și al unui *Traité des sensations* (1755). Autor, printre altele, și al unui tratat de economie politică (*Le Commerce ou le Gouvernement considérés relativement l'un à l'autre*, 1766), în care formulează o teorie a dobânzii și a valorii, al unei *Logici* (1780) și al lucrării *La Langue des calculs* (1798). Ca și Locke (vezi supra), Condillac își propune să analizeze cunoștințele umane cu scopul de a descoperi elementele (ideile) simple ce le compun. Contrar însă lui Locke, el nu admite decât senzațiile ca sursă a totalității ideilor și operațiilor mentale, considerând, astfel, eul nu ca pe o substanță gânditoare în sine, ci ca o succesiune și transformare de senzații. Unele dintre concepțiile lui Condillac despre limbaj (printre care limba privită ca instituție umană: caracterul convențional al semnelor lingvistice), derivate atât din Locke, cât și din *Gramatica* și *Logica de la Port-Royal* anunță teoriile lingvistice moderne.

2. *Antoine Louis Claude, conte de Destutt de Tracy* (1754-1836), filosof francez, șef al „ideologilor" (grup din care mai făceau parte Cabanis și Volney), membru, sub Directorat, al Comitetului de Instrucțiune Publică, autor al lucrării *Éléments d'idéologie* (*Idéologie*, 1801; *Grammaire générale*, 1803; Logique, 1805; *Traité sur la volonté*, 1815), adevărat manifest al unui materialism psihologic conform căruia sensibilitatea ne informează cu privire la propria noastră existență și la aceea a lumii exterioare prin intermediul senzației de efort pentru înfrângerea rezistențelor materiale. Sensibilitatea este sursa ideilor noastre generale și a judecăților noastre. Destutt a făcut remarci foarte interesante asupra limbajului, notând, în special, că cuvântul are în sine valoare de discurs.

3. *James Harris* (1709-1780), filosof britanic, autorul unui important tratat (*Hermes*, 1751) aparținând direcției gramaticii generale, care, după cele ale lui Locke, analizează relațiile dintre semne (cuvinte) și idei.

4. *Pierre de la Ramé*, latinizat *Ramus* (1515-1572), umanist, matematician și filosof francez, ostil tradiției scolastice, autorul a două lucrări împotriva lui Aristotel, care i-a atras opoziția Sorbonei. *Dialectica* sa (1555) este primul tratat de filosofie scris în limba franceză. *Grammaire* (1562) este o încercare de formalizare a gramaticii, în care Ramus propune o reformă a ortografiei franceze. A tradus în franceză *Elementele* lui Euclid, a publicat o *Arithmetica* (1555) și alte diferite lucrări, regupate în lucrarea *Scholarum mathematicorum libri unus et triginta* (1659). A murit asasinat în noaptea Sfântului Bartolomeu.

VI. Știință și cunoaștere

1. *Visul lui d'Alembert* (scris în 1769, publicat în 1830), eseu al lui Denis Diderot (1713-1784), succedând *Convorbirii* dintre d'Alembert și Diderot și precedând lucrării *Urmarea convorbirii*, în care Diderot își expune ideile sale materialiste cu privire la apariția universului: lumea nu este altceva decât materie în mișcare; materia este înzestrată cu sensibilitate, latentă sau activă; se organizează cu de la sine putere, prin generație spontanee și mutații („A te naște, a trăi și a muri nu este altceva decât a-ți schimba forma"). Cât privește omul, acesta nu este decât o verigă în lanțul speciilor („Totul este un flux necontenit").

2. *Telliamed*, vezi supra, la articolul Benoît de Maillet.

3. *Antoine Fabre d'Olivet* (1767-1825), poet și autor dramatic francez, cunoscut în special ca precursor al felibrilor prin romanul său provensal, scris în langue d'oc, *Azalaïs et le gentil Amar* (1794), și prin *Le Troubadour, poéme occitanique du XIII*ème *siècle* (1803).

4 *Claude Bernard* (1813-1878), fiziologist francez, descoperitorul funcției glicogenice a ficatului, a completat lucrările lui Lavoisier prin cercetările sale asupra căldurii animale și a mecanismelor de autoreglare ale acestora. Lucrările sale (printre care se numără *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale*, 1865; *La Science expérimentale,* 1876; *Leçons sur les phénomènes communs aux animaux et aux végétaux*, postume) converg spre evidențierea noțiunii centrale de mediu intern al ființei vii, format din sânge și limfă, al căror echilibru și fixitate reprezintă condiția vieții organice autonome. C. Bernard este cel care a făcut din fiziologie „o știință independentă, cu propriile sale metode și cu propriul său scop".

5. *Louis Pasteur* (1822-1895), chimist şi biolog francez, întemeietor al microbiologiei. Pornind întotdeauna, în descoperirile sale, de la probleme practice (aşa a descoperit, de pildă, pasteurizarea, adică „sufocarea" microorganismelor responsabile de fermentaţie), a învins repede orice ostilitate din partea mediului ştiinţific, ajungând, astfel, de pildă, să respingă definitiv teoria generaţiei spontanee. Este şi descoperitorul vaccinului preventiv, al cărui succes experimental (în 1881, asupra unui copil muşcat de un câine turbat) i-a adus faima mondială. Imaginea lui Pasteur este aceea a savantului dezinteresat, dedicat total cauzei umanităţii.

6. *Antoine Augustin Cournot* (1801-1877), matematician, economist şi filosof francez. Specialist în calculul probabilităţilor (*Exposition de la théorie des chances et des probabilités,* 1843), a formulat o concepţie probabilistă şi relativistă despre cunoaştere. Prin lucrările sale de economie (dintre care merită amintită *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses,* 1838), Cournot este un precursor al şcolii matematice.

7. *Diophantos* (sec. III sau IV p.Chr.), matematician grec din şcoala de la Alexandria, din opera căruia n-au ajuns până la noi decât fragmente. Tratatul său *Despre numerele poligone* şi mai ales *Aritmetica* sa, prima expunere metodică de algebră, au exercitat o puternică influenţă asupra arabilor şi, mai târziu, asupra matematicienilor din Renaştere. Diophantos este primul care introduce abrevieri, începuturi ale simbolisticii algebrei moderne, indicaţii pentru transformarea şi reducerea ecuaţiilor, fiind, de asemeni, cel dintâi care a expus problema numită, mult mai târziu, a lui Fermat, pe care acesta, de altfel, a preluat-o inspirându-se direct din opera predecesorului său din Antichitate.

8. *Niels Henrik Abel* (1802-1829), matematician norvegian, autorul unor lucrări care au revoluţionat matematicile epocii sale, mort prematur, la numai 27 de ani. Demonstrând imposibilitatea rezolvării cu ajutorul radicalilor a unei ecuaţii algebrice de grad superior lui 4, problemă studiată fără nici un rezultat vreme de trei sute de ani, Abel îi deschide calea lui Galois. Este întemeietorul unei ramuri noi a analizei matematice, teoria funcţiilor eliptice, introducând o clasă de integrale denumite, de atunci, abeliene. A stabilit, de asemeni, bazele riguroase ale calculului infinitezimal.

9. *Évariste Galois* (1811-1832), matematician francez. Esenţa operei sale e concentrată în memoriul său, intitulat *Sur les conditions de résolubilité des équations par radicaux* (1831), în care pune bazele teoriei grupurilor de substituţie. Continuând lucrările lui Abel, ideea centrală a activităţii acestui matematician de geniu este noţiunea de grup, care a devenit fundamentală pentru matematici, chiar dacă nu imediat, în timpul vieţii autorului ei.

V. Concluzie

1. *Maurice Merleau-Ponty* (1908-1961), filosof francez de inspirație fenomenologică, pentru care fenomenologia constituie baza unei filosofii existențiale, a cărei temă centrală (ca și la Heidegger) este experiența trăită, relația intențională dintre conștiință, lume și ceilalți. Inspirându-se, totodată, și din marxism, Merleau-Ponty respinge explicația economistă a devenirii istorice, neacceptând, însă, o explicație idealistă și menținând deschisă devenirea.

Bogdan GHIU

POSTFAȚĂ

„Cartea cea mai puțin reușită“ a lui Michel Foucault?

„Dacă Foucault se înscrie într-adevăr în tradiția filosofică, el se înscrie în tradiția critică care este aceea a lui Kant, iar întreprinderea sa ar putea fi denumită *Istoria critică* a gândirii. [...] Dacă prin gândire înțelegem actul care instituie, în diferitele lor relații posibile, un subiect și un obiect, o istorie critică a gândirii ar urma să fie o analiză a condițiilor în care anumite relații între subiect și obiect sunt formate și modificate, în măsura în care aceste relații se dovedesc constitutive pentru o cunoaștere posibilă.“ Ceea ce-l interesează, în general, pe Michel Foucault este modul de formare al subiectului („modul său de «subiectivare»“) și, corelativ, modul de formare al obiectului („modul său de obiectivare“), adică, interacțional, „«jocurile de adevăr»“ rezultante: „nu descoperirea de lucruri adevărate, ci a regulilor conform cărora ceea ce un subiect poate să spună despre anumite obiecte ține de chestiunea adevăratului și falsului“; adică scrierea unei „istorii a «veridicțiunilor»“: „formele după care, pe un domeniu de lucruri, se articulează anumite discursuri susceptibile a fi considerate adevărate sau false: care au fost condițiile acestei emergențe, prețul care, într-un fel sau altul, a trebuit plătit pentru ea, efectele ei asupra realului și felul în care, legând un anumit tip de obiect de anumite modalități ale subiectului, ea a ajuns să constituie, pentru un timp, o arie și niște indivizi date, aprioricul istoric al unei experiențe posibile. Or, această întrebare – sau această serie de întrebări –, care sunt cele ale unei «arheologii a cunoașterii», Michel Foucault nu a pus-o și n-ar vrea să o pună în legătură cu orice joc de adevăr. Ci numai în legătură cu acele jocuri de adevăr în care subiectul însuși este instaurat ca obiect al unei cunoașteri posibile (...).“[1]

„*V-ați intitulat ultima carte* Arheologia cunoașterii. *De ce «arheologie»?*

Din două motive. Am folosit, mai întâi, acest cuvânt într-un mod întrucâtva orb, pentru a desemna o formă de analiză care nu este

propriu-zis o istorie (în sensul în care se povestește, de pildă, istoria invențiilor sau istoria ideilor), dar nici propriu-zis o epistemologie, adică o analiză internă a structurii unei științe. Acest altceva l-am numit, așadar, «arheologie»; și, apoi, retrospectiv, mi s-a părut că hazardul nu m-a călăuzit prea greșit: la urma urmelor, acest cuvânt, «arheologie», cu prețul unei aproximații care-mi va fi, sper, iertată, poate însemna: descriere a *arhivei*. Înțeleg prin «arhivă» ansamblul discursurilor efectiv enunțate; iar acest ansamblu de discursuri este avut în vedere nu numai ca un ansamblu de evenimente care vor fi avut loc o dată pentru totdeauna și care ar rămâne, astfel, suspendate, în limburile sau în purgatoriul istoriei, ci și ca un ansamblu care continuă, încă, să funcționeze, să se transforme pe parcursul istoriei, să ofere, încă, posibilitate de a apărea și altor discursuri.

Nu există oare, în «arheologie», și o semnificație de săpătură, de căutare a trecutului?

Fără doar și poate! Cuvântul acesta, «arheologie», mă deranjează oarecum, deoarece acoperă două teme care nu sunt exact ale mele. Mai întâi, tema începutului (*archè*, în greacă, înseamnă «început»). Or, eu nu încerc să studiez începutul în sens de origine primă, de fundament pornind de la care tot restul ar fi posibil. Nu sunt în căutarea acestui prim moment solemn plecând de la care, de pildă, întreaga matematică occidentală a fost posibilă. Nu mă întorc până la Euclid sau Pitagora. Ceea ce caut eu sunt întotdeauna niște începuturi relative, mai curând instaurări și transformări decât fundamente, întemeieri. La fel de mult mă deranjează, apoi, și ideea de săpătură. Eu nu caut relații secrete, ascunse, mai tăcute sau mai profunde decât conștiința oamenilor. Ceea ce încerc eu este, din contră, să definesc relațiile aflate la suprafața însăși a discursurilor; mă străduiesc să fac vizibil ceea ce nu e invizibil decât pentru că se află mult prea la suprafața lucrurilor.

Ceea ce vrea să însemne că vă interesează fenomenul și că refuzați interpretarea.

Nu vreau, dedesubtul discursului, să caut în ce anume constă gândirea oamenilor, ci încerc să consider discursul în existența lui manifestă, ca pe o practică care ascultă de niște reguli. Reguli de formare, de existență, de coexistență, sisteme de funcționare etc. Această practică, în consistența și, aproape, în materialitatea ei este cea pe care o descriu eu.

Refuzați, cu alte cuvinte, psihologia.

Absolut! Trebuie să putem face o analiză istorică a transformării discursului fără a fi nevoiți să recurgem la gândirea oamenilor, la

modul lor de percepţie, la obiceiurile lor, la influenţele pe care le-au suportat etc."[2].

Arheologia cunoaşterii a apărut pe 13 martie 1969, la aceeaşi renumită editură pariziană Gallimard unde, în mai 1966, apăruse şi *Cuvintele şi lucrurile,* veritabil *bestseller* care, graţie imensului scandal intelectualo-mediatic, concentrat în jurul polemicii Sartre–Foucault, neîncheiat de tot nici după trei ani de la declanşare, avusese darul de a-l propulsa pe M. Foucault în centrul opiniei publice savante. De data aceasta însă, „arida descriere a lucrurilor spuse deja în precedentele sale lucrări şi felul său de a se demarca de structuralism frustrează aşteptările"[3].

În ianuarie 1969, avusese loc deschiderea facultăţii-test de la Vincennes (în estul Parisului), urmare directă a mişcărilor studenţeşti din mai 1968, pe care Foucault le trăise de departe, de la Tunis, unde preda. De data aceasta, ca, parcă, pentru a recupera distanţa mediteraneană, în timpul căreia se ocupase, printre altele, cu lectura lui Wittgenstein şi a analiştilor anglo-saxoni, „atinşi" ideatic în *Arheologia cunoaşterii,* „la cel dintâi conflict, Foucault ia parte la rezistenţa fizică opusă poliţiei şi la ocuparea nocturnă a clădirilor"[4]. Pe 22 februarie, la invitaţia lui Henri Gouhier, conferenţiază în cadrul Societăţii Franceze de Filosofie despre „funcţia de autor", textul acestei foarte importante conferinţe, împreună cu discuţiile în jurul ei apărând în buletinul Societăţii sub titlul, care va deveni una dintre referinţele foucaldiene obligatorii, „Qu'est-ce qu'un auteur?". „Pe 30 noiembrie, adunarea profesorilor de la Collège de France votează transformarea catedrei de istorie a gândirii filosofice a lui Jean Hyppolite", profesorul de filosofie al lui Foucault de la École Normale, decedat cu puţin timp în urmă, „în catedra de istorie a sistemelor de gândire"[5], creată anume pentru Foucault.

Majoritatea exegeţilor operei lui Foucault sunt de acord cu faptul că gândirea teoreticianului prin excelenţă al rupturilor şi discontinuităţilor, al salturilor între *epistemai,* se împarte, şi ea, în mai multe perioade distincte. Fie două, perioada „arheologică" şi perioada „genealogică", fie, mai aproape de adevăr (uitându-se, însă, începuturile dedicate psihologiei, literaturii şi picturii), trei; fiecare, dominată de „domenii de analiză" şi de „forme de analiză" aparte, denumite de Foucault însuşi: *arheologie* (dedicată sistemelor de cunoaştere: *Istoria nebuniei în epoca clasică,* 1961, reed. 1972; *Naşterea clinicii: o arheologie a privirii medicale,* 1963, apărută recent şi în traducere românească la

Editura Ştiinţifică; *Cuvintele şi lucrurile*, 1966: *Arheologia cunoaşterii*, 1969); *genealogie* (dedicată modalităţilor de putere: *A supraveghea şi a pedepsi*, 1975), şi *etică* (preocupată de raportul individului cu sine însuşi: *Istoria sexualităţii*, 3 vol., 1976, 1984)[6].

Dacă fiecare carte şi text mai important al lui M. Foucault se află instalate, mai fix sau mai fragil, în centrul câte unei astfel de „intra"–episteme, despre *Arheologia cunoaşterii* se poate, pe drept cuvânt, afirma că este o carte de tranziţie, o carte-salt, o carte-parcurs. O carte-sinucidere şi o carte-renaştere. O carte-împlinire/eşec. Ea marchează trecerea de la „arheologie" spre „genealogie", mai precis sfârşitul perioadei aşa-zis „arheologice", adică ducerea „arheologiei" până acolo unde aceasta (nu mai) putea să meargă: până la impas şi contradicţie internă. Împlinire întru depăşire. „Cu toate că este, în întregul ei, dominată de problema condiţiilor de posibilitate ale cunoaşterii, apare, prin urmare, posibil să distingem în perioada aşa-zis «arheologică» două momente distincte: în *Naşterea clinicii* şi *Cuvintele şi lucrurile*, Foucault dă întrebării critice un prim răspuns, cu ajutorul conceptului de «aprioric istoric», pe care în cea de-a doua dintre aceste lucrări îl asimilează cu cel de epistemă. El conferă, în acest prim moment, acestei noţiuni o accepţiune tare, concepând-o ca o structură variabilă pornind de la care obiectele cunoaşterii sunt determinate din punct de vedere epistemologic şi organizate în *corpus*-uri teoretice mai mult sau mai puţin formalizate. Dat, însă, fiind că acest demers se dovedeşte incapabil să justifice presupoziţiile filosofice diverse pe care ea se întemeiază, *Arheologia cunoaşterii* încearcă să ofere arheologiei un fundament teoretic nou şi autonom, concepând-o ca o pură descriere a enunţurilor. Ea se vede, aşadar, constrânsă să slăbească foarte mult semnificaţia unui aprioric istoric deosebit, acum, de episteme şi asimilat unei figuri pur empirice. Cu toate acestea, şi în pofida efortului metodologic depus de Foucault, *Arheologia cunoaşterii* nu izbuteşte, nici ea, să aducă un răspuns coerent la problema condiţiilor de posibilitate ale cunoaşterii: noile concepte introduse de ea («formaţiune discursivă» şi «arhivă»), pe lângă faptul că sunt definite, adesea, într-un mod incoerent, nici nu reuşesc să le clarifice pe cele dintâi. Ai, dimpotrivă, impresia că arheologia n-ar fi avut decât de câştigat în coerenţă dacă Foucault ar fi izbutit să se dispenseze de orice referinţă la aprioricul istoric şi la epistemă ş...ţ şi că el nu a revenit la vechile sale concepte decât mânat de grija de a conferi operei sale o coerenţă internă care ş...ţ rămâne, oricum, cât se poate de formală."[7]

Astfel de analize reprezintă aproape un consens în bogata literatură exegetică dedicată *Arheologiei cunoaşterii*, şi aş mai putea produce

pagini întregi în acest sens, ceea ce ar însemna, însă, să intru în analize și dispute de detaliu al căror loc, cu siguranță, nu este aici. Părerea mea este, însă, următoarea: *Arheologia cunoașterii,* lucrarea de *metodă* prin excelență a lui Foucault, reprezintă o eroare strategică. Foucault n-ar fi trebuit, poate, s-o scrie, să se expună. Putea, însă, să procedeze altfel? Putea el să pună punct metodei arheologice pur și simplu, sărind pe tăcute direct în „genealogie"?
Nu toți analiștii sunt, însă, de acord cu incriminarea arheologiei (devenită loc comun al exegeticii dedicate lui Foucault). „Ceea ce face genealogia este nu atât să se substituie arheologiei, cât să lărgească tipul de analiză al acesteia. [...] Arheologia nu suferă de vreo slăbiciune metodologică intrinsecă, așa cum pretind anumiți critici. Ea este, doar, plasată într-un cadru mai larg în care, cât se poate de natural, sensul ei suportă anumite transformări. Ar fi, oricum, o eroare să credem că Foucault va fi renunțat vreo clipă la metoda sa arheologică și, dintr-un punct de vedere epistemologic, este foarte bine că el n-a renunțat vreodată la ea, deoarece nivelul arheologic de analiză este un nivel de analiză indispensabil și distinct, a cărui abandonare ar provoca, inevitabil, anumite distorsiuni."[8]

Prinsă între strălucirea barocă a *Cuvintelor și lucrurilor* (1966) și revelațiile reci produse de *A supraveghea și a pedepsi* (1975), *Arheologia cunoașterii* nu are cum să nu pălească și cum să seducă. Ea este, totuși, cartea, poate, cea mai manifest-ludică a lui Foucault, cea mai explicit-nietzcheeană: „În prefața la *Arheologia cunoașterii,* evocând «acest spațiu alb de unde vorbesc», filosoful subliniază el însuși, cu jumătate de gură, mizele «marii sale căutări nietzscheene». Exaltând o anumită idee de anonimat, Nietzsche îl celebra, într-adevăr, pe gânditorul «subteran, dintre aceia care forează, sapă, minează», pe gânditorul care înaintează «încet, cu prudență», în căutarea, parcă, «a unor lungi tenebre care să nu fie decât ale lui, elementul său de neînțeles, secret, enigmatic, pentru că știe ce anume va obține în schimb: propria sa dimineață, propria sa mântuire, propria sa *Auroră».* [...] «Nu mă întrebați cine sunt și nu-mi cereți să rămân același», scria Foucault în 1969: cuvinte pe care Nietzsche le-ar fi putut pune în gura eroului său Trophonios. [...] Foucault ne apare, așadar, ca o figură în același timp a creației de sine, a distrugerii de sine și a descoperirii de sine. Un om deconcertant, retras în manifestarea propriei sale opere, o creatură cu dimensiuni multiple care reușește să-i conjuge pe Dedal și Minotaurul, pe Ariana și Dionysos, pe Kant și Sade. Înaintând pe firul atât de subțire care separă rațiunea de nebunie, scrierile sale provoacă

apariția unei «prezențe invizibile»: urmele unui om subteran, preocupat, încă, să sape, să sufere și permanent nesigur de destinația sa."[9]

„Poate arheologul să evite căutarea unei origini ascunse și inaccesibile operând o radicalizare a hermeneuticii analogă cu radicalizarea fenomenologiei – un soi de interpretare care să pună capăt tuturor interpretărilor? [...] Nu este, desigur, deloc întâmplător dacă, după *Arheologia cunoașterii,* Foucault își impune o tăcere pe care va sfârși prin a o rupe prin publicarea a două cărți în care, chiar dacă continuă să utilizeze tehnicile arheologiei, nu mai pretinde că se pronunță dintr-un punct de vedere detașat fenomenologic."[10]

Voința de a lua structuralismul pe cont propriu, într-o radicalizare orgolioasă atât a fenomenologiei husserliene, cât și a analitismului anglo-saxon, a produs, prin urmare, o monumentală carte-impas, o neliniștitoare summa-mască. O carte cu o poziție critică într-adevăr, cum spuneam, monumentală, exacerbată, afectată, în care ironia, patetismul și gustul travestiului, ca și cum n-ar fi fost de ajuns, își cheamă alături disperarea metodologică și plăcerea consumării *hybris*-ului rațiunii. Forțat de polemici, neînțelegeri și rea-credință, dar și de sprijinul masiv, care obliga, al unor autorități științifice de talia lui G. Canguilhem sau G. Dumézil, Foucault a insistat, a apăsat pe pedală, a mers până la capăt, acolo unde nimeni n-ar fi îndrăznit, poate, să ajungă: la eșecul propriului său proiect arheologic. „Voința de sistem", denunțată aproape permanent de Foucault, este aici, pentru o dată, trăită, „consumată", cum ar spune Bataille. „Fundătura" în care, anume parcă, Foucault ține să-și conducă gândirea fusese întrevăzută, poate, încă dinainte. Ea trebuia doar încercată scriptic, experimentată. Gândirea, mai presus de orice, se trăiește, pare a ne spune Foucault – până la capăt. În toată grandoarea și maniile ei.

Arheologia cunoașterii, „cartea probabil cea mai puțin reușită a lui Foucault", cum spune undeva Richard Rorty[11], aruncă o lumină cu totul aparte asupra modului atât de complex, de plin de surprize de a practica cugetarea filosofică al lui Foucault. La cincisprezece ani, – în 1999 –, de la dispariția marelui filosof francez (care continuă să provoace și azi actualitatea, nu doar academică, prin publicarea, aflată abia la început, a cursurilor rostite la Collège de France; în acest sens, vezi M. Foucault, *Les Anormaux. 1974-1975*, Gallimard–Seuil, 1999), traducerea *Arheologiei cunoașterii* nu avea cum fi evitată de o cultura română în care recuperarea operei foucaldiene a devenit sincronă, aproape, cu marile culturi ale lumii.

NOTE

1. Articolul „Foucault", apărut în D. Huisman (ed.), *Dictionnaire des philosophes,* Paris, PUF, 1984, pp. 942-944 (republicat în Michel Foucault, *Dits et écrits,* Paris, Gallimard, 1994, t. I, pp. 631-636), scris de M. Foucault însuşi cu puţin timp înainte de moarte (25 iunie 1984) şi apărut postum sub semnătura „Maurice Florence", mască transparentă, ambiguu feminizată, a autorului însuşi, care, într-un dublu gest – ludic? tragic? – gest constant caracteristic, scrie, aşa cum spune chiar la finalul introducerii (fără titlu) a *Arheologiei cunoaşterii,* anume „pentru a nu mai avea chip", pentru a-şi pierde identitatea pe care alţii, şi mai presus de orice, propriile lui manifestări obiectual-textuale (cărţi, poziţii, atitudini etc.) i le atribuie, dar, ca de fiecare dată în momente de răscruce şi de relansare, graţie unei priviri retrospective asupra propriului său parcurs.

2. „Michel Foucault explique son dernier livre", convorbire cu J.-J Brochier, *Magazine littéraire,* nr. 28, avril-mai 1969, pp. 23-25 (citat după *Dits et écrits, op. cit.,* t. IV, pp. 771-779).

3. Daniel Defert, „Chronologie", în M. Foucault, *Dits et écrits, op. cit.,* t. I, p. 34.

4. *Ibid.*

5. *Ibid.,* p. 35.

6. Arnold I. Davidson, „Archéologie, généalogie, étique", în D. Couzens Hoy (ed.), *Michel Foucault. Lectures critiques,* Bruxelles, Éditions Universitaires/De Boeck Université, 1989, pp. 243-255.

7. Béatrice Han, *L'ontologie manquée de Michel Foucault,* Millon, 1998, pp. 116-117.

8. Arnold I. Davidson, *ibid.,* p. 250.

9. James Miller, *La passion Foucault,* Paris, Plon, 1993, pp. 194-195.

10. Hubert Dreyfus, Paul Rabinow, *Michel Foucault. Un parcours philosophique,* traduit de l'anglais par Fabienne Durand-Bogaert, Paris, Gallimard, „Folio", 1992, p. 147 (cap. „L'Échec méthodologique de l'archéologie"). Lucrarea celor doi profesori americani este, din întreaga literatură critică dedicată lui Foucault, poate cea mai serioasă (alături, desigur, de *Foucault* a lui Gilles Deleuze). Béatrice Han, citată mai sus, îşi intitulează, de altfel, capitolul dedicat *Arheologiei cunoaşterii* tot „Eşecul metodologic al arheologiei".

11. Richard Rorty, „Foucault et l'épistémologie" în D. Couzens Hoy (ed.), *Michel Foucault. Lectures critiques, op. cit.,* p. 57.

Bogdan GHIU

CUPRINS

I. (INTRODUCERE) 6

II. REGULARITĂŢILE DISCURSIVE 25
I. Unităţile discursului 27
II. Formaţiunile discursive 40
III. Formarea obiectelor 50
IV. Formarea modalităţilor enunţiative 62
V. Formarea conceptelor 68
VI. Formarea strategiilor 78
VII. Observaţii şi consecinţe 87

III. ENUNŢUL ŞI ARHIVA 95
I. Definirea enunţului 97
II. Funcţia enunţiativă 108
III. Descrierea enunţurilor 130
IV. Raritate, exterioritate, cumul 146
V. A priori *istoric şi arhiva* 156

IV. DESCRIEREA ARHEOLOGICĂ 165
I. Arheologia şi istoria ideilor 167
II. Originalul şi regulatul 174
III. Contradicţiile 184
IV. Faptele comparative 193
V. Schimbarea şi transformările 204
VI. Ştiinţă şi cunoaştere 218
a) Pozitivităţi, discipline, ştiinţe – 218; b) Cunoaşterea – 222;
c) Cunoaştere şi ideologie – 226; d) Diferitele praguri şi cronologia lor – 226; e) Diferitele tipuri de istorie a ştiinţelor – 232; f) Alte arheologii – 236

V. (CONCLUZIE) 243

NOTE de Bogdan Ghiu 259
POSTFAŢĂ: *„Cartea cea mai puţin reuşită" a lui Michel Foucault?* de Bogdan Ghiu 280

ÎN ATENȚIA
librarilor și vânzătorilor cu amănuntul

Contravaloarea timbrului literar
se depune în contul Uniunii Scriitorilor din România
nr. 45101032, deschis la BCR, Filiala Sector 1, București.

Tehnoredactor: NICOLAE ȘERBĂNESCU

Tehnoredactare computerizată
ANCA VERGULESCU

„UNIVERS INFORMATIC“

FILOSOFIA CULTURII

„– *V-ați intitulat ultima carte* Arheologia cunoașterii. *De ce «arheologie»?*

– Din două motive. Am folosit, mai întâi, acest cuvânt într-un mod întrucâtva orb, pentru a desemna o formă de analiză care nu este propriu-zis o istorie (în sensul în care se povestește, de pildă, istoria invențiilor sau istoria ideilor), dar nici propriu-zis o epistemologie, adică o analiză internă a structurii unei științe. Acest altceva l-am numit, așadar, «arheologie»; și apoi, retrospectiv, mi s-a părut că hazardul nu m-a călăuzit prea greșit: la urma urmei, acest cuvânt, «arheologie», cu prețul unei aproximații care-mi va fi, sper, iertată, poate însemna: descriere a *arhivei*."

MICHEL FOUCAULT
în convorbire cu
J.-J. BROCHIER, mai 1969

ISBN 973-34-0615-5